

פרשת בראשית

פרק א

(א) בראשית. אמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום פתח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו)¹, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו². בראשית ברא. אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמ"ש רז"ל בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו (משלי ח כב), ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה (ירמיה ב ג)³. ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו, בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו וחשך, ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה שלאחריו כמו בראשית ממלכת יהוים (שם כז א), ראשית ממלכתו (להלן י ז), ראשית דגנך (דברים יח ד). אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו' כמו בראשית פרוא, ודומה לו תחלת דבר ה' בהושע (הושע א ב), כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגו'. ואם תאמר, להורות בא שאלו תחלה נבראו, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת כמו פי לא סגר דלתי בטני (איוב ג י) ולא פירש מי הסוגר, וכמו ישא את חיל דמשק (ישעיה ח ד) ולא פירש מי ישאנו, וכמו אם יחרוש בפקרים (עמוס ו יב) ולא פירש אם יחרוש אדם בפקרים, וכמו מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו י) ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר, אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו שהרי כתיב (פסוק ב) ורוח אלהים מרחפת על פני המים ועדיין לא גילה המקרא (בסידור הקודמים והמאוחרים כלום) בריאת המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד, שהשמים מאש ומים נבראו, על כרחך לא לימד המקרא בסדר המוקדמים והמאוחרים כלום: ברא אלהים. ולא נאמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, וראה שאין העולם מתקיים הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים⁴: (ב) תהו ובהו. תהו

¹ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז קפז): אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם. ולמה התחיל מבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים. ועי' עוד זהר בא לט ע"ב.

² עי' בראשית רבה (פ"א סי' ב): רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קיא), מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני, מפני עובדי כוכבים ומזלות שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם, הלא אומה של בזוזים אתם. וישראל משיבין אותן ואומרים להם, ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. העולם ומלואו של הקב"ה, כשרצה נתנה לכם, וכשרצה, נטלה מכם ונתנה לנו. ה"ד (שם) לתת להם נחלת גוים וגו', הגיד להם את כל הדורות.

³ עי' אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר מדרשים): מה ת"ל בראשית, בשביל שלשה שנקראו ראשית, ואלו הן: תורה וישראל ויראה. תורה מנין, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח), ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (ירמיה ב'), יראה מנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א).

⁴ עי' בראשית רבה (פ"ב סי' טו): [משל] למלך שהיו לו כוסות ריקים. אמר המלך, אם אני נותן לתוכן חמין הם מתבקעין, צונן הם מקריסין. ומה עשה המלך, ערב חמין בצונן, ונתן בהם

לשון תמה ושמומן, שאדם תוהה ומשתומם על בהו שבה: תהו. אשמורדי"שון בלע"ז: בהו. לשון רקות וצדו: על פני תהום. על פני המים שעל הארץ: ורוח אלהים מרחפת. כסא כבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן⁵. אקוב"טיר בלע"ז: (ד) וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. אף בזה אנו צריכין לדברי אנדה. ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא⁶. ולפי פשוטו כך פרשהו, ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה⁷: (ה) יום אחד. לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתוב בשאר הימים שני שלישי רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני. כך

ועמדו. כך אמר הקב"ה, אם בורא אני את העולם במדת הרחמים, הוי חטייה סגיאין, במדת הדין היאך העולם יכול לעמוד, אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין ובמדת הרחמים, והלואי יעמוד. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה מ): אמר רבי חנינא, כשבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את עולמו, היה מסתכל במעשה הרשעים, ולא היה מבקש לבראות את העולם: דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה ומעשה סדומיים. והקב"ה חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים: באברהם, יצחק ויעקב כולהם. וחוזר ומסתכל, ואומר, בשביל רשעים איני בורא את העולם. הריני בורא את העולם, ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדותו בו. לפיכך היה מבקש לבראות את העולם בדין, ולא היה יכול בשביל מעשה הצדיקים, ומבקש לבראותו ברחמים, ולא היה יכול בעבור מעשה הרשעים. מה עשה, שיתף שניהם: מדת הדין ומדת רחמים, וברא את העולם. שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ב' ד'). [וכן] לאדם כשבא לבראותו, ונסתכל שהוא חוטא בעץ ואמר, אם אני בורא אותו במידת הדין, אין לו תקומה, ואם לבראותו ברחמים, - רע הוא (מתענג) [התענוג]. מה עשה, שיתף שני המדות - מדת הדין ומדת רחמים, וברא אותו. שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם (שם שם ז').

ועי' מדרש ילמדנו [נמצא בחלק א מבתי מדרשות] (פרשת בראשית אות א): בראשית ברא אלהים. למשפטיך עמדו היום וגו' (תהלים קיט צא). במשפט בראת הכל, שנאמר בראשית ברא אלהים. כשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, בראו במדת הדין. שנאמר בראשית ברא אלהים, ולא עמד עד ששתף עמו מדת רחמים, שנאמר, ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד). ואף המטר לא ירד עד שמזגו במדת הרחמים, שנאמר כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ. ואף אדם הראשון לא עמד עד שמזגו במדת הרחמים, שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם.

⁵ עי' חגיגה (טו ע"א): בן זומא אמר, לו צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד שנאמר ורוח אלהים, מרחפת על פני המים כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת.

⁶ עי' שם (יב ע"א): ואור ביום ראשון איברי, והכתיב ויתן אתם אלהים ברקיע השמים, וכתוב ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי, כדברי אלעזר, דאמר רבי אלעזר, אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן. שנאמר וימנע מרשעים אורם. ולמי גנזו, לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב, ואין טוב אלא צדיק, שנאמר אמרו צדיק כי טוב. כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח, שנאמר אור צדיקים ישמח. כתנאי: אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו, דברי רבי יעקב. וחכמים אומרים: הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון, ולא נתלו עד יום רביעי.

עי' ירושלמי ברכות (פרק ח הלכה ו): אמר רבי ברכיה, כך דרשו שני גדולי עולם רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, ויבדל אלהים, אבדלה ודאי. רבי יהודה בי ר' סימון אמר, הבדילו לו. ורבנן אמרין, הבדילו לצדיקים לעתיד לבוא.

⁷ עי' שם: משלו משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני איסטריגיין. זה אומר אני משמש ביום, וזה אומר אני משמש ביום. קרא לראשון ואמר לו, פלוני, היום יהא תחומך. קרא לשני ואמר לו, פלוני, הלילה יהא תחומך. הדא הוא דכתיב, ויקרא אלהים לאור יום וגו', לאור אמר לו היום יהא תחומך, ולחשך אמר לו הלילה יהא תחומך.

מפורש בבראשית רבה⁸: (ו) יהי רקיע. יתחזק הרקיע, שאע"פ שנבראו שמים ביום ראשון עדיין לחים היו וקרשו בשני מגערת הקב"ה באמרו יהי רקיע. וז"ש (איוב כו יא) עֲמוֹדֵי שָׁמַיִם יִרְפְּפוּ כָּל יוֹם רֵאשׁוֹן, ובשני ויתמהו מגערתו, כאדם שמשותמם ועומד מגערת המאיים עליו⁹: בתוך המים. באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ, הא למדת שהם תלויים במאמרו של מלך¹⁰: (ז) ויעש אלהים את הרקיע. תקנו על עמדו והיא עשייתו, כמו וְעָשָׂתָה אֶת צִפְרֹנֶיהָ (דברים כא יב): מעל לרקיע. על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע, לפי שהן תלויין באויר¹¹. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני, לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו ובטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת כפל בו כי טוב שני פעמים (פסוקים י יב), אחת לגמר מלאכת השני ואחת לגמר מלאכת היום¹²: (ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. שא מים, שם מים, אש ומים, שערבן זה בזה ועשה מהם שמים¹³: (ט) יקוו המים. שמוחזין היו על פני כל הארץ, והקוים באוקינוס הוא הים הגדול שבכל הימים¹⁴: (י) קרא ימים. והלא ים אחד

⁸ עי' בראשית רבה (פ"ג סי' ח): א"ר יודן, שבו היה הקב"ה יחידי בעולמו שלא היה בעולמו אלא הוא. אתיא כר' יוחנן, ולא אתיא כרבי חנינא: רבי יוחנן אמר, בשני נבראו המלאכים הה"ד (תהלים קד) המקרה במים עליותו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח, וכתוב (שם) עושה מלאכיו רוחות. רבי חנינא אמר, בחמישי נבראו מלאכים, שנאמר ועוף יעופף על הארץ.

⁹ עי' ירושלמי ברכות (פרק א הלכה א): מימר עוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה. אמר רבי בון, יהי רקיע בתוך המים, יהי רקיע בתוך. רב אמר, לחים היו שמים ביום הראשון, ובשני קרשו. רב אמר, יהי רקיע, יחזק הרקיע, יקרש הרקיע, יגלד הרקיע, ימתח הרקיע. אמר רבי יודה בן פזי, יעשה כמין מטלית הרקיע. היך מה דאת אמר, וירקעו את פחי הזהב וגו'. ועי' עוד בראשית רבה (פ"ד סי' ב).

¹⁰ עי' בראשית רבה (פרשה ד סי' ג): רבי פנחס בשם רבי הושעיא אמר, כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים. יהי רקיע בתוך המים, ביניים ובנתיים. א"ר תנחומא, אנא אמרי טעמא: אילו נאמר ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר על הרקיע, הייתי אומר על גופו של רקיע המים נתונים. וכשהוא אומר ובין המים אשר מעל לרקיע, הרי המים העליונים תלויים במאמר. אמר רבי אחא, כהדין קנדילא ופירותיהם, אלו מי גשמים.

¹¹ עי' הערה הקודמת, ועי' מדרש תהילים מזמור יט: אמר רבי פנחס הכהן בר חמא, ומקרא מלא הוא, ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע (בראשית א, ז). אינו אומר אלא אשר מעל לרקיע, שמים העליונים תלויים באויר.

¹² עי' בראשית רבה (פרשה ד סי' ו): למה אין כתיב בשני כי טוב, רבי יוחנן תני לה בשם רבי יוסי ב"ר חלפתא, שבו נבראת גיהנם. שנא' (ישעיה ל) כי ערוך מאתמול תפתה יום שיש בו אתמול ואין בו שלשום. רבי חנינא אומר, שבו נבראת מחלוקת, שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים. א"ר טביומי אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו, אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערבובו על אחת כמה וכמה. א"ר שמואל, לפי שלא נגמרה מלאכת המים, לפיכך כתוב בשלישי כי טוב שני פעמים, אחד למלאכת המים וא' למלאכתו של יום. שאלה מטרונה אחת את רבי יוסי. אמרה לו, למה אין כתיב בשני כי טוב, אמר לה אעפ"כ חזר וכללו כולו בסוף, שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד.

¹³ עי' שם (סי' ז): ויקרא אלהים לרקיע שמים רב אמר, אש ומים, רבי אבא בר כהנא אמר משום רב, נטל הקב"ה אש ומים ופתכן זה בזה, ומהו נעשו שמים. ד"א, שמים כתיב שהן שמים, מעשיהן של בריות: אם זכו, והגידו שמים צדקו, ואם לאו, יגלו שמים עונו. ד"א, שמים, שהבריות משתוממים עליהן, לאמר של מה הן, של אש הן, של מים הן, אתמהא.

¹⁴ עי' שם (פרשה ה סי' ב): אל מקום אחד, רבי יודן בשם רבי לוי ורבי ברכיה בשם רבי יודן ב"ר שמעון אומר, כל העולם כלו מים במים, ואתה אומר אל מקום אחד, אתמהא. משל לעשר נודות נפוחות מונחות בטרקלין. נצרך המלך למקומן, מה הוא עושה להן, מתירן ומוציא את רוחן

הוא, אלא אינו דומה טעם דג העולה מן הים בעכו לדג העולה מן הים באספמאי¹⁵: (יא) תדשא הארץ דשא עשב. לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ, שמיני דשאין מחולקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: תדשא הארץ. תתמלא ותתכסה לבוש עשבים, בלשון לע"ז נקרא דשא ארברי"ץ כולן בערבוביא, וכל שורש לעצמו נקרא עשב: מזריע זרע. שיגדל בו זרעו לזרוע ממנו במקום אחר: עץ פרי. שיהא טעם העץ כטעם הפרי. והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ [וגו'] וְעֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי (פסוק יב) ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה¹⁶: אשר זרעו בו. הן גרעיני כל פרי, שמהן האילן צומח כשנוטעין אותן¹⁷: (יב) ותוצא הארץ וגו'. אע"פ שלא נאמר למינהו בדשאים בציווייהן, שמעו שנצטוו האילנות על כך ונשאו ק"ו בעצמן, כמפורש באגדה בשחיטת חולין (ס ע"א)¹⁸: (יד) יהי מארת וגו'. מיום ראשון נברא וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע (הגינה יב ע"א), וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו ביום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק א) אֵת הַשָּׁמַיִם לַרְבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם וְאֵת הָאָרֶץ לַרְבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם¹⁹: יהי מארת. חסר וי"ז כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות,

ומסלקן בזוית אחד. כך דרך הקב"ה על מי בראשית, וסילקן בים אוקיינוס. הה"ד הן יעצור במים ויבשו וגו' (איוב יב) ודורך על במתי ים (שם ט).

¹⁵ עי' ספרי דברים (עקב פסקא לט): רבי יוסי בן המשולם אומר, מנין אתה אומר שכשם שנותן מטעמים בארץ כך נותן מטעמים בים, תלמוד לומר (בראשית א י) ולמקוה המים קרא ימים, והלא ים אחד הוא, שנאמר (שם א ט) יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד. מה תלמוד לומר ולמקוה המים קרא ימים, מגיד שלא שוה טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה מצידון ולא העולה מצידון לעולה מפמייס.

¹⁶ עי' ירושלמי כלאים (פרק א הלכה ז): אם כן למה נתקלה הארץ, ר' יודן בר שלום אמר, על ידי שעברה על גזרותיו של הקב"ה: תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע, והיא לא עשת, אלא ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו. רבי פינחס אמר שמחה בציוויה והוסיפה אילני סרק. על דעתיה דרבי יודן בר שלום יפה נתקלה הארץ.

ועי' בראשית רבה (פרשה ה סי' ט): ויאמר אלהים תדשא הארץ. תני בשם ר' נתן, ג' נכנסו לדין, וד' יצאו מחוייבין. ואלו הן: אדם וחיה ונחש נכנסו לדין, ונתקלה הארץ עמהן. שנאמר (בראשית ג) ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושין. א"ר יצחק מגדלאה, אף הן יש בהן הנאה, ולמה נתקלה, ר"י עי' בראשית רבה (שמעון) [שלום] ור"פ ר"י בר' (שמעון) [שלום] אמר, שעברה על הצווי, שכך אמר לה הקב"ה, תדשא הארץ דשא וגו' מה הפרי נאכל אף העץ נאכל, והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ דשא וגו'. הפרי נאכל והעץ אינו נאכל. ר"פ אמר, אף הוסיפה על הצווי, סמכה לעשות רצון בוראה, עץ עושה פרי, אפי' אילני סרק עשו פירות. על דעתיה דר' יהודה ב"ר שמעון נחא, אלא על דעתיה דר' פנחס למה נתקלה, אלא כאינש דאמר יהון לייטין ביזיאי דהדין מניק (תרגום: כאדם שאומר לחבירו, ארורים השדים שהניקוהו).

¹⁷ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ד): ופתח פתח בגן עדן שממנה נטעו על פני כל הארץ כל מין עץ אילן עושין פרי למינו, וכל מין עשב ודשא מהן, ובהן זרעו. שני' אשר זרעו בו על הארץ.

¹⁸ ז"ל: בשעה שאמר הקב"ה למינהו באילנות, נשאו דשאים קל וחומר בעצמן, אם רצונו של הקב"ה בערבוביא, למה אמר למינהו באילנות, ועוד ק"ו, ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינהו, אנו עאכ"ו, מיד כל אחד ואחד יצא למינו. פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו.

¹⁹ עי' בראשית רבה (פרשה א סי' יד): את השמים, לרבות חמה ולבנה ומזלות. ואת הארץ, לרבות אילנות ודשאין וגן עדן.

הוא ששנינו ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תפול בתינוקות²⁰: להבדיל בין היום ובין הלילה. משנננו האור הראשון, אבל בשבעת (נ"א בשלשת) ימי בראשית שמשו האור והחשך הראשונים (שניהם) יחד בין ביום בין בלילה [נ"א זה ביום וזה בלילה]²¹: והיו לאתת. כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר ומאורות השמים אל תתתו (ירמיה י ב), בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לדאוג מן הפורענות²²: ולמועדים. על שם העתיד, שעתידין ישראל להצטוות על המועדות והם נמנים למולד הלבנה²³: ולימים. שמוש החמה הצי יום ושמוש הלבנה הצי יום שלם: ושנים. לסוף שס"ה ימים (ס"א ורביע יום) יגמרו מהלכן בי"ב מזלות המשרתים אותם והיא שנה (ס"א והוא שס"ה יום ורביע יום), וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון²⁴: (טז) והיו למאורת. עוד זאת ישמשו שיאירו לעולם²⁵: (טז) המארת הגדולים. שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד²⁶. ואת הכוכבים. על ידי שמיעט את הלבנה הרבה צבאיה להפיס דעתה²⁷: (כ) נפש היה. שיהא

²⁰ עי' מסכת סופרים (פרק יז): ברביעי על התינוקות שלא תעלה בהן אסכרה (וימותו). דכתיב (שם) ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת.

ועי' ירושלמי תענית (פ"ד ה"ג) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים. בשלישי היו מתענין על יוצאי דרכים: ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים. ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם: ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת כתיב. בחמישי היו מתענין על המעוברות שלא יפילו ועל המיניקות שלא ימותו בניהן: ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה. תני, לא היו מתענין לא בערב שבת ולא במוצאי שבת.

²¹ עי' בראשית רבה (פרשה יא ס' ב): ר"ש בר יהודה איש כפר עכו אומר משום ר' שמעון אף על פי שנתקללו המאורות מערב שבת, אבל לא לקו עד מוצאי שבת.

²² עי' סוכה (כט ע"א): תנו רבנן בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו. משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס לפניהם. כעס עליהם ואמר לעבדו, טול פנס מפניהם והושיבם בחושך. תניא, רבי מאיר אומר, כל זמן שמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל וכו'. תנו רבנן, בזמן שהחמה לוקה, סימן רע לעובדי כוכבים. לבנה לוקה, סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שישראל מונין ללבנה, ועובדי כוכבים לחמה. לוקה במזרח, סימן רע ליושבי מזרח. במערב, סימן רע ליושבי מערב. באמצע הרקיע, סימן רע לכל העולם כולו וכו', ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו. שנאמר כה אמר ה' אל דרך הגויים אל תלמדו ומאורות השמים אל תחתו. כי יחתו הגויים, מהמה עובדי כוכבים יחתו, ואין ישראל יחתו.

²³ עי' בראשית רבה (פרשה ו ס' א): ויאמר אלהים יהי מאורות, ר' יוחנן פתח עשה ירח למועדים (תהלים קד), אמר רבי יוחנן, לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, אם כן למה נבראת לבנה, למועדים כדי לחדש בחשבונה ראשי חדשים ושנים וכו'. נבראו להאיר שנאמר והיו למאורות ויתן אותם אלהים ברקיע השמים, והיו לאותות אלו שבתות, ולמועדים אלו שלש רגלים, ולימים אלו ראשי חדשים, ולשנים זה קדוש שנים.

²⁴ עי' שם: שים ולשנים זה קדוש שנים. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה טו) ושנים (שם) אלו ראשי השנים.

²⁵ עי' שם: רבי ברכיה בשם רבי סימון אמר, שניהם נבראו להאיר, שנאמר והיו למאורות.

²⁶ עי' חולין (ס ע"ב): רבי שמעון בן פיזי רמי, כתיב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, וכתוב את המאור הגדול ואת המאור הקטן. אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר לה, לכי ומעטי את עצמך.

²⁷ עי' בראשית רבה (פרשה ו ס' ד) ואת הכוכבים, א"ר אחא, משל למלך שהיו לו שני אפוטרופין, אחד שולט בעיר ואחד שולט במדינה. אמר המלך, הואיל ומיעט עצמו זה להיות שולט בעיר, גוזר אני עליו בשעה שהוא יוצא תהא כל אוכלוסא יוצאה עמו, ובשעה שיהא נכנס תהא בולי ודימוס (פי' חיילות) נכנסת עמו. כך אמר הקב"ה, הואיל והלבנה הזו מיעטה עצמה להיות שולטת בלילה, גוזר אני עליה בשעה שהיא יוצאת שיהו הכוכבים יוצאין עמה. בשעה שהיא נכנסת יהו הכוכבים נכנסים עמה.

בה חיות: שרץ. כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ. בעוף, כגון זבובים. בשקצים, כגון נמלים וחיפושים ותולעים. ובבריות, כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם וכל הדגים: (כא) התנינם. דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה הוא לויתן ובן זוגו, שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם, התנינם כתיב²⁸: נפש חיה. נפש שיש בה חיות: (כב) ויברך אותם. לפי שמחסרים אותם וצדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה, ואף החיות הוצרכו לברכה²⁹, אלא מפני הנחש שעתיד לקללה לכך לא ברכן שלא יהיה הוא בכלל: פרו. לשון פרי, כלומר עשו פירות: ורבו. אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר, ובא ורבו שאחד מוליד הרבה: (כד) תוצא הארץ. הוא שפירשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון, ולא הוצרכו אלא להוציאם: נפש חיה. שיש בה חיות: ורמש. הם שרצים, שהם נמוכים ורומשים על הארץ ונראים כאילו נגררים שאין הלוכן ניכר. כל לשון רמש ושרץ בלשוננו קונמוברי"ש: (כה) ויעש. תקנם בצביונם בתיקונן ובקומתן³⁰: (כו) נעשה אדם. ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם הוא בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך נמלך בהם. וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו³¹, שכן מצינו באהאב שאמר לו מיכה ראי את ה' ישב על פסא וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו (מלכים א' כב יט), וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מימינים לזכות ואלו משמאלים לחובה. וכן בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא (דניאל ד יד). אף כאן בפמליא שלו נטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: נעשה אדם. אף על פי שלא סיעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונטל רשות מן הקטן³². ואם כתב אעשה אדם, לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו

²⁸ ע"י בבא בתרא (עד ע"ב): ויברא אלהים את התנינים הגדולים, הכא תרגימו ארזילי דימא. ר' יוחנן אמר, זה לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון, שנאמר ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה וגו'. אמר רב יהודה אמר רב, כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם, אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה מחריבין כל העולם כולו. מה עשה הקב"ה, סירס את הזכר והרג הנקבה, ומלחה לצדיקים לעתיד לבא. שנאמר והרג את התנין אשר בים.

²⁹ ע"י פסיקתא רבתי (פרשה כג): ברכו ביציאת כל היום שיש בו חסרון, כתב בו ברכה ואינו חסר. בחמישי נבראו בו עופות ודגים ובני אדם צדין מהן ואוכלין אותן, לפיכך כתב בהן ברכה ואינן חסירים כלום.

³⁰ ע"י חולין (ס ע"א): אמר רבי יהושע בן לוי, כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו. שנאמר ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, אל תקרי צבאם אלא צביונם.

³¹ ע"י סנהדרין (לח ע"ב): כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב. הנך למה לי, כדרכי יוחנן, דאמר רבי יוחנן, אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה. שנאמר בגזירת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאילתא התינח כולהי עד די כרסוון רמיו. מאי איכא למימר, אחד לו ואחד לדוד. דתניא, אחד לו ואחד לדוד.

וע"י בראשית רבה (פרשה ח ס' ח): ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו אמר לפני רבון העולם מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא, אמר לו כתוב והרוצה לטעות יטעה, אמר לו הקדוש ברוך הוא משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו והוא אומר מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני והן אומרים לו למוד מבוראך שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, כיון שבא לבראת את האדם נמלך במלאכי השרת.

³² ע"י שם: רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אמר, בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק הזה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו

אלא עם עצמו. ותשובת המינים כתוב בצדו, ויברא את האדם ולא כתב ויבראו:³³ בצלמנו. בדפוס שלנו: כדמותנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובבהמות, לא זכה נעשה ירוד לפנייהם והחיה מושלת בו:³⁴ (כו) ויברא אלהים את האדם בצלמו. בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר וַתֵּשֶׁת עָלַי פֶּפֶכָה³⁵ (תהלים קלט ה), נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוני"ץ (ובכ"י קוי"ץ והוא בל"א שטעמפעל). וכן הוא אומר (איוב לח יד) תִּתְּהַפֵּךְ פְּחֶמְרַךְ חוֹתֶם³⁶: בצלם אלהים ברא אותו. פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן הוא אומר וַיִּקַּח אֶחָת מִצֵּלְעָתָיו וְגו' (ב כא), מדרש אגדה שנבראו שני פרצופים בריאה ראשונה ואחר כך חלקו.³⁷ ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ולא פירש לך כיצד ברייתו, ופירש לך במקום אחר (להלן ב ז): (כח) וכבשה. חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד, ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה

כדמותנו, אמר לפניו, רבון העולם, מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא. אמר לו, כתוב, והרוצה לטעות יטעה. אמר לו הקב"ה, משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו, שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר מה, אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני, והן אומרים לו למוד מבוראך, שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים. כיון שבא לבראת את האדם, נמלך במלאכי השרת. א"ר לוי, לית הכא מלכו אלא משל, למלך שהיה מטייל בפתח פלטיין שלו, וראה בלורין א' מושלכת. אמר מה נעשה בה, מהן אומרים דימוסיות, ומהן אומרים פריבטאות. אמר המלך, אינדרטין אני עושה אותה, מי מעכב.

³³ ע"י שם (סי' ט): שאלו המינים את רבי שמלאי, כמה אלהות בראו את העולם. אמר להם, אני ואתם נשאל לימים הראשונים. הה"ד (דברים ד) כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם. אשר בראו אין כתיב כאן, אלא אשר ברא. חזרו ושאלו אותו, אמרו לו מה הוא דין דכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להם בראו אלהים אין כתיב כאן אלא ברא אלהים. אמר רבי שמלאי, בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא תשובה בצדה. חזרו ושאלו אותו. אמרו לו, מה הוא דין דכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר להן קראון מה דבתריה, ויבראו אלהים את האדם, בצלמיהם לא נאמר, אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו. וכיון שיצאו, אמרו לו תלמידיו, רבי, לאלו דחית בקנה. לנו מה את משיב, אמר להם, לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם. מכאן ואילך, בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה, ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה.

³⁴ ע"י שם (סי' יב): ורדו בדגת הים, אמר רבי חנינא אם זכה רדו, ואם לאו ירדו. אמר רבי יעקב דכפר חנין, את שהוא בצלמנו כדמותנו ורדו, את שאינו בצלמנו כדמותנו ירדו. רבי יעקב דמן כפר חנן אמר, יבא צלמנו ודמותנו וירדה לשאינו דומה לצלמנו, כדמותנו ויברך אותם אלהים.

³⁵ אלפא ביתא דרבי עקיבא (אוצר המדרשים [אייזנשטיין]): ומנין שאדם הראשון נברא בכפו של מקום, שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם, ונאמר ותשת עלי כפוך (תהלים קלט). וכן ע"י אבות דרבי נתן (פרק א): ותשת עלי כפך, כיון שסרח, נטל לו הקדוש ברוך הוא אחת מהן. מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו, בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו, שנאמר ידך עשוני ויכוננוני (שם ק"ט ע"ג). מניין למקדש שנברא בשתי ידיו, שנאמר מקדש אדני כוננו ידך (שמות ט"ו י"ז) וכו'.

³⁶ ע"י תוספתא סנהדרין (פ"ח מ"ג): למה נברא יחידי, להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים ברוך הוא, שבחותם אחד ברא כל העולם כולו, ומחותם אחד יצאו חותמות הרבה. שני' תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש.

³⁷ ע"י ברכות (סא ע"א): אמר רבי ירמיה בן אלעזר, דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. ויבן ה' אלהים את הצלע, רב ושמואל: חד אמר פרצוף, וחד אמר זנב. בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב אחור וקדם צרתני. אלא למאן דאמר זנב, מאי אחור וקדם צרתני, כדרבי אמי, דאמר רבי אמי, אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות.

ורביה ולא האשה³⁸: (כט"ל) לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. השוה להם הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להן בשר, שנאמר (להלן ט ג) כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי וְגו' כִּירֶק עֵשֶׂב שֶׁהִתְרַתִּי לָאָדָם הִרְאִשׁוֹן נִתְּנִי לָכֶם אֶת כָּל־³⁹: (לא) יום הששי. הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל המשה חומשי תורה⁴⁰. דבר אחר, יום הששי שכלם תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון (ס"א שביום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית ונחשב כאילו נברא העולם עתה וזהו יום הששי בה"א שאותו יום ו' בסיון) המוכן למתן תורה⁴¹:

פרק ב

(ב) ויכל אלהים ביום השביעי. ר' שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שיוודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום⁴². דבר אחר, מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה: (ג) ויברך ויקדש. ברכו במן, שכל ימות השבוע ירד להם עומר לגלגולת ובששי להם משנה, וקדשו במן, שלא ירד כלל בשבת, והמקרא כתוב על שם העתיד⁴³: אשר ברא אלהים לעשות. המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה

³⁸ עי' בראשית רבה (פרשה ח סי' יב): ר' אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרה, וכבשה, וכבשה כתיב, האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ר' יוחנן בן ברוקה אומר, אחד האיש ואחד האשה, על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים וגו'. וכבשה, וכבשה כתיב, האיש כובש אשתו שלא תצא לשוק, שכל אשה שיוצאה לשוק סופה להכשל. מנא לן, מן דינה, שנאמר (בראשית לד) ותצא דינה, ולבסוף נכשלה. הה"ד (שם) וירא אותה שכם וגו'.

³⁹ עי' סנהדרין (נט ע"ב): רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר חנינא, את בריתי הפר, לרבות בני קטורה. אמר רב יהודה אמר רב, אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה, דכתיב לכם יהיה לאכלה, ולכל חית הארץ ולא חית הארץ לכם. וכשבאו בני נח התיר להם. שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל.

⁴⁰ עי' שבת (פח ע"א): מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה"א יתירה למה לי, מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו.

עי' מדרש תנחומא (בראשית פרק א): יום רביעי, יום חמישי, יום הששי. ה"א יתירה למה, שהרי בכולן לא נאמר אלא יום אחד, יום שני, וכן לכולם, מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה שיש בה ה' ספרים מוטב, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. וכן בני קרח אמרו נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנת.

⁴¹ עי' מדרש חסרות ויתרות (בתי מדרשות חלק ב): הששי, אמר הקדוש ברוך הוא, אם אין ישראל מקבלים את התורה בששה בחדש, אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו.

⁴² עי' בראשית רבה (פרשה י סי' ט): רבי שאליה לרבי ישמעאל ב"ר יוסי. א"ל, שמעת מאביך מהו ויכל אלהים ביום השביעי, אתמהא, אלא כזה שהוא מכה בקורנוס על גבי הסדן. הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך, אר"ש בן יוחאי, בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה, שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה.

⁴³ עי' שם (פרשה יא סי' ב): ויברך אלהים את יום השביעי וגו'. רבי ישמעאל אומר ברכו במן, וקדשו במן. ברכו במן, שכל ימות השבת היה יורד עומר בערב שבת שני עומרים. וקדשו במן, שלא ירד בו כל עיקר. רבי נתן אומר ברכו במן וקדשו בברכה. רבי יצחק אמר, ברכו במן וקדשו במקושה וברכו בעטיפה. רב הונא אמר, צריך להחליף. ר' חייא בשם ר"י אמר, צריך לערב. אבין בר חסדאי אמר, צריך לשלשל.

בששי כמו שמפורש בב"ר (פי"א סי' ט) 44: (ד) אלה. האמורים למעלה: תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'. ללמדך שכולם נבראו בראשון 45. דבר אחר, בהבראם בה' בראם, שנאמר בַּיּוֹם הַצֵּר עוֹלָמִים (ישעיהו כו ד), בב' אותיות הללו של השם יצר שני עולמים. ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א רמו שירדו הרשעים למטה לראות שחת, כה"א זאת שסתומה מכל צדדיה ופתוחה למטה לרדת דרך שם 46. (ס"א, רמו כמו שה"א פתוחה למטה כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות): (ה) טרם יהיה בארץ. כל טרם שבמקרא לשון עד לא הוא, ואינו לשון קודם, ואינו נפעל לומר הטרם כאשר יאמר הקדים, וזה מוכיח. ועוד אחר כִּי טָרַם תִּירָאוּן (שמות ט ל), עדיין לא תראו. ואף זה תפרש, עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם: וכל עשב השדה טרם יצמח. עדיין לא צמח. ובשלישי שכתוב ותוצא, לא יצאו, אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי 47. ולמה, כי לא המטיר. ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים 48: ה' אלהים. ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל. וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים: (ו) ואד יעלה. לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה עננים לשרות העפר, ונברא אדם כגבל זה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ ויצר 49: (ז) וייצר. שתי יצירות,

44 ז"ל: אמר רבי בנייא אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות כל מה שהיה הקב"ה עתיד לבראות בז' הקדים וברא אותו בו.

45 עי' בראשית רבה (פרשה יב סי' ד): רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר ויכלו השמים והארץ בזמנו וכל צבאם בזמנו. א"ל רבי נחמיה, והא כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, מלמד שבו ביום נבראו, בו ביום הוציאו תולדות. אמר לו, והכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, יום שני, יום שלישי, יום רביעי, יום חמישי, יום ששי, אמר לו רבי נחמיה, כמלקטי תאנים הן, כל אחד ואחד הופיע בזמנו. ר' ברכיה על הדא דר' נחמיה אמר, ותוצא הארץ דבר שהיה פקוד בידיה.

46 עי' מנחות (כט ע"ב) אם העולם הבא ביו"ד והעולם הזה בה"י, אם העולם הזה ביו"ד והעולם הבא בה"י, כשהוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תקרי בהבראם אלא בה"י בראם [הוי אומר העולם הזה בה"י והעולם הבא ביו"ד]. ומפני מה נברא העולם הזה בה"י, מפני שדומה לאכסדרה, שכל הרוצה לצאת יצא. ומ"ט תליא כרעיה, דאי הדר בתשובה מעיילי ליה. וליעייל בהך, לא מסתייעא מילתא.

47 עי' חולין (ס ע"ב): רב אסי רמי כתיב ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא וכתוב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים רב נחמן בר פפא הוא ליה ההיא גינתא שדי ביה ביזרני ולא צמח בעא רחמי אתא מיטרא וצמח אמר היינו דרב אסי.

ועי' בראשית רבה (פרשה יג סי' א): וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. הכא את אמר וכל שיח השדה, ולהלן את אמר ויצמח ה' אלהים מן האדמה. א"ר חנינא, להלן לגן עדן, וכאן לישבו של עולם. תני ר' חייא, אלו ואלו לא צמחו עד שירדו עליהם גשמים. 48 עי' הערה הקודמת.

49 עי' בראשית רבה (פרשה יד סי' א): וייצר ה' אלהים. כתיב (משלי כט) מלך במשפט יעמיד ארץ וגו'. מלך, זה מלכי המלכים הקב"ה, במשפט יעמיד ארץ, שברא את העולם בדין, שנאמר בראשית ברא אלהים (שם). ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם הראשון, שהיה גמר חלתו של עולם. ונקראת חלה תרומה, שנאמר (במדבר טו) ראשית עריסותיכם, וגו'. א"ר יוסי בן קצרתה, כאשה הזאת שהיא משקשקת עיסתה במים, ומגבהת חלתה מבנתיים. כך בתחלה ואד יעלה מן הארץ וגו', ואחר כך וייצר ה' אלהים וגו'. ועי' שמות רבה (פרשה ל סי' יג): ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם. מה דרכה של אשה בשעה שהיא מבקשת להפריש חלתה, מגבלת את הקמח ואח"כ נוטלת

יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים. אבל בבהמה שאינה עומדת לדין, לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן⁵⁰: עפר מן האדמה. צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה⁵¹. דבר אחר, נטל עפרו ממקום שנאמר בו מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי (שמות כ כא), הלואי תהא לו כפרה ויוכל לעמוד⁵²: ויפח באפיו. עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים. הווקק בששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד⁵³: לנפש חיה. אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה (פסוק ט), אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור: (ח) מקדם. במזרחו של ערן נטע את הגן⁵⁴. ואם תאמר, הרי כבר נאמר (לעיל א כז) וַיִּבְרָא וְגו' אֶת הָאָדָם וְגו'. ראיתי בברייתא של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מ"ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן, כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון, ויברא את האדם וגו' זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים וְגו' (ב ז), וַיִּצְמַח לוֹ גֵן עֵדֶן (פסוק ט), וַיִּנְחְלוּ בְּגֵן עֵדֶן

חלה, כך עשה האלהים, גבל את העולם, ואח"כ נטל אדם. שנאמר (בראשית ב) ואד יעלה מן הארץ, ואח"כ וייצר. כיון שחטא, א"ל האלהים (שם ג) ארוה האדמה בעבורך. לכך נאמר ואיש.

⁵⁰ תנחומא (תזריע סי' א): אמר רבי יוחנן, כתיב בו באדם הראשון שתי יצירות, שני יודי"ן. שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם: יצירה אחת בעולם הזה, ויצירה אחת לעולם הבא. אבל הבהמה והחיה והעוף יצירה אחת כתיב בהן, ביו"ד אחת, דכתיב ויצר ה' אלקים מן האדמה כל חית השדה.

ועי' ברכות (סא ע"א): דרש רב נחמן בר רב חסדא, מאי דכתיב וייצר ה' אלהים את האדם בשני יודי"ן, שני יצרים ברא הקדוש ברוך הוא, אחד יצר טוב ואחד יצר רע. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק. אלא מעתה בהמה דלא כתיב בה וייצר לית לה יצרא, והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא, אלא כדרבי שמעון בן פזי, דאמר רבי שמעון בן פזי, אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי. אי נמי, כדרבי ירמיה בן אלעזר, דאמר רבי ירמיה בן אלעזר: דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחר וקדם צרתני.

⁵¹ עי' תנחומא (פקודי סי' ג): כשרצה הקדוש ברוך הוא לעשות האדם וכו', התחיל מקבץ את גופו של אדם הראשון מארבע רוחות העולם, כדי שלא תאמר הארץ אין עפר גופך משלי, אם לוקח ממזרח ויפטר במערב, כדי שלא תאמר ארץ מערב אין עפר גופך משלי, לא אקבלך, ולפיכך נטלו מארבע רוחות העולם כדי שבכל מקום שיפטר שיקבלו הארץ. כמו שנאמר (בראשית ג) כי עפר אתה.

⁵² עי' נזיר (לה ע"ב): תני, בר קפרא אומר, או בקבר או ברקב, אמר רבי יודה בן פזי, מלא תרווד אחד נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון. אמר, הלואי ייברא ממקום המזבח, ותהא לו עמידה. הדא הוא דכתיב (בראשית ב) וייצר יי' אלהים את האדם עפר מן האדמה, וכתיב (שמות כ) מזבח אדמה תעשה לי. מה אדמה שנאמר להלן מזבח, אף כאן מזבח.

⁵³ עי' בראשית רבה (פרשה יב סי' ח): כל מה שאתה רואה תולדות שמים וארץ הן, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. בשני ברא מן העליונים, שנא' ויאמר אלהים יהי רקיע, בשלישי ברא מן התחתונים, ויאמר אלהים תדשא הארץ. ברביעי ברא מן העליונים, ויאמר אלהים יהי מאורות. בחמישי ברא מן התחתונים, ויאמר אלהים ישרצו המים. בששי בא לבראות את אדם. אמר, אם אני בורא אותו מן העליונים, עכשיו העליונים רבים על התחתונים בריה אחת, ואין שלום בעולם. ואם אני בורא אותו מן התחתונים, עכשיו התחתונים רבים על העליונים בריה אחת, ואין שלום בעולם. אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים בשביל שלום. הה"ד, וייצר ה' אלהים את האדם וגו' עפר מן האדמה מן התחתונים, ויפח באפיו נשמת חיים, מן העליונים. דאמר רבי שמעון בן לקיש, המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, המשל זה גבריאל, ופחד זה מיכאל.

⁵⁴ עי' שם (פרשה כא סי' ט): מקדם, רב אמר בכל מקום רוח מזרחית קולטת.

(פסוק טו), וַיִּפֹּל עָלָיו תְּרַדְמָה (פסוק כא), השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה, חזר וכתב (פסוק יט) וַיִּצַר ה' וגו' מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם, וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: (ט) ויצמח. לענין הגן הכתוב מדבר: בתוך הגן. באמצע הגן⁵⁵. (יא) פישון. הוא נילוס נהר מצרים⁵⁶, ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו ופשו פִּרְשָׁיו (חבקוק א ח). דבר אחר, פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר אצל מצרים (ישעיה יט ט) וּבָשׂוּ עֲבָדֵי פִשְׁתִּים⁵⁷: (יג) גיחון. שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד, כמו וְכִי יִנַּח (שמות כא כח), שמננה והולך והומה: (יד) הדקל. שמימיו הדין וקלין (ברכות נט ע"ב): פרת. שמימיו פרין ורביץ (שם) ומברין את האדם⁵⁸: כוש ואשור. עדיין לא היו, וכתב המקרא על שם העתיד⁵⁹: קדמת אשור. למזרחתה של אשור: הוא פרת. החשוב על כלם, הנזכר על שם ארץ ישראל: (טו) ויקח. לקחו בדברים נאים ופתחו ליכנס⁶⁰: (יח) לא טוב היות וגו'. שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג: עזר כנגדו. זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם⁶¹: (יט) ויצר וגו' מן האדמה. היא יצירה, היא עשייה האמורה למעלה (א כה) ויעש אלהים את חית הארץ וגו', אלא בא ופירש שהעופות מן הרקק נבראו, רקק גריבל"א בלע"ז, שיש בה מים ויבשה לפי שאמר למעלה שמן המים נבראו, וכאן אמר מן האדמה נבראו. ועוד למדך כאן, שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם⁶². ובדברי אגדה, יצירה זו לשון רידוי וכבוש, כמו כִּי תִצְוֶה אֶל עֵיר (דברים כ יט), שכבשן תחת ידו של אדם⁶³: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'. סרסו ופרשהו, כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם, הוא שמו

⁵⁵ ע"י זהר (בראשית לה ע"א): עץ החיים במציעות דגנתא ממש.

⁵⁶ ע"י זהר (חיי שרה קכה ע"א): שם האחד פישון, מאי שם האחד פישון, המיוחד מכלם פישון, והוא הנופל בארץ מצרים, ולפיכך היתה חכמת (לישראל) מצרים יותר מכל העולם.

⁵⁷ ע"י בראשית רבה (פרשה טז סי' ב): שם האחד פישון, שהוא מגדל פשתן, ומימיו מהלכין בשופי.

⁵⁸ ע"י שם (סי' ג): פרת, שפרה ורבה עד שעוברין אותו בספינות. פרת, שמימיו פריץ ורביץ. פרת, שמפרש והולך עד שכלה במגריפה כבר, שמימיו כלין כבר, שפירותיו גסין ואינן יורדין בכברה.

⁵⁹ ע"י שם: ושם הנהר השני גיחון וגו' עדיין לא עמד כוש, והוא אומר את כל ארץ כוש, אתמהא, אלא מגיד מראשית אחרית.

⁶⁰ ע"י שם (סי' ד): ויקח ה' אלהים את האדם וגו' רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר, עילה אותו. היך מה דאת אמר ולקחום עמים והביאום וגו'. רבי נחמיה אמר, פיתה אותו. היך מה דאת אמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' וגו' (הושע יד).

⁶¹ ע"י יבמות (סג ע"א): אמר רבי אלעזר, מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, זכה עוזרתו, לא זכה כנגדו. ואיכא דאמרי ר' אלעזר רמי, כתיב כנגדו וקרינן כניגדו, זכה כנגדו, לא זכה מנגדתו. אשכחיה רבי יוסי לאליהו. אמר ליה, כתיב אעשה לו עזר, במה אשה עוזרתו לאדם, אמר ליה אדם מביא חיטין, חיטין כוסס, פשתן, פשתן לובש, לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו.

⁶² ע"י חולין (כז ע"ב): ועוד שאלו, כתוב אחד אומר, ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף, אלמא ממיא איברו, וכתוב ויצר ה' אלהים מן האדמה, כל חית השדה, ואת כל עוף השמים, אלמא מארעא איברו, אמר לו, מן הרקק נבראו, ראה תלמידיו מסתכלים זה בזה, אמר להם, קשה בעיניכם שדחית את אויבי בקש, מן המים נבראו. ולמה הביאן אל האדם לקרות להן שם.

⁶³ ע"י בראשית רבה (פרשה יז סי' ד): ויצר ה' אלהים מן האדמה. בעון קומי רבי יוחנן בן זכאי, כתיב ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה, ומה ת"ל ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, אמר להן להלן לבריאה וכאן לכבוש.

לעולם⁶⁴: (כ"כא) ולאדם לא מצא עזר. ויפל ה' אלהים תרדמה. כשהביאן הביאן לפניו כל מיין ומיין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל⁶⁵: מצלעותיו. מסטריו, כמו וְלַצֶּלַע הַמִּשְׁכָּן (שמות כו כ). זהו שאמרו שני פרצופים נבראו⁶⁶: ויסגר. מקום החתך⁶⁷: ויישן ויקח. שלא יראה חתיכת הבשר שממנו נבראת ותתבזה עליו⁶⁸: (כב) ויבן. כבנין, רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה לקבל הולד, כאוצר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה, שלא יכביד משאו על קירותיו⁶⁹: ויבן את הצלע לאשה. להיות אשה, כמו וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ נֶדְעוֹן לְאֵפוֹד (שופטים ח כז), להיות אפוד: (כג) זאת הפעם. מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה, ולא נתקררה דעתו עד שבא על חיה (יבמות סג ע"א): לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקודש⁷⁰: (כד) על כן יעזב איש. רוח הקודש אומרת כן, לאסור על בני נח העריות⁷¹: לבשר אחד. הולד נוצר על ידי

⁶⁴ אלפא ביתא דרבי עקיבא (אוצר המדרשים [אייזנשטיין]): ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם (שמות ד'), אני הוא ששמתני פה ולשון לאדה"ר, שהפקדתיו על כל באי עולם כפקיד, להפקיד כל בריות שבעולם, ולקרוא כל אחד ואחד בשמו, ולשום שמות לכל בריה ובריה. שנאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו.

⁶⁵ ע"י בראשית רבה (פרשה יז ס' ד): חזר והעבירן לפניו זוגות, אמר לכל יש בן זוג, ולי אין בן זוג, ולאדם לא מצא עזר כנגדו, אתמהא. ולמה לא בראה לו תחלה, אלא צפה הקב"ה שהוא עתיד לקרות עליה תגר, לפיכך לא בראה לו עד שתבעה בפיו. כיון שתבעה, מיד ויפל ה' אלהים תרדמה וגו'.

⁶⁶ ע"י שם (פרשה ח ס' א): אדם הראשון אנדרוגינוס בראו, הדא הוא דכתיב זכר ונקבה בראם. א"ר שמואל בר נחמן בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, דיו פרצופים בראו, ונסרו ועשאו גביים, גב לכאן וגב לכאן. איתבון ליה, והכתיב ויקח אחת מצלעותיו, אמר להון, מתרין סטרוהי. היך מה דאת אמר, ולצלע המשכן דמתרגמינן ולסטר משכנא וגו' (שמות כו). וכן ע"י עירובין (יח ע"א): אמר רבי ירמיה בן אלעזר, דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון, שנאמר אחר וקדם צרתני. כתיב ויבן ה' אלהים את הצלע וגו', רב ושמואל: חד אמר, פרצוף, וחד אמר, זנב.

⁶⁷ ע"י ברכות (סא ע"א): בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגר בשר תחתנה אמר רבי ירמיה ואיתימא רב זביד ואיתימא רב נחמן בר יצחק לא נצרכה אלא למקום חתך.

⁶⁸ ע"י סנהדרין (לט ע"א): אמר ליה כופר לרבן גמליאל, אלהיכם גנב הוא, דכתיב ויפל ה' אלקים תרדמה על האדם ויישן. אמרה ליה בריתה, שבקיה, דאנא מהדרנא ליה. אמרה ליה, תנו לי דוכוס אחד. אמר לה, למה לך. ליסטין באו עלינו הלילה, ונטלו ממנו קיתון של כסף, והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה, ולוואי שיבא עלינו בכל יום. ולא יפה היה לו לאדם הראשון, שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו, אמר לה, הכי קאמינא, אלא לשקליה בהדיא. אמרה ליה, אייתו לי אומצא דבישרא. אייתו לה, אותבה תותי בחשא. אפיקתה, אמרה ליה, אכול מהאי. אמר לה, מאיסא לי. אמרה ליה, ואדם הראשון נמי, אי הות שקילה בהדיא, הוה מאיסא ליה. אמר ליה כופר לרבן גמליאל, ידענא אלהיכו מאי קא עביד.

⁶⁹ ע"י עירובין (יח ע"א): ויבן ה' אלהים, אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא, מלמד שבנאה הקדוש ברוך הוא לחוה כבניין אוצר, מה אוצר זה רחב מלמטה וקצר מלמעלה כדי לקבל את הפירות, אף האשה רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה כדי לקבל את הולד.

⁷⁰ ע"י בראשית רבה (פרשה יח ס' ד): לזאת יקרא אשה, כי מאיש לוקחה זאת. מכאן שניתנה התורה בלשון הקודש. רבי פנחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון אמרי, כשם שניתנה תורה בלשון הקודש, כך נברא העולם בלשון הקודש. שמעת מימך אומר גיני גיניא, אנתרופי אנתרופא, גברא גברתא, אלא איש ואשה למה, שהלשון הזה נופל על הלשון הזה.

⁷¹ סנהדרין (נח ע"א, ע"י"ש כל הסוגיא): על כן יעזב איש את אביו ואת אמו, רבי אליעזר אומר, אביו, אחות אביו. אמו, אחות אמו. רבי עקיבא אומר, אביו, אשת אביו. אמו, אמו ממש. ודבק, ולא בזכר. באשתו, ולא באשת חבירו. והיו לבשר אחד, מי שנעשים בשר אחד, יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד.

שניהם, ושם נעשה בשרם אחד⁷²: (כה) ולא יתבוששו. שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע. ואע"פ שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע:

פרק ג

(א) והנחש היה ערום. מה ענין זה לכאן, היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו פתנות עור ונלבישם (פסוק כא), אלא ללמדך מאיזו סבה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועסוקים בתשמיש לעין כל ונתאוה לה⁷³: ערום מכל. לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל⁷⁴: אף כי אמר וגו'. שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו'. ואע"פ שראה אותם אוכלים משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: (ג) ולא תגעו בו. הוסיפה על הציווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי לו) אל תוסף על דבריך⁷⁵: (ד) לא מות תמותון. דחפה עד שנגעה בו. אמר לה, כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה⁷⁶: (ה) כי יודע. כל אומן שונא את בני אומנותו, מן

⁷² עי' שם: והיו לבשר אחד מי שנעשים בשר אחד יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד. ועי' ירושלמי (קידושין פ"א מ"א) ר' לעזר בשם רבי חנינה בן נח שבא על אשתו שלא כדרכה נהרג מה טעם (בראשית ב) ודבק באשתו והיו לבשר אחד ממקום ששניהן עושין בשר אחד.

⁷³ עי' בראשית רבה (פרשה יח סי' ו): והנחש היה ערום. לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו', אמר ר' יהושע בן קרחה, להודיעך מאי זו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. אמר רבי יעקב דכפר חנין, שלא להפסיק בפרשתו של נחש.

⁷⁴ עי' שם (פרשה יט סי' א): רבה תני בשם רבי מאיר, לפי גדולתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל - ארור מכל. רבי הושעיא רבה אמר, דקרטים היה עומד כקנה, ורגלים היו לו. רבי ירמיה בן אלעזר אמר, אפיקורס היה. רבי שמעון בן אלעזר אמר, כגמל היה. טובה גדולה חסר העולם, שאלמלא כן היה אדם משלח פרגמטיא בידו, והיה הולך ובא.

⁷⁵ עי' אבות דרבי נתן (פרק א): הרי הוא אומר, ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב' ז'), לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שא"ל הקדוש ברוך הוא, אלא כך אמר לה, ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו פן תמותון (שם ג' ג'). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבבו, אמר הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם, אלך ואכשיל את חוה. הלך וישב אצלה, והרבה שיחה עמה. אמר לה, אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני נוגע בו ואיני מת. אף את, אם תגעני בו אי את מתה. מה עשה הנחש הרשע באותה שעה, עמד ונגע באילן בידיו וברגליו, והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ. ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר, אלא כיון שראהו אותו אילן, היה צווח עליו ואמר לו, רשע רשע, אל תיגע בי. שנאמר אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנדני (תהלים לו"ב). וכו' ושוב אמר לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני אוכל ממנו ואיני מת, ואף את תאכלי [ממנו] ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה, כל הדברים שפקדני רבי מתחלה שקר הם. וכו' מיד נטלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל. שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים [וגו'] (בראשית ג' ו'). וכו' מי גרם לנגיעה זו, סייג שסג אדם הראשון לדבריו. מכאן אמרו, אם סג אדם לדבריו, אין יכול לעמוד בדבריו. מכאן אמרו, אל יוסיף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אומר, טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. ועי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ג): ומפרי העץ אשר בתוך הגן וגו' ולא תגעו בו, הה"ד אל תוסף על דבריו, פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל). תני ר' חייא, שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר, שלא יפול ויקצץ הנטיעות. כך אמר הקב"ה, כי ביום אכלך ממנו וגו'. והיא לא אמרה כן, אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו. כיון שראה אותה עוברת לפני העץ, נטלה, ודחפה עליו. אמר לה, הא לא מיתת, כמה דלא מיתת במקרביה, כן לא מיתת במיכליה.

⁷⁶ עי' הערה קודמת.

העיץ אכל וברא את העולם⁷⁷: והייתם כאלהים. יוצרי עולמות⁷⁸: (ו) ותרוא האשה. ראתה דבריו של נחש והנאו לה והאמינתו⁷⁹: כי טוב העיץ. להיות כאלהים: וכי תאוה הוא לעינים. כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם⁸⁰: ונחמד העיץ להשכיל. כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: ותתן גם לאישה. שלא תמות היא ויחיה הוא וישא אחרת⁸¹: גם. לרבות בהמה ויחיה⁸²: (ז) ותפקחנה וגו'. לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראייה ממש, וסוף המקרא מוכיח⁸³: וידעו כי עירומים הם. אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה⁸⁴: עלה תאנה. הוא העיץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו⁸⁵. אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם⁸⁶. ומפני מה לא

⁷⁷ עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ד): ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר התחיל אומר לטוריא על בוראו אמר מאילן הזה אכל וברא העולם, והוא אומר לכם לא תאכלו ממנו, שלא תבראו עולמות אחרים, דכל אינש ואינש סני בר אומנתיה. ר' יהודה בר סימון אמר, כל שנברא אחר חבירו, שליט בחבירו. שמים בראשון, ורקיע בשני, אינו סובלן, אתמהא. רקיע בשני ודשאים בשלישי, אינו מספקין את מימיו. דשאים בשלישי ומאורות ברביעי, אין מבשלין פירותיו. מאורות ברביעי ועופות בחמישי, א"ר יהודה בר סימון זיז עוף טהור הוא, ובשעה שהוא פורח מכסה לגל חמה, ואדם נברא אחר הכל לשלוט בכל. קדמו ואכלו עד שלא יברא עולמות אחרים והן שולטין בכם. ה"ד ותרוא האשה כי טוב וגו' ראתה דבריו של נחש.

⁷⁸ עי' הערה קודמת.

⁷⁹ עי' לעיל הערה 77.

⁸⁰ עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ה): ר' יוסי בר זמרא אמר, ג' דברים נאמרו באותו אילן, טוב למאכל, יפה לעינים, ומוסיף חכמה. ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, ותרוא האשה כי טוב, מכאן שהוא טוב. וכי תאוה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים. ונחמד העיץ להשכיל, מכאן שהוא מוסיף חכמה.

⁸¹ אבות דרבי נתן (נוסחא ב פרק א): כיון שאכלה חוה מפירותיו של אילן, ראתה מלאך המות שבא כנגדה. אמרה, דומה אני כאילו שאני מסתלקת מן העולם, וסוף לבראות אחרת לאדם הראשון תחתי. מה אני עושה, גורמת אני לו שיאכל עמי, שנאמר ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל. ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק יג) וכו' ראתה מלאך המות שבא כנגדה, אמרה אולי עכשו אני מתה, והקדוש ברוך הוא עושה לו אשה אחרת ונותנה לאדם, אלא הריני גורמת לו שיאכל עמי, אם נמות שנינו נמות, ואם נחיה שנינו נחיה. ולקחה ואכלה מפרות האילן, ונתנה מפרותיו גם לבעלה שיאכל עמה, שנאמר (בראשית ג, ו) ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה.

⁸² עי' בראשית רבה (פי"ט סי' ה) גם רבוי האכילה את הבהמה ואת החיה ואת העופות הכל שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו חול הה"ד (איוב כט) וכחול ארבה ימים דבי רבי ינאי אמרי אלף שנה הוא חי ובסוף אלף שנה אש יוצאה מקנו ושורפתו ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחי ר' יודן בר"ש אומר אלף שנים חי ולבסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטין ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים.

⁸³ עי' שם (סי' ו) ותפקחנה עיני שניהם. וכי סומים היו, רבי יודן בשם ר"י בן זכאי ורבי ברכיה בשם ר"ע אמר, משל לעירוני שהיה עובר לפני חנותו של זגג, והיה לפניו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין (פי' כלי זכוכית חשוב), ותפשם במקלו ושיברן. עמד ותפשו, א"ל ידע אנא דלית אנא מהני ממך כלום, אלא בא ואראה לך כמה טובות איבדת. כך הראה להן, כמה דורות איבדו. וידעו כי ערומים הם, אפי' מצוה אחת שהיתה בידן, נתערטלו הימנה. ויתפרו עלה תאנה, אר"ש בן יוחאי עלה שהביאו תואנה לעולם וא"ר יצחק קלקלת עובדך סב חוט וחייט ויעשו להם חגורות א"ר אבא בר כהנא חגורה אין כתיב כאן אלא חגורות חגורי חגורות אסטכיוין גליון (פי' מיני לבושין) סדינים כשם שעושים לאיש כך עושין לאשה צילצלין קולסין סכנין (פי' כובע נחושת).

⁸⁴ עי' בהערה הקודמת.

⁸⁵ עי' ברכות (מ ע"א) וכן סנהדרין (ע ע"ב): רבי נחמיה אומר תאנה היתה שבדבר שנתקלקלו בו נתקנו שנאמר ויתפרו עלה תאנה.

⁸⁶ עי' בראשית רבה (פרשה טו סי' ז): בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו הקב"ה והוציאו חוץ לג"ע, והיה מחזר על כל אילנות ולא היו מקבלין אותו. ומה היו אומרים לו, אמר רבי ברכיה, הא גנב דגנב דעתיה דבריה. ה"ד (תהלים לו) אל תבואני רגל גאוה, רגל שנתגאה על בוראו. ויד רשעים אל תנידני, לא תיסב מני עלה. אבל תאנה שאכל מפירותיה פתחה דלתיה

נתפרסם העץ, שאין הקב"ה הפיץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זה שלקה העולם על ידו, מדרש רבי תנחומא (וירא יד):⁸⁷ (ח) וישמעו. יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סדרום רבותינו על מכונם בכראשית רבה (פ"ט סי' ו) ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו: וישמעו. מה שמעו, שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח היום. לאותו רוח שהשמש באה משם (ס"א לשם, ודו"ק כי כן עיקר), וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב⁸⁸ והם סרחו בעשירית⁸⁹: (ט) איכה. יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין אמר לו אי הבל אחיך (להלן ד ט), וכן בבלעם מי הַאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ (במדבר כב ט), ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיהו (ישעיה לט א) בשלוחי מרודך בלאדן⁹⁰: (יא) מי הגיד לך. מאין לך לדעת מה בושתי יש בעומד ערום: המן העץ. בתמיה: (יב) אשר נתתה עמדי. כאן כפר בטובה⁹¹: (יג) השיאני. הטעני, כמו אל ישיא אתכם חזקיהו (דברי הימים ב' לב טו): (יד) כי עשית זאת. מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין⁹²: מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן, העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (ח ע"א), ללמד שימי עיבורו של נחש שבע שנים⁹³: על גחונך תלך. רגלים היו לו ונקצצו⁹⁴: (טו) ואיבה אשית.

וקבלתו. הה"ד ויתפרו עלה תאנה. מה היתה אותה התאנה, רבי אבין אמר ברת שבע, דאמטיית ז' ימי אבלא לעלמא. רבי יהושע דסכנין בשם ר"א אמר, ברת אליתא, דאמטיית אליתא לעלמא (פי' מין תאנה שהביא יללה לעולם). רבי עזריה ורבי יהודה בר סימון בשם ריב"ל אמר, ח"ו, לא גלה הקדוש ב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו.

⁸⁷ ז"ל: ואם היה בן גרים, לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שהרי החזיר נשך בין שיניהם. אמר הקב"ה, דיך להיות שוה לי, כביכול אני כשבראתי את עולמי לא בקשתי להונות לבריה, ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון. בא וראה, כל מי שיונה לחבירו, הוא נענש תחילה.

⁸⁸ ע"י בראשית רבה (פרשה יט סי' ח): לרוח היום, רב אמר לרוח מזרחית דנו, לרוח שהיא עולה עם היום. זבדי בן לוי אמר, לרוח מערבית דנו, לרוח שהיא שוקעת עם היום.

⁸⁹ כן הוא בסנהדרין לח ע"ב. אמנם ע"י באבות דר"נ א ח וכן בב"ר צד ט, שם הוא נמנה באופן אחר.

⁹⁰ ע"י מסכת דרך ארץ רבה (פרק חמישי): לעולם אל יפטר אדם לא מאצל [רבו ולא מאצל] חבירו אא"כ נפטר ממנו ונוטל הימנו רשות. וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שאמר לו לאברהם, כלום אברהם אני צריך לו, אמר לפניו, רבש"ע, הן לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חבירו, וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגן וקרא לו לאדם, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם, ויאמר לו איכה.

⁹¹ ע"י ספרי פרשת דברים (פיסקא א): ונפשינו קצה בלחם הקלוקל. אמר להם, שוטים, כל עצמם של מלכים אין בוררים להם אלא לחם קל שלא יהא דולריא אוחותו. אבל אותה טובה שהיטבתי לכם בה, אתם מתוכחים ומתרעמים לפני. הוי כטובה שהיטבתי לאדם הראשון, שאמרתי לו אעשה לו עזר כנגדו. בטובה שהיטבתי לו, בה מתרעם לפני שם, ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל.

⁹² ע"י ילקוט שמעוני (בראשית רמז ל): ויאמר ה' אלהים אל הנחש, אמר רבי שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן, מנין שאין טוענין למסית, מנחש הקדמוני. דאמר רבי שמלאי, הרבה טענות היה לו לנחש לטעון ולא טען, ומפני מה לא טען לו הקדוש ברוך הוא, לפי שאין טוענין למסית. מאי הוה ליה למימר, דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין.

⁹³ ע"י בכורות (ח ע"א): ימי עיבורו וכו' נחש לשבע שנים. ולאותו רשע לא מצינו חבר, ויש אומרים מוכססים. מנא הני מילי, אמר רב יהודה אמר רב, ומטו בה משום דר' יהושע בן חנניא, שנאמר ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקללה, מחיה לא כ"ש, אלא

אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה⁹⁵, ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים דעתן קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן⁹⁶, לפיכך ואיבה אשית: ישופך יכתתך. כמו נֶאֱבַת אִתּוֹ (דברים ט כא), ותרנומו ושפית יתיה: ואתה תשופנו עקב. לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו ואף משם תמיתנו. ולשון תשופנו כמו נֶשַׁף בָּהֶם (ישעיה מ כד), כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה. ולפי שהלשון נופל על הלשון, כתב לשון נשיפה בשניהם: (טז) עצבונך. זה צער גידול בנים (אדר"נ פ"א מ"ז, עירובין ק ע"ב): והרנך. זה צער העבור (שם): בעצב תלדי בנים. זה צער הלידה (שם): ואל אישך תשוקתך. לתשמיש. ואף על פי כן אין לך מצח לתובעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך⁹⁷ (שם): תשוקתך. תאותך. כמו וְנִפְשׁוּ שׁוֹקֵקָה (ישעיה כט ח): (יז) ארורה האדמה בעבורך. תעלה לך דברים ארורים, כגון זבובים ופרעושים ונמלים. משל ליוצא לתרבות רעה והבריות מקללות שדים שינק מהם⁹⁸: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך. הארץ כשתזרענה מיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדם ועכביות, והן נאכלין על ידי תקון⁹⁹: ואכלת את עשב השדה. ומה קללה היא זו, והלא בברכה נאמר לו (לעיל א כט) הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וגו'. אלא מה אמור כאן בראש הענין, (פסוק יז) ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך, כשתזרענה קמנית או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי השדה, ועל כרחך תאכלם: (יט) בזעת אפך. לאחר שתטרה בו הרבה: (כ) ויקרא האדם. חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות, ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות נזדווגה לו חוה, כמו שכתוב (לעיל ב כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו, לפיכך ויפל תרדמה. ועל ידי שכתב (שם כה) ויהיו שניהם ערומים, סמך לו פרישת הנחש, להודיעך שמתוך שראה אותם ערומים וראה אותם עסוקים בתשמיש

לומר לך, כשם שנתקללה הבהמה מחיה אחד לשבעה, ומאי ניהו, חמור מחתול, כך נתקלל הוא מבהמה אחת לשבע, דהוה ליה שב שני.

⁹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה כ ס' ה): בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא על גחונך תלך, ירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו.

⁹⁵ תוספתא סוטה (פרק ד): אתה בקשתה להרוג את אדם ולישא את חוה עכשיו ואיבה אשית בינך ובין האשה (וכן ב"ר פרשה כ פסקה ה).

⁹⁶ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק יג): דן נחש דין בינו לבין עצמו. ואמר, אם אני אומר לאדם, יודע אני שאינו שומע לי, שהאיש קשה לעולם להוציא מדעתו. אלא הריני אומר לאשה שדעתה קלה עליה, שאני יודע שהיא שומעת לי, שהנשים נשמעות לכל הבריות. שנאמר (משלי ט, יג) פתיות ובל ידעה מה.

⁹⁷ עי' עירובין (ק ע"ב): ואל אישך תשוקתך, מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שיוצא לדרך. והוא ימשל בך, מלמד שהאשה תובעת בלב והאיש תובע בפה. זו היא מדה טובה בנשים כי קאמרינן דמרציא ארצויי קמיה.

⁹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה ה ס' ט): תני בשם ר' נתן, ג' נכנסו לדין וד' יצאו מחוייבין. ואלו הן, אדם וחיה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמהן. שנאמר ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושים.

ועי' ירושלמי כלאים (פרק א הלכה ז): על דעתיה דרבי פינחס למה נתקללה הארץ. כאינש דאמר ליט ביזא דכן איינק (פי' ארורים השדים שכך הניקו).

⁹⁹ עי' בראשית רבה (פרשה כ ס' י): וקוץ ודרדר תצמיח לך קוץ זה קנדיס, דרדר אלו עכביות. ויש מחליפין קוץ אלו עכביות, דרדר זה קנדיס, שהיא עשויה דרין דרין.

נתאוה לה ובא עליהם במחשבה ובמרמה¹⁰⁰: חוה. נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר מֶה הָיָה לְאָדָם (קהלת ב כב), בלשון היה¹⁰¹: (כא) כתנות עור. יש דברי אגדה אומרים, חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. ויש אומרים, דבר הבא מן העור, כגון צמר הארנבים שהוא רך וחם, ועשה להם כתנות ממנו¹⁰²: (כב) היה כאחד ממנו. הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו לדעת טוב ורע, מה שאין כן בבהמה ובחיה¹⁰³: ועתה פן ישלח ידו וגו'. ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו: (כד) מקדם לגן עדן. במזרחו של גן עדן, חוץ לגן: את הכרובים. מלאכי חבלה: החרב המתהפכת. ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד לגן¹⁰⁴. תרגום להט שגן, כמו שלף שגנא (סנהדרין פב ע"א). ובלשון לע"ז לאמ"ה. ומדרשי אגדה יש ואני איני בא אלא לפשוטו:

פרק ד

(א) והאדם ידע. כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון

¹⁰⁰ עי' תוספתא סוטה (פרק ד): וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני, שהיה ערום מכל הבהמה ומכל חית השדה. שנאמר והנחש היה ערום וגו', בקש להרוג את אדם ולישא את חוה. ועי' בראשית רבה (פרשה יח סי' ו): והנחש היה ערום, לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו', אמר ר' יהושע בן קרחה, להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה.

¹⁰¹ עי' זוהר תרומה (קלז ע"א): ת"ח, כתיב ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי (בראשית ג), חוה וחיה במלה חדא סלקין. ועל דאסתלק י' ועייל ו' דאיהו כדקא יאות, דהא ו' איהו חיינ ודאין, ועל דא חוה וחיה י' נטלא חיינ מן ו', אוף הכא יחיה יחיה.

¹⁰² עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז לד): בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב, כתנות אור אלו בגדיו של אדם הראשון, שהיו דומין לפנס, רחבין מלמטה וצרין מלמעלה, חלקין כצפורן ונאים כמרגלית, ככלי פשתן הדקין הבאין מבית שאן. כתנות עור, שהן דבוקין לעור, ובהן היו הבכורות משמשין. רבי שמואל בר נחמן אמר, צמר גמלים וצמר ארנבים היו כתנות עור, שהיו באין מעור.

¹⁰³ עי' בראשית רבה (פרשה כא סי' ה): דרש רבי פפוס, הן האדם היה כאחד ממנו, כאחד ממלאכי השרת. א"ל ר"ע, דיך פפוס, א"ל, מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד ממנו, א"ל שנתן לו המקום לפני שני דרכים, דרך החיים, ודרך המות, ובירר לו דרך אחרת. רבי יהודה בר סימון אמר, כיחידו של עולם, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו), רבנן אמרי, כגבריאל, שנאמר והנה איש אחד לבוש הבדים (דניאל י), כהדין קמצא דלבושיה מיניה וביה. ריש לקיש אמר, כיונה. מה זה בורח משליחותו של מקום, שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א), אף זה בורח מלקיים צווי המקום. מה זה לא לן בכבודו, אף זה לא לן כבודו עמו. רבי ברכיה בשם רבי חנינא אמר, כאליהו. מה זה לא טעם טעם מות, אף זה לא היה ראוי לטעום טעם מות. היא דעתיה דרבי ברכיה בשם רבי חנין, דאמר, כל זמן שהיה אדם, היה כאחד. וכיון שנטלה ממנו צלעתו, לדעת טוב ורע. ועי' ז"ח & א"ר יצחק, רצה הקב"ה לעשות לאדם עליון על כל בריותיו, למהוי יחיד בהאי עלמא, כמה דאיהו יחידי לעילא. כיון שחטא, אמר הקב"ה, הן האדם היה כאחד ממנו, היה בדעתי לעשותו כאחד, עכשיו, ועתה פן ישלח ידו.

¹⁰⁴ עי' זוהר חדש (בראשית יט ע"א): רבי בא בשם רב הונא אמר, כיון שחטא אדם וגזרו עליו אותן הגזרות, גרשהו הקדוש ברוך הוא מאותן ההנאות והעידונין שהיו לו בעדן, ומינה שומרים לשערי ג"ע. ומי הם, הם הכרובים. הה"ד, וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת. כדי לשמור אותו הדרך והפתח, שאז נגזר שלא יהא רשות לכל אדם, ומכאן ואילך להכנס שם, זולתי הנשמות הצרופות על ידי הכרובים תחלה. אם רואים שהיא ראויה ליכנס, תכנס, ואם לאו, דוחים אותה לחוץ, ותשרף באותו הלהב, או תקבל עונשה.

והלידה. שאם כתוב וידע אדם, נשמע שלאחר שנמרד היו לו בנים¹⁰⁵: קין. על שם קניתי: את ה'. כמו עם ה', כשברא אותי ואת אישי לבדו בראנו, אבל בזה שותפים אנו עמו¹⁰⁶: את קין את אחיו את הבל. ג' אתים רבויים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתיים, לכך נאמר ותקף (שם ג)¹⁰⁷: (ב) רועה צאן. לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה: (ג) מפרי האדמה. מן הגרוע¹⁰⁸. ויש אגדה שאומרת זרע פשתן היה¹⁰⁹ (ד"א מפרי מאיזה שבא לידו, לא טוב ולא מובחר): (ד) וישע. ויפן. וכן ואל מנחתו לא שעה, לא פנה. וכן ואל ישעו (שמות ה ט), אל יפנו. וכן שעה מעליו (איוב יד ו), פנה מעליו: וישע. ירדה אש ולחכה מנחתו: (ז) הלא אם תיטיב. כתרנומו פירושו: לפתח הטאת רובין. לפתח קברך חטאך שמור¹¹⁰: ואלך תשוקתו. של הטאת, הוא יצר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך¹¹¹: ואתה תמשל בו. אם תרצה תתגבר עליו¹¹²: (ח) ויאמר קין. נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתעולל עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה ישובו של מקרא: (ט) אי הבל אחיך. להכנס עמו בדברי נחת, אולי ישיב ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך¹¹³: לא ידעתי. נעשה כגונב דעת העליונה¹¹⁴: השומר אחי. לשון תימה הוא, וכן כל ה"א

¹⁰⁵ עי' בראשית רבה (פרשה כב ס' ב): והאדם ידע וגו', רבי הונא ור' יעקב ברבי אבין בשם ר' אבא בר כהנא אמר, לא שמשו בריה קודם לאדם הראשון, וידע אין כתיב כאן אלא והאדם ידע את חוה אשתו, הודיע דרך ארץ לכל. ד"א והאדם ידע, ידע מאיזו שלוח נשלה, ידע מה עבדת ליה חוה. א"ר אחא, חיויא חיויך ואת חיויא דאדם ותהר ותלד את קין. אר"א בן עזריה, ג' פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות.

¹⁰⁶ עי' שם: רבי ישמעאל שאל את רבי עקיבא. אמר לו, בשביל ששימשת נחום איש גם זו עשרים ושתיים שנה אכין ורקין מיעוטים אתין וגמין רבויים, האי את דכתיב הכא מהו, אמר, אלו נאמר קניתי איש ה', היה הדבר קשה, אלא את ה'. א"ל כי לא דבר רק הוא מכס (דברים לב), ואם ריק הוא מכס, שאין אתם יודעים לדרוש אלא את ה', לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה נבראת מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכניה.

ועי' ז"ח & קניתי איש את ה', עם ה'.

¹⁰⁷ עי' בראשית רבה (פרשה כב ס' ב): א"ל רבי יהושע בן קרחה, עלו למטה שנים וירדו שבעה, קין ותאומתו, והבל ושתי תאומותיו. ועוד שם ס' ג: ותוסף ללדת את אחיו את הבל. הדא מסייעא לרבי יהושע בן קרחה, דאמר עלו למטה שנים וירדו שבעה.

¹⁰⁸ עי' שם (ס' ה): ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה', מן הפסולת. לאריס רע, שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסייפות.

¹⁰⁹ עי' תנחומא (בראשית ס' ט): ויבא קין מפרי האדמה. מהו, מן מותר מאכלו. ורבנן אמרו, זרע פשתן היה.

¹¹⁰ עי' תרגום אונקלוס כאן.

¹¹¹ עי' קידושין (ל ע"ב): כל משאו ומתנו בך, שנאמר ואלך תשוקתו. ועי' בראשית רבה (פרשה כ ס' ז): ארבע תשוקות הן, אין תשוקתה של אשה אלא לאישה, שנאמר ואל אישך תשוקתך, אין תשוקתו של יצה"ר אלא על קין וחביריו, שנאמר ואלך תשוקתו, אין תשוקתו של גשמים אלא על הארץ, שנאמר פקדת הארץ ותשוקה (תהלים סה), ואין תשוקתו של הקב"ה אלא על ישראל.

¹¹² עי' שם: ואם אתה רוצה אתה מושל בו שנאמר ואתה תמשל בו.

¹¹³ עי' לעיל הערה 90.

¹¹⁴ עי' מדרש תנחומא (בראשית ס' כה): אתה מוצא, בשעה שהרג קין להבל, נגלה עליו הקדוש ברוך הוא, ואמר לו אי הבל אחיך (בראשית ד ט), בקש לגנוב דעת של מעלה, אמר הקדוש ברוך הוא מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי (שם שם י), כיון ששמע קין, התחיל עשות תשובה של רמאות, שנאמר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא (שם שם יג), אמר לפניו רבונו של עולם אתה טוען העליונים והתחתונים, ואין אתה יכול לטעון עוני.

הנקודה בחטף פתח: (י) דמי אחיך. דמו ודם זרעיותיו¹¹⁵. דבר אחר, שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה¹¹⁶: (יא) מן האדמה. יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה, וגם בזו הוסיפה לחטוא: אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגו'. והנני מוסיף לה קללה אצלך, לא תוסף תת כחה (ס"א הכל דבור אחד ממן האדמה עד כאן): (יב) נע ונד. אין לך רשות לדור במקום אחד¹¹⁷: (יג) גדול עוני מנשוא. בתמיה, אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לך לטעון¹¹⁸: (טו) לכן כל הורג קין. זה אחד מן המקראות שקצרו דבריהם ורמזו ולא פירשו. לכן כל הורג קין, לשון גערה, כה יעשה לו כך וכך עונשו, ולא פירש עונשו: שבעתים יוקם. איני רוצה להנקם מקין עכשיו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו, שיעמוד למך מבני בניו ויהרגוהו. וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם, והיא נקמת הבל מקין, למדנו שתחלת מקרא לשון גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו ויאמר דוד (וגו') פֶּל מִכָּה יִבְסִי וַיִּנַּע בַּצְּנוּר (שמואל ב' ה ח), ולא פירש מה יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז כל מכה יבוסי וינע בצנור ויקרב אל השער ויכבשנו ואת העורים וגו', וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא אל תוך הבית, המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר, כאן קצר דבריו ובדברי הימים (א' יא ו) פִּירֵשׁ יִהְיֶה לְרֹאשׁ וּלְשָׂר: וישם ה' לקין אות. חקק לו אות משמו במצחו¹¹⁹. (ס"א) דבר אחר, כל מוצאי יהרגני, הבהמות והחיות. אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם, רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר, עד עכשיו היתה פחדתי על כל החיות, כמ"ש ומוראכם וגו', ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מוראו על הכל¹²⁰: (טז) ויצא קין. יצא בהכנעה, כגונב דעת העליונה¹²¹: בארץ נוד. בארץ שכל הגולים נדים שם: קדמת עדן. שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וַיִּשְׁכַּן מִקְדָּם לְגַן עֵדֶן וַיִּגְוַן לְשִׁמּוֹר אֶת שְׁמִירַת דֶּרֶךְ מִבּוֹא הַגֶּן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו שרוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים,

¹¹⁵ עי' סנהדרין (לז ע"א): דיני נפשות, דמו ודם זרעיותיו תלויין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו. שנאמר (בראשית ד) דמי אחיך צעקים, אינו אומר דם אחיך, אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעיותיו.

¹¹⁶ עי' שם ע"ב: אמר רב יהודה בריה דרבי חייה, מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות חבורות פציעות פציעות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה, עד שהגיע לצוארו. ועי' תנחומא (בראשית סי' ט): קול דמי אחיך צועקים מכאן אתה למד שעשה בו פציעות פציעות וחבורות חבורות.

¹¹⁷ ועי' שמות רבה (פרשה לא סי' יז): שהיתה עינו רעה באחיו ולא ידע כי חסר יבואנו. ומה חסרון הגיע לו, שאמר הקב"ה נע ונד תהיה בארץ, ומהו כן, שכל מקום שהולך הקב"ה היה מביא לו רעה לרגליו, והיו מכין אותו ורודפין אחריו, עד שמוציאין אותו.
¹¹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' יא) ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, לעליונים והתחתונים אתה סובל, ולפשעי אין אתה סובל.

¹¹⁹ עי' תרגום יונתן כאן: וְרָשָׁם יְיָ עַל אֶפֶי דְקִינָא אֶתָּא מִן שְׁמַא רַבָּא וַיִּקְרָא בְּגִין דְלֹא לְמַקְטוּל יִתִּיָּה כָּל דְיִשְׁכַּחוּנִיָּה בְּאִסְתַּכְלוּתִיָּה בֵּיה.

¹²⁰ עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' יב): ויאמר לו ה' לכן כל הורג קין. ר"י ורבי נחמיה, ר"א נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל, אמר להן לכן אני אומר כל הורג קין יהרג.
¹²¹ עי' שם (סי' יג): ויצא קין מלפני ה', מהיכן יצא, רבי יודן בשם ר' איבו אמר הפשיל דברים לאחוריו ויצא, כגונב דעת העליונה. רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר, יצא כמפריס וכמרמה בבוראו. רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר, יצא שמח. היך מה דאת אמר (שמות ד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו'. פגע בו אדם הראשון. א"ל מה נעשה בדיןך, א"ל עשיתני תשובה ונתפשרתי וכו'.

שנאמר (דברים ד מא) אָז יִבְדִּיל מֹשֶׁה וְגו' מִזְרְחָה שְׁמֶשׁ¹²². דבר אחר, בארץ נוד, כל מקום שהלך היתה הארץ מזדעזעת תחתיו והבריות אומרים סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו¹²³: (יז) ויהי. קין בונה עיר, ויקרא שם העיר לזכר בנו הנוד¹²⁴: (יח) ועירד ילד. יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד, ויש מקום שהוא אומר ילד, שהלידה משמשת שתי לשונות, לידת האשה נישמר"א בלע"ז, וזריעת תולדות האיש אינזנד"ר בלע"ז. כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל, מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת. וכשהוא אומר ילד, מדבר בזריעת האיש, והוא בלע"ז אניירי"ר: (יט) ויקח לו למך. לא היה לו לפרש כל זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יוקם קין, עמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין, זהו שאמר כי אִישׁ הֶרְגָתִי לְפָעֵי וְגו' (להלן פסוק כג): שתי נשים. כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב (כד, כא) רָעָה עֶקְרָה לֹא תֵלֵד וְאַלְמָנָה לֹא יֵיטִיב, כמו שמפורש באגדת חלק¹²⁵: עדה. היא של פריה ורביה, על שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו. עדה תרגום של סורה¹²⁶: צלה. היא של תשמיש, על שם שיושבת תמיד בצלו. דברי אגדה הם בבראשית רבה (פכ"ג סי' ב)¹²⁷: (כ) אבי ישב אהל ומקנה. הוא היה הראשון לרועי בהמות במדברות, ויושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה, בונה בתים לעבודה זרה, כמה דאת אמר (יחזקאל ח ג) סָמַל הַקִּנְיָאָה הַמִּקְנָה. וכן אחיו, תופש כנור ועוגב לזמר לעבודה זרה¹²⁸: (כב) תובל קין. תובל

¹²² עי' שם (פרשה כא סי' ט): מקדם, רב אמר, בכל מקום רוח מזרחית קולטת. אדם הראשון, ויגרש את האדם וישכן מקדם לג'ע. קין, ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן. הרוצח, אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד).
¹²³ עי' מדרש תנחומא (בראשית סי' ט): וישב בארץ נוד. כשיצא, כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מזדעזעות מתחתיו, והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות מהו זה. אומרות זו לזו, קין הרג את הבל אחיו, גזר הקדוש ברוך הוא עליו נע ונד תהיה.
¹²⁴ עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' א): קרבם בתימו לעולם (תהלים מט). רבי יודן ור' פנחס, ר' יודן אמר מה סבורין הרשעים, שקרבם בתימו לעולם וכו', קראו בשמותם עלי אדמות (שם): טבריה על שם טיבירואיס, אלכסנדריאה על שם אלכסנדרוס, אנטוכיה על שם אנטיוכוס. ורבי פנחס אמר קרבם בתימו לעולם, למחר בתיים נעשים קבריהם, (שם) משכנותם לדור ודור שאינן לא חיים ולא נידונים, ולא עוד אלא שקראו בשמותם עלי אדמות, ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך.

¹²⁵ ועי' שם (סי' ב): ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה. א"ר עזריה בשם ר' יהודה בר סימון, כך היו אנשי דור המבול עושין, היה אחד מהן לוקח לו שתיים, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש. זו שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת כאילו אלמנה בחייה (נ"א בחיי בעלה), וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד, והיתה יושבת אצלו מקושטת כזונה. הה"ד, רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב (איוב כד). תדע לך, שכן שהרי הברור שבהן היה למך, ולקח ב' נשים. הה"ד ויקח לו למך שתי נשים, שם האחת עדה, דעדה מיניה, ושם השנית צלה, שהיתה יושבת בצלו.
ועי' יבמות (לז ע"ב): כתיב ויקח לו למך שתי נשים (בראשית ד). עדה שהיה מתעדן בגופה, צילה שהיה יושב בצילה של בנים.

¹²⁶ עי' הערה הקודמת.

¹²⁷ עי' לעיל ד"ה שתי נשים.

¹²⁸ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז מז): אנוש בן שת, בימיו התחילו הבריות להכעיס ליוצרן בעבודה זרה, והוא היה הדור השלישי, והכעיסו בג' עבירות. שנאמר אבי ישב אהל ומקנה, ומקנה בסתר.

אומנתו של קין. תובל לשון תבלין, תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים¹²⁹: לטש כל חרש נחשת וברזל. מחדד אומנות נחשת וברזל, כמו ילמוש עיניו לי (איוב טז ט). חרש אינו לשון פּעֵל (בסגנו"ל) אלא ל' פּוֹעֵל (בציר"י), שהרי נקוד קמוץ קמן (דהיינו בציר"י) ומעמו למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל: נעמה. היא אשתו של נח¹³⁰: (כג) שמען קולי. שהיו פורשות ממנו מתשמיש, לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו¹³¹, שהיה למך סומא ותובל קין מושכו, וראה את קין ונדמה לו כחיה, ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו, וכיון שידע שהוא קין זקנו הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו, והוא מפייסן¹³² שמען קולי להשמע לי לתשמיש, וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר ע"י חבורתי בתמיה, והלא שוגג אני ולא מזיד, לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי¹³³: פצע. מכת חרב או חיץ. מקאדור"ה בלע"ז: (כד) כי שבעתים יקם קין. קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה¹³⁴: שבעים ושבעה. לשון רבוי שביעיות אחז לו, כך דרש ר' תנחומא (פי"א). ומדרש ב"ר (פכ"ג סי' ד), לא הרג למך כלום, ונשיו פורשות ממנו משקימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל, והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו¹³⁵: (כה) וידע אדם וגו'. בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להם, וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את

¹²⁹ עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' ג): תובל קין. רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, זה תבל עבירתו של קין. קין הרג, ולא היה לו במה להרוג. אבל זה לוטש כל חורש נחושת וברזל.

¹³⁰ עי' שם: ואחות תובל קין נעמה. א"ר אבא בר כהנא, נעמה אשתו של נח היתה. למה היו קורין אותה נעמה, שהיו מעשיה נעימים. ורבנן אמרי, נעמה אחרת היתה. ולמה היו קורין אותה נעמה, שהיתה מנעמת בתוף לעבודת כוכבים.

¹³¹ עי' תנחומא (בראשית סי' יא): מה שנאמר כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה, כיון שבאו לבית, אמר להם למך לנשיו, עלו למטה. א"ל הרגת את קין זקנינו ותובל קין בנו, לא נעלה. א"ל, כבר נטלו חלקו קין שבעה דורות, אבל אני שבעים ושבעה. א"ל לא נשמע לך מה אנו מולידות למארה.

¹³² עי' שם: וכיצד נהרג קין, נעשה מלאך המות ק"ל שנה והוא נע ונד בקללה. למך בן בנו היה שביעי לדורות, וסומא. היה יוצא לצוד, והיה בנו אוחזו בידו. כשהיה רואה אותו תינוק חיה, היה אומר לו. א"ל, כמין חיה אני רואה. מתח את הקשת כנגדו, והרג את קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרגו וקרן במצחו. אמר לו ללמך, אבי, הרי דמות אדם הרגו וקרן במצחו. א"ל למך ווי לי, זקני הוא. טפח שתי ידיו בחרטה, ונגע בראש התינוק והרגו בשוגג. שנאמר כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי. נשאר שלשתן במקום אחד. קין הרגו ואותו תינוק הרגו ולמך סומא.

ועי' בראשית רבה (פרשה כג סי' ד): ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי. רבי יוסי בר חנינא אמר, תבען לתשמיש. אמרו לו, למחר המבול בא, נשמע לך ונהיה פרות ורבות למארה, אמר להן, כי איש הרגתי לפצעי, שיבואו עלי פצעים בשבילי, וילד לחבורתי, שיבואו עלי חבורות בשבילי, אתמהא. קין הרג, ונתלה לו ז' דורות, ואני שלא הרגתי, אינו דין שיתלה לי על זה.

¹³³ עי' הערה קודמת.

¹³⁴ עי' לעיל ד"ה שמען קולי.

¹³⁵ עי' לעיל ד"ה שמען קולי.

שלו, אמרו לו, קשומ עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלושים שנה, משנקנסה מיתה על ידך, מיד, וידע אדם וגו'. ומהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאותו¹³⁶: (כו) אז הוחל. לשון חולין, לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה, לעשותן עבודה זרה ולקרותן אלהות¹³⁷:

פרק ה

(א) זה ספר תולדות אדם. זו היא ספירת תולדות אדם. ומדרשי אנדה יש רבים: ביום ברא וגו'. מגיד שביום שנברא הוליד¹³⁸: (ג) שלשים ומאת שנה. ע"כ פירש מן האשה¹³⁹: (כד) ויתהלך חנוך. צדיק היה וקל (ס"א וקבל) בדעתו לשוב ולהרשיע, לפיכך מיהר הקב"ה וסילקו והמיתו קודם זמנו, וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו¹⁴⁰: כי לקח אותו. לפני זמנו כמו הנני לקח ממך את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז): (כה) ויולד בן. שממנו נבנה העולם¹⁴¹: (כט) זה ינחמנו. יניח ממנו את עצבון ידינו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו יניח ממנו. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם¹⁴²: (לב) בן חמש מאות שנה. אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו

¹³⁶ עי' בראשית רבה (פרשה כג ס' ה): וידע אדם עוד את אשתו, נתוסף לו תאוה על תאותו. לשעבר, אם לא היה רואה לא היה מתאוה. עכשיו בין רואה בין שאינו רואה הוא מתאוה.

¹³⁷ עי' מדרש תנחומא (נח ס' יח): עמדו דורו של אנוש, קראו שמו של הקדוש ברוך הוא לעבודת כו"ם. שנאמר, אז הוחל לקרוא בשם וגו' (בראשית ד). ועי' בראשית רבה (פרשה כג ס' ז): א"ר אחא, אתם עשיתם עצמכם עבודת כוכבים וקראתם לשמכם, אף אני אקרא למי הים לשמי, ואכלה אותן האנשים מן העולם.

¹³⁸ עי' שם (פרשה כד ס' ז): ביום ברא אלהים אדם, הדא מסייעא להייה דאמר ר"א בן עזריה, שלש פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות.

¹³⁹ עי' עירובין (יח ע"ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי הוליד רוחין ושידין ולילין, שנאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו, מכלל דעד האינדא לאו כצלמו אוליד. מיתבי, היה רבי מאיר אומר, אדם הראשון חסיד גדול היה, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלושים שנה, ופירש מן האשה מאה ושלושים שנה והעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלושים שנה, כי קאמרינן ההוא, בשכבת זרע דחזא לאונסיה.

¹⁴⁰ עי' בראשית רבה (פרשה כה ס' א): ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים. אמר ר' חמא בר הושעיא, אינו נכתב בתוך טימוסן של צדיקים אלא בתוך טימוסן של רשעים. א"ר איבו, חנוך חנף היה, פעמים צדיק פעמים רשע. אמר הקב"ה, עד שהוא בצדקו אסלקנו. א"ר איבו, בר"ה דנו בשעה שהוא דן כל באי עולם. אפיקורסים שאלו לרבי אבהו, אמרו לו, אין אנו מוצאין מיתה לחנוך. אמר להם, למה, אמרו לו, נאמרה כאן לקיחה, ונאמרה להלן (מלכים ב ב) כי היום ה' לוקח את אדונך מעל ראשך. אמר להם, אם ללקיחה אתם דורשים, נאמר כאן לקיחה, ונאמר להלן (יחזקאל כד) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך. א"ר תנחומא, יפה השיבן רבי אבהו מטרונה שאלה את ר' יוסי אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך א"ל אלו נאמר (בראשית ה) ויתהלך חנוך את האלהים ושתק, הייתי אומר כדברך. כשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, ואיננו בעולם הזה, כי לקח אותו אלהים.

¹⁴¹ עי' מדרש תנחומא (בראשית פרק יא): ויחי למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן, שממנו נברא העולם.

¹⁴² עי' בראשית רבה (פרשה כה ס' ב) ויקרא את שמו נח לאמר. ר' יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר, לא המדרש הוא השם ולא השם הוא המדרש, לא הוה צריך קרא למימר אלא נח, זה ינחנו, או נחמן, זה ינחמנו. אלא בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון השליטו על

למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם יאבדו במים ורע לצדיק זה (ס"א לזרע של צדיק זה), ואם צדיקים הם אטריח עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעיינו ולא הוליד עד שהיה בן חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין לפני המבול, דכתיב (ישעיה סה כ) **כִּי הִנְעַר בֶּן מֵאָה שָׁנָה יָמוּת, רָאוּי לְעוֹנֵשׁ לְעֵתִיד, וְכֵן לִפְנֵי מֵתֵן תּוֹרָה**¹⁴³: את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש את שם שהוא צדיק ונולד כשהוא מהול ושאברהם יצא ממנו וכו' בבראשית רבה¹⁴⁴:

פרק ו (ב) בני האלהים. בני השרים והשופטים¹⁴⁵. דבר אחר, בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבין בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח וְאֵתָה תִּהְיֶה לוֹ לְאֱלֹהִים (שמות ד טז), **רָאָה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים (שם ז א):** כי טבת הנה. אמר רבי יודן טבת כתיב, כשהיו מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובוועלה תחלה¹⁴⁶: **מכל אשר בחרו. אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה**¹⁴⁷: (ג) לא ידון רוחי באדם. לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: לעולם. לאורך ימים. הנה רוחי נידון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם, כלומר לאורך ימים: בשגם הוא בשר. כמו בשגם בסגול, כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר, ואעפ"כ אינו נכנע לפני, ומה אם יהיה אש או דבר קשה. כיוצא בו עד שְׁקִמְתִי דְבוֹרָה

הכל, הפרה היתה נשמעת לחורש, והתלם נשמע לחורש, כיון שחטא אדם, מרדו עליו, הפרה לא היתה נשמעת לחורש, והתלם לא היה נשמע לחורש. כיון שעמד נח, נחו. ומנא לן, נאמר כאן ניחה ונאמר להלן למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג). מה ניחה שנאמר להלן נייחת שור, אף ניחה שנאמר כאן נייחת שור. ר' שמעון בן לקיש אמר לא השם הוא המדרש ולא המדרש הוא השם, ולא הוה צריך קרא למימר אלא או נח, זה יניחנו, או נחמן, זה ינחמנו, אלא עד שלא, אלא עד שלא עמד נח היו המים עולים ומציפים אותם בתוך קבריהם ב' פעמים כתיב (עמוס ה) הקורא למי הים כנגד ב' פעמים שהיו המים עולים, ומציפין אותן בתוך קבריהם, א' בשחרית וא' בערבית, הה"ד כמו חללים שוכבי קבר (תהלים פח), שוכבים שלהם חללים היו, כיון שעמד נח נחו, נאמר כאן ניחה ונאמר להלן ניחה, יבא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נז), מה ניחה האמור להלן נייחת קבר אף ניחה האמורה כאן נייחת קבר.

ועי' תנחומא (בראשית ס' יא): מהו ממעשינו ומעצבון ידינו קודם שנולד נח לא כשהיו זורעין היו קוצרין אלא היו זורעין חטים וקוצרים קוצים ודרדרים כיון שנולד נח חזר העולם לישבו. קצרו מה שזרעו, זורעין חטים וקוצרין חטים, שעורים וקוצרין שעורים, ולא עוד אלא עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם, לכך כתיב ומעצבון ידינו. נולד נח, התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה.

¹⁴³ עי' בראשית רבה (פרשה כו ס' ב): אמר רבי יודן, מה טעם כל דורות הולידו למאה שנים ולמאתים שנה וזה הוליד לחמש מאות שנה, אלא אמר הקב"ה, אם רשעים הם, אין רצוני שיאבדו במים. ואם צדיקים הם, אטריח עליו, ויעשה להם תיבות הרבה. וכבש הקב"ה מעיינו, והוליד לחמש מאות שנה. רבי נחמיה בשם ר"א בנו של רבי יוסי הגלילי אמר, אפילו יפת שהוא הגדול, לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה שראוי לעונשים.

¹⁴⁴ עי' שם (ס' ג): ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש שהיה צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושייחד הקב"ה שמו עליו, ושאברהם עתיד לצאת ממנו, ששמש בכהונה גדולה ושנבנה בית המקדש בתחמומו. שמעון בר חוטה אמר, שמנן אותיותיו תלה הקב"ה לדורות מן המבול ועד הפלגה שלש מאות וארבעים שנה.
¹⁴⁵ עי' שם (ס' ה): ויראו בני האלהים. רבי שמעון בן יוחאי קרא להון בני דייניא. רבי שמעון בן יוחאי מקלל לכל מאן דקרא להון בני אלהיא.

¹⁴⁶ עי' שם: כי טובות הנה, אמר רבי יודן טבת כתיב, משהיו מטיבין אשה לבעלה, היה גדול נכנס ובוועלה תחלה. הדא הוא דכתיב כי טבת הנה, אלו הבתולות.
¹⁴⁷ עי' שם: נשים מכל אשר בחרו, אלו נשי אנשים, מכל אשר בחרו, זה זכר ובהמה.

(שופטים ה ז) כמו שְׁקִמְתִּי, וכן שְׁאֲתָה מְדַבֵּר עִמִּי (שם ו יז) כמו שְׁאֲתָה. אף בְּשָׁנָם כמו בְּשָׁנָם: והיו ימיו וגו'. עד ק"ך שנה אאריך להם אפי, ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר, משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה. כבר היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (סוף פכ"ח)¹⁴⁸. יש מדרשי אנדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא צחצוח פשוטו: (ד) הנפלים. ע"ש שנפלו והפילו את העולם¹⁴⁹. ובלשון עברית לשון ענקים הוא: בימים ההם. בימי דור אנוש ובני קין: וגם אחרי כן. אף על פי שראו באבדן של דור אנוש, שעלה אוקיינוס והציף שלישי העולם¹⁵⁰, לא נכנע דור המבול ללמוד מהם¹⁵¹: אשר יבאו. היו יולדות ענקים כמותם: הגבורים. למרוד במקום¹⁵²: אנשי השם. אותן שנקבו בשמות, עירד מחויאל מתושאל, שנקבו ע"ש אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר, אנשי שממון ששממו את העולם¹⁵³: (ו) וינחם ה' כי עשה. נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים, שאילו היה מן העליונים היה ממרידן¹⁵⁴: ויתעצב. האדם. אל לבו. של מקום, עלה במחשבתו של מקום להעציבו, זהו תרגום אונקלוס. דבר אחר, וינחם נהפכה מחשבתו של מקום ממדת

¹⁴⁸ ז"ל: והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו ג), ואומר בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' (שם ז יא). אפשר לומר כן, אלא שהיתה גזירה גזורה קודם למאה ועשרים שנה.
¹⁴⁹ ע"ש (סי' ד): נפילים שהפילו את העולם ונפלו מן העולם, ושמלאו את העולם נפלים מן הזנות שלהם.

¹⁵⁰ ע"י מכילתא דרבי ישמעאל (יתרו מסכתא דבחדש פרשה ו): רבי יוסי אומר, אלהים אחרים למה נאמר, שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר, אלו נקראו בשמו, כבר היה בהם צורך, והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו, בימי אנוש בן שת, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה'. באותה שעה עלה אוקיינוס והציף שלישי של עולם.

¹⁵¹ ע"י בראשית רבה (פרשה כו סי' ז): וגם אחרי כן, יהודה בר רבי אמי אמר אחראי לא ילפון מן קדמאי, דור המבול לא לקחו מוסר מדור אנוש, ודור הפלגה מדור המבול.
וע"י מדרש תנחומא (נח סי' כד): ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן אמר למה הן דומין לצנצנת מלאה, ועלו חגבים עליה, הראשון ונפל, [השני ונפל, השלישי ונפל], ולא למד השני מן הראשון, [ולא השני מן השלישי] [ולא השלישי מן השני], כך הרשעים בא הראשון עולה ומתגבר ונופל, ואין השני למד מן הראשון, כך עמדו דורו של אנוש וקראו ע"ז, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד כו), מה עשה הקדוש ברוך הוא קרא לים ושטפן, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח), עמדו דור המבול והכעיסו להקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), ואבדו מן העולם, ולא למדו מדור אנוש.

¹⁵² ע"י מדרש ילמדנו (פרשת בראשית אות כד): המה הגבורים, מלמד שהיו מורדין חמה ולבנה ועושין כשפים עליהם. הדא הוא דכתיב המה היו במורדי אור (איוב כד יג). דבר אחר, המה הגבורים שהיו קשים ומורדים בבוראם, ויאמרו לאל סורו ממנו וגו' (איוב כא יד). ולמה היו מורדים, שהיו זורעים שנה אחת, ועושה מזון לארבעים שנה. אמר הקדוש ברוך הוא, עוד כל ימי הארץ זרע וקציר, שיהיו מולידים וקוברים.

¹⁵³ ע"י בראשית רבה (פרשה כו סי' ז): אנשי השם, א"ר אחא, בני נבל גם בני בלי שם (איוב ל). ואת אמרת אנשי השם, אלא שהשימו את העולם, ושהושמו מן העולם, ושגרמו לעולם שישום. רבי לוי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, אנשים שנתפרשו שמותן למעלן. דאמר ר"י בן לוי, כל השמות הללו לשון מרדות הן, עירד, עורדן אני מן העולם, מחויאל, מוחן אני מן העולם, מתושאל, מתישן אני מן העולם, מה לי ללמך ולתולדותיו.

¹⁵⁴ ע"ש (פרשה כז סי' ד): וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אמר, תוהות היתה לפני שבראתי אותו מלמטה, שאלו בראתי אותו מלמעלה לא היה מורד בי. רבי נחמיה אמר, מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאלו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים. אמר ר' איבו, תוהות היתה לפני, שבראתי בו יצר הרע. שאילולי לא בראתי בו יצר הרע, לא היה מורד בי. אמר רבי לוי, מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ.

רחמים למדת הדין¹⁵⁵, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ. וכן כל לשון ניהום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות, וכן אדם ויתנהם (במדבר כג יט), ועל עבדיו ויתנהם (דברים לב לו), ויתנהם ה' על הרעה (שמות לב יד), נחמתי כי המלכתי (שמואל א' טו יא), כולם לשון מחשבה אחרת הם: ויתעצב אל לבו. נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו נעצב המלך על בנו (שמואל ב' יט ג). וזו כתבתי לתשובת המינים גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו, אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד אמר לו, הן. אמר לו, והא כתיב ויתעצב אל לבו אמר לו, נולד לך בן זכר מימך, אמר לו, הן, אמר לו, ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו, בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. אמר לו, כך מעשה הקב"ה, אע"פ שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן, לא נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם¹⁵⁶: (ז) ויאמר ה' אמחה את האדם. הוא עפר ואביא עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מהוי¹⁵⁷: מאדם עד בהמה. אף הם השחיתו דרכם¹⁵⁸. דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו¹⁵⁹: כי נחמתי כי עשיתם. חשבתי מה לעשות על אשר עשיתם: חסלת פרשת בראשית

פרשת נח

(ט) אלה תולדת נח נח איש צדיק. הואיל והזכירו ספר בשבחו, שנאמר (משלי י ז) זכר

¹⁵⁵ עי' לעיל הערה קודמת, וכן עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ג): א"ר שמואל בר נחמני, אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר ה', מדת רחמים ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד), וכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וינחם ה' כי עשה את האדם, ויאמר ה' אמחה וגו'.

¹⁵⁶ עי' שם (פרשה כז סי' ד): אפיקורס אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הן, והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, אמר לו שמחתי ושמחתי את הכל. אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, א"ל בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. א"ל כך מעשה לפני הקב"ה, דאמר רבי יהושע בן לוי, שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שלא יבא מבול לעולם. מאי טעמיה, ויתעצב אל לבו, ואין עציבה אלא אבילות. היך מה דאת אמר נעצב המלך אל בנו (שמואל ב' יט).

¹⁵⁷ עי' שם (פרשה כח סי' ו): אמר ר' ברכיה כלום בראתים אלא מן העפר מי ממחא את העפר מים יבוא המים וימחה את העפר.

¹⁵⁸ עי' שם (סי' ח): רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון אמר, הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול: הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטווס. הדא הוא דכתיב כי השחית כל בשר, השחית כל אדם אין כתיב אלא כי השחית כל בשר.

¹⁵⁹ עי' שם (סי' ו): רבי יודן ורבי פנחס. ר"י אמר, משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והוציאו לתרבות רעה. כעס המלך על בנו והרגו. אמר המלך, כלום הוציא את בני לתרבות רעה, אלא זה בני אבד הוא וזה קיים, לפיכך מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים. רבי פנחס אמר, משל למלך שהיה משיא את בנו, ועשה לו חופה, סיידה וכיירה וציירה, כעס המלך על בנו והרגו. מה עשה, נכנס לתוך החופה התחיל לשבר את הקנקנים ומפקיע בחיצאות ומקרע בכילות. אמר המלך, כלום עשיתי זו אלא בשביל בני, בני אבד וזו קיימת. לפיכך מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים. הה"ד (צפניה א) אסוף אסף כל מעל פני האדמה נאום ה', אסף אדם ובהמה, אסף עוף השמים ודגי הים. והמכשלות את הרשעים, הם הכשילו את הרשעים, כד הוה צייד עופא וא"ל, זיל ואשתמן ואתי, והוא אזל ומשתמן ואתי.

צדיק לברכה¹⁶⁰. דבר אחר, ללמדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים¹⁶¹: בדורותיו. יש מרבתינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכולם¹⁶²: את האלהים התהלך נח. ובאברהם הוא אומר [התהלך לפני (להלן יז א)] אשר התהלכתי לפניו. (להלן כד מ) נח היה צריך סעד לתומכו, אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו¹⁶³: התהלך. לשון עבר. וזהו שמושה של ל' [ג"א של ה"א] בלשון כבוד, משמשת להבא ולשעבר בלשון אחד. קום התהלך (להלן יג יז) להבא, התהלך נח לשעבר, התפלל בעד עבדיך (שמואל א' יב יט) להבא, ובא והתפלל אל הפית הנה (מלכים א' ח מב) לשון עבר אלא שהיו שבראשו הופכו להבא: (יא) ותשחת. לשון ערוה ועבודה זרה (ס"א), ערוה כי השחית כל בשר את דרכו, ועבודה זרה) כמו (דברים ד טז) פן תשחתו¹⁶⁴: ותמלא הארץ חמס. גזל¹⁶⁵ (ס"א שנאמר (יונה ג ח) ומן הקמס אשר בכפיהם): (יב) כי השחית כל בשר. אפילו בהמה חיה ועוף נוקקין לשאינן מינן¹⁶⁶: (יג) קץ כל בשר. כל מקום שאתה מוצא זנות ועבודה זרה אנדרלמוסא באה

¹⁶⁰ מדרש תנחומא (נח סי' ט): ויזכור אלהים את נח. זש"ה זכר צדיק לברכה (משלי י ז), זה נח שכתוב בו איש צדיק. עי' לקמן יח יח.

¹⁶¹ עי' בראשית רבה (פרשה ל סי' ו): אלה תולדות נח הה"ד (משלי יא) פרי צדיק עץ חיים. מה הן פירותיו של צדיק, מצות ומעשים טובים.

ועי' מדרש תנחומא (נח סי' ב): אלה תולדות נח, כך פתח רבי תנחומא בר אבא ואמר פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי יא). א"ר יהודה, הללו בשעה שהאדם מסתלק מן העולם בלא בנים הוא מיצר ובוכה. א"ל הקב"ה למה אתה בוכה, מפני שלא עמדת פרי בעה"ז, יש לך פרי יפה מן הבנים, אמר לפניו, רבש"ע, אי זה פרי שהעמדתי, א"ל הקב"ה, התורה שכתוב בה פרי צדיק עץ חיים, בנים אינו אומר, אלא פרי צדיק. וכן תולדותיו של אדם אלו מעשיו הטובים. וכן הוא אומר אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים.

¹⁶² עי' סנהדרין (קח ע"א): אשר דבר לעשות לעמו, אלה תולדות נח [נח איש צדיק תמים היה בדורותיו], אמר רבי יוחנן, בדורותיו ולא בדורות אחרים. וריש לקיש אמר בדורותיו, כל שכן בדורות אחרים. אמר רבי חנינא, משל דרבי יוחנן למה הדבר דומה, לחבית של יין שהיתה מונחת. במרתף של חומץ, במקומה ריחה נודף, שלא במקומה אין ריחה נודף. אמר רבי אושעיא, משל דריש לקיש למה הדבר דומה, לצלוחית של פליטון שהיתה מונחת במקום הטנופת. במקומה ריחה נודף, וכל שכן במקום הבוסם.

¹⁶³ מדרש תנחומא (לך לך סי' כו): כתיב בנח את האלהים התהלך נח (בראשית ו ט), וכתוב באברהם התהלך לפני, מי שהוא קורא סבור שהיה נח גדול מאברהם, ואינו כן, ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הקטן היה אוהב בו כדי שלא יפול, והגדול היה הולך לפניו, כך כתיב בנח את האלהים התהלך נח, שלא ישתקע בדור המבול, אבל אברהם שהיה יחידו של עולם והיה צדיק, א"ל הקדוש ברוך הוא התהלך לפני והיה תמים.

¹⁶⁴ עי' סנהדרין (נז ע"א): ותנא דבי רבי ישמעאל בכל מקום שנאמר השחתה, אינו אלא דבר ערוה ועבודת כוכבים. דבר ערוה, שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו. עבודת כוכבים, דכתיב פן תשחיתו ועשיתם וגו'. ואידך, אורחייהו דקא מגלי. שפיכות דמים, דכתיב שופך דם האדם וגו'.

¹⁶⁵ עי' תנא דבי אליהו זוטא (פרק י): וכו' וירדו לידי חמס וגזל, שנאמר ותמלא הארץ חמס. ועי' בראשית רבה (פרשה לא סי' ה): כי מלאה הארץ חמס מפניהם איזהו חמס ואיזה היא גזל, א"ר חנינא, חמס אינו שוה פרוטה, וגזל שוה פרוטה. וכך היו אנשי המבול עושים, היה אחד מהם מוציא קופתו מליאה תורמוסים, והיה זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה בא ונוטל פחות משוה פרוטה עד מקום שאינו יכול להוציאו ממנו בדיו.

¹⁶⁶ ועי' סנהדרין (קח ע"א): כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. אמר רבי יוחנן, מלמד שהרביעו בהמה על חיה, וחיה על בהמה, והכל על אדם, ואדם על הכל. עי' בראשית רבה (פרשה כח סי' ח): רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון אמר, הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול, הכלב

לעולם והורגת טובים ורעים¹⁶⁷: כי מלאה הארץ חמס. לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל¹⁶⁸: את הארץ. כמו מן הארץ. ודומה לו פִּצְאָתִי אֶת הָעִיר (שמות ט כט), מן העיר. הָלָה אֶת רְגְלָיו (מלכים א' טו כג), מן רגליו. דבר אחר, את הארץ עם הארץ, שאף שלשה טפחים של עומק המחרישה נמוחו ונטשטשו¹⁶⁹: (יד) עשה לך תבת. הרבה ריוח והצלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה, כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה ק"כ שנה ושואלין אותו מה זאת לך, והוא אומר להם עתיד הקב"ה להביא מבול לעולם, אולי ישוּבו¹⁷⁰: עצי גפר. כך שמו. ולמה ממין זה, על שם גפרית שנגזר עליהם להמחות בו: קנים. מדורים מדורים לכל בהמה וחיה¹⁷¹: בכפר. זפת בלשון ארמי. ומצינו בגמרא (שבת עד ע"ב) כופרא. בתיבתו של משה על ידי שהיו המים תשים דיה בחומר מבפנים וזפת מבחוץ, ועוד כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת (סוטה יב, ב"ר שם), אבל כאן מפני חווק המים ופתה מבית ומחוץ¹⁷²: (טז) צהר. יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה המאירה להם¹⁷³: ואל אמה תכלנה מלמעלה. כסויה משופע ועולה עד שהוא קצר מלמעלה ועומד

היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטווס. הדא הוא דכתיב, כי השחית כל בשר. השחית כל אדם אין כתיב, אלא כי השחית כל בשר. רבי לוליאני בר טברין בשם רבי יצחק אמר, אף הארץ זינתה, היו זרעין לה חטין, והיא מפקא זונין אילין, זונייא רבה מן דרא דמבולא אינון.

¹⁶⁷ עי' ויקרא רבה (פרשה כג סי' ט): דור המבול נמחו מן העולם ע"י שהיו שטופין בזנות. אמר רבי שמלאי, כל מקום שאתה מוצא זנות, אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים. ועי' ילקוט שמעוני (תורה רמז תרצה): אין מדתו של הקדוש ברוך הוא כמדת ב"ו, מלך ב"ו שמרדה עליו מדינה שולח בה אנדרלמוסיא והורג הטובים עם הרעים, והקב"ה אינו כן אלא מאבד את הרשעים וממלט את הצדיקים, חטאו דור אנוש אבד אותם, והציל את חנוך. שנאמר ויתהלך חנוך את האלהים, למה, ביום צרה יודע חוסי בו, דור המבול הכעיסוהו ואבדן שנאמר וימח את כל היקום, והציל לנח, שנאמר ונח מצא חן.

¹⁶⁸ עי' סנהדרין (קח ע"א): ויאמר ה' לנח קץ כל בשר בא לפני אמר רבי יוחנן בא וראה כמה גדול כחה של חמס שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל. שנאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנני משחיתם את הארץ. וכתב (יחזקאל ז) החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נח בהם.

¹⁶⁹ עי' בראשית רבה (פרשה לא סי' ז): הנני משחיתם את הארץ, ר' הונא ורבי ירמיה בשם רב כהנא בר מלכיה, אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו. משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג, כל זמן שהיה סורח היה פדגוג שלו נרדה. ולבן מלכים שהיה לו מניקה כל זמן שהוא סורח היתה מניקתו נרדה. כך אמר הקב"ה הנני משחיתם את הארץ, הא אנא מחבל להון ומחבל לארעא עמהון.

¹⁷⁰ עי' מדרש תנחומא (נח סי' ה): עשה לך תבת עצי גופר. א"ר הונא בשם רבי יוסי, ק"כ שנה היה מתרה הקב"ה בדור המבול שמא יעשו תשובה, כיון שלא עשו תשובה, א"ל עשה לך תבת עצי גופר. עמד נח ועשה תשובה, ונטע ארזים. והיו אומרין לו, ארזים אלו למה, אמר להן, הקב"ה מבקש להביא מבול לעולם, ואמר לי לעשות תיבה כדי שאמלט בה אני וביתי. והיו משחקין ממנו ומלעיגין בדבריו, והיה משקה אותן ארזין, והן גדילין. והיו אומרים לו, מה אתה עושה, ומשיב להן כענין הזה, והיו מלעיגין עליו. לסוף ימים קצצן, והיה מנסרן. והיו אומרים לו, מה אתה עושה, ואומר להן כך, והיה מתרה בהן. כיון שלא עשו תשובה, מיד הביא עליהן מבול. שנאמר וימח את כל היקום. עי' תרגום.

¹⁷¹ עי' בראשית רבה (פרשה לא סי' ט): וכפרת אותה מבית ומחוץ בכופר. הכא את אמר וכפרת אותה, וגו' ולהלן את אמר ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב), אלא להלן על ידי שהיו המים תשים, ותחמרה בחמר ובזפת, בחמר מפני הריח ובזפת מפני המים. ועי' סוטה יב ע"א, ותחמרה בחמר ובזפת, תנא, חמר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק.

¹⁷² עי' סנהדרין (קח ע"ב): צוהר תעשה לתיבה. אמר רבי יוחנן, אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח, קבע בה אבנים טובות ומרגליות כדי שיהיו מאירות לכם כצהרים. ועי' בראשית רבה (פרשה לא סי' יא): צוהר תעשה לתיבה, ר' חוניה ור' פנחס ר' חנין ור' הושעיא לא מפרשין, ר' אבא בר

על אמה, כדי שיוזבו המים למטה מכאן ומכאן¹⁷⁴: בצדה תשים. שלא יפלו הגשמים בה: תחתים שנים ושלושים. ג' עליות זו על גב זו, עליונים לאדם אמצעים למדור תחתיים לזבל¹⁷⁵: (יז) ואני הנני מביא. הנני מוכן להסכים עם אותם שזרזוני ואמרו לפני כבר מה אָנוֹשׁ פִּי תִפְרְנוּ (תהלים ח ה)¹⁷⁶: מבול. שבלה את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך. וזהו לשון אונקלוס שתרנם טופנא, שהציף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה, לכך נקראת שנער שנערו שם כל מתי מבול (שבת קיג ע"ב) (ס"א מימי מבול, וכן הגיה מהרש"ל בח"ש במס' שבת קיג ע"ב): (יח) והקמתי את בריתי. ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו רשעים שבדור¹⁷⁷: אתה ובניך ואשתך. האנשים לבד והנשים לבד, מכאן שנאסרו בתשמיש המטה¹⁷⁸: (יט) ומכל החי. אפילו שדים¹⁷⁹: שנים מכל. מן הפחות שבהם לא פחתו משנים אחד זכר ואחד נקבה: (כ) מהעוף למינהו. אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם. ומאליהם באו, וכל שהתיבה קולטתו הכנים בה¹⁸⁰: (כב) ויעש נח. זה בנין התיבה¹⁸¹:

פרק ז

(א) ראיתי צדיק. ולא נאמר צדיק תמים, מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו

כהנא ורבי לוי מפרשין. ר' אבא בר כהנא אמר חלון, רבי לוי אמר מרגליות. רבי פנחס משום רבי לוי אמר, כל י"ב חדש שהיה נח בתיבה, לא צריך לא לאור החמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה, אלא מרגלית היתה לו והיה תולה אותה. ובשעה שהיא כהה, היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיתה מבהקת, היה יודע שהוא לילה.

¹⁷⁴ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נד): ואל אמה תכלנה מלמעלה. ר' נחמיה אומר כמין קמרוטין היתה, והיה משקיף בה ועולה ומשקיף בה, ועולה עד שהעמידה על אמתא, שנאמר ואל אמה תכלנה מלמעלה.

¹⁷⁵ עי' סנהדרין (קח ע"ב): דבהכי [הוא] דקיימא תחתיים שנים ושלישים תעשה. תנא, תחתיים לזבל אמצעיים לבהמה, עליונים לאדם.

¹⁷⁶ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נה): ואני הנני מביא, הנני מסכים לדברי מלאכים, שאמרו מה אנוש כי תזכרנו.

¹⁷⁷ עי' בראשית רבה (פרשה לא סי' יב): והקימותי את בריתי אתך, ברית אתה צריך מפני הפירות שאתה כונס, שלא ירקבו ושלא יתעפשו ושלא ישתנו. ברית אתה צריך, הגבורים היה א' מהם נותן רגלו על התהום וסותמו, נותן ידו על החלון וסותמה. היה בא ליכנס לתיבה, והיו רגליו מתערכלות. הה"ד הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם (איוב כו). ארי היה בא ליכנס לתיבה והיו שיניו קהות. הה"ד שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו (שם ד) א"ר חייא בר אבא, נגר היית, ואילולי בריתי שהיתה אתך, לא היית יכול ליכנס לתיבה. הה"ד והקימותי בריתי אתך. אימתי, לכשתכנס אל התיבה אתה ובניך.

¹⁷⁸ עי' שם: אתה ובניך, ר' יהודה בר סימון ור' חנין בשם רב שמואל בר ר' יצחק אמר, נח, כשנכנס לתיבה, נאסר לו פריה ורביה. הה"ד ובאת אל התיבה אתה ובניך לעצמן, ואשתך ונשי בניך לעצמן. כיון שיצא, התיר לו. הה"ד, צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך.

¹⁷⁹ עי' שם (סי' יג): ומכל החי מכל בשר שנים וגו', א"ר הושעיא אפי' רוחות נכנסים עם נח אל התיבה. שנאמר מכל החי, מאותן שנבראו להם נפשות, ולא נברא להם גופין.

¹⁸⁰ עי' סנהדרין (קח ע"ב): מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו. אישות לבהמה מי אית לה, אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מאותם שלא נעבדה בהם עבירה. מנא ידע, אמר רב חסדא, שהעבירן לפני התיבה. כל שהתיבה קולטתו, בידוע שלא נעבדה בהם עבירה. וכל שאין התיבה קולטתו, בידוע שנעבדה בה עבירה.

¹⁸¹ עי' בראשית רבה (פרשה לא סי' יד): ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלהים כן עשה. זה שיכון לעשיית התיבה.

וכולו שלא בפניו¹⁸²: (ב) המהורה. העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה¹⁸³: שבעה שבעה. כדי שיקריב מהם קרבן בצאתו¹⁸⁴: (ג) גם מעוף השמים וגו'. בטהורים הכתוב מדבר, ולמד סתום מן המפורש: (ד) כי לימים עוד שבעה. אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק, שחם הקדוש ברוך הוא על כבודו ועכב את הפורענות¹⁸⁵. צא וחשוב שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כלים בשנת שש מאות שנה לחיי נח: כי לימים עוד. מהו עוד, זמן אחר זמן זה נוסף על מאה ועשרים שנה: ארבעים יום. כנגד יצירת הולד, שקלקלו להטריח ליוצרים לצור צורת ממזרים¹⁸⁶: (ה) ויעש נח. זה ביאתו לתיבה: (ז) נח ובניו. האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה מפני שהעולם היה שרוי בצער¹⁸⁷: מפני מי המבול. אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול, ולא נכנס לתיבה עד שדחקוהו המים¹⁸⁸: (ט) שנים שנים. כלם הושו

¹⁸² עי' שם (פרשה לב סי' ג): הקב"ה מנסה את הצדיקים. שנאמר ה' צדיק יבחו. ה' צדיק יבחו, זה נח. שנאמר ויאמר ה' לנח כי אותך ראיתי צדיק לפני. אמר ר' אלעזר בן עזריה מצינו שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו, וכולו שלא בפניו. שכן הוא אומר בנח איש צדיק תמים היה שלא בפניו, וכתוב כי אותך ראיתי צדיק לפני בפניו. ועי' עירובין (יח ע"ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, מקצת שבחו של אדם אומרים בפניו וכולו שלא בפניו מקצת שבחו בפניו דכתיב כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה. כולו שלא בפניו, דכתיב נח איש צדיק תמים היה בדורותיו.

¹⁸³ לא מצאתי, אמנם עי' מדרש (ויקרא רבה פרשה ב סי' י): מן הבקר ומן הצאן ברוך המקום שספר עצמו עם הצדיקים הראשונים אדם העלה שור ע"ג המזבח שנאמר (תהלים סט) ותיטב לה' משור פר נח קיים מה שכתוב בתורה שנאמר (בראשית ח) ויבן נח מזבח לה'.¹⁸⁴ שמות רבה (פרשה נ סי' ב): תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט), זה נח, שא"ל הקדוש ברוך הוא מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה וגו', וכשיצא מה כתיב ויבן נח מזבח לה' (בראשית ח), מאי ויבן, נתבונן ואמר, מה טעם ריבה הקדוש ברוך הוא בטהורים יותר מן הטמאים, לא שהיה רוצה להקריב לו מהן, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה. הוי תן לחכם ויחכם עוד, לפי שהחכם שומע דבר, ומקיימו ומוסיף עליו.

¹⁸⁵ עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור כו): ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו. אמר רב הושעיה, מלמד שתלה הקדוש ברוך הוא שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק שיעשו תשובה, ולא עשו. על שם שנאמר, אל תאסוף עם חטאים נפשי. ועי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נו): ויהי לשבעת הימים, אמר רבא אלו ימי אבלו של מתושלח הצדיק. ללמדך, שהספדן של צדיקים מעכב את הפורענות.

¹⁸⁶ עי' בראשית רבה (פרשה לב סי' ה): א"ר שמעון בן יוחאי הן עברו על התורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך ארבעים יום וארבעים לילה. א"ר יוחנן בן זכאי, הם קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך ארבעים יום וארבעים לילה.

¹⁸⁷ עי' ירושלמי תענית (פ"א ה"ו): ר' יודה בר פזי ר' חנין בשם ר' שמואל בר רב יצחק נח בכניסתו לתיבה נאסרה לו תשמיש המיטה. מ"ט [בראשית ו יח] ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך ונשי בניך אתך. ואשתך ובניך ונשי בניך אתך.

ועי' מדרש תנחומא (נח סי' יז): וכן עשו נח ובניו והבהמה והחיה והעוף, לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה, שכן צוה להם הקדוש ברוך הוא כשנכנסו לתבה, מנין ויבא נח ובניו, הזכרים לעצמן, ואשתו ונשי בניו הנקבות לעצמן, כך כל הימים שהיה נח בתבה, היו נח ובניו וכל אשר אתו אסורים בתשמיש המטה, אמר להם הקדוש ברוך הוא אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה, אלא כשיעבור המבול אתם נזקקים לפריה ורביה, שנא' לאמר לאסורים צאו (ישעיה מט ט), וכיון שיבשה הארץ אמר לו הקדוש ברוך הוא צא מן התבה [אתה ואשתך] (בראשית ח טז), והתיר להם פריה ורביה.

¹⁸⁸ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נו): ויבוא נח וגו' מפני מי המבול, אמר ר' יוחנן נח מחוסר אמנה היה אילולי שהגיעו מים עד קרסוליו לא היה נכנס בתיבה.

במנין זה, מן הפחות היו שנים: באו אל נח. מאליהן¹⁸⁹: (יא) בחודש השני. רבי אליעזר אומר זה מרחשון, ר' יהושע אומר זה אייר¹⁹⁰: נבקעו. להוציא מימיהן: תהום רבה. מדה כנגד מדה, הם הטאו בְּרִבְּה רַעַת הָאָדָם (לעיל ו ה), ולקו בתהום רבה¹⁹¹: (יב) ויהי הגשם על הארץ. ולהלן הוא אומר (פסוק יז) וַיְהִי הַמַּבּוּל אֵלָּא כַּשֶּׁהוּרִידֵן הוּרִידֵן בְּרַחֲמִים, אִם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו היו למבול¹⁹²: ארבעים יום וגו'. אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו, שהרי כתיב (פסוק יא) בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֹת, נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ח בכסלו לר' אליעזר, שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר, הרי י"ב ממרחשון וכ"ח מכסלו¹⁹³: (יג) בעצם היום הזה. למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אילו אנו רואים אותו נכנס לתיבה אנו שוברין אותה והורגין אותה. אמר הקב"ה, אני מכניסו לעיני כולם ונראה דבר מי יקום¹⁹⁴: (יד) צפור כל כנף. דבוק הוא, צפור של כל מין כנף, לרבות הגבים¹⁹⁵, (כנף לשון נוצה, כמו וְשָׁפַע אֹתוֹ בְּכַנְפָיו (ויקרא א יז), שאפילו נוצתה עולה. אף כאן, צפור כל מין מראית נוצה): (טז) ויסגור ה' בעדו. הגין עליו שלא שברוה, הקיף התיבה דובים ואריות והיו הורגים בהם¹⁹⁶. ופשוטו של מקרא, סגר כנגדו מן המים, וכן כל בעד שבמקרא לשון כנגד הוא. בְּעַד כָּל רֶחֶם (להלן כ יח), בְּעַדְךָ וּבְעַד בְּנֵיךָ (מלכים ב' ד ד), עוֹר בְּעַד עוֹר (איוב ב ד), מִגֵּן בְּעַדִּי (תהלים ג ד), הַתְּפִלָּל בְּעַד עֲבָדֶיךָ (ש"א יב יט) כנגד עבדיך: (יז) ותרים מעל הארץ. משוקעת היתה במים י"א אמה, כספינה טעונה המשוקעת מקצתה במים, ומקראות שלפנינו יוכיחו¹⁹⁷: (יח) ויגברו.

¹⁸⁹ עי' לעיל הערה 180.

¹⁹⁰ עי' סדר עולם רבה (פרק ד): המבול היה כל י"ב חדש, שנאמר בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' (בראשית ז יא), ודורו אינן חיינן לעלם הבא ואינן נדונין, שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם (שם ו ג), רבי יהושע אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש (שם ז יא) זה אייר, שהוא שני לניסן שבו נברא העולם, ובו כימה שוקעת, ולפי ששינו את מעשיהן לפני המקום, שינה עליהן סדרי בראשית, רבי אליעזר אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה, חכמים כדברי רבי אליעזר למבול וכדברי רבי יהושע לתקופות.

¹⁹¹ עי' סנהדרין (קח ע"א): אמר רבי יוחנן, דור המבול ברבה קלקלו וברבה נידונו. ברבה קלקלו שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם, וברבה נידונו שנאמר כל מעינות תהום רבה.

¹⁹² עי' ז"ח כב ע"א: א"ר יצחק, בא וראה, כשהוריד הקב"ה המים, הורידם תחלה ברחמים, כדי להראות לעולם, שאם ישובו יקבלם. משמע דכתיב בתחלה, ויהי הגשם, ולהלן הוא אומר, ויהי המבול, שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, לא חזרו, היה מבול.

¹⁹³ עי' סדר עולם רבה (פרק ד): רבי אליעזר אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה, וכו'. ויהי הגשם וגו', עד מתי ארבעים יום וארבעים לילה, עד כ"ז בכסלו.

¹⁹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה לב סי' ח): בעצם היום הזה בא נח. א"ר יוחנן, אמר הקב"ה, אם נכנס נח לתיבה בלילה עכשיו, יהיו כל דורו אומרים כך, לא היינו יודעים בו, ואילו היינו יודעים בו לא היינו מניחין אותו ליכנס. אלא בעצם היום הזה בא נח דרגיש ליה.

¹⁹⁵ עי' שם: בעצם היום הזה בא נח. א"ר יוחנן, אמר הקב"ה, אם נכנס נח לתיבה בלילה עכשיו, יהיו כל דורו אומרים כך, לא היינו יודעים בו, ואילו היינו יודעים בו לא היינו מניחין אותו ליכנס. אלא בעצם היום הזה בא נח דרגיש ליה.

¹⁹⁶ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נז): כיון שראו הרשעים שהן אבודים, בקשו להפוך את התיבה הקיף אריות לתיבה והיו אוכלין אותן שנאמר ויסגור ה' בעדו שכן הוא אומר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני.

¹⁹⁷ עי' בראשית רבה (פרשה לב סי' ט): ויהי המבול מ' יום על הארץ ר' פנחס בשם רבי לוי אמר כך היתה תיבתו של נח משוקעת במים כספינה הזו שהיא משוקעת ועומדת בלמין. ויגברו

מאליהן: (כ) חמש עשרה אמה מלמעלה. למעלה של גובה כל ההרים, לאחר שהושוו המים לראשי ההרים¹⁹⁸: (כב) נשמת רוח חיים. נשמה [ס"א נשימה] של רוח חיים: אשר בחרבה. ולא דגים שבים¹⁹⁹: (כג) וימח. לשון ויפגעל הוא ואינו לשון ויפגעל, והוא מגזרת ויפן ויבן. כל תיבה שסופה ה"א, כגון בנה מחה קנה, כשהוא נותן וא"ו יו"ד בראשה נקוד בחיר"ק תחת היו"ד: אך נח. לבר נח זהו פשוטו. ומדרש אנדה, גונח וכוהה דם מטורה הבהמות והחיות. ויש אומרים, שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר (משלי יא, לא) הן צדיק בְּאֶרֶץ יְשָׁלֵם²⁰⁰:

פרק ח

(א) ויזכר אלהים. זה השם מדת הדין היא ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים. ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (לעיל ו ה"ז) וַיִּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם וְגו' וַיֹּאמֶר ה' אֶמְחָה, והוא שם מדת הרחמים²⁰¹: ויזכר אלהים את נח וְגו'. מה זכר להם לבהמות, זכות שלא השחיתו דרכם לכן ושלל שמשו בתיבה²⁰²:

המים וגו' א"ר פנחס משום רבי לוי כך היתה תיבתו של נח שטה על פני המים כעל ב' קורות כמו טבריא לסוסתיא.

ועי' שם (פרשה לג סי' ז): לט"ז יום חסרו אמה, לארבעת ימים טפח ומחצה בכל יום. ונמצאת אומר, שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה, וכולהם לששים יום חסרו. הה"ד והמים היו הלוך וחסור.

¹⁹⁸ עי' יומא (עו ע"א): חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים, וכי חמש עשרה אמה בעמק, חמש עשרה בהרים, וכי מיא שורי שורי קיימי. ועוד, תיבה היכי סגיא, אלא נבקעו כל מעינות תהום רבה עד דאשוו מיא בהדי טורי, והדר חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים. ¹⁹⁹ עי' בראשית רבה (פל"ב סי' יא): מכל אשר בחרבה מתו, פרט לדגים. וי"א, אף הן היו בכלל מאוספין, אלא שברחו לים הגדול לאוקיינוס.

²⁰⁰ עי' שם: לאוקיינוס וימח את כל היקום וישאר אך נח ר' הונא בשם ר"י אך מיעוט שאף הוא היה גונח דם מפני הצינה.

ועי' מדרש תנחומא (נח סי' ט): א"ר יוחנן בשם ר"א ברבי יוסי הגלילי פעם אחד שהה נח לזון את הארי הכישו הארי ויצא צולע שנאמר וישאר אך נח אך שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב קרבן, והקריב שם בנו תחתיו. ועליו נאמר הן צדיק בארץ ישולם (משלי יח). רב הונא בשם רבי יוסי אמר, יצא גונח וכוהה דם מן הצנה. לפיכך הוא אומר הוציאה ממסגר נפשי וגו' בי יכתירו צדיקים שבי נוטל הקב"ה כתר (ס"א נוטלת כתר צדיקים) שאומר ומה נח שהיה צדיק ולא היה צדיק שלם כך עשה לו הקב"ה נסים, שנאמר ימלט אי נקי (איוב כב), ולא נקי, אם היה צדיק גמור עאל"ו.

²⁰¹ עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ג): ויזכור אלהים את נח וגו', א"ר שמואל בר נחמני, אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר ה' מדת רחמים, ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד), וכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו) וינחם ה' כי עשה את האדם (שם), ויאמר ה' אמחה וגו', אשריהם הצדיקים שהן הופכים מדת הדין למדת רחמים. בכל מקום שנאמר אלהים הוא מדת הדין אלהים לא תקלל (שמות כב) עד האלהים יבא דבר שניהם, וכתוב וישמע אלהים את נאקתם, ויזכור אלהים את בריתו וגו', ויזכור אלהים את רחל וגו', ויזכור אלהים את נח. מה זכירה נזכר לו, שזן ופירנס אותם כל י"ב חודש בתיבה, ויזכור אלהים את נח.

²⁰² עי' ירושלמי תענית (פרק א הלכה ו): א"ר חייה בר בא, למשפחותיהם יצאו מן התיבה, ע"י ששימרו יחסיהן, זכו להנצל מן התיבה. תדע לך שהוא כן, דתנינן חם כלב ועורב קילקלו מעשיהן חם יצא מפוחם כלב יצא מפורצם בתשמישו עורב יצא משונה מן הבריות. ועי' מדרש תנחומא (נח סי' יא): וקרא הקדוש ברוך הוא לנח ויאמר לו בחר לך בהמה וחיה ועוף [מאותן] שלא ערבבו את משפחותיהן, שנאמר מכל הבהמה הטהורה, טהורה כשם שנבראת,

ויעבר אלהים רוח. רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: על הארץ. על עסקי הארץ: וישכו. כמו פֶּשֶׁךְ חַמַּת הַמַּלְךְ (אסתר ב א), לשון הנחת חמה²⁰³: (ב) ויסכרו מעינות. כשנפתחו כתיב (לעיל ז יא) כָּל מַעֲיָנֹת, וכאן אין כתיב כל, לפי שנשתיירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם כגון חמי טבריא וכיוצא בהן²⁰⁴: ויכלא. וימנע (שמו"ר פ"ב סי' ב), כמו לא תכלא רחמיך (תהלים מ יב), לא יכלה מִמְךָ (להלן כג ו): (ג) מקצה חמשים ומאת יום. התחילו לחסור, והוא אחד בסיון (סדר עולם פ"ד). כיצד, בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים, הרי ג' מכסלו, וכ"ט מטבת הרי ל"ב, ושבת ואדר וניסן ואייר קי"ח, הרי ק"ג: (ד) בחדש השביעי. סיון, והוא שביעי לכסלו שבו פסקו הגשמים²⁰⁵ (פסוק ה): בשבעה עשר יום. מכאן אתה למד שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה, שהרי כתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהוא עשירי למרחשון לירידת גשמים, והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה, וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לששים יום הרי אמה לארבעה ימים, נמצא שבי"ו בסיון לא חסרו [המים] אלא ארבע אמות, ונחה התיבה ליום המחרת, למדת שהיתה משוקעת י"א אמה במים שעל ראשי ההרים²⁰⁶: (ה) בעשירי וגו'. נראו ראשי ההרים. זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. ואם תאמר, הוא אלול ועשירי לכסלו שפסק הגשם כשם שאתה אומר (פסוק ד) בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה, אי אפשר לומר כן, על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה, שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגבורת המים עד אחד בסיון, ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון, והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול אי אתה מוצא בראשון בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ חָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ (פסוק יג), שהרי מקץ ארבעים משנראו ראשי ההרים שלח את העורב (פסוקים וז) וכ"א יום הוחיל בשליחות היונה הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה (פסוק יג), ואם תאמר באלול נראו נמצא שחרבו במרחשון והוא קורא אותו ראשון ואין זה אלא תשרי שהוא ראשון לבריאת עולם, ולרבי יהושע הוא ניסן²⁰⁷: (ו) מקץ ארבעים יום. משנראו ראשי ההרים: את חלון

וכיון שיצאו מן התבה העיד עליהן הקדוש ברוך הוא שלא ערבבו משפחותם, שנא' למשפחותיהם יצאו, לפיכך נזכר להם הקדוש ברוך הוא עם נח, שנא' ויזכר אלהים את נח.

²⁰³ עי' ראש השנה (יב ע"א): כתיב הכא וישכו המים, וכתיב התם וחמת המלך שככה.

²⁰⁴ עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ד): ויסכרו מעינות תהום. אר"א לרעה ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה וגו' (בראשית ח) אבל לטובה ויסכרו מעיינות תהום אבל לא כל מעינות, חוץ ממעיני טבריא ואבלוניס ומערת פמיי"ס.

²⁰⁵ עי' שם (סי' ז): ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט, זה סיון, שהוא שביעי להפסקת גשמים.

²⁰⁶ עי' שם: ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט זה סיון שהוא שביעי להפסקת גשמים, לט"ז יום חסרו אמה לארבעת ימים, טפח ומחצה בכל יום, ונמצאת אומר שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה, וכולהם לששים יום חסרו. הה"ד והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי, זה אב שהוא י' לירידת גשמים.

²⁰⁷ עי' סדר עולם רבה (פרק ד): רבי יהושע אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש (בראשית ז יא) זה אייר, שהוא שני לניסן שבו נברא העולם, ובו כימה שוקעת, ולפי ששינו את מעשיהן לפני המקום, שינה עליהן סדרי בראשית. רבי אליעזר אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה. חכמים כדברי רבי אליעזר למבול, וכדברי רבי יהושע לתקופות. ויהי הגשם וגו' (שם ז יב), עד מתי, ארבעים יום וארבעים לילה, עד כ"ז בכסלו. ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום (שם ז כד), עד מתי חמשים ומאת יום, עד אחד בסיון, והמים היו עומדין ודמומים, והרשעים

התבה אשר עשה. לצהר, (עיינ לעיל ו טז) ולא זה פתח התיבה העשוי לביאה ויציאה²⁰⁸:
 (ז) יצוא ושוב. הולך ומקיף סביבות התיבה. ולא הלך בשליחותו, שהיה חושדו על בת
 זוגו, כמו ששנינו באגדת חלק (סנהדרין קח ע"ב²⁰⁹): עד יבשת המים. פשוטו כמשמעו.
 אבל מדרש אנדה, מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעצירת גשמים בימי אליהו,
 שנאמר (מלכים א' יז ו) וְהַעֲרָבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר²¹⁰: (ח) וישלח את היונה. לסוף
 שבעה ימים, שהרי כתיב (פסוק י) וַיַּחַל עוֹד שְׁבַעַת יָמִים אַחֲרָיִם, מכלל זה אתה למד
 שאף בראשונה הוחיל שבעה ימים²¹¹: וישלח. אין זה לשון שליחות אלא לשון שלוח
 שילחה ללכת לדרכה ובוזה יראה אם קלו המים שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו²¹²: (י)
 ויחל. לשון המתנה, וכן לי שָׁמְעוּ וַיַּחֲלוּ (איוב כט כא). והרבה יש במקרא: (יא) טרף בפיה.
 אומר אני שזכר היה, לכן קוראו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי שכל יונה
 שבמקרא לשון נקבה כמו פְּיוֹנִים על אֶפְיָקִי מִיָּם רְחֻצוֹת (שיר השירים ה יב), פְּיוֹנֵי
 הַגְּאִיּוֹת פָּלֶם הַמּוֹת (יחזקאל ז טז), וכמו פְּיוֹנָה פּוֹתָה (הושע ז יא): טרף. חטף. ומדרש
 אנדה, לשון מזון, ודרשו בפיה לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורין בזית בידו של

נדונים בהן כל אחד ואחד לפי מעשיו. ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום וגו', והמים היו
 הלוך וחסור וגו' (שם ח ה), המים היו גבוהים מן הארץ חמש עשרה אמה, וכלו לששים יום, אמה
 לד' ימים, טפח ומחצה בכל יום. ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום (שם ח ד), זה סיון,
 וכשאתה מתחיל למנות משפסקו הגשמים מלירד, נמצאת נחה לששה עשר יום, הא כמה היתה
 גבוהה מן הארץ, ד' אמות, וכמה היתה משוקעת בתוך המים, י"א אמה. ויהי מקץ ארבעים יום
 (שם ח ו), לקץ שהתחילו המים לחסור, בעשרה בתמוז, ויפתח נח את חלון התבה וגו', וישלח
 את הערב וגו' (שם ח ח), שהה שבעת ימים וישלח את היונה וגו', ולא מצאה וגו' (שם שם ט'),
 שהה עוד שבעת ימים ויסף שלח [את] היונה וגו', ותבא אליו היונה וגו' (שם שם י"א), שהה עוד
 שבעת ימים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד (שם שם יב), הלכה וישבה לה על ראשי
 ההרים, בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (שם שם ה), זה אב, כשאתה מתחיל למנות
 משהתחילו הגשמים לירד, מאחד באב ועד אחד בתשרי נבלעו המים. ויהי באחת ושש מאות
 שנה בראשון וגו' (שם ח יג), מקצת החדש ככולו, למדנו שכיון שנכנס יום אחד בחדש, מונין
 אותו חדש שלם, וחדש אחד נכנס בשנה, מונין אותה שנה שלמה, שמקצת החדש ככולו ומקצת
 השנה ככולה.

ע"י בראשית רבה (פרשה לג סי' ה): ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח הדא מסייעא לההוא
 דא"ר אבא בר כהנא חלוין.²⁰⁸

ז"ל: וישלח את העורב, אמר ריש לקיש, תשובה ניצחת השיבו עורב לנח. אמר לו, רבך
 שונאני ואתה שנאתני. רבך שונאני, מן הטהורין שבעה מן הטמאים שנים, ואתה שנאתני, שאתה
 מניח ממין שבעה, ושולח ממין שנים. אם פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא עולם חסר
 בריה אחת, או שמא לאשתי אתה צריך. אמר לו רשע, במותר לי נאסר לי, בנאסר לי לא כל שכן.

ע"י בראשית רבה (פרשה לג סי' ה): רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא אמר, אמר לו
 הקב"ה, קבלו, שעתיד העולם להצטרך לו. אמר לו אימתי, אמר לו עד יבשת המים מעל הארץ,
 עתיד צדיק אחד לעמוד ולייבש את העולם, ואני מצריכו לו. הה"ד והעורבים מביאים לו לחם
 ובשר בבקר ולחם ובשר בערב (מלכים א יז). ר"י ור' נחמיה. ר"י אומר, עיר היא בתחום בית שאן
 ושמה ערבי, ר' נחמיה אמר עורבים ממש היו. ומהיכן היו מביאים לו, משלחנו של יהושפט.

ע"י זוהר חדש (נח מ ע"א): וא"ר פנחס, אין לך בכל פעם ופעם שלא התעכב הקדוש ברוך
 הוא גזר דינא של כנסת ישראל שבע שמיטין ושבע יובלות שמא תחזור בתשובה. הה"ד ויחל
 עוד שבעת ימים אחרים, בר מן קדמאי.

ע"י תיקוני זוהר (נח ע"ב): שלח תשלח, הדא הוא דכתיב וישלח את היונה מאתו. ואתמר
 ביעקב ויהי אך יצא יצא לקבל שלח תשלח, ואינון תרין תרוכין לקבל שני גריש"ן, ואינון תרין
 דרועין. ודא איהו שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך וכו'.

תרגום: שלח תשלח זהו שכתוב וישלח את היונה מאתו, ונאמר ביעקב ויהי אך יצא יצא כנגד
 שלח תשלח והם שני זרועות שני גריש"ן והם שני זרועות. וזהו שלח תשלח את האם ואת
 הבנים תקח לך.

הקב"ה ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם²¹³: (יב) וייחל. הוא לשון וַיִּחַל (פסוק י), אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל. ויחל וימתן, וייחל ויתמתן: (יג) בראשון. לרבי אליעזר הוא תשרי ולרבי יהושע הוא ניסן²¹⁴: חרבו. נעשה כמין טיט, שקרמו פניה של מעלה²¹⁵: (יד) בשבעה ועשרים. וירידתן בחדש השני בי"ז בחודש (לעיל ז יא). אלו י"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה²¹⁶, שמשפט דור המבול שנה תמימה היה²¹⁷: יבשה. נעשה גריד כהלכתה²¹⁸: (טז) אתה ואשתך וגו'. איש ואשתו. כאן התיר להם תשמיש המטה²¹⁹: (יז) הוצא. הוצא כתיב, היצא קרי. היצא אמור להם שיצאו, הוצא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה²²⁰: ושרצו בארץ. ולא בתיבה, מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש²²¹: (יט) למשפחתיהם. קבלו עליהם על מנת לידבק במינן: (כ) מכל הבהמה הטהורה. אמר, לא צוה לי הקדוש ברוך הוא להכניס מאלו שבעה שבעה אלא כדי להקריב קרבן מהם²²²: (כא) מנעריו. מנעריו כתיב, חסר וא"ו משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע²²³: לא אוסיף. ולא אוסיף. כפל הדבר לשבועה, הוא שכתוב אֲשֶׁר

²¹³ עי' עירובין (יח ע"ב), וכן סנהדרין (קח ע"ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, מאי דכתיב והנה עלה זית טרף בפיה, אמרה יונה לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקין כדבש ותלוין ביד בשר ודם. כתיב הכא טרף, וכתוב התם הטרפיני לחם חוקי.

²¹⁴ עי' לעיל הערה 190.

²¹⁵ עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ז): חרבו המים מעל הארץ נעשית כמין טפוח.

²¹⁶ עי' שם: הוה צריך קרא למימר אלא בט"ז יום לחדש השני יבשה הארץ. ומה ת"ל בשבעה ועשרים יום לחדש השני יבשה הארץ, אלא אלו י"א יום שימות החמה יתירים על ימות הלבנה. אמר רשב"ג, כל מי שהוא רוצה לידע שימות החמה יתירים על ימות הלבנה י"א יום, יסרוט לו סריטה בכותל בתקופת תמוז, ולשנה הבאה באותו הזמן אין השמש מגעת לשם עד י"א יום. ומכאן אתה יודע שימות החמה יתירים על ימות הלבנה י"א יום.

²¹⁷ עי' משנה עדויות (פרק ב משנה י): אף הוא היה אומר, חמשה דברים של שנים עשר חדש, משפט דור המבול שנים עשר חדש, משפט איוב שנים עשר חדש, משפט המצריים שנים עשר חדש, משפט גוג ומגוג לעתיד לבא שנים עשר חדש, משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. שנאמר והיה מדי חדש בחדשו. רבי יוחנן בן נורי אומר, מן הפסח ועד העצרת שנאמר ומדי שבת בשבתו.

²¹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ז): המים מעל הארץ נעשית כמין טפוח ובחדש השני בכ"ז לחדש יבשה הארץ, נעשית כגריד. זרעו אותה ולא צמחה. למה, שהיה סימן קללה, ואין סימן קללה הוי לברכה, והמתינו עד שירדו גשמים וזרעו.

²¹⁹ עי' שם (פרשה לד סי' ז): אתה ואשתך ובניך ונשי בניך, רבי יודן ב"ר סימון ורבי יוחנן בשם ר' שמואל ב"ר יצחק, נח, כיון שנכנס לתיבה נאסרה לו פריה ורביה. הה"ד ובאת אל התיבה אתה ובניך לעצמך, ואשתך ונשי בניך לעצמן. וכיון שיצא, התירו. הדא הוא דכתיב צא מן התיבה אתה ואשתך.

²²⁰ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נט), כל החיה אשר אתך, אמר ר' יודן הוצא כתיב, היצא

קרי.

²²¹ עי' לעיל הערה 220.

²²² עי' בראשית רבה (פרשה לד סי' ט): ויבן נח מזבח לה', ויבן כתיב, נתבונן. אמר, מפני מה צווני הקב"ה וריבה בטהורים יותר מן הטמאים, אלא להקריב מהן קרבן. מיד, ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו'. ר' אלעזר בן יעקב אומר, על מזבח הגדול שבירושלים ששם הקריב אדם הראשון, שנאמר ותיטב לה' משור פר (תהלים סט), מקרין מפריס.

²²³ עי' שם (סי' י): שאל אנטונינוס את רבינו, א"ל, מאימתי יצר הרע נתון באדם, משיצא ממעי אמו או עד שלא יצא ממעי אמו, א"ל, עד שלא יצא ממעי אמו. א"ל לאו, שאילו היה נתון בו עד שהוא במעי אמו, היה חוטט את בני מעיה ויוצא. והודה לו רבי שהשוה לדעת המקרא,

נְשַׁבְעֵתִי מֵעֵבֶר מִי נַח (ישעיה נד ט), ולא מצינו בה שבועה אלא זו, שכפל דבריו והיא שבועה, וכן דרשו חכמים במסכת שבועות (לו ע"א)²²⁴: (כב) עוד כל ימי הארץ וגו' לא ישבתו. ו' עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד, כמו ששינינו חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו וטבת וחצי שבט קור [נ"א הורף]²²⁵ (ס"א עוד כל ימי, כלומר תמיד, כמו עוד טמאָתוּ בו (במדבר יט ג)): קור. קשה מחורף: חורף. עת זרע שעורים וקמנית החריפין להתבשל מהר. קור הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן²²⁶: קציר. חצי ניסן ואייר וחצי סיון: קיץ. חצי סיון תמוז וחצי אב, הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמייבשים אותן בשדות, ושמו קיץ כמו וְהִלָּחֵם וְהִקְיִץ לְאֹכֹל הַנְּעָרִים (שמואל ב' טז ב)²²⁷: וחום. הוא סוף ימות החמה, חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר, כמו ששינינו במסכת יומא (כט ע"א) שלהי קייטא קשי מקייטא²²⁸: ויום ולילה לא ישבתו. מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה²²⁹: לא ישבתו. לא יפסקו כל אלה מלהתנהג כסדרן:

פרק ט

(ב) וחתכם. ואימתכם, כמו תראו חתת (איוב ו כא). ואגדה, לשון חיות, שכל זמן שתינוק בן יומו חי אין אתה צריך לשמרו מן העכברים, עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו מן העכברים, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, אימתי יהיה מוראכם על החיות כל זמן שאתם חיים²³⁰: (ג) לכם יהיה לאכלה. שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכול בשר אלא ירק עשב,

שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו. ר' יודן אמר מנעוריו כתיב, משעה שהוא ננער לצאת ממעי אמו.

²²⁴ זה לשונו (עיי"ש): אמר רבי אלעזר, לאו שבועה הן שבועה, בשלמא לאו שבועה, דכתיב ולא יהיה עוד המים למבול, וכתיב כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי, אלא הן שבועה מנא לן, סברא הוא, מדלאו שבועה, הן נמי שבועה. אמר רבא, והוא דאמר לאו לאו תרי זימני, והוא דאמר הן הן תרי זימני. דכתיב ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד המים למבול. ומדלאו תרי זימני, הן נמי תרי זימני.

²²⁵ עי' בבא מציעא (קו ע"ב): חצי תשרי מרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו טבת וחצי שבט חורף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קור, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חום. רבי יהודה מונה מתשרי רבי שמעון מונה ממרחשון. ועי' בראשית רבה (פרשה לד ס' יא): א"ר יוחנן לא שמשו מזלות כל י"ב חדש. א"ל רבי יונתן שמשו, אלא שלא היה רשומן ניכר. ר"א ור' יהושע. ר"א אומר לא ישבותו, לא שבתו. רבי יהושע אומר, לא ישבותו, מכלל ששבתו.

²²⁶ עי' לעיל הערה 225.

²²⁷ עי' נדרים (סא ע"ב): תניא, הנודר מפירות הקיץ אין אסור אלא בתאנים. רבן שמעון בן גמליאל אומר ענבים בכלל תאנים. מאי טעמא, דתנא קמא קסבר תאנים מיקצצן בידא, ענבים לא מיקצצן בידא. רבן שמעון בן גמליאל סבר ענבים נמי כי מירדדן מיקצצן בידא.

²²⁸ עי' יומא (כט ע"א): שילהי דקייטא קשיא מקייטא. וסימניך, תנורא שגירא.

²²⁹ עי' בראשית רבה (פרשה לג ס' ג): ר' יהושע אומר לא ישבותו, מכלל ששבתו. א"ר יוחנן, לא שמשו מזלות כל י"ב חדש. א"ל רבי יונתן, שמשו, אלא שלא היה רשומן ניכר.

²³⁰ עי' שבת (קנא ע"ב): ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, תינוק בן יומו חי אין צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים, אבל עוג מלך הבשן מת, צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים. שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, כל זמן שאדם חי, אימתו מוטלת על הבריות. כיון שמת, בטלה אימתו.

ולכם, כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל²³¹: (ד) בשר בנפשו. אסר להם אבר מן החי, כלומר, כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר²³²: בנפשו דמו. בעוד נפשו בו: בשר בנפשו לא תאכלו. הרי אבר מן החי, ואף (בנפשו) דמו לא תאכלו הרי דם מן החי²³³: (ה) ואך את דמכם. אף על פי שהתרתם לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו²³⁴: לנפשותיכם. אף החונק עצמו, אף על פי שלא יצא ממנו דם²³⁵: מיד כל חיה. לפי שחטאו דור המבול והופקרו למאכל חיות רעות לשלום בהן, שנאמר (תהלים מט כא) נִמְשַׁל בַּבְּהֵמוֹת נַדְמוֹ, לפיכך הוצרך להזהיר עליהן את החיות: ומיד האדם. מיד ההורג במזיד ואין עדים אני אדרוש: מיד איש אחיו. מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עונו לימחל, שאף השוגג צריך כפרה. ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע, הקב"ה דורש ממנו, כמו שדרשו רבותינו והַאֱלֹהִים אֵנָה לִידוֹ (שמות כ יג) במסכת מכות (י ע"ב), הקב"ה מזמין לפונדק אחד וכו'²³⁶: (ו) באדם דמו ישפך. אם יש עדים המיתוהו אתם, למה, כי בצלם אלהים ונו'²³⁷: עשה את האדם. זה מקרא חסר, וצריך להיות עשה העושה את האדם. וכן הרבה במקרא: (ז) ואתם פרו ורבו. לפי פשוטו, הראשונה לברכה וכאן לצוויו. ולפי מדרשו, להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים²³⁸: (ט) ואני הנני. מסכים אני עמך. שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה, עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת את העולם

²³¹ עי' סנהדרין (נט ע"ב): אמר רב יהודה אמר רב, אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה. דכתיב לכם יהיה לאכלה, ולכל חית הארץ, ולא חית הארץ לכם. וכשבאו בני נח התיר להם, שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל.

²³² עי' שם: יכול לא יהא אבר מן החי נוהג בו, תלמוד לומר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. יכול אף לשרצים, תלמוד לומר אך. ומאי תלמודא, אמר רב הונא, דמו. מי שדמו חלוק מבשרו, יצאו שרצים שאין דמם חלוק מבשרם.

²³³ עי' שם (נט ע"א): רבי חנינא בן גמליאל אומר, אף הדם מן החי. תנו רבנן, אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, זה אבר מן החי. רבי חנינא בן גמליאל אומר, אף הדם מן החי. מאי טעמא דרבי חנינא בן גמליאל, קרי ביה בשר בנפשו לא תאכל, דמו בנפשו לא תאכל. ורבנן, ההוא למישרי שרצים הוא דאתא.

ועי' פסחים (כב ע"ב): למאי הלכתא איתקש אבר מן החי לדם. אמר לך, דם הוא דאיתקש לאבר מן החי. מה אבר מן החי אסור, אף דם מן החי אסור. ואי זה, זה דם הקזה שהנפש יוצאה בו.

²³⁴ משנת רבי אליעזר (פרשה ט): אף ההורג את עצמו, הרי זה שפך דמים, שנ' ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש.

²³⁵ עי' בראשית רבה (פרשה לד סי' יג): אך, להביא את החונק עצמו. יכול כשאול, ת"ל אך. יכול כחנניה מישאל ועזריה, ת"ל אך.

²³⁶ עי' מכות (י ע"ב): ר"ש בן לקיש פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא, ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו וגו'. כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע וגו'. במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד. לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקב"ה מזמין לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו. זה שהרג במזיד, נהרג, וזה שהרג בשוגג, גולה.

²³⁷ עי' תרגום יונתן: דיישוד דמא דאינשא בסהדין דיינא מחייבין ליה קטול ודיישוד בלא סהדין מרי עלמא עתיד לאתפרעא מניה ליום דינא רבא ארום בדיוקנא דיי עבד ית אינשא.

²³⁸ עי' יבמות (סג ע"ב): תניא רבי אליעזר אומר, כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך, וכתיב בתריה, ואתם פרו ורבו. רבי יעקב אומר, כאילו ממעט הדמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכתיב בתריה ואתם פרו וגו'. בן עזאי אומר כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר ואתם פרו ורבו.

עוד²³⁹, וכן עשה. ובאחרונה אמר לו הנני מסכים לעשות קיום וחיוזוק ברית להבטחתה ואתן לך אות: (י) חית הארץ אתכם. הם המתהלכים עם הבריות: מכל יצאי התיבה. להביא שקצים ורמשים: חית הארץ. להביא המזיקין, שאינן בכלל החיה אשר אתכם, שאין הילוכן עם הבריות: (יא) והקמתי. אעשה קיום לבריתי, ומהו קיומו, את [אות] הקשת, כמו שמסיים והולך: (יב) לדרת עולם. נכתב חסר, שיש דורות שלא הוצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה ודורו של רבי שמעון בן יוחאי²⁴⁰: (יד) בענני ענן. כשתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם²⁴¹: (טז) בין אלהים ובין כל נפש חיה. בין מדת הדין של מעלה ובניכם. שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה, אלא זהו מדרשו, כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם [לחייב אתכם], אני רואה את האות וזוכר²⁴²: (יז) זאת אות הברית. הראהו הקשת ואמר לו הרי האות שאמרת: (יח) וחם הוא אבי כנען. למה הוצרך לומר כאן, לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען, ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הוצרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען: (כ) ויחל. עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת²⁴³: איש האדמה. אדוני האדמה, כמו איש נַעֲמִי (רות א ג): ויטע כרם. כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים²⁴⁴: (כא) ויתגל. לשון ויתפעל: אהלה. אהלה כתיב, רמז לעשרה שבטים שנקראו על שם שומרון, שנקראת אַהֲלָה, (יחזקאל כג ד) שגלו על עסקי היין, שנאמר (עמוס ו ו) הַשְּׁתִּים בְּמִזְרְקֵי יַיִן²⁴⁵: (כב) וירא חם אבי כנען. יש מרבתינו אומרים, כנען ראה והגיד לאביו, לכך הוזכר על הדבר

²³⁹ עי' תנחומא נח (פרק יא): אמר להן, ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה, א"ל נח, רבון העולם, שמא אתה חוזר ומביא מבול, אמר ליה, לאו, נשבע אני שאיני מביא מבול עוד לעולם, שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' וגו'.

²⁴⁰ עי' בראשית רבה (פרשה לה סי' ב): ויאמר אליהם זאת אות הברית אשר אני נותן ביני ובניכם וגו' לדורות עולם, אמר רבי יודן לדרת כתיב, פרט לשני דורות, לדורו של חזקיהו ולדורו של אנשי כנסת הגדולה, רבי חזקיה מוציא דורן של אנשי כנסת הגדולה, ומביא דורו של ר"ש בן יוחאי.

²⁴¹ עי' שם (סי' ג): והיה בענני ענן על הארץ ר' יודן בשם רבי יודן בר סימון לאחד שהיה בידו קלוב רותח בקש ליתנו על בנו ונתנו על עבדו והיתה הקשת בענן וראיתה לזכור ברית עולם. ²⁴² עי' שם: וראיתה לזכור ברית עולם בין אלהים זו מדת הדין שלמעלה, ובין כל נפש חיה וגו'. והיתה הקשת בענן וראיתה לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה וגו'. בין אלהים, זו מדת הדין שלמעלה. ובין כל נפש חיה, זו מדת הדין של מטה.

²⁴³ עי' שם (פרשה לו סי' ג): ויחל נח איש האדמה נתחלל ונעשה חולין למה ויטע כרם לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה לא יחור אחד ולא גרופית אחת אלא ויטע כרם.

²⁴⁴ עי' שם: ומהיכן היה לו, א"ר אבא בר כהנא, הכניס עמו זמורות ונטיעות ויחורים של תאנה וגרופיות לזיתים. הה"ד (בראשית ו) ואספת אליך, אין אדם כונס דבר אא"כ היה צריך לו. ²⁴⁵ עי' מדרש חסרות ויתרות (נח כב): ויתגל בתוך אהלה, כתיב בה"י וקורין בו"ו אהלו, מלמד שלא חרבה ירושלם ושומרון אלא בעון שגגת היין, שהרי שומרון נקרא אהלה וירושלם אהליבה (יחזקאל כג ג).

ועי' בראשית רבה (פרשה לו סי' ד): וישת מן היין, וישת שתה שלא במדה ונתבזה. א"ר חייא בר אבא בו ביום נטע, בו ביום שתה, בו ביום נתבזה ויתגל בתוך אהלו. ר"י אמר רבי חנין בשם רבי שמואל בר יצחק ויגל אין כתיב כאן אלא ויתגל, גרם גלות לו ולדורות, עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל יין, הה"ד (עמוס ו) השותים במזרקי יין, וכתיב (ישעיה ה) הוי משכימי בבקר שכר ירדופו וגו' שבט יהודה ובנימין לא גלו אלא בשביל היין.

ונתקלל²⁴⁶: וירא את ערות אביו. יש אומרים סרסו, ויש אומרים רבעו²⁴⁷: (כג) ויקח שם ויפת. אין כתיב כאן ויקחו אלא ויקח, לימד על שם שנתאמן במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית²⁴⁸, ויפת זכו בניו לקבורה שנאמר (יחזקאל לט יא) אַתָּן לְגוֹג מְקוֹם שָׁם קָבַר. וחס שבזה את אביו, נאמר בזרעו (ישעיה כ ד) בֶּן יִנְהַג מִלֶּךְ אֲשׁוּר אֶת שְׂבִי מִצְרַיִם וְאֶת גְּלוֹת כּוּשׁ נְעָרִים וְזָקְנִים עָרוֹם וַיִּחַף וַחֲשׂוּפֵי יָת וּגו' (תנחומא טו): ופניהם אחרונית. למה נאמר פעם שניה, מלמד שכשקרבנו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לכסותו הפכו פניהם אחרונית²⁴⁹: (כד) בנו הקטן. הפסול והבוזי, כמו (ירמיה מט טו) הִנֵּה קָטָן נִתְתִּיךָ בְּגוֹיִם פְּזוּי פְּאָדָם²⁵⁰. (כה) ארור כנען. אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי (אחר) לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים שהוטל עליהם מורה עבודתי מעתה²⁵¹. ומה ראה חס שסרסו, אמר להם לאחיו, אדם הראשון שני בנים היו לו והרג זה את זה בשביל ירושת העולם, ואבינו יש לו ג' בנים ועודנו מבקש בן רביעי²⁵²: (כו) ברוך ה' אלהי שם. שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען: ויהי כנען עבד למו. למס עובד: (כז) יפת אלהים ליפת. מתורגם יפתי, ירחיב: וישכן באהלי שם. ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים, אף על פי שיפת אלהים ליפת שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני לא שרתה בו שכינה, והיכן שרתה במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם²⁵³: ויהי כנען עבד למו. אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים

²⁴⁶ מדרש תנחומא (נח פרק כא): חס ראה כנען נתארר, אמר ר' יהודה אין הקללה שוכנת במקום ברכה, לפי שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו. ר' נחמיה אומר, כנען ראה והגיד לאביו, חזרה קללה לעיקרה, לפיכך נאמר ויאמר ארור כנען.

²⁴⁷ עי' סנהדרין (ע ע"א): ופניהם וגו' וייקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. רב ושמואל, חד אמר סרסו, וחד אמר רבעו. מאן דאמר סרסו, מתוך שקלקלו ברביעי קללו ברביעי. ומאן דאמר רבעו, גמר וירא וירא. כתיב הכא וירא חס אבי כנען את ערות אביו, וכתיב התם וירא אותה שכס בן חמור וגו'. בשלמא למאן דאמר סרסו, משום הכי קללו ברביעי. אלא למאן דאמר רבעו, מאי שנא רביעי, נלטייה בהדיא, הא והא הואי.

²⁴⁸ עי' בראשית רבה (פרשה לו סי' ו): ויקח שם ויפת את השמלה. א"ר יוחנן, שם התחיל במצוה תחלה, ובא יפת ונשמע לו. לפיכך זכה שם לטלית, ויפת לפיוולא.

²⁴⁹ עי' שם: וישמו על שכס שניהם וילכו אחרונית, ויכסו את ערות אביהם. ממשמע שנאמר וילכו אחרונית אינו יודע שערות אביהם לא ראו אלא מלמד שנתנו ידיהם על פניהם והיו מהלכין לאחוריהם ונהגו בו כבוד כמורא האב על הבן.

²⁵⁰ עי' שם (סי' ז): ויקץ נח מיינו, נתפרק יינו מעליו. וידע את אשר עשה לו בנו הקטן, בנו הפסול. הה"ד כי מזבח הנחושת קטן מהכיל וגו' (מלכים א ח).

²⁵¹ עי' מדרש תנחומא נח (סי' כא): אמרו רבותינו, כשהיה נח בתבה אמר, אילו היו לבני עבדים, כדי שהיו יושבים והם יוצאים לפניהם. אלא כשאצא מן התבה, מה שאני מוליד אעשה אותם עבדים להם. אמר לו, אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי שיהא עבד לאחיו, חייך אני אעשה בנך הרביעי עבד, שנאמר, ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיו לאחיו (בראשית ט כה).

²⁵² עי' בראשית רבה (פרשה לו סי' ה): וירא חס אבי כנען, אמר להון ואגיד להון. אמר להון, אדם הראשון ב' בנים היו לו, ועמד א' מהן והרג את חברו. וזה, יש לו ג', והוא מבקש לעשותן ד'.

²⁵³ עי' יומא (ט ע"ב): לא הוה שריא שכינה במקדש שני, דכתיב יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם. אף על גב דיפת אלהים ליפת, אין השכינה שורה אלא באהלי שם.

ועי' פסיקתא רבתי (פיסקא לה): אמר רבי יצחק, מפני מה לא שרתה שכינה בבית האחרון שבנו בני הגולה, מפני שבנאו כורש מלך פרס שהוא מזרעו של יפת, לפי שאין שכינה שורה במעשי ידיו של יפת. אבל בית הראשון שבנו בני ישראל בניו של שם שרתה בו שכינה. שנאמר יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם (בראשית ט' כ"ז). עליהם אמר שלמה ומשבח את כנסת ישראל ואומר, אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה (משלי ל"א י') אין הכתוב מדבר אלא כנגד ישראל.

פרק י

(ב) ותירס. זו פרס (יומא י ע"א): (ח) להיות גבור. להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה²⁵⁴: (ט) גבור ציד. צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום²⁵⁵: לפני ה'. נמתכוין להקניטו על פניו²⁵⁶: על כן יאמר. על כל אדם מרשיע בעזות פנים יודע רבונו ומתכוין למרוד בו, יאמר זה כנמרוד גבור ציד²⁵⁷: (יא) מן הארץ וגו'. כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומורדין במקום לבנות המגדל, יצא מתוכם²⁵⁸: (יב) העיר הגדולה. היא נינוה, שנאמר (יונה ג ג) וְנִינְוָה הָיְתָה עִיר גְדוֹלָה לְאֱלֹהִים (יומא י ע"א): (יג) להבים. שפניהם דומים ללהב: (יד) ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים. משניהם יצאו, שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו ויצאו מהם פלשתים²⁵⁹: (יח) ואחר נפצו. מאלה נפוצו משפחות הרבה: (יט) גבול הכנעני. סוף ארצו. כל גבול [שבמקרא] לשון סוף וקצה: באכת. שם דבר. ולי נראה, כאדם האומר לחבירו גבול זה מגיע עד אשר תבא למקום פלוני: (כ) ללשנתם בארצתם. אף על פי שנחלקו ללשונות וארצות, כלם בני חם הם: (כא) אבי כל בני עבר. הנהר היה שם: אחי יפת הגדול. איני יודע אם יפת הגדול אם שם, כשהוא אומר (להלן יא י) שֵׁם בֶּן מֵאָת שָׁנָה וגו' שְׁנָתַי אַחֲרֵי הַמַּבּוּל הוּא אומר יפת הגדול, שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד, (לעיל ה לב) והמבול היה בשנת שש מאות שנה לנח (לעיל ז יא), נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה, ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול: אחי יפת. ולא אחי חם, שאלו שניהם כבדו את אביהם וזה בזהו: (כה) נפלגה. נתבלבלו הלשונות ונפוצו מן הבקעה ונתפלגו בכל העולם, למדנו שהיה עבר נביא שקרא שם בנו על שם העתיד²⁶⁰.

²⁵⁴ עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' ז): ויהי כי החל האדם הוא החל להיות גבור בארץ. איתבון, והכתיב וזה החלם לעשות, אמר להם, קיפח על ראשו של נמרוד ואמר זה המרידן עלי.
²⁵⁵ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז סא): על כן יאמר נמרוד גבור ציד אין כתיב, אלא כנמרוד, מה זה צד את הבריות בפיו, לא גנבת מאן גנב עמך, לא קטלת מאן קטל עמך.
²⁵⁶ עי' שם (רמז תרעג): כנמרוד גבור ציד לפני ה' שאין תלמוד לומר לפני ה'. אלא שהיה יודע את רבונו ומתכוין למרוד בו.

²⁵⁷ עי' בראשית רבה (פרשה ל"ז סי' ב): (תהלים ז) שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני. רבי יהושע בר נחמיה בשם רבי חנינה בן יצחק, כנגד בימה של רשע אמרו. וכי כושי הוא עשו, אלא שעשה כמעשה נמרוד, הה"ד על כן יאמר נמרוד גבור ציד לפני ה' אין כתיב כאן אלא כנמרוד גבור ציד וכו'.

²⁵⁸ עי' פסיקתא רבתי (פרשה לג): משעה שנעשה כל העולם קליעה אחת להכעיס להקדוש ברוך הוא, הניח עצתם ויצא לו. כמה שכתב, מן הארץ הוא יצא אשור וגו' (בראשית י' י"א). ועי' בראשית רבתי נח: ר' אליעזר אומר מפני מה לא מיחה בהם אשור מפני שהיה יודע שעתיד לצאת ממנו סנחריב שהיה מחרף ומגדף כלפי מעלה, ואם ימחה בהם הם אומרים לו, זרעו של אותו האיש מרגיז להב"ה ובנו אתה מוחה, לך מחה בזרעך, לכך מן הארץ ההיא יצא אשור.

²⁵⁹ עי' בראשית רבה (פרשה לז סי' ה): אמר רבי אבא בר כהנא, פתרוסים וכסלוחים היו מעמידין הוטליסון. היו אלו מגנבין נשותיהן של אלו ואלו מגנבין נשותיהן של אלו. מה יצא מהן, פלשתים גבורים כפתורים ננסים.

²⁶⁰ עי' שם (סי' ז): ולעבר יולד שני בנים, שם האחד פלג, כי בימיו נפלגה הארץ. רבי יוסי ורשב"ג רבי יוסי אומר, הראשונים, ע"י שהיו מכירים את ייחוסיהם, היו מוציאים שמן לשם המאורע, אבל אנו, שאין אנו מכירים את ייחוסינו, אנו מוציאים לשם אבותינו. רשב"ג אומר, הראשונים, על ידי שהיו משתמשין ברוח הקודש, היו מוציאים לשם המאורע, אבל אנו, שאין אנו

ושנינו בסדר עולם (פרק א), שבסוף ימיו נתפלגו, שאם תאמר בתחלת ימיו הרי יקמן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קודם לכן, שנאמר (פסוק כו) וַיִּקְמָן יָלֵד וְגו' ואח"כ וַיְהִי כָל הָאָרֶץ וְגו' (יא א). ואם תאמר באמצע ימיו, לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש. הא למדת שבשנת מות פלג נתפלגו: יקמן. שהיה עניו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו²⁶¹: (כו) הצרמות. על שם מקומו. דברי אגדה²⁶²:

פרק יא

(א) שפה אחת. לשון הקודש²⁶³: ודברים אחדים. באו בעצה אחת ואמרו לא כל הימנו שיבור לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה²⁶⁴. דבר אחר, על יחידו של עולם (שם טז). דבר אחר, ודברים אחדים (ס"א דברים חדים), אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט, כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות²⁶⁵: (ב) בנסעם מקדם. שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה (י ל) וַיְהִי מוֹשָׁבָם וְגו' הַר הַקָּדֶם, ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כלם, ולא מצאו אלא שנער: (ג) איש אל רעהו. אומה לאומה מצרים לכוש וכוש לפוט ופוט לכנען²⁶⁶: הבה. הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא (זהר שמות יח ע"א), שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא. הבה הזמינו, אפרקליי"ר בלע"ז: לבנים. שאין אבנים בבבל, שהיא בקעה²⁶⁷: ונשרפה לשרפה. כך עושין הלבנים שקורים טוול"ש בלע"ז, שורפים אותן בכבשן: לחמר. למוח הקיר: (ד) פן נפוי. שלא יביא עלינו שום מכה להפיצנו מכאן: (ה) וירד ה' לראות. לא הוצרך לכך, אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנידון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא (פרק

משתמשין ברוח הקודש, אנו מוציאים לשם אבותינו. א"ר יוסי בן חלפתא נביא גדול היה עבר שהוציא לשם המאורע. הה"ד ולעבר יולד שני בנים וגו'.

²⁶¹ עי' שם: למה נקרא שמו יקמן, שהיה מקטין את עצמו ואת עסקיו. ומה זכה, זכה להעמיד י"ג משפחות.

²⁶² עי' ילקוט שמעוני נ"ך (רמז תתרעג): ואת חצרמות ואת ירח, רב הונא אמר, מקום הוא ששמו חצרמות, שהם אוכלין כרישין ולובשים כלי פפיר, ומצפים למיתה בכל יום. ושמואל אמר, אפילו כלי פפיר אין להם.

²⁶³ עי' ירושלמי מגילה (פרק א הלכה ט): כתיב, ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. ר' לעזר ור' יוחנן. חד אמר, שהיו מדברים בשבעים לשון, וחורנה אמר, שהיו מדברין בלשון יחידו של עולם בלשון הקודש.

²⁶⁴ עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ו): ר"א ורבי יוחנן ר"א אומר ודברים אחדים דבורים אחדים מעשה דור המבול נתפרש, מעשה דור הפלגה לא נתפרש. ודברים אחדים, שאמרו דברים חדים על ה' אלהינו ה' אחד ועל אחד היה אברהם בארץ. אמרו, אברהם זה פרדה עקרה הוא אינו מוליד, ועל ה' אלהינו אמרו, לא כל הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא באו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו, וניתן חרב בידה, ותהא נראית כאלו עושה עמו מלחמה.

²⁶⁵ עי' שם: ודברים אחדים שאמרו דברים חדים. אמרו, אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט בואו ונעשה סמוכות, אחד מן הצפון ואחד מן הדרום ואחד מן המערב. וזה שכאן סומכו מן המזרח. הה"ד ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים.

²⁶⁶ עי' מדרש תנחומא פרשת נח (סי' כה): ויאמרו איש אל רעהו (בראשית יא ג). מהו איש אל רעהו, כוש למצרים, ומצרים לפוט, ופוט לכנען.

²⁶⁷ עי' במדבר רבה (פרשה יד סי' ג): א"ר אבהו, ואל תתמה, והכתיב (דניאל ו) והיתית אבן חדא ושומת על פום גובא. וכי יש אבנים בבבל, אלא מלמד שעמדה מארץ ישראל ובאתה וישבה לה ע"פ הגוב.

(יח)²⁶⁸: בני האדם. אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר הַאֲשֶׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי (לעיל ג יב), אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול²⁶⁹: (ו) הן עם אחד. כל טובה זו יש עמהן, שעם אחד הם ושפה אחת לכולן, ודבר זה החלו לעשות²⁷⁰: החלם. כמו אמרם עשותם, להתחיל הם לעשות: לא יבצר מהם וגו' לעשות. בתמיה. יבצר לשון מניעה כתרנומו, ודומה לו יבצר רוח נְגִידִים (תהלים עו יג): (ז) הבה נרדה. בבית דינו נמלך מענותנותו היתירה²⁷¹: הבה. מדה כנגד מדה, הם אמרו הִבְהָה נִבְהָה (פסוק ד) והוא כנגדם מדד ואמר הִבְהָה נִבְהָה²⁷²: ונבלה. ונבלבל, נו"ן משמש בלשון רבים, וה"א אחרונה יתירה כה"א של נרדה: לא ישמעו. זה שואל לבינה וזה מביא מיט וזה עומד עליו ופוצע את מוחו²⁷³: (ח) ויפץ ה' אותם משם. בעולם הזה²⁷⁴, מה שאמרו פֶּן נִפְוֶץ (פסוק ד) נתקיים עליהם, הוא שאמר שלמה (משלי י כד) מְגוֹרֶת רָשָׁע הִיא תְבוֹאֲנוֹ²⁷⁵: (ט) ומשם הפיצם. למד שאין להם חלק לעולם הבא²⁷⁶. וכי אי זו קשה של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר (פסוק א) שָׁפָה אֶחָת ודְבָרִים אֶחָדִים. למדת ששנאווי המחלוקת וגדול השלום²⁷⁷: (י) שם בן מאת שנה. כשהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול: (כח) על פני

²⁶⁸ וזה לשון המדרש: וירד ה' לראות, וכי הוא צריך לרדת ולראות, והלא הכל צפוי וגלוי לפניו, שנאמר ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא (דניאל ב), אלא ללמד לבריות שלא לגמור את הדין, ושלא לומר דבר מה שלא רואין.

²⁶⁹ עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ט): אשר בנו בני האדם. א"ר ברכיה, וכי מה נאמר, בני חמריא או בני גמליא, אלא בנוי דאדם קדמאה, מה אדם הראשון אחר כל הטובה שעשיתי עמו, אמר האשה אשר נתתה עמדי וגו', כך שנתים מדור המבול עד דור הפלגה.

²⁷⁰ עי' שם: ויאמר ה', הן עם אחד ושפה אחת לכולם, רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר, הואיל והן עם אחד ושפה אחת, אם עושין הן תשובה אני מקבלן. רבי נחמיה אומר, מי גרם להם שימרדו בי, לא על ידי שהם עם אחד ושפה אחת.

²⁷¹ ילקוט שמעוני נ"ך (רמז תרסז): רבי שמעון אומר, בשעה שבנו בני אדם את המגדל, קרא הקדוש ברוך הוא לשבעים מלאכים המסבבים את כסא כבודו ואמר להם, בואו ונבלבל לשונם לשבעים אומות, לשבעים לשון, שנאמר הבה נרדה, ארדה אין כתיב כאן, אלא נרדה, והפילו גורלות ביניהם, שנאמר בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, ונפל גורלו של הקדוש ברוך הוא על אברהם וזרעו, שנאמר, כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו.

²⁷² עי' מדרש תנחומא בשלח (פרק יב): אנשי מגדל במה שנתגאו בו נפרע מהן, הם אמרו הבה נבנה לנו עיר וגו' (שם יא), בו נפרע מהן, שנאמר הבה נרדה ונבלה שם שפתם וגו'.

²⁷³ בראשית רבה (פרשה לח סי' י): א"ר אבא בר כהנא משפתם אעשה נבלה, הוה חד מנהון אמר לחבריה אייתי לי קולב, והוא הוה יהיב ליה מגרופי. הוה מחי ליה ופצע מוחיה, הה"ד משפתם אעשה נבלה.

²⁷⁴ עי' לקמן הערה 276.

²⁷⁵ עי' מדרש תנחומא (נח סי' יח) שאלולי לא בנו היו אומרים אלו בנינו היינו עולין לשמים והיינו נלחמים כנגדו והצליח להם, ועשו. הביט בהם, והפיצם. שנאמר ויפץ ה' אותם משם. אמר להם, אתם אומרים פן נפוצ, תהיו נפוצים על פני כל הארץ. הה"ד, מגורת רשע היא תבואנו (משלי י).

²⁷⁶ עי' (סנהדרין קז ע"ב): דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא שנאמר ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ וכתוב ומשם הפיצם, ויפץ ה' אותם בעולם הזה, ומשם הפיצם ה' לעולם הבא.

²⁷⁷ עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ו): דור הפלגה אמרו, לא כל הימנו שיבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו ונתן חרב בידה ותהי נראת כאלו עושה עמו מלחמה. אותן של דור המבול לא נשתיירה מהן פליטה, ואלו של דור הפלגה נשתיירה מהם פליטה, אלא דור המבול, על ידי שהיו שטופים בגזל שנא' (שם כד)

תרח אביו. בחיי אביו. ומדרש אנדה אומר שעל ידי אביו מת, שְׁקַבֵּל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו, והשליכו לכבשן האש, והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח אני משלו ואם נמרוד נוצח אני משלו. וכשניצל אברם אמרו לו להרן, משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני, השליכוהו לכבשן האש ונשרף, וזהו אור כשדים²⁷⁸. ומנחם בן סרוק פירש אור בקעה, וכן בְּאָרִים כְּבָדוּ ה' (ישעיה כד טו), וכן מְאוּרַת צְפֹנְנִי (שם יא ח), כל חור ובקע עמוק קרוי אור: (כט) יסכה. זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקודש, ושהכל סוכין ביפיה²⁷⁹ (ס"א כמו שנאמר (להלן יב טו) וַיִּקְרְאוּ אֶתְהָ שְׂרֵי פְרָעָה). ועוד, יסכה לשון נסיכות, כמו שרה לשון שררה: (לא) ויצאו אתם. ויצאו תרח ואברם עם לוט ושרי: (לב) וימת תרח בחרן. לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר מששים שנה, שהרי כתיב (להלן יב ד) וַאֲבָרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָן, ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם הרי קמ"ה לתרח כשיצא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה, ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת, (ס"א ועוד) שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים, שנאמר וּבְנֵיהוּ בֶן יְהוֹדָע בֶּן אִישׁ חַי (שמואל ב' כג כ)²⁸⁰: בחרן. הנו"ן הפוכה, לומר לך עד אברם הרון אף של מקום בעולם: חסלת פרשת נח:

פרשת לך לך

פרק יב (א) לך לך. להנאתך ולטובתך²⁸¹, שם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבנים²⁸², ועוד שאודיע טבעך בעולם²⁸³: (ב) ואעשך לגוי גדול. לפי שהדרך גורמת לשלש

גבולות ישיגו עדר גזלו וירעו, לפיכך לא נשתייר מהן פליטה. אבל אלו, על ידי שהיו אוהבים זה את זה, שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת, לפיכך נשתיירה מהן פליטה. רבי אומר גדול השלום, שאפילו ישראל עובדים עבודת כוכבים ושלום ביניהם, אמר המקום, כביכול אני יכול לשלוט בהן כיון ששלום ביניהם. שנאמר (הושע ד) חבור עצבים אפרים הנח לו. אבל משנחלקו מה הוא אומר, (שם) חלק לבם עתה יאשמו. הא למדת, גדול השלום ושנואה המחלוקת.

²⁷⁸ עי' שם (סי' יג): הוה תמן הרן, קאים פלוג. אמר, מה נפשך, אם נצח אברהם, אנא אמר מן דאברהם אנא, ואם נצח נמרוד, אנא אמר דנמרוד אנא. כיון שירד אברהם לכבשן האש וניצול, אמרין ליה דמאן את אמר להון מן אברהם אנא. נטלוהו והשליכוהו לאור ונחמרו בני מעיו. ויצא ומת על פני תרח אביו. הה"ד (שם יב) וימת הרן על פני תרח וגו'.

²⁷⁹ עי' מגילה יד ע"א: אמר רבי יצחק יסכה זו שרה, ולמה נקרא שמה יסכה, שסכתה ברוח הקדש. שנאמר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. דבר אחר יסכה שהכל סוכין ביופיה.

²⁸⁰ עי' בראשית רבה (פרשה לט סי' ז): ויאמר ה' אל אברם, לך לך, מה כתיב למעלה מן הענין, וימת תרח בחרן, א"ר יצחק, אם לענין החשבון ועד עכשיו, מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים, אלא בתחלה אתה דורש הרשעים קרוים מתים בחייהו, לפי שהיה אברהם אבינו מפקד ואומר אצא והיו מחללין בי שם שמים ואומרים הניח אביו והלך לו לעת זקנתו. אמר ליה הקב"ה, לך אני פוטרך מכיבוד אב ואם, ואין אני פוטר לאחר מכיבוד אב ואם. ולא עוד, אלא שאני מקדים מיתתו ליציאתך בתחלה, וימת תרח בחרן, ואח"כ ויאמר ה' אל אברם.

²⁸¹ עי' זוהר (ויקהל ריט ע"ב): ועל דא כתיב במשה, קח לך, להנאתך ולתועלתך (וכן אוקמוה בפסל לך, מההוא פסולת דלוח אבנא נתעשר משה, אוף הכי לך, להנאתך ולטובתך).

²⁸² עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' ג): לך לך, מהו לך לך, ל' שלשים כ' עשרים הרי עולה בגימטריא ק'. רמז לו, כשתהיה בן מאה תוליד בן כשר.

²⁸³ עי' שם: א"ל הקב"ה, לך לך מארצך ואני אודיע טבעך בעולם.

דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את המזון, וממעטת את השם, לכך הוזקק לשלשה ברכות הללו, שהבטיחו על הבנים ועל המזון ועל השם²⁸⁴: ואברכך. במזון²⁸⁵. (ס"א וזהו ואגדלה שמך, הריני מוסיף אות על שמך, שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואילך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח כנגד איבריו של אדם. ברש"י ישן²⁸⁶): והיה ברכה. הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידך, ברכתני את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ²⁸⁷. דבר אחר, ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, כך חותמין ולא בהם²⁸⁸. מארצך. והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו, התרחק עוד משם וצא מבית אביך²⁸⁹: אשר אראך. לא גלה לו הארץ מיד כדי לחבבה בעיניו ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק (להלן כב ב)²⁹⁰. כיוצא בו על אחד ההרים אשר אמר אליך (שם). כיוצא בו וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך (יונה ג ב): (ג) ונברכו בך. יש אגדות רבות וזהו פשוטו, אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כפאפריים וכמנשה (להלן מח ב): (ה) אשר עשו בחרן. שהכניסין [שהכניסום] תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים ושרי מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאו (לכן כתיב אשר עשו)²⁹¹. ופשוטו של מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו עשה את כל הפכד הזה (לשון קנין) (להלן לא א), וישראל עשה תיל (במדבר כד יח), לשון קונה וכונס: (ו) ועבור

ועי' בראשית רבה (פרשה לט סי' יא): רבי ברכיה בשם ר' חלבו אמר שיצא מוניטין שלו בעולם ארבעה הם שיצא להם מוניטין בעולם, אברהם ואעשך לגוי גדול יצא לו מוניטין. ומהו מוניטין, שלו זקן וזקנה מיכן בחור ובתולה מיכן.

²⁸⁴ עי' שם: אמר רבי חייא, לפי שהדרך מגרמת לשלשה דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את היציאה וממעטת את השם. ממעטת פריה ורביה, ואעשך לגוי גדול. ממעטת את היציאה, ואברכך. ממעטת את השם, ואגדלה שמך. ולפום דאמרין אינשי מבית לבית חלוק, מאתר לאתר נפש. ברם את לא נפש את חסר ולא ממון. עי' הערה הקודמת.

²⁸⁶ עי' מדרש תנחומא (חיי שרה סי' ו): ואגדלה שמך, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אני עושה שמך למנין אברים שבך, מה אברים רמ"ח, אף שמך רמ"ח.

²⁸⁷ עי' בראשית רבה (פרשה לט סי' יא): א"ר ברכיה, כבר כתוב ואברככה, מה תלמוד לומר והיה ברכה, אלא א"ל, עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי, מיכן ואילך הרי הברכות מסורות לך, למאן דחזי לך למברכא בריך.

²⁸⁸ עי' פסחים (ק"ז ע"ב): ואעשך לגוי גדול, זהו שאומרים אלהי אברהם. ואברכך, זהו שאומרים אלהי יצחק. ואגדלה שמך, זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, כך חותמין ואין חותמין בכולן.

²⁸⁹ עי' בראשית רבה (פרשה נה סי' ז): לך לך זו אפרכיה שלך, וממולדתך זו שכונתך, מבית אביך זו בית אביך.

²⁹⁰ עי' שם (פרשה לט סי' ט): ולמה לא גלה לו, כדי לחבבה בעיניו וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה. הוא דעתיה דרבי יוחנן, דאמר ר' יוחנן ויאמר קח נא את בנך את יחידך (בראשית כב).

²⁹¹ עי' שם (סי' יד): ואת הנפש אשר עשו בחרן. אמר רבי אלעזר בן זימרא, אם מתכנסין כל באי העולם לברוא אפילו יתוש אחד, אינן יכולין לזרוק בו נשמה, ואת אמר ואת הנפש אשר עשו, אלא אלו הגרים שגייירו. ואם כן שגייירו למה אמר עשו, אלא ללמדך שכל מי שהוא מקרב את העובד כוכבים ומגייירו כאלו בראו. ויאמר אשר עשה למה נאמר אשר עשו, אמר רב הונא, אברהם היה מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים.

אברם בארץ. נכנס לתוכה: עד מקום שכם. להתפלל על בני יעקב כשיבואו להלחם בשכם: אלון מורה. היא שכם²⁹², הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קבלו ישראל שבועת התורה: והכנעני אז בארץ. היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר (להלן יד יח) ומלפי צדק מלך שלם, לפיכך (ויאמר) [ויקרא] ה' אל אברם [ויאמר] לזרעך אתן את הארץ הזאת (פסוק ז), עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: (ז) ויבן שם מזבח. על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל²⁹³: (ח) ויעתק משם. אהלה: מקדם לבית אל. במזרחה של בית אל, נמצאת בית אל במערבו, והוא שנאמר בית אל מים: אהלה. אהלה כתיב בתחלה נטע את אהל אשתו ואח"כ את שלו (ב"ר פל"ט סי' טו): ויבן שם מזבח. נתנבא שעתידין בניו להכשיל שם על עון עכן, והתפלל שם עליהם²⁹⁴: (ט) הלוך ונסוע. לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונסוע משם ונוטה אהלו במקום אחר, וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל, והיא לצד ירושלים (פירוש ירושלים היתה באמצע העולם וסוף ארץ ישראל. כן פירש בישעיה) שהיא בחלקו של יהודה, שנמלו בדרומה של ארץ ישראל להר המוריה שהיא נחלתו²⁹⁵: (י) רעב בארץ. באותה הארץ לבדה, לנסותו אם ירהר אחר דבריו של הקב"ה שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו לצאת ממנה²⁹⁶: (יא) הנה נא ידעתי. מדרש אנדה, עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם ועכשיו הכיר בה על ידי מעשה²⁹⁷.

²⁹² עי' סוטה (לב ע"א): ולהלן הוא אומר ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה, מה אלון מורה האמור להלן, שכם, אף אלון מורה האמור כאן שכם.
²⁹³ עי' בראשית רבה (פרשה לט סי' טז): ויבן שם מזבח לה', אר"א ג' מזבחות בנה, אחד לבשורת א"י, וא' לקנינה, וא' שלא יפלו בניו.

²⁹⁴ עי' שם: ויבן שם מזבח לה', אר"א ג' מזבחות בנה אחד לבשורת א"י, וא' לקנינה, וא' שלא יפלו בניו, הה"ד ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז), אר"א בן שמוע התחילו מזכירים זכותו של אברהם אבינו, שנאמר (בראשית יח) ואנכי עפר ואפר, כלום בנה אברהם מזבח בעי אלא שלא יפלו בניו בעי.

²⁹⁵ עי' שם: ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה מחקה והולך ומכוין כנגד בית המקדש.
²⁹⁶ עי' שם (פרשה מ סי' ב): ויהי רעב בארץ, רבי פנחס בשם רבי חנין דציפורין פתח אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד). ואם בא להקפיד, ומתורתך תלמדנו. מה כתיב באברהם, ואברכך ואגדלה שמך. כיון שיצא, קפץ עליו רעבון, ולא קרא תגר ולא הקפיד, אלא וירד אברם מצרימה לגור שם, ויהי רעב בארץ. רבי יהושע בן לוי פתח, טרף נתן ליראיו (שם קיא), טירוף נתן ליראיו בעולם הזה, אבל לעתיד לבא יזכור לעולם, מה כתיב באברהם, ואברכך ואגדלה שמך. כיון שיצא, קפץ עליו רעבון ולא הקפיד, ולא קרא תגר, אלא ויהי רעב בארץ.

²⁹⁷ עי' (ב"ב טז ע"א): אברהם, אפילו בדידיה לא איסתכל, דכתיב הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכלל דמעיקרא לא הוה ידע לה. עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' ה): באותה שעה הלכו שניהם, כיון שהגיעו לפילי של מצרים ועמדו על היאור, ראה אברהם אבינו בבואה של שרה באותו נהר כחמה זורחת, מכאן שנו חכמים שכל הנשים בפני שרה כקוף בפני אדם. אמר לה, הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכאן אתה למד שלא היה יודע אותה קודם לכן כדרך הנשים.

ועי' זהר לך לך (פא ע"ב): ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, וכי עד ההיא שעתא לא הוה ידע אברהם דאשה יפת מראה הוות, אלא הא אוקמוה, דעד ההיא שעתא לא אסתכל בדיוקנא דשרה מסגיאות צניעותא דהות ביניהון, וכד קריב למצרים אתגלייא איהי וחמא בה.

תרגום: "ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את", וכי עד העת ההיא לא היה יודע אברהם שהיתה אשה יפת מראה. אלא זה פרשוה, שעד השעה ההיא לא הסתכל בדמות שרה מרוב הצניעות שהיתה ביניהם, וכשקרבו למצרים, היא התגלתה וראה אותה.

דבר אחר, מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה וזאת עמדה ביופיה²⁹⁸. ופשוטו של מקרא, הנה נא הגיע השעה שיש לדאוג על יפוך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה²⁹⁹. ודומה לו הנה נא אֲדַנִּי סוּרוּ נָא (להלן יט ב): (יג) למען ייטב לי בעבורך. יתנו לי מתנות: (יד) ויהי כבוא אברם מצרימה. היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה³⁰⁰: (טו) ויהללו אתה אל פרעה. הללוה ביניהם לומר הגונה זו למלך³⁰¹: (טז) ולאברם היטיב. פרעה בעבורה: (יז) וינגע ה' וגו'. במכת רֶאֶתֶן לְקַח, שהתשמיש קשה לו³⁰². ואת ביתו. כתרנומו ועל אנש ביתיה. (ומדרשו, לרבות כותליו ועמודיו וכליו. ברש"י ישן)³⁰³: על דבר שרי. על פי דבורה, אומרת למלאך הך והוא מכה³⁰⁴: (יט) קח ולך. לא כאבימלך שאמר לו הנה ארצי לפניך, אלא אמר לו לך ואל תעמוד, שהמצרים שטופי זמה הם, שנאמר (יחזקאל כג כ) וְזָרְמַת סוּסִים זְרָמָתָם: (כ) ויצו עליו. על אודותיו, לשלחו ולשמרו³⁰⁵: וישלחו. כתרנומו וְאֵלֵינוּ:

פרק יג

(א) ויעל אברם וגו' הנגבה. לבא לדרומה של ארץ ישראל, כמו שאמר למעלה הלוך ונסוע הנגבה, להר המוריה. ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ: (ב) כבד מאד. טעון משאות: (ג) וילך למסעיו. כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים, למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם

²⁹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה מ ס' ד): ויהי כאשר הקריב לבא מצרימה, כל השנים הללו הוא עמה ועכשיו הוא אומר לה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, אלא שע"י הדרך אדם מתבזה וזו עמדה ביפיה.

²⁹⁹ עי' שם: ר' זעירא בשם רבי סימון אמר, הלכנו בארם נהרים ובארם נחור, ולא מצאנו אשה נאה כמותך, עכשיו שאנו נכנסים למקום כעורים ושחורים אמרי נא אחותי את וגו'.

³⁰⁰ עי' שם (ס' ה): ויהי כבא אברם מצרימה ויראו המצרים, ושרה היכן היתה, נתנה בתיבה, ונעל בפניה, כיון דמטא למכסא, אמרין ליה הב מכסא, אמר אנא יהיב מכסא, אמרין ליה מאנין את טעין, אמר אנא יהיב דמאנין, אמרין ליה דהב את טעין, אמר אנא יהיב מן דדהב, אמרו ליה מטכסין את טעין, אמר דמטכסי אנא יהיב, מרגלין את טעון, אמר אנא יהיב דמרגלין, אמרין ליה לא אפשר אלא דפתחת וחמית לן מה בגוה, כיון שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מזיוה.

³⁰¹ מדרש ילמדנו (בראשית אות סד): ויהללו אותה אל פרעה, אמרו, אין דרך זו להשתמש בה הדיוט.

³⁰² עי' בראשית רבה (פרשה מא ס' ב): ריש לקיש בשם בר קפרא אמר, פרעה בראתן לקה. אמר רשב"ג, מצאני זקן אחד מוכה שחין בציפורין, ואמר לי כ"ד מיני שחין הם, ואין לך קשה מכולם שהאשה רעה לו אלא ראתן בלבד, ובו לקה פרעה. אמר רבי אחא, אפילו קורות ביתו לקו. עי' הערה הקודמת.

³⁰³ עי' מדרש תנחומא (לך לך ס' ה): וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי. מהו על דבר שרי, באותה שעה ירד מלאך מן השמים ושרביט בידו, בא פרעה לשלוח מנעלה, היה מכהו בידו. בא ליגע בבגדיה, היה מכהו. והיה נמלך המלאך בשרה על כל מכה ומכה. מנין, שכך כתיב, על דבר שרי, על דבור שרי לא נאמר ולא על עסק ולא על אודות ולא בעבור ולא בגלל, אלא על דבר שרי, ואם אומרת שרי שילקה, היה מכהו. ואם אומרת שימתין לו קימעה, היה עושה.

³⁰⁴ עי' זוהר לך לך (פב ע"ב): דאברהם איהי, מיד ויקרא פרעה לאברם ויאמר וגו'. ויצו עליו פרעה אנשים, למה, בגין דלא יקרב בר נש בהו לאבאשא לון.

מאכסניא של³⁰⁶. דבר אחר, בחזרתו פרע הקפותיו³⁰⁷: מנגב. ארץ מצרים בדרומה של ארץ כנען: (ד) אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם. ואשר קרא שם אברם בשם ה'. וגם יש לומר, ויקרא שם עכשיו בשם ה': (ה) ההלך את אברם. מי גרם שהיתה לו זאת, הליכתו עם אברם³⁰⁸. (ו) ולא נשא אותם. לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם, ולשון קצר הוא וצריך להוסיף עליו, כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ, לפיכך כתב ולא נשא בלשון זכר: (ז) ויהי ריב. לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט [בן אחיו] יורשו ואין זה גזל, והכתוב אומר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולא זכה בה אברם עדיין³⁰⁹: (ח) אנשים אחים. קרובים³¹⁰. ומדרש אגדה, דומין בקלסתר פנים³¹¹: (ט) אם השמאל ואימנה. בכל אשר תשב (אשב) לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר, וסוף דבר הוצרך לו שנאמר (להלן יד יד) וישמע אבךם פי נשפה אחיו וגו': ואימנה. אימין את עצמי, כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר, היה לו לינקד ואימניה, כך מצינו במקום אחר (שמואל ב' יד יט) אם אש להימין, ואין נקוד להימין: (י) כי כלה משקה. ארץ נחלי מים: לפני שחת ה' את סדום ואת עמורה. היה אותו מישור: כגן ה'. לאילנות: כארץ מצרים. לורעים (בראשית רבה פמ"א סי' ז): באכה צער. עד צער. ומדרש אגדה, דורשו לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכנותם. במסכת הוריות (י ע"ב³¹²): (יא) ככר. מישור, כתרנומו: מקדם. נסע מאצל אברם (ממזרחו) והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה, הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר אי אפשי

³⁰⁶ עי' ערכין (טז ע"ב): אמר רב יהודה אמר רב מנין שלא ישנה אדם באכסניא שלו מן התורה שנאמר (אל) [עד] המקום אשר היה שם אהלו בתחלה רבי יוסי ברבי חנינא אמר מהכא וילך למסעיו מאי בינייהו איכא בינייהו אכסנאי דאקראי.

³⁰⁷ עי' בראשית רבה (פרשה מא סי' ג): ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב הה"ד ויוציאם בכסף וזהב וגו' (תהלים קה), וילך למסעיו במסעות שהלך, בהן חזר. אמר רבי אלעזר ברבי מנחם, הלך לפרוע הקפותיו.

³⁰⁸ עי' ב"ק (צג ע"א): א"ל רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי, בתר מרי ניכסי ציבי משך, א"ל דכתיב וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים.

³⁰⁹ עי' בראשית רבה (פרשה מא סי' ה): ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט. רבי ברכיה בשם רבי יהודה ב"ר סימון אמר, בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאה זמומה, ובהמתו של לוט לא היתה יוצאה זמומה. היו אומרים להם רועי אברהם, הותר הגזל, היו אומרים להם רועי לוט, כך אמר הקב"ה לאברהם, לזרעך אתן את הארץ הזאת, ואברהם פרדה עקרה ואינו מוליד. למחר הוא מת, ולוט בן אחיו יורשו, ואין אכלין, מדידהון אינון אכלין. אמר להם הקב"ה, כך אמרתי לו, לזרעך נתתי. אימתי, לכשיעקרו שבעה עממים מתוכה. והכנעני והפריזי אז יושב בארץ, עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ. (ועי' פסיקתא רבתי פרשה ג).

³¹⁰ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק לה): אל נא תהי מריבה ביני וביניך ובין רועי ובין רועיך כי אנשים אחים אנחנו. וכתוב אחר אומר וישמע אברם כי נשבה אחיו, וכי אחיו היה, והלא בן אחיו היה, אלא ללמדך, שבני אחיו של אדם כאחיו.

³¹¹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז ע): כי אנשים אחים אנחנו, וכי אחים היו, אלא שהיה קלסתר פניו דומה לו.

³¹² ז"ל: א"ר יוחנן, כל הפסוק הזה לשם עבירה נאמר, וישא לוט, ותשא אשת אדניו את עיניה, את עיניו, ויאמר שמשון [וגו'] אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, וירא, וירא אותה שכס בן חמור, את כל ככר הירדן, כי בעד אשה זונה עד ככר לחם, כי כלה משקה, אלכה אחרי מאהבי נותני לחמי ומימי צמרי ופשתי שמני ושקויי.

לא באברם ולא באלהיו³¹³: (יב) ויאהל. נטע אהלים לרועיו ולמקנהו עד סדום: (יג) ואנשי סדום רעים. ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו מכאן וישם רשעים ירקב (משלי י ז)³¹⁴: רעים. בגופם³¹⁵. וחטאים. בממונם³¹⁶: לה' מאד. יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו³¹⁷: (יד) אחרי הפרד לוט. כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנו³¹⁸. (ולעיל שהיה לוט אצלו וכתוב וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם, (יב ז) באותה שעה כשר היה וק"ל): (טז) אשר אם יוכל איש. כשם שאי אפשר לעפר להמנות כך זרעך לא ימנה: (יח) ממרא. שם אדם (ב"ר פמ"ב ס"ה ח):

פרק יד (א) אמרפל. הוא נמרוד שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש³¹⁹: מלך גוים. מקום יש ששמו גוים, על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות ומקומות והמליכו איש עליהם ושמו תדעל³²⁰: (ב) ברע. רע לשמים ורע לבריות³²¹. ברשע. שנתעלה ברשע: שנאב. שונא אביו שבשמים: שמאבר. שם אבר לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקב"ה: בלע. שם העיר: (ג) עמק השדים. כך שמו, על שם שהיו בו שדות הרבה³²². ומדרשי אנדה יש הרבה: הוא ים המלח. לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח. ומדרש אנדה אומר, שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו³²³: (ד) שתים עשרה שנה עבדו. חמשה מלכים

³¹³ עי' בראשית רבה (פרשה לח ס"ז): ויהי בנסעם מקדם, נסעו מן מדינחא למיזל למדינחא. אמר רבי אלעזר ב"ר שמעון, הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו, אי אפשרנו לא בו ולא באלהות.

³¹⁴ עי' יומא (לח ע"ב): מנא הא מילתא דאמור רבנן שם רשעים ירקב, אמר ליה, דהא כתיב ושם רשעים ירקב. מדאורייתא מנא לן, דכתיב ויאהל עד סדום, וכתוב ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד.

³¹⁵ עי' סנהדרין (קט ע"א): תנו רבנן, אנשי סדום אין להן חלק לעולם הבא. שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד, רעים בעולם הזה וחטאים לעולם הבא. אמר רב יהודה, רעים בגופן וחטאים בממונם. רעים בגופן דכתיב, ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים, וחטאים בממונם, דכתיב והיה בך חטא. עי' הערה הקודמת.

³¹⁶ עי' שם: לה', זו ברכת השם, מאד, שמתכוונים וחוטאים.

³¹⁷ עי' מדרש תנחומא (ויצא ס"ז י): כך שנו רבותינו, נר שיש עליו צורת עבודת כו"ם, אסור לישראל להדליק בו, לפי שנאמר ולא תביא תועבה וגו' (דברים ז), שאין השכינה שורה בבית שיש בו צורת עבודת כו"ם, שנא' (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו'. תדע לך, שכל זמן שהיה אברהם דבוק ללוט, לא היה הקב"ה נגלה עליו. כיון שפירש ממנו, נגלה עליו. מנין, א"ר אלעזר בן פדת משום רבי יוסי בן זמרה שנאמר וה' אמר אל אברם (בראשית יג). אימתו, אחרי הפרד לוט מעמו.

³¹⁸ עי' עירובין (נג ע"א): ויהי בימי אמרפל, רב ושמואל. חד אמר נמרוד שמו, ולמה נקרא שמו אמרפל, שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש. וחד אמר אמרפל שמו, ולמה נקרא שמו נמרוד, שהמריד את כל העולם כולו עליו במלכותו.

³¹⁹ עי' בראשית רבה (פרשה מב ס"ד): ותדעל מלך גוים, א"ר לוי, אתר הוא תמן מצטווח ברומי, ונטלו אדם אחד והמליכו אותו עליה א"ר יוחנן, ותדעל הוה שמו.

³²⁰ עי' מדרש תנחומא (לך לך ס"ח): ברע, שהיה רע לשמים ולבריות, ברשע שנעשה רשע, שנאב שהיה שונא לאב שבשמים, שמאבר, שאמר אעלה באבר על במתי עב.

³²¹ עי' בראשית רבה (פרשה מב ס"ה): בלע היא צוער, שנתבלעו דיוריה. כל אלה חברו אל עמק השדים, ג' שמות נקראו לו, עמק השדים, עמק שוה, עמק סוכות עמק השדים שהוא מגדל סדנים ד"א שהוא עשוי שדים תלמים. ד"א שהוא מניק את בנו כשדים עמק שוה.

³²² עי' שם: הוא ים המלח, א"ר אייבו, לא היה שם אלא צנורות היאורים, ונתבקעו ונעשו ים הה"ד (איוב כח) בצורות יאורים בקע.

הללו את כדרלעומר: (ה) ובארבע עשרה שנה. למרדן: בא כדרלעומר. לפי שהוא היה בעל המעשה נכנס בעובי הקורה³²⁴: והמלכים. אלו שלשה מלכים: הזוזים. הם זמזומים: (ו) בהררם. בהר שלהם: איל פארן. כתרנמו מישור. ואומר אני, שאין איל לשון מישור, אלא מישור של פארן איל שמו, ושל ממרא אלוני שמו, ושל ירדן כבר שמו, ושל שטים אבל שמו אבל השטים, וכן בעל גד בעל שמו, וכלם מתורגמין מישור, וכל אחד שמו עליו: על המדבר. אצל המדבר כמו וְעָלְיוּ מִיַּתָּה מְנַשָּׁה (במדבר ב כ): (ז) עין משפט הוא קדש. על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין והם מי מריבה³²⁵. ואונקולוס תרגמו כפשוטו, מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט: שדה העמלקי. עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד³²⁶: בחצצן תמר. הוא עין גדי, מקרא מלא בדברי הימים (ב' כ כ) ביהושפט: (ט) ארבעה מלכים וגו'. ואף על פי כן נצחו המועטים, להודיעך שגבורים היו ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: (י) בארת בארת המר. בארות הרבה היו שם, שנוטלים משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אנדה, שהיה הטיט מוגבל [מגובל] בהם ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינים שניצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע³²⁷: הרה נסו. להר נסו. (ה'ה כמו להר), כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה (יבמות יג ע"ב). ויש חילוק בין ה'ה לה'ה לה'ה, שה"א שבסוף התיבה עומדת במקום למ"ד שבראשה, אבל (ס"א זו) אינה עומדת במקום למ"ד ונקודה (ס"א לנקוד) פתח תחתיה, והרי ה'ה כמו להר או כמו אל הר ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל אחד נס באשר מצא הר תחלה. וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתוב ה'ה או המדברה, פתרונו כמו אל ההר או כמו לההר (ס"א להר), ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה: (יב) והוא יושב בסדום. מי גרם לו זאת, ישיבתו בסדום³²⁸: (יג) ויבא הפליט. לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב פי רק עוג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן נִשְׂאָר מֵיִתֵּר הַרְפָּאִים (דברים ג יא), וזהו נשאר, שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהכו הרפאים בעשתרות קרנים. תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (פמ"ב ס' ח), זה עוג שפלט מדור המבול³²⁹, וזהו מיתר הרפאים שנאמר הַנְּפִלִים הָיוּ

³²⁴ עי' שם (ס' ו): שתיים עשרה שנה עבדו וגו', רבי יוסי ורשב"ג. רבי יוסי אומר, שנים עשר ושלוש עשרה, הרי עשרים וחמשה. אמר רבי שמעון בן גמליאל, כולהון שלש עשרה שנה היו. מה מקיים רבי שמעון בן גמליאל ובארבע עשרה שנה, אלא בארבע עשר למרדן. ובי"ד שנה בא כדרלעומר בעל קורה, טעין בעוביה.

³²⁵ ועי' מדרש תנחומא (לך לך ס' ח): ויבואו אל עין משפט, יתברך שמו של הקב"ה, שכתוב בו מגיד מראשית אחרית (ישעיהו מו), על ידי שעתיד משה ליטול משפטו בקדש ע"י המים לפיכך נקרא מקדם עין משפט.

³²⁶ עי' בראשית רבה (פרשה מב ס' ז): ויכו את כל שדה העמלקי, עדיין לא נולד עמלק, ואת אמרת ויכו את כל שדה העמלקי, אלא מגיד מראשית אחרית.

³²⁷ עי' שם: רבי עזריה ורבי יונתן בן חגי בשם רבי יצחק אמרו, בשעה שירד אברהם אבינו לכבשן האש וניצול, יש מעובדי כוכבים שהיו מאמינים, ויש שלא היו מאמינים. וכיון שירד מלך סדום לחמר וניצול, התחילו מאמינים באברהם למפרע.

³²⁸ עי' שם: ויקחו את לוט וגו' כך עשו לוט נתנו אותו בסירה ונטלו אותו עמהם כל כך למה והוא יושב בסדום. לקיים מה שנאמר, הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע (משלי יג).

³²⁹ עי' נדה (סא ע"א): ויבא הפליט ויגד לאברם העברי, ואמר רבי יוחנן, זה עוג שפלט מדור המבול.

בְּאֶרֶץ וְגו' (לעיל ו ד), ומתכווין שיהרג אברם וישא את שרה³³⁰: העברי. שבא מעבר הנהר³³¹: בעלי ברית אברם. שכרתו עמו ברית (ס"א דבר אחר, שהשיאו לו עצה על המילה כמו שמפורש במקום אחר³³²): (יד) וירק. כתרנומו וזריו, וכן וְהִרְקֵתִי אֶחְרִיכֶם קָרַב (ויקרא כו לג) אזדיין בחרבי עליכם, וכן אָרִיִק חֲרָפִי (שמות טו ט), וכן וְהִרְקֵתִי וְסָנַר (תהלים לה ג): הניכיו. הנכו כתיב (ס"א קרי), זה אליעזר שחנכו למצות³³³, והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה. וכן חֲנֹךְ לְנֶעֱר (משלי כב ו), חֲנֹכֶת הַמִּזְבֵּחַ (במדבר ז י), חֲנֹכֶת הַבַּיִת (תהלים ל א). ובלע"ז קורין לו אינציני"ר: שמונה עשר וגו'. רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו³³⁴: עד דן. שם תשש כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל³³⁵: (טו) ויחלק עליהם. לפי פשוטו סרס המקרא, ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה, כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן: לילה. כלומר אחר שחשכה לא נמנע מלרדפם. ומדרש אנדה, שנחלק הלילה, ובחציו הראשון נעשה לו נס, וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים³³⁶: עד חובה. אין מקום ששמו חובה, ודן קורא חובה על שם עבודה זרה שעתידה להיות שם³³⁷: (יז) עמק שוה. כך שמו. ותרנומו לְמִישַׁר מִפְּנֵא, פנוי מאילנות ומכל מכשול: עמק המלך. בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך לצחק שם. ומדרש אנדה, עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברם עליהם לנשיא אלהים ולקצין³³⁸: (יח) ומלכי צדק. מדרש אנדה, הוא שם בן נח³³⁹: לחם

³³⁰ עי' שם (סי' ח): ויבא הפליט, ריש לקיש בשם בר קפרא, הוא עוג הוא פליט. ולמה נקרא שמו עוג, שבא ומצא את אברם יושב ועוסק במצות עוגות. הוא לא נתכוון לשם שמים אלא אמר אברהם זה קוניון הוא, ועכשיו אני אומר לו נשבה בן אחיך והוא יוצא למלחמה ונהרג, ואני נוטל את שרי אשתו. א"ל הקב"ה, חייך, שכר פסיעותיך אתה נוטל שאת מאריך ימים בעולם, ועל שחשבת להרוג את הצדיק, חייך שאתה רואה אלף אלפים ורבי רבבות מבני בניו ואין סופו של אותו האיש ליפול אלא בידן.

³³¹ עי' שם: ויגד לאברם העברי, רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, רבי יהודה אומר, כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד. ר' נחמיה אמר, שהוא מבני בניו של עבר. ורבנן אמרי, שהוא מעבר הנהר והוא משיח בלשון עברי והוא שוכן באלוני ממרא.

³³² עי' אגדת בראשית פרק יט: אמר לו הקדוש ברוך הוא, אתה נתת לו עצה טובה שימול, חייך שאני נראה לו בתחומך. שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא, ומנין שנטל מהם עצה לימול, שנאמר והם בעלי ברית אברהם (בראשית יד ג).

³³³ עי' נדרים (לב ע"א): וירק את חניכיו ילידי ביתו. רב אמר, שהוריקן בתורה. ושמואל אמר, שהוריקן בזהב שמנה עשר ושלוש מאות. אמר רב אמי בר אבא, אליעזר כנגד כולם. איכא דאמרי, אליעזר הוא דחושבניה הכי הוי.

³³⁴ עי' הערה הקודמת.

³³⁵ עי' סנהדרין (צו ע"א): וירדף עד דן, אמר רבי יוחנן, כיון שבא אותו צדיק עד דן, תשש כחו, ראה בני בניו שעתידין לעבוד עבודה זרה בדת. שנאמר, וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדת.

³³⁶ ועי' בראשית רבה (פרשה מג סי' ג): ויחלק עליהם לילה, רבי בנימין בר יפת משם ר' יונתן, הלילה נחלק מאיליו. ורבנן אמרי, יוצרו חלקו. אמר הקב"ה, אביהם פעל עמי בחצי הלילה, אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה. ואימתי, במצרים, שנאמר (שמות יב) ויהי בחצי הלילה, וה' הכה כל בכור וגו'. אמר רבי תנחומא, אית דמפקין לישנא אחרינא, אמר הקב"ה, אביהם יצא בחצי הלילה, אף אני אצא עם בניו בחצי הלילה.

³³⁷ עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' יג): ויכם וירדפם עד חובה, חזרנו על כל המקומות ולא מצינו שום מקום ששמו חובה, ללמדך שדן נקרא חובה, מראש על העגל שעתידה לעמוד שם.

³³⁸ עי' בראשית רבה (פרשה מב סי' יז): אל עמק שוה הוא עמק המלך, ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בן נחמן, ששם השוו כל האומות ואמרו לאברהם תהי מלך עלינו.

ויין. כך עושים ליגיעי מלחמה, והראה לו שאין בלבו עליו על שהרג את בניו³⁴⁰. ומדרש אנדה, רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו שם בניו³⁴¹: (יט) קנה שמים וארץ. כמו עשה שמים וארץ (תהלים קכא ב), על ידי עשייתן קנאן להיות שלו: (כ) אשר מגן. אשר הסגיר. וכן אֶמְנֶנְךָ יִשְׂרָאֵל (הושע יא א)³⁴²: ויתן לו. אברם: מעשר מכל. אשר לו, לפי שהיה כהן: (כא) תן לי הנפש. (הגופים) מן השבי שלי שהצלת החזר לי הגופים לבדם³⁴³: (כב) הרמתי ידי. לשון שבועה. מרים אני את ידי לאל עליון³⁴⁴, וכן בִּי נִשְׁפַּעְתִּי (להלן כב טז) נשבע אני, וכן נָתַתִּי כֶסֶף הַשְּׂדֵה קַח מִמֶּנִּי (להלן כג יג) נותן אני לך כסף השדה וקחהו ממני: (כג) אם מחוט ועד שרוך נעל. אעכב לעצמי מן השבי: ואם אקח מכל אשר לך. ואם תאמר לתת לי שכר מבית גנזיך לא אקח: ולא תאמר וגו'. שהקב"ה הבטיחני לעשרני, שנאמר וְאַבְרָהָם וְגו' (לעיל יב ב)³⁴⁵: (כד) הנערים. עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו'. אף על פי שעבדי נכנסו למלחמה שנאמר הוא וְעַבְדֵי וַיִּפְּסוּ (לעיל פסוק טו), וענר וחביריו ישבו על הכלים לשמור, אפילו הכי הם יקחו חלקם. וממנו למד דוד שאמר (שמואל א' ל כד) כִּחְלָק הַיָּרֵד בְּמִלְחָמָה וּכְחֶלֶק הַיֹּשֵׁב עַל הַכְּלָיִם יִחְדּוּ וְיִחְלָקוּ,

ועי' במדבר רבה (פרשה טו ס' יד): כל מי שהוא ירא מן הקדוש ברוך הוא, סופו ליעשות מלך. ממי אתה למד, מאברהם, ע"י שנתירא מן הקדוש ברוך הוא, נעשה מלך. שנא' כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה. ומנין שנעשה מלך, שנא' אל עמק שוה הוא עמק המלך. מהו שוה עמק המלך, שהשווה הכל ונטלו עצה, וקצצו ארזים, ועשו כסא והושיבוהו מלך עליהם.

³³⁹ עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור עו): מלכי צדק מלך שלם. והוא שם בן נח, שנאמר (שם) והוא כהן לאל עליון. וכתוב (שם ט, כז) יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם. ששיכן באהלו שיהיה משמשו הוי זה הוא שם.

³⁴⁰ עי' מדרש תנחומא (לך לך ס' יט): אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד), וכתוב חכם ירא וסר מרע (שם יד טז), מי הוא זה אברהם, וממי היה מתירא, מן שם שהרג את בניו, את כדרלעמר מלך עילם, ושלת בניו, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם (בראשית י כב), והיה מתירא לומר הרגתי בניו של צדיק, ועכשיו הוא מקללני ואני מת, מה עשה יצא לקראתו שם לרצותו, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם יד יח), אמר הקדוש ברוך הוא חייך איני מקללך אלא מברכך, שנאמר ויברכהו ויאמר ברוך אברם וגו' (בראשית יד יט), א"ל בשביל שהרגת את בני אני מברכך, שנאמר וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך וגו'.

ועי' בראשית רבתי: ויברכהו ויאמר. זש"ה חכם ירא וסר מרע (משלי י"ד ט"ז) אל תהי קורא כן אלא חכם וסר מרע. ירא זה אברהם שנתירא, וממי נתירא. משם בן נח שהרג עילם בנו ואומר לפי שהרגתי את בניו של אותו צדיק עכשיו מקללני ואני מת. ידע הב"ה מה בלבו של שם להוציא לו דורון ולברכו הה"ד ויברכהו וגו'.

³⁴¹ עי' בראשית רבה (פרשה מג ס' ו): הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון. רבי שמואל בר נחמן ורבנן. רבי שמואל אמר, הלכות כהונה גדולה גילה לו, לחם זה לחם הפנים, ויין אלו הנסכים. ורבנן אמרי, תורה גילה לו, שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט).

³⁴² עי' מדרש תנחומא (לך לך ס' טו): אשר מגן צריך מהו מגן, מנגנא עשה הקב"ה ומסרן בידך.

³⁴³ עי' שם (ס' יג): כיון שיצא מלך סדום, אמר לו תן לי הנפש שאתה הצלתני מן הריגת אותן מלכים, שאלו הרגו אותי היו נוטלין נפשי ואת ממוני, טול לך את ממוני שהצלתני.

³⁴⁴ עי' בראשית רבה (פרשה מג ס' ט) ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי וגו'. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר"י אמר, עשאן תרומה. היך מד"א (במדבר יח) והרמותם ממנו תרומת ה'. ורבי נחמיה אמר, עשאן שבועה. היך מה דאת אמר, (דניאל יב) וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם. ורבנן אמרי, עשאן שירה. היך מה דאת אמר (שמות טו) זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו.

³⁴⁵ עי' מדרש תנחומא (לך לך ס' יג): אם מחוט ועד שרוך נעל. למה, שהבטיחני הקדוש ברוך הוא שהוא יעשרני, שכך אמר לי, ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה, אם אקח מכל אשר לך ולא תאמר אני העשרתי את אברם, ואתמהה.

ולכך נאמר (שם פסוק כה) וַיְהִי מֵהַיּוֹם הַהוּא וַמְעַלְהָ וַיִּשְׁמָהּ לְחֶק וּלְמִשְׁפָּט. ולא נאמר והלאה לפי שכבר ניתן החוק בימי אברם:³⁴⁶

פרק טו

(א) אחר הדברים האלה. כל מקום שנאמר אחר סמוך, אחרי מופלג.³⁴⁷ אחר הדברים האלה, אחר שנעשה לו גם זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברם אנכי מגן לך מן העונש, שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת. ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד.³⁴⁸ (ב) הולך עירי. מנחם בן סרוק פירשו לשון יורש, וחבר לו ער וענה (מלאכי ב יב) עירי בלא יורש, כאשר תאמר ובכל תבואתי תשרש (איוב לא יב) תעקר שרשיה, כך לשון עירי חסר בנים. ובלע"ז דישאנפנטי"ץ. ולי נראה, ער ועונה מגזרת ולפי ער (שיר השירים ה ב), ועירי לשון חורבן, וכן ערו ערו (תהלים קלו ז), וכן ערות יסוד (חבקוק ג יג), וכן ערער תתערער (ירמיה נא נח). וכן פי ארזה ערה (צפניה ב יד): וכן משק ביתי. כתרנומו, שכל ביתי ניוון על פיו, כמו ועל פיך ישק (להלן מא מ), אפוטרופא שלי, ואילו היה לי בן היה בני ממונה על שלי: דמשק. לפי התרגום מדמשק היה. ולפי מדרש אגדה (בר פמ"ד סי' ט) שרדף המלכים עד דמשק. ובגמרא (יומא כח ע"ב) שלנו דרשו נוטריקון, דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים: (ג) הן לי לא נתת זרע. ומה תועלת בכל אשר נתן לי: (ה) ויוצא אתו החוצה. לפי פשוטו, הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו, אמר לו צא מאצטנגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן³⁴⁹,

³⁴⁶ עי' בראשית רבה (פרשה מג סי' ט): בלעדי רק אשר אכלו הנערים, הה"ד ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו, יען אשר לא הלכו עמי, לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו, כי אם איש את אשתו ואת בניו וניהגו וילכו, ויאמר דוד לא תעשון כן אחי את אשר נתן ה' לנו וישמור אותנו ויתן את הגדוד הבא עלינו בדינו, ומי ישמע לכם לדבר הזה, כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו, ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה דוד לחוק ולמשפט לישראל עד היום הזה (שמואל א ל). אמר רבי יודן, והלאה אין כתיב כאן, אלא ומעלה, וממי למד, מאברהם זקינו, שאמר בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים וגו'.
³⁴⁷ עי' שם (פרשה מד סי' ה): רבי יודן ורבי הונא תרויהון בשם רבי יוסי בן זימרא. רבי יודן אמר, בכל מקום שנאמר אחרי, סמוך, אחר, מופלג. ור' הונא אמר, בכל מקום שנאמר אחר, סמוך, אחרי מופלג.

³⁴⁸ עי' שם (סי' ד): אנכי מגן לך, רבי לוי אמר תרתין, ורבנן אמרי חדא, ר' לוי אמר לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן אוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד, משל לאחד שהי' עובר לפני פרדסו של מלך ראה חבילה של קוצים וירד ונטלה והציץ המלך וראה אותו התחיל מטמן מפניו א"ל מפני מה אתה מטמן כמה פועלים הייתי צריך שיקושו אותה עכשיו שקששת אותה בא וטול שכר כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אותן אוכלסין שהרגת קוצים כסוחים היו, הדא הוא דכתיב והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים (ישעיה לג), רבי לוי אמר אוחרי לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן המלכים שהרגתי שבניהם מכנסין אוכלסין ובאים ועושים עמי מלחמה, אמר לו הקדוש ברוך הוא אל תירא אנכי מגן לך, מה המגן הזה אפילו כל החרבות באות עליה היא עומדת כנגדן כך את אפי' כל עובדי כוכבים מתכנסין עליך נלחם, אני כנגדן. ורבנן אמרי חדא, לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש ונצלתי, ירדתי למלחמת המלכים ונצלתי, תאמר שנתקבלתי שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעתיד לבא, אמר הקדוש ברוך הוא אל תירא אנכי מגן לך וכל מה שעשיתי עמך בעולם הזה חנם עשיתי עמך אבל שכרך מתוקן לעתיד לבא, שכרך הרבה מאד היך מה דאת אמר (תהלים לא) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

³⁴⁹ עי' שבת (קנו ע"א): אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, רבוננו של עולם, בן ביתי יורש אותי, אמר לו לאו, כי אם אשר יצא ממעיך. אמר לפניו, רבוננו של עולם, נסתכלתי באיצטנגנינות

אברם אין לו בן אבל אברהם יש לו בן, וכן שרי לא תלד אבל שרה תלד³⁵⁰, אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר, הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה³⁵¹: (ו) והאמן בה'. לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע: ויחשבה לו צדקה. הקב"ה חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו³⁵². דבר אחר, במה אדע לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות³⁵³: (ט) עגלה משלשת. ג' עגלים רמו לג' פרים, פר יום הכפורים ופר העלם דבר של צבור ועגלה ערופה³⁵⁴: ועז משלשת. רמו לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר הטאת יחיד³⁵⁵: ואיל משולש. אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של הטאת יחיד³⁵⁶: ותור וגוזל. תור ובן יונה (ב"ר פמ"ד סי' יד): (י) ויבתר אתם. חלק כל אחד לב' חלקים. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב ביום ההוא פרת ה' את אברם פרת לאמר וגו', ודרך כורת ברית לחלק בהמה

שלי, ואיני ראוי להוליד בן. אמר ליה צא מאיצטגנינות שלך, שאין מזל לישראל. מאי דעתך, דקאי צדק במערב, מהדרנא ומוקמינא ליה במזרח. והיינו דכתיב מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגל.

³⁵⁰ עי' בראשית רבה (פרשה מד סי' י): ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע, אמר רב שמואל בר רב יצחק, המזל דוחקני ואומר לי, אברם אין את מוליד. א"ל הקב"ה, הן כדברך, אברם לא מוליד, אברהם מוליד. שרי אשתך לא תקרא שמה שרי, שרי לא תלד, שרה תלד.

³⁵¹ עי' שם (סי' יב): ויוצא אותו החוצה, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי, וכי מחוץ לעולם הוציאו, שאמר הכתוב ויוצא אותו החוצה, אלא אחוי ליה שוקקי שמיא, המד"א עד לא עשה ארץ וחוצות. אמר רבי יהודה בשם ר' יוחנן, העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע. הוא דאמר ליה הבט נא השמימה. אין הבטה אלא מלמעלה למטה.

³⁵² עי' זוהר (נשא קמח ע"א): מאי דכתיב והאמין ביי' ויחשבה לו צדקה, אי קב"ה חשבה לאברהם או אברהם לקב"ה. ואנא שמענא דקב"ה חשבה לאברהם, ולא אתישבא בלבאי. א"ל, הכי אוקמינא ולא הכי הוי. ת"ת, ויחשבה, ויחשוב לו לא כתיב, אלא ויחשבה. אברהם ודאי חשבה לקב"ה. דתניא, כתיב (שם) ויוצא אותו החוצה, א"ל קב"ה, צא מאצטגנינות שלך. לאו ההוא אורחא למנדע שמי. את חמי ואנא חמינא. אברם אינו מוליד אברהם מוליד.

³⁵³ עי' תענית (כז ע"ב): אמר רבי יעקב בר אחא אמר רב אסי, אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה, אמר אברהם, רבונו של עולם, שמא ישראל חוטאין לפניך אתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה, אמר ליה, לאו. אמר לפניו, רבונו של עולם, הודיעני, במה אירשנה, אמר ליה, קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת וגו'. אמר לפניו, רבונו של עולם, תינח בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עליהם, אמר לו, כבר תקנתי להם סדר קרבנות, בזמן שקוראין בהן לפני, מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני, ואני מוחל להם על כל עונותיהם.

ועי' בראשית רבה (פרשה מד סי' יד): ויאמר ה' אלהים במה אדע, ר' חייא ברבי חנינא אמר לא כקורא תגר אלא אמר לו באיזו זכות א"ל בכפרות שאני נותן לפניך, ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת, הראה לו ג' מיני פרים וג' מיני שעירים וג' מיני אילים, ג' מיני פרים, פר יוה"כ, ופר הבא על כל המצות, ועגלה ערופה, וג' מיני שעירים שעירי רגלים, שעירי ראשי חדשים, ושעירי של יחיד, וג' מיני אילים, אשם ודאי, ואשם תלוי, וכבשה של יחיד, ותור וגוזל, תור ובר יונה, ויקח לו את כל אלה רשב"י ורבנן, רשב"י אומר כל הכפרות הראה לו ועשירית האיפה לא הראה לו, ורבנן אמרי אף עשירית האיפה הראה לו נאמר כאן ויקח לו את כל אלה, ונאמר להלן (ויקרא ב) והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה לה', ואת הצפור לא בתר, הראה לו הקדוש ברוך הוא שמבדילים בעולת העוף ואין מבדילים בחטאת העוף.

³⁵⁴ עי' הערה קודמת.

³⁵⁵ עי' הערה קודמת.

³⁵⁶ עי' הערה קודמת.

ולעבור בין בתריה, כמו שנאמר להלן (ירמיה לד יט) הַעֲבֹרִים בֵּין בְּתָרֵי הָעֶגְלָה, אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, הוא שלוחו של שכינה שהוא אש: ואת הצפר לא בתר. לפי שהאומות עובדי אלילים נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר (תהלים כב יג) סָבְבוּנִי פָּרִים רַבִּים וּגְוִי, ואומר (דניאל ח כ) הָאֵיל אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּעַל הַקְּרָנִים מֶלֶכִי מְדֵי וּפָרָס, ואומר (שם שם כא) וְהַצִּפִּיר הַשָּׁעִיר מֶלֶךְ יָוֵן. וישראל נמשלו לבני יונה, שנאמר (שה"ש ב יד) יוֹנָתִי בְּחַנְיָה הַסְּלֵעַ. לפיכך בתר הבהמות, רמז שיהיו האומות כלים והולכים, ואת הצפור לא בתר, רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם³⁵⁷: (יא) העיט. הוא עוף, על שם שהוא עט ושואף אל הנבלות לטוש עלי אוכל (איוב ט כו), כמו ותעט אֶל הַשָּׁלָל (שמאול א' טו יט): על הפגרים. על הבתרים. (ס"א הפגרים מתרגמינן פגליא, אלא מתוך שהורגלו לתרגם איש בתרו ויהב פלגיא נתחלף להם תיבת פגלי' לפלגיא ותרגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה, לפי שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגמו פלגיא, ופגרים תרגמו פגליא לשון פגול, כמו פגול הוא (ויקרא יט ז) לשון פגור) כך שמעתי מפי רבינו יהודה ב"ר שמואל וכן הגיה ברש"י כ"י. ובכ"י אחרת כתיב כך פי רבינו מאיר ב"ר שמואל): וישב. לשון נשיבה והפרחה, כמו יִשָּׁב רוחו (תהלים קמו יח), רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחים אותו מן השמים עד שיבוא מלך המשיח³⁵⁸: (יב) והנה אימה וגו'. רמז לצרות וחשך של גלויות³⁵⁹: (יג) כי גר יהיה זרעך. משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב, ויעקב כשירד למצרים אמר (לקמן מז ט) יָמֵי שָׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמְאֹת שָׁנָה הָרִי ק"צ, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו, הרי ת' שנה. ואם תאמר, במצרים היו ד' מאות, הרי קהת מיורדי מצרים, היה צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך

³⁵⁷ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז עו): ר' אליעזר אומר הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו בברית בין הבתרים ארבע מלכיות מושלן ואובדן. שנא', ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת, זו מלכות אדום שהיא כעגלה דשה, עז משלשת זו מלכות יון שנא' וצפיר העזים הגדיל עד מאד, ואיל משלש זו מלכות מדי ופרס שנא' האיל אשר ראית בעל הקרנים, ותור אלו בני ישמעאל. תור לשון ארמית שור תור אי לארץ כשיצמד שור זכר עם הנקבה, יפתחו וישדדו את כל העמקים, וגוזל, אלו ישראל שנמשלו לגוזל יונתי בחגוי הסלע אחת היא יונתי וכו'. ר' יהושע אומר לקח אברהם חרבו ובתר אותם כל אחד לשנים שנא' ויקח לו את כל אלה ויבתר אותם בתוך אילו לא בתר וכו' לא היה שם אלא בן יונה. העיט צבוע נחלתי לי.

³⁵⁸ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז עו): וירד העיט על הפגרים, זה דוד בן ישי שנמשל כעיט, העיט צבוע נחלתי לי.

³⁵⁹ עי' ב"ר (פמ"ד סי' יז) גלגל חמה נובלות חכמה של מעלה תורה והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו אימה זו בבל דכתיב (דניאל ג) באדין נבוכדנצר התמלי חמא חשיכה זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית גדולה זו יון ר' סימון ורבנן רבי סימון אמר מאה ועשרים דוכסים מאה ועשרים אפרכון מאה ועשרים אסטרטליטין ורבנן אמרי מס' ס' דכתיב (דברים א) נחש שרף ועקרב נחש זה בבל שרף זה מדי עקרב זה יון מה עקרב זה יולדת לס' ס' כך העמידה מלכות יון מס' ס' נופלת עליו זה אדום שנאמר מקול נפלם רעשה הארץ ויש שמחלפין נופלת עליו זה בבל דכתיב בה (ישעיה כא) נפלה נפלה בבל גדולה זה מדי דכתיב (אסתר ג) אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש חשיכה זו יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה שהיתה אומרת לישראל כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל אימה זו אדום דכתיב (דניאל ו) וארו חיוא רביעאה דחילה ואמתני ותקיפא יתירה.

להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם ושחי עמרם אחר לידת משה³⁶⁰: בארץ לא להם. לא נאמר בארץ מצרים אלא לא להם, ומשנולד יצחק ויגור אברהם וגו' (להלן בא לד), וביצחק וגור בארץ הזאת (להלן כו ג) וישב יצחק בגרר (להלן כו ו), ויעקב גר בארץ חם (תהלים קה כג), לגור בארץ פאנו (להלן מז ד): (יד) וגם את הגוי. וגם לרבות ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששיעבדו את ישראל³⁶¹: דן אנכי. בעשר מכות³⁶²: ברכוש גדול. במזון גדול, כמו שנאמר (שמות יב לו) וינצלו את מצרים: (טו) ואתה תבא. ולא תראה כל אלה: אל אבותיך. אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, למדך שעשה תרח תשובה³⁶³. תקבר בשיבה טובה. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו, ובו ביום מרד עשו³⁶⁴: (טז) ודור רביעי. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות והרביעי ישובו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכתר ברית זו, כדכתיב לתת לך את הארץ הזאת לרשתה (לעיל פסוק ז). וכן היה, יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה: כי לא שלם עון האמורי. להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה³⁶⁵. (יז) ויהי השמש באה. כמו ויהי הם מריקים שקיהם (להלן מב לה), ויהי הם קברים איש (מלכים ב' יג כא), כלומר ויהי דבר זה: השמש באה. שקעה: ועלמה היה. חשך היום: והנה תנור עשן וגו'. רמז לו שיפלו המלכיות (עובדי אלילים) בגיהנם³⁶⁶: באה. טעמו למעלה, לכך הוא מבואר שבאה כבר. ואם היה טעמו למטה באל"ף, היה מבואר כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתוב ויהי השמש לבא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה

³⁶⁰ עי' מדרש תנחומא (בא סי' ט): ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, וכתוב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו), הרי שני פסוקים מכישינן זה את זה. כיצד, עד שלא נולד יצחק נגזרה גזירה, ומשנולד יצחק, חשב הקב"ה שנאמר כי גר יהיה זרעך (שם) ואברהם חשב משעת הגזרה כתיב ארבע מאות שנה, וכתוב דור רביעי ישובו הנה (שם). הא כיצד, עשו תשובה אגאלם לדורות, ואם לאו לשנים.

³⁶¹ עי' בראשית רבה (פרשה מד סי' יט): וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי היה לומר גם, מאי וגם, אלא גם הוא מצרים, וגם לרבות ארבעה גליות אשר יעבודו דן אנכי.

³⁶² עי' שם (סי' כ) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. א"ר אחא, אחר כן אין כתיב כאן אלא אחרי, משאביא עליהם עשר מכות, ולאח"כ יצאו ברכוש גדול.

³⁶³ עי' מדרש תנחומא (שמות סי' טו): אמר להם אף תרח יש לו חלק בשני עולמות, ולא מת אברהם אבינו עד שנתבשר ממעשה תרח אביו שעשה תשובה, שנאמר ואתה תבא אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו), א"ל כל מה שסיגלתו מעשים טובים אני הולך אצל אבותי, באותה שעה בישרו הקדוש ברוך הוא ואמר לו חייך שעשה אביך תשובה לפיכך נכפל שמו תרח תרח.

³⁶⁴ עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' יב): תקבר בשיבה טובה, בשרו שישמעאל עושה תשובה. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה יב): נסתלק אברהם, למה, [אמר הקדוש ברוך הוא], אמרתי ואתה תבא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ו ט"ו). איזה שיבה טובה, זו שיהיה אברהם עומד ורואה בן בנו מגלה עריות ושופך דמים, לפיכך מיד שעשה, נסתלק אברהם.

³⁶⁵ עי' סוטה (ט ע"א): בסאסאה בשלחה תריבנה למה לי, לכדרב חנינא בר פפא, דא"ר חנינא בר פפא, אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה עד שעת שילוחה, שנאמר, בסאסאה בשלחה וגו'. ועי' זוהר וירא (קיג ע"ב): לא עביד קב"ה דינא בחייביא, עד דאשתלימו בחוביהו, ה"ד (בראשית טו טז) כי לא שלם עון האמורי עד הנה, וכתוב (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה, ועל דא הוה אסטין.

³⁶⁶ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק כז): ר' זעירא אומר לא נבראו מלכיות הללו אלא עצים לגיהנם, שנ' והנה תנור עשן ולפיד אש, ואין תנור אלא גיהנם שנמשלה כתנור, שנ' נאם ה' אשר אור לו בציון בירושלם.

לשון נקבה שיסודה שתי אותיות, כמו בא קם שב, כשהטעם למעלה לשון עבר הוא, כגון זה וכגון וְרָחַל בָּאָה (להלן כט ט), קָמָה אֶלְמָתִי (להלן לו ז), הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתְּךָ (רות א טו). וכשהטעם למטה הוא לשון הווה, דבר שנעשה עכשיו והולך, כמו בָּאָה עִם הַצֵּאן (להלן כט ו), פָּעֵרָב הִיא בָּאָה וּבִפְקֹר הִיא שָׁבָה (אסתר ב יד): (יח) לזרעך נתתי. אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה³⁶⁷: הנהר הגדול נהר פרת. לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול, אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר וְהִנְהָר הַרְבִּיעִי הוּא פָּרָת (לעיל ב יד). משל הדיוט, עבד מלך מלך, הדבק לשחזור וישתחוו לך³⁶⁸: (יט) את הקיני. עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אֲדוּם וּמוֹאָב מְשֻׁלֹּחַ יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מְשֻׁמְעֵתָם³⁶⁹: (כ) ואת הרפאים. ארץ עוג שנאמר בה (דברים ג יג) הֵהוּא יִקְרָא אֶרֶץ רְפָאִים:

פרק טז

(א) שפחה מצרית. בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר³⁷⁰: (ב) אולי אבנה ממנה. לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרום³⁷¹: אבנה ממנה. בזכות שאכניס צרתי לתוך ביתי³⁷²: לקול

³⁶⁷ עי' בראשית רבה (פרשה מד סי' כב): לזרעך נתתי וגו' ר' הונא ור' דוסתאי בשם רשב"ג אף מאמרו של הקב"ה מעשה, שנא' לזרעך נתתי אתן את הארץ הזאת, אין כתיב כאן אלא נתתי את הארץ הזאת.

³⁶⁸ עי' שבועות (מז ע"ב): עד הנהר הגדול נהר פרת, שמעון בן טרפון אומר, קרב לגבי דהינא ואידהן (פי' רש"י - אם נגעת במשוח בשמן תהא גם משוח בנגיעתו). דבי רבי ישמעאל תנא, עבד מלך כמלך.

³⁶⁹ עי' בראשית רבה (פרשה מד פסקה כג): רבי חלבו בשם רבי אבא בשם רבי יוחנן כך עלה בדעתו של מקום להנחיל להם לישראל ארץ עשרה עממים את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני ולא נתן להם אלא ז' את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסים הרי שבעה וכו' ואיזה הם הג' שלא ניתנו להם רבי אומר ערביה שלמיה נוטייה רבי שמעון בן יוחאי אומר דרמוסקוס ואסייא ואספמיא ר"א בן יעקב אמר אסיא ותרקי וקרטיגיה רבנן אמרי אדום ומואב וראשית בני עמון הם הג' שלא נתנו להם בעוה"ז, אדום שנאמר (דברים ב) כי לא אתן לך מארצו ירושה כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר ובמואב כתיב (שם) אל תצר את מואב ואל תתגר במלחמה קניזי הוא מעשו קיני וקדמוני הוא מעמון ומואב אבל לימות המשיח יחזרו ויהיו לישראל כדי לקיים מאמרו של הקב"ה אבל עכשיו שבעה נתנו להם שנאמר (שם ז) שבעה גוים רבים ועצומים ממך.

³⁷⁰ עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' א): אמר ר"ש בן יוחאי, הגר בתו של פרעה היתה, וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה בביתו, נטל בתו ונתנה לו. אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה, ולא גבירה בבית אחר.

³⁷¹ עי' שם (סי' ב): תני, כל מי שאין לו בן כאלו הוא מת כאלו הוא הרוס. כאלו מת, ותאמר רחל אל יעקב הבה לי בנים וגו'. כאלו הרוס, שנאמר אולי אבנה ממנה ואין בונין אלא את ההרוס.

³⁷² עי' שם (פרשה עא סי' ב): ויחר אף יעקב וגו'. רבנן דדרומה בשם ר' אלכסנדר ורבנא בשם ר' אבא בר כהנא, החכם יענה דעת רוח וגו' (איוב טו ב) זה אברהם, שנ' וישמע אברם לקול שרי (בראשית טז ב), וימלא קדים בטנו (שם שם) זה יעקב, שנ' ויחר אף יעקב, אמר לו הקדוש ברוך הוא, כך עונין למעיקות, חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה. ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן, ממך מנע, ממני לא מנע. אמרה לו כך עשה אביך לאמך, לא חגר מתניו כנגדה, אמר לה הוא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים. אמרה לו, וזקינך לא היו לו בנים, וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה יכולה את לעשות כשם שעשת זקנתי, אמרה לו ומה עשת, אמר לה הכניסה צרתה

שרי. לרוח הקדש שבה³⁷³: (ג) ותקח שרי. לקחתה בדברים, אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה³⁷⁴: מקץ עשר שנים. מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת³⁷⁵: לשבת אברם וגו'. מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבא לארץ ישראל³⁷⁶: (ד) ויבא אל הגר ותהר. מביאה ראשונה³⁷⁷: ותקל גברתה בעיניה. אמרה, שרה זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה³⁷⁸: (ה) חמסי עליך. חמס העשוי לי עליך אני מטיל העונש, כשהתפללת להקדוש ברוך הוא מה תתן לי ואנכי הולך עירי (לעיל טו ב) לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריך אתה חומס ממני, שאתה שומע בזיוני ושותק³⁷⁹: אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך. כל בינך שבמקרא חסר וזה מלא, קרי ביה וביניך (ר"ל נוכח לנקה), שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברתה, הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה (להלן פסוק יא), והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון³⁸⁰: (ו) ותענה שרי. היתה

לביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנה אמתי בלהה בא אליה וגו' ואבנה גם אנכי ממנה מה זו נבנת על ידי צרתה אף זו נבנת על ידי צרתה.

³⁷³ עי' שם (פרשה מה סי' ב): וישמע אברם לקול שרי, רבי יוסי אמר לקול רוח הקדש. היך מה דאת אמר, ואתה תשמע לקול דברי ה'.

³⁷⁴ עי' שם (סי' ג): ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה, לקחתה בדברים. אמרה לה, אשריך שאת מדבקת לגוף הקדוש הזה.

³⁷⁵ עי' שם: מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען, רבי אמי בשם ריש לקיש, מנין תנינן נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה אלא יוציא וישא אשה אחרת, מהכא.

³⁷⁶ עי' בראשית רבה שם: מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען. הדא אמרת אין ישיבת חוצה לארץ עולה מן המנין.

³⁷⁷ עי' שם (סי' ד): ויבא אל הגר ותהר, רבי לוי בר חייא אמר, מביאה ראשונה נתעברה. אמר רבי אלעזר, לעולם אין האשה מתעברת מביאה ראשונה. והכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, א"ר תנחומא, שלטו בעצמן והוציאו ערותן ונתעברו כמביאה שניה.

³⁷⁸ עי' שם: כל זמן שהאשה מקבלת עוברין היא מתכרת ומתעזבת שכל תשעים שנה שלא ילדה שרה היתה ככלה בתוך חופתה, והיו מטרוניות באות לשאול בשלומה של שרה והיתה שרה אומרת להם צאו ושאלו בשלומה של עלובה. והיתה הגר אומרת להם שרי גבירתי אין סיתרה כגלויה, נראית צדקת ואינה צדקת, אילו היתה צדקת ראו כמה שנים שלא נתעברה, ואני בלילה אחד נתעברתי, והיתה אומרת, עם דא אנא מיסב ומיתן, הלואי מיסב ומיתן עם מרה.

³⁷⁹ עי' שם (סי' ה): ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך, רבי יודן בשם ר' יהודה בר סימון, חומסני אתה בדברים, למה, שאתה שומע בקלוני ושותק. רבי ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר, בעי דיני גבך, משל לשני בני אדם חבושים בבית האסורים נמצא המלך עובר, א"ל חד, תבע דקיון דידי, אמר אפקוהו. אמר ליה חבריה, יבעי דיני גבך, אילו אמרת תבוע דקיון דידין כמה דאפקך, כן אפקני, וכדו דאמרת תבע דקיון דידי, לך אפיק, לי לא אפיק. כך, אילו אמרת ואנו הולכים עירי, כמה דיהב לך כן יהב לי, וכדו דאמרת אנכי הולך עירי, לך יהיב, ולי לא יהיב. משל לשני בני אדם שהלכו ללוות זרע מן המלך, א"ל, תשאיל לי זרע, אמר ויהבון ליה. א"ל חבריה, יבעי דיני גבך, אילו אמרת תשאיל לנו זרע, כמה דיהיב לך כן הוה יהיב לי, ה"נ אילו אמרת הן לנו לא נתת זרע, כמה דיהיב לך הוה יהיב לי, וכדו דאמרת הן לי לא נתת זרע, לך יהיב לי לא יהיב. ר' נחמיה בשם ר' אבון אמר, חימסה בפניו.

³⁸⁰ עי' שם: כתיב ויבא אל הגר ותהר ומה ת"ל הנך הרה וילדת בן, אלא מלמד שהכניסה בה שרה עין רעה והפילה עוברתה.

משעבדת בה בקושי³⁸¹: (ח) אי מזה באת. מהיכן באת, יודע היה אלא ליתן לה פתח ליכנס עמה בדברים. ולשון אי מזה, איה המקום שתאמר עליו מזה אני בא: (ט) ויאמר לה מלאך ה' וגו'. על כל אמירה היה שלוח לה מלאך אחר, לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה³⁸²: (יא) הנך הרה. כשתשובי תהרי, כמו הנך הרה דאשת מנוח (שופטים יג ה): וילדת בן. כמו וילדת, ודומה לו ישבת בלבנון מקננת בארזים (ירמיה כב כג): וקראת שמו. צווי הוא, כמו שאומר לזכר וקראת את שמו יצחק (להלן יז יט): (יב) פרא אדם. אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (להלן כא כ) וישב במדבר ויהי רבה קשת³⁸³: ידו בכל. לסטים³⁸⁴: ויד כל בו. הכל שונאין אותו ומתגרין בו³⁸⁵: ועל פני כל אחיו ישכון. שיהיה זרעו גדול: (יג) אתה אל ראי. נקוד חמף קמץ, מפני שהוא שם דבר, אלוה הראיה, שרואה בעלבוני של עלובין³⁸⁶. (ס"א דבר אחר, אתה אל ראי משמע שהוא רואה הכל ואין שום דבר רואה אותו): הגם הים. לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף היום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם ששם הייתי רגילה לראות מלאכים, ותדע שהיתה רגילה לראות, שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר מות נמות (שופטים יג כב) וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חרדה: (יד) באר לחי רואי. כתרנומו, בירא דמלאך קימא איתחזי עלה: (טו) ויקרא אברהם שם וגו'. אף על פי שלא שמע אברהם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל³⁸⁷: (טז) ואברהם בן שמונים וגו'. לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן י"ג שנה כשנמול ולא עכב:

פרק יז

(א) אני אל שדי. אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרוני. וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו כך די שלו, והכל לפי הענין³⁸⁸:

³⁸¹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז עט): ותענה שרי ותברח מפניה, ר' אבא בר כהנא אמר, מנעתה מתשמיש המטה. רבי ברכיה אמר, קפחתה בקורדיקון על פניה, רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא אמר, דליין וסנדלריאות הולכה לה למרחץ.

³⁸² עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' ז): המלאך אמר הגר שפחת שרי, ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת, ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני וגו', ויאמר לה מלאך ה' הרבה וגו', כמה מלאכים נזדווגו לה, ר' יוסי בר חנינא אמר, חמשה, בכל מקום שנאמר אמירה, מלאך. רבנן אמרי, ארבעה, בכל מקום שנאמר מלאך.

³⁸³ עי' שם (סי' ט): והוא יהיה פרא אדם, רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר, שהכל יהיו גדלים ביישוב והוא יהיה גדל במדבר. רבי שמעון בן לקיש אמר פרא אדם וודאי, שהכל בוזזים ממון והוא בוזז נפשות.

³⁸⁴ עי' איכה רבה (פרשה ג): הלך לו למדבר פארן אצל בני ישמעאל, אמר להם מקבלים אתם התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם, לא תגנוב (שמות כ יג). אמרו לו היא ירושת אבינו, ידו בכל ויד כל בו (בראשית טז יב), אין אנו יכולין לחיות בלא היא, ולא קיבלו אותה.

³⁸⁵ עי' תרגום יונתן: ידוי יתפרעון מן בעלי דבבוי וידי דבעלי דבבוי יתושטון לאבאשא ביה.
³⁸⁶ עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' י): אתה אל ראי, אמר רבי אייבו אתה הוא רואה בעלבוני של עלובין.

³⁸⁷ עי' בראשית רבתי: ויקרא אברהם שם בנו. כיון אברהם ברוה"ק, וקרא שמו כשם שאמר המלאך להגר ולא נצרך לך.

³⁸⁸ עי' בראשית רבה (פרשה מ"ו סי' ג): אמר לו הקדוש ב"ה לאברהם דיין אני ואתה בעולם, ואם אין את מקבל עליך לימול, דיי לעולמי עד כאן, ודייה לערלה עד כאן, ודייה למילה שתהא עגומה עד כאן. אמר, עד שלא מלתי, היו באים ומזדווגים לי, תאמר משמלתי הן באין ומזדווגים לי, אמר לו

התהלך לפני. כתרנומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי: והיה תמים. אף זה צווי אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו, התהלך לפני במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בכך אתה בעל מום לפני³⁸⁹. דבר אחר, והיה תמים, עכשיו אתה חסר ה' איברים, ב' עינים ב' אזנים וראש הגויה, אוסיף לך אות על שמך והיו מנין אותיותיך רמ"ח כמנין איבריך³⁹⁰: (ב) ואתנה בריתי. ברית של אהבה, וברית הארץ, להורישנה לך על ידי מצוה זו: (ג) ויפל אברם על פניו. ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד, ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ד) נפל ונגלו עיניו. בכרייתא דר"א מצאתי כן³⁹¹: (ה) כי אב המון גוים. לשון נוטריקון של שמו³⁹². ור"ש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו, ועכשיו אב לכל העולם³⁹³. ואפילו ר"ש שהיתה בו מתחלה לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שהוסיפה ליהושע, שנאמר (במדבר יג טז) ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע³⁹⁴: (ו) ונתתיך לגוים. ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשרו עליו: (ז) והקמותי את בריתי. ומה היא הברית, להיות לך לאלהים: (ח) לאחות עולם. ושם

הקב"ה, אברהם, דיין שאני אלוהך, דיין שאני פטרונך. ולא לך לעצמך, אלא דיי לעולמי שאני אלוהו, דיו לעולמי שאני פטרונו. רבי נתן ורבי אחא ורבי ברכיה בשם רבי יצחק, אני אל שדי, אני הוא שאמרתי לעולמי ולשמים דיי לארץ דיי, שאלולי שאמרתי להם דיי, עד עכשיו היו נמתחים והולכים. תני משום רבי אלעזר בן יעקב, אני הוא שאין העולם ומלואו כדי לאלהותי, תרגום עקילוס אכסיוס

ואנקו³⁸⁹. עי' נדרים (לא ע"ב): רבי אומר, גדולה מילה, שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם, עד שמל, שנאמר (בראשית יז), התהלך לפני והיה תמים. ועי' בראשית רבה (פרשה מו סי' א): אמר ר' יודן, מה התאנה הזו אין לה פסולת אלא עוקצה בלבד, העבר אותו ובטל המום, כך אמר הקב"ה לאברהם, אין בך פסולת אלא הערלה, העבר אותה ובטל המום, התהלך לפני והיה תמים.

³⁹⁰ עי' מדרש תנחומא לך לך (סי' טז): כשאמר הקב"ה לאברהם התהלך לפני והיה תמים התחיל תמה אמר עד עכשיו אני תמים אם אני מל אהיה חסר, חמש ערלות הן, ארבע באדם ואחד באילן, ערלת האזן כתיב בה (ירמיה י) הנה ערלה אזנם ערלת הלב דכתיב (דברים י) ומלתם את ערלת לבבכם ערלת לשון דכתיב (שמות ו) ערל שפתים ערלת בשר דכתיב ומלתם את בשר ערלתכם (בראשית יז) אם אמול אחד מאלו, נמצאתי חסר מאברי. אמר לו הקב"ה, מה אתה סבור, שאתה תמים שלם, אתה חסר מחמשה אברים, אמר לו הקב"ה, עד שלא תמול היה שמך אברם, א' אחד ב' שנים ר' מאתים מ' ארבעים, הרי מאתים וארבעים ושלושה, ומנין אברים שבאדם רמ"ח. מול, והיה תמים. כשמל, א"ל הקב"ה, לא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם. הוסיף לו ה' חמשה מנין רמ"ח אברים. לפיכך והיה תמים.

³⁹¹ עי' שם (סי' כ) ויפל אברהם על פניו עד שלא מל כל זמן שהיתה השכינה מדברת עמו היה נופל, משמל היה מסיח עמו והיה עומד. שנאמר ואברהם עודנו עומד לפני ה'. ולא עוד, אלא היה נגלה עליו והוא יושב, שנא' וירא אליו ה' באלוני ממרא וגו'.

³⁹² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פא): מנין לנוטריקון מן התורה שנאמר כי אב המון גוים נתתיך.

³⁹³ עי' ברכות (יג ע"א): אברם הוא אברהם, בתחלה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו.

³⁹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה מז סי' א): א"ר יהושע בן קרחה, יו"ד שנטל הקב"ה משרי נחלק חציו לשרה וחציו לאברהם. אמר רבי שמעון בן יוחאי, יו"ד שנטל הקב"ה משרי היה טס ופורח לפני כסאו של הקב"ה. אמר לפניו, רבש"ע, בשביל שאני קטנה שבאותיות הוצאתני משרה הצדקת, א"ל הקב"ה, לשעבר היית משמה של נקבה, ובסופן של אותיות, עכשיו אני נותנת בשמו של זכר ובראשן של אותיות, שנאמר (במדבר יג) ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע. א"ר מנא לשעבר היתה שרי לעצמה עכשיו תהא היא שרה לכל באי העולם.

אהיה לכם לאלהים, אבל בן ישראל הדר בחו"ל כמו שאין לו אלוה³⁹⁵: (ט) ואתה. וי"ו זו מוסיף על ענין ראשון, אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה היא שמירתו, זאת בריתי אשר תשמרו וגו' המול לכם וגו': (י) ביני וביניכם וגו'. אותם של עכשיו: ובין זרעך אחריו. העתידין להוולד אחריו: המול. כמו להמול, כמו שאתה אומר עשות כמו לעשות: (יא) ונמלתם. כמו ומלתם, והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כמו נ' של נושך ונ' של נושא. (ונמלתם כמו ונשאתם, אבל ימול לשון יפעל, כמו יעשה יאכל) (ברש"י ישן אינו): (יב) יליד בית. שילדתו השפחה בבית (שבת קלה ע"ב): ומקנת כסף. שקנאו משנולד (שם): (יג) המול ימול יליד ביתך. כאן כפל עליו ולא אמר לח' ימים, ללמדך שיש יליד בית נמול לאחד (ס"א לאחר שמנה ימים) כמו שמפורש במסכת שבת (דף קלה ע"ב)³⁹⁶: (יד) וערל זכר. כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה³⁹⁷: אשר לא ימול. משיגיע לכלל עונשין ונכרתה. אבל אביו אין ענוש עליו כרת, אבל עובר בעשה³⁹⁸: ונכרתה הנפש. הולך ערירי ומת קודם זמנו: (טו) לא תקרא את שמה שרי. דמשמע שרי לי ולא לאחרים, כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל³⁹⁹: (טז) וברכתי אתה. ומה היא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (להלן יח יב) הִיָּתָה לִי עֲדָנָה⁴⁰⁰: וברכתי. בהנקת שדים כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה והיא היניקה את כולם הוא שנאמר (להלן כא ז) הִיָּנִיקָה בָּנִים שָׂרָה. ב"ר (פנ"ג סי' ט) רמזו במקצת⁴⁰¹: (יז) ויפל אברהם על פניו ויצחק. זה תרגם אונקלוס וְחָדִי לְשׁוֹן

³⁹⁵ עי' כתובות (קי ע"ב): כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. שנא' לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה, אלא לומר לך, כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודת כוכבים. ³⁹⁶ ז"ל: לשמנה ודאי מהלינן ליה, הא בהא תליא. כתנאי, יש יליד בית שנימול לאחד, ויש יליד בית שנימול לשמנה, יש מקנת כסף שנימול לאחד, ויש מקנת כסף שנימול לשמנה. יש מקנת כסף שנימול לאחד, ויש מקנת כסף שנימול לשמונה. כיצד, לקח שפחה מעוברת, ואחר כך ילדה, זהו מקנת כסף הנימול לשמונה. לקח שפחה וולדה עמה, זו היא מקנת כסף שנימול לאחד. ויש יליד בית שנימול לשמנה, כיצד, לקח שפחה ונתעברה אצלו וילדה, זהו יליד בית הנימול לשמנה. רב חמא אומר, ילדה ואחר כך הטבילה, זהו יליד בית שנימול לאחד. הטבילה ואחר כך ילדה, זהו יליד בית הנימול לשמנה.

³⁹⁷ עי' שבת (קח ע"א): מניין למילה שבאותו מקום, נאמר כאן ערלתו, ונאמר להלן ערלתו, מה להלן דבר שעושה פרי, אף כאן דבר שעושה פרי, דברי רבי יאשיה. רבי נתן אומר, אינו צריך, הרי הוא אומר וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו, מקום שניכר בין זכרות לנקבות.

³⁹⁸ עי' קידושין (כט ע"א): למולו מנלן, דכתיב וימל אברהם את יצחק בנו, והיכא דלא מהליה אבוא מיחייבי בי דינא למימהליה. דכתיב המול לכם כל זכר, והיכא דלא מהליה בי דינא מיחייב איהו למימהל נפשיה, דכתיב וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה.

³⁹⁹ עי' ברכות (יג ע"א): שרי היא שרה בתחלה נעשית שרי לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו.

⁴⁰⁰ עי' בראשית רבה (פרשה מז סי' ב): וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן. רבי יהודה ורבי נחמיה, ר"א וברכתי אותה ליתן לה בן, וברכתי לברכת החלב. א"ל רבי נחמיה, וכי כבר נתבשרה בחלב, והלא עדיין לא נתעברה, אלא מלמד שהחזירה הקב"ה לימי נערותיה.

⁴⁰¹ ז"ל: היניקה בנים שרה היניקה בן אין כתיב כאן, אמנו שרה היתה צנועה יותר מדאי, אמר לה אבינו אברהם, אין זו שעת הצניעות, אלא גלי את דדיך כדי שידעו הכל שהתחיל הקב"ה לעשות נסים, גלתה את דדיה והיו נובעות חלב כשני מעינות, והיו מטרוניות באות ומניקות את בניהם ממנה. והיו אומרות אין אנו כדי להניק את בנינו מחלבה של צדקת.

עי' בבא מציעא (פז ע"א): ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה. כמה בנים הניקה שרה, אמר רבי לוי אותו היום שגמל אברהם את יצחק בנו, עשה סעודה גדולה. היו כל אומות העולם

שמחה, ושל שרה (להלן יח יב) לשון מחוך, למדת שאברהם האמין ושמה ושרה לא האמינה ולגלגה, וזהו שהקפיד הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: הלבן. יש תמיחות שהן קיימות, כמו הנגלה נגליתי (שמואל א' ב כז), הרוצה אתה (שמואל ב' טו כז). אף זו היא קיימת, וכך אמר בלבן, הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי: ואם שרה הבת תשעים שנה. היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידים בני ת"ק שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם. וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמהרו תולדותיהם בני ס' ובני ע': (יח) לו ישמעאל יחיה. הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה⁴⁰²: יחיה לפניך. יחיה ביראתך, כמו התהלך לפני (לעיל פסוק א), פלח קדמי: (יט) אבל. לשון אמתת דברים, וכן אכל אשמים אנתנו (להלן מב כא), אכל בן אין לה (מלכים ב' ד יד): וקראת את שמו יצחק. על שם הצחוק. ויש אומרים, על שם העשרה נסיונות וצ' שנה של שרה וח' ימים שנימול וק' שנה של אברהם⁴⁰³. (ס"א ואת בריתי למה נאמר, הרי כבר כתיב (לעיל פסוק ט) ואתה את בריתי תשמר אתה וזרעך וגו', אלא לפי שאומר והקמתי וגו' (לעיל פסוק ז) יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמתי את בריתי אתו, ולא עם אחרים). ואת בריתי אקים את יצחק (להלן פסוק כא) למה נאמר, אלא למד שהיה קדוש מבטן. דבר אחר, אמר רבי אבא, מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק כ) הנה ברכתי אותי והפריתי אותי והרביתי אותי זה ישמעאל, וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק⁴⁰⁴: את בריתי. ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק: (כ) שנים עשר נשיאים. כעננים יכלו, כמו נשיאים ורוח (משלי כה יד)⁴⁰⁵: (כב) מעל אברהם. לשון נקיה הוא כלפי שכינה. ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום⁴⁰⁶: (כג) בעצם היום.

מרננים ואומרים ראיתם זקן וזקנה שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בנינו הוא, ולא עוד אלא שעושינו משתה גדול להעמיד דבריהם, מה עשה אברהם אבינו, הלך וזימן כל גדולי הדור, ושרה אמנו זימנה את נשותיהם, וכל אחת ואחת הביאה בנה עמה, ומניקתה לא הביאה, ונעשה נס בשרה אמנו ונפתחו דדיה כשני מעיינות והניקה את כולן.

⁴⁰² עי' בראשית רבה (פרשה מז ס' ד): לו ישמעאל יחיה לפניך ר' יודן בשם רבי יהודה בר סימון אמר משל לאוהבו של מלך שהיה המלך מעלה לו אנונה א"ל המלך אני מבקש לכפול אנונה שלך א"ל לא תמלא רוחי קריר הלואי קדמייתא לא תמנע כך לו ישמעאל יחיה לפניך ויאמר אלהים אבל שרה אשתך.

⁴⁰³ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז מה): ולמה נקרא יצחק י' על י' נסיונות, צ' שרה היתה בת צ' כשהולידה, ח' שנימול לח', ק' ק' שנים היה אברהם כשהוליד.

⁴⁰⁴ עי' בראשית רבה (פרשה מז ס' ה): ולישמעאל שמעתיך, רבי יוחנן בשם רבי יהושע בר חנינא בן הגבירה למד מבן האמה: הנה ברכתי אותי, זה יצחק, והפרתי אותי, זה יצחק, והרבתי אותו זה יצחק. ולישמעאל כבר שמעתי אותו ע"י מלאך. רבי אבא בר כהנא בשם רבי בירי, כאן בן האמה למד מבן הגבירה, הנה ברכתי אותי, זה ישמעאל, והפרתי אותי, זה ישמעאל, והרבתי אותו זה ישמעאל. ק"ו ואת בריתי אקים את יצחק.

⁴⁰⁵ עי' שם: א"ר יצחק כתיב, כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט) אלו בני גבירה. וישמעאל אינו מעמיד י"ב, אלא אותן נשיאים, היך מה דאת אמר נשיאים ורוח וגשם אין (משלי כה). אבל אלו מטות, כמה דאת אמר שבעות מטות אומר סלה (חבקוק ג), ואת בריתי אקים את יצחק.

⁴⁰⁶ עי' שם (ס' ו) ויכל לדבר אתו, תני, הנפטר מחבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות. ממי את למד, מאברהם. פעם אחת היה אברהם מדבר עם הקב"ה, באו מלאכי השרת לדבר עמו. אמר להן, נפטר מן השכינה שהיא גדולה מכם תחלה, אח"כ אני מדבר עמכם. כיון שדבר עם הקב"ה כל צרכו, אמר לפניו רבון העולמים צריך אני לדבר. א"ל, הפטר בשלום. הה"ד ויעל אלהים מעל אברהם. אר"ל האבות הן הן המרכבה, שנא' ויעל אלהים מעל אברהם, ויעל מעליו אלהים (בראשית כה) והנה ה' נצב עליו.

בו ביום שנצטווה, ביום ולא בלילה. לא נתיירא לא מן הגוים ולא מן הליצנים, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים אילו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקיים מצותו של מקום⁴⁰⁷:
 וימל. לשון ויפעל: (כד) בהמלו. בהפעלו, כמו פְּהֶרְאָם (לעיל ב ד). (בהמולו, נמל אברהם סכין ואחו בערלתו ורצה לחתוך והיה מתירא שהיה זקן, מה עשה הקב"ה, שלח ידו ואחו עמו, שנאמר וְכָרוֹת עִמּוֹ הַבְּרִית (נחמיה ט ח), לו לא נאמר אלא עמו. ב"ר. רש"י ישן):
 (כה) בהמלו את בשר ערלתו. באברהם לא נאמר את, לפי שלא היה חסר אלא התוך בשר שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד הוּזַקק לחתך ערלה ולפרוע המילה, לכך נאמר בו את⁴⁰⁸: (כו) בעצם היום הזה. שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג שנים, נמול אברהם וישמעאל בנו: חסלת פרישת לך

פרשת וירא

פרק יח

(א) וירא אליו. לבקר את החולה (סוטה יד ע"א ב"ר פ"ח סי' יג). אמר רבי חמא ברבי חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בשלומי⁴⁰⁹: באלוני ממרא. הוא שנתן לו עצה על המילה, לפיכך נגלה אליו בחלקו⁴¹⁰: ישב. יָשַׁב כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקדוש ברוך הוא שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך שעתידי אני להתיצב בעדת הדיינין והן יושבין, שנאמר (תהלים פב א) אֱלֹהִים נִצַּב בְּעֵדֹת אֵל⁴¹¹: פתח האהל. לראות אם יש עובר ושב וכניסם בביתו⁴¹²: כחם היום. הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה

⁴⁰⁷ ע"י שם (סי' ט): בעצם היום הזה נמול אברהם. א"ר ברכיה לא מראש בסתר דברתי (ישעיה מח), (אלא) אמר הקב"ה אלו מל אברהם בלילה, היו כל בני דורו אומרים בכך וכך, אלו היינו רואים אותו לא היינו מניחים אותו לימול, אלא בעצם היום הזה דרגש ליה ימלל נמול אברהם.
⁴⁰⁸ ע"י שם (סי' ח): ואברהם בן תשעים ותשע וגו', הכא את אמר בשר ערלתו, ולהלן כתיב את בשר ערלתו, אלא אברהם ע"י שנתמעך ע"י אשה, כתיב בשר ערלתו, ישמעאל שלא נתמעך ע"י אשה כתיב את בשר ערלתו.

⁴⁰⁹ ע"י בבא מציעא (פו ע"ב): אמר רבי חמא ברבי חנינא, אותו היום יום שלישי של מילה של אברהם היה, ובא הקדוש ברוך הוא לשאול באברהם.

⁴¹⁰ ע"י בראשית רבה (פרשה מב סי' ח): בשעה שאמר הקב"ה לאברהם לימול, הלך ונמלך בג' אוהביו. אמר לו ענר, כבר בן ק' שנה אתה, ואתה הולך ומצער את עצמך, אמר לו אשכול, מה את הולך ומסיים את עצמך בין שונאיך אמר לו ממרא אלהיך שעמד לך בכבשן האש ובמלכים וברעבון, והדבר הזה שאמר לך למול אין אתה שומע לו, אמר לו הקב"ה, אתה נתתה לו עצה למול, חיך שאיני נגלה עליו לא בפלטין של ענר ולא בפלטין של אשכול אלא בפלטין שלך. הה"ד וירא אליו ה' באלוני ממרא.

⁴¹¹ ע"י שם (פרשה מח סי' ז): והוא יושב פתח האהל כחום היום, רבי ברכיה משום ר' לוי אמר, ישב כתיב, בקש לעמוד. א"ל הקב"ה, שב, אתה סימן לבניך. מה אתה יושב ושכינה עומדת, כך בניך יושבין ושכינה עומדת על גבן כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע והן יושבים לכבודי ואני על גבן. שנאמר (תהלים פב) אלהים נצב בעדת אל. א"ר חגי בשם ר' יצחק, עומד אין כתיב כאן אלא נצב, אטימוס. כמה דתימא ונצבת על הצור כתיב (ישעיה סה) והיה טרם יקראו ואני אענה, ר' שמואל בר חייה ורבי יודן בשם רבי חנינא, על כל שבח ושבח שישראל משבחין להקב"ה, משרה שכינתו עליהם. מה טעם (תהלים כב) ואתה קדוש יושב תהלות ישראל.

⁴¹² ע"י אבות דרבי נתן (נוסחא ב, פרק יד): התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו איוב עד מתי אתה משתבח, אתה, אם לא בא עני לתוך ביתך לא היית מרחם עליו, אבל אברהם לא עשה כן, אלא מיום שלישי למילה הלך וישב לו על פתח אהלו. שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י"ח א').

שלא להטריחו באורחים⁴¹³. ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו בדמות אנשים: (ב) והנה שלשה אנשים. אחד לבשר את שרה, ואחד להפוך את סדום, ואחד לרפאות את אברהם⁴¹⁴, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות⁴¹⁵. תדע לך, שכן כל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים ויאכלו (פסוק ח) ויאמרו אליו (פסוק ט), ובבשורה נאמר ויאמר שוב אשוב אליך (פסוק י), ובהפיכת סדום הוא אומר פי לא אוכל לעשות דבר (להלן יט כב), לבתי הפני (שם פסוק כא). ורפאל שרפא את אברהם, הלך משם להציל את לוט, הוא שנאמר ויהי פהוציאם אתם החוצה ויאמר הקלט על נפשך (שם פסוק יז), למדת שהאחד היה מציל: נצבים עליו. לפניו, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ), אבל לשון נקיה הוא כלפי המלאכים⁴¹⁶: וירא. מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו, והשני לשון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו וקדם הוא ורץ לקראתם, (ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם עמדו במקומם לכבודו ולהראותו שלא רצו להטריחו. כך הגירסא ברש"י ישן). בבבא מציעא (פו ע"ב) כתיב נצבים עליו וכתיב וירץ לקראתם, כד חזויהו דהוה שרי ואסר פירשו ממנו, מיד וירץ לקראתם⁴¹⁷: (ג) ויאמר אדני אם נא וגו'. לגדול שבהם אמר, וקראם כולם אדונים, ולגדול אמר אל נא תעבור וכיון שלא יעבור הוא יעמדו חביריו עמו. ובלשון זה הוא חול. דבר אחר, קודש הוא⁴¹⁸ והיה אומר להקדוש ברוך הוא להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים⁴¹⁹. ואף על פי שכתוב אחר וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה. ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפירשתי אצל לא ידון רוחי באדם (לעיל ו ג) שנכתב אחר ויולד נח, ואי אפשר לומר כן אלא אם כן קודם גזירת ק"ב שנה. ושתי הלשונות בב"ר (פמ"ח סי' י): (ד) יקח נא. על ידי שליח. והקדוש ברוך הוא שלם לבניו על ידי שליח,

⁴¹³ עי' בבא מציעא (פו ע"ב) הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה כדי שלא יטריח אותו צדיק באורחים. שדריה לאליעזר למיפק לברא. נפק, ולא אשכח. אמר לא מהימנא לך, היינו דאמרי תמן לית הימנותא בעבדי, נפק איהו. חזייה להקדוש ברוך הוא דקאי אבבא היינו דכתיב אל נא תעבור מעל עבדך.

⁴¹⁴ עי' שם: מאן נינהו שלשה אנשים, מיכאל וגבריאל ורפאל. מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא את אברהם, גבריאל אזל למהפכיה לסדום.

⁴¹⁵ עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ב): והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג), תנא, אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואת אמרת שני, אלא מיכאל אמר בשורתו, ונסתלק. גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט.

⁴¹⁶ עי' תרגום יונתן: וזקף עינוי וחמא והא תלתא מלאכין בדמות גוברין קיימין קומוי.
⁴¹⁷ עי' ב"מ (פו ע"ב): כיון דחזא דקא אסר ושרי, אמר לאו אורח ארעא למיקם הכא. היינו דכתיב וישא עינוי וירא, והנה שלשה אנשים נצבים עליו וירא וירץ לקראתם מעיקרא אתו קמו עליה כי חזויהו דהוה ליה צערא אמרו לאו אורח ארעא למיקם הכא.

⁴¹⁸ עי' מסכת סופרים (פרק רביעי): כל השמות האמורים באברהם קודש חוץ מאחד שהוא חול שנא' (שם יח) ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך.

ועי' בראשית רבה (פרשה מח סי' י): ויאמר אדני, אם נא מצאתי חן. תני ר' חייא לגדול שבהן אמר זה מיכאל.

ועי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פב): כל שמות האמורים באברהם קודש חוץ מזה שהוא חול ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. חנניה בן אחי ר' יהושע ור' אליעזר משום ר' אלעזר המודעי אמרו, אף זה קודש.

⁴¹⁹ עי' מסכת דרך ארץ רבה (פרק רביעי): ראה אברהם אבינו את מלאכי השרת, באתה שכינה ועמדה למעלה הימנו. אמר להם, רבותי, המתינו לי עד שאפטר משכינה שהיא גדולה מכם, שנאמר (בראשית יח) ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך.

שנאמר (במדבר כ יא) וַיָּרֶם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֵּלַע⁴²⁰: ורחצו רגליכם. כסבור שהם ערביים שמשתחווים לאבק רגליהם והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לביתו⁴²¹, אבל לוט שלא הקפיד הקדים לינה לרחיצה, שנאמר (להלן יט ב) וְלִינוּ וְרָחֲצוּ רַגְלֵיכֶם⁴²²: תחת העין. תחת האילן: (ה) וסעדו לבכם. בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סערתא דלבא. בתורה וסעדו לבכם, בנביאים סעד לבך פת לחם (שופטים יט ה). בכתובים ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד טו). אמר רבי חמא, לבבכם אין כתיב כאן אלא לבכם, מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים⁴²³: אחר תעבורו. אח"כ תלכו: כי על כן עברתם. כי הדבר הזה אני מבקש מכם מאחר שעברתם עלי לכבודי⁴²⁴: כי על כן. כמו על אשר. וכן כל כי על כן שבמקרא, כי על כן באו בצל קרתי (להלן יט ח). כי על כן ראיתי פניך (להלן לג י), כי על כן לא נתתיך (להלן לח כו), כי על כן ידעת הנתנו (במדבר י לא): (ו) קמח סלת. סלת לעוגות, קמח לעמילן של טבחים, לכסות את הקדירה לשאוב את הזוהמא: (ז) בן בקר רך וטוב. ג' פרים היו, כדי להאכילן ג' לשונות בחרדל⁴²⁵: אל הנער. זה ישמעאל לחנכו במצות⁴²⁶: (ח) ויקח חמאה וגו'. ולחם לא הביא, לפי שפירסה שרה נדה, שהור לה אורח כנשים אותו היום ונטמאת העיסה⁴²⁷: חמאה. שומן החלב שקולטין מעל פניו: וכן

⁴²⁰ עי' ב"מ (פו ע"ב): אמר רב יהודה אמר רב כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו עשה הקדוש ברוך הוא לבניו בעצמו וכל [מה] שעשה אברהם על ידי שליח עשה הקדוש ברוך הוא לבניו על ידי שליח ואל הבקר רץ אברהם ורוח נסע מאת ה' ויקח חמאה וחלב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים והוא עומד עליהם תחת העין הנני עומד לפניך שם על הצור [וגו'] ואברהם הולך עמם לשלחם וה' הולך לפניו יומם ויקח נא מעט מים והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם ופליגא דרבי חמא ברבי חנינא דאמר רבי חמא ברבי חנינא וכן תנא דבי רבי ישמעאל בשכר שלשה זכו לשלשה בשכר חמאה וחלב זכו למן בשכר והוא עומד עליהם זכו לעמוד הענן בשכר ויקח נא מעט מים זכו לבארה של מרים ויקח נא מעט מים ורחצו.

⁴²¹ עי' שם: ורחצו רגליכם, אמר רבי ינאי ברבי ישמעאל, אמרו לו, וכי בערביים חשדתנו שהם משתחווים לאבק רגליהם, כבר יצא ממנו ישמעאל.

⁴²² עי' בראשית רבה (פרשה נ ס' ד): אל בית עבדכם ולינו ורחצו, אברהם מקדים רחיצה ללינה ולוט מקדים לינה לרחיצה. אלא אברהם מקפיד על טינופת עבודת כוכבים, לפיכך הקדים רחיצה, ולוט אינו מקפיד על טינופת עבודת כוכבים. ויש אומרים אף זה עשה כשורה, כדי שיצאו ויראו אבק על רגליהם שלא יאמרו היכן לנו.

⁴²³ עי' שם (פרשה מח ס' יא): ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעבורו. א"ר יצחק, בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו דהדא פיתא מזוניתא דליבא, בתורה מנין ואקחה פת לחם וסעדו לבכם, בנביאים (שופטים יט) סעד לבך פת לחם, בכתובים (תהלים קד) ולחם לבב אנוש יסעד. א"ר אחא וסעדו לבבכם אין כתיב כאן, אלא וסעדו לבכם. הדא אמרת אין יצר הרע שולט במלאכים, הוא דעתיה דר' חייא דא"ר חייא שיתו לבבכם לחילה.

⁴²⁴ עי' שם: כי על כן עברתם על עבדכם, א"ר יהושע מיום שברא הקב"ה את עולמו הייתם מזומנים לבא אצלי, כי על כן עברתם היך מד"א יהי כן ה' עמכם.

⁴²⁵ עי' שם: ואל הבקר רץ אברהם, אמר רב יהודה אמר רב בן בקר אחד, רך שנים וטוב שלשה. ואימא חד כדאמרי אינשי רכיך וטב. אם כן לכתוב רך טוב, מאי וטוב, שמע מינה לדרשה. אימא תרי, מדטוב לדרשה רך נמי לדרשה. מתיב רבה בר עולא ואיתימא רב הושעיא ואיתימא רב נתן ברבי הושעיא, ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו, כל חד וחד יהביה לנער חד, ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניו, דקמא קמא דמטיא אייתי לקמייהו. ולמה לי תלתא, תסגי בחד, אמר רב חנן בר רבא כדי להאכילן שלש לשונות בחרדל.

⁴²⁶ עי' שם (ס"י יג): ויתן אל הנער זה ישמעאל בשביל לזרוזו במצות.

⁴²⁷ עי' ב"מ (פז ע"א): אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר משמיה דרבי מאיר אברהם אבינו אוכל חולין בטהרה היה ושרה אמנו אותו היום פירסה נדה.

הבקר אשר עשה. אשר תקן. קמא קמא שתיקן אמטי ואייתי קמיייהו⁴²⁸: ויאכלו. נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג⁴²⁹: (ט) ויאמרו אליו. נקוד על אי"ו שבאליו (סופרים פ"ו מ"ג), ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו איז אברהם⁴³⁰. למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש⁴³¹. בבבא מציעא (פז ע"א) איתא, יודעין היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא, כדי לשגר לה כוס של ברכה⁴³²: הנה באהל. צנועה היא: (י) כעת היה. כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן פֿעַת אלא פֿעַת, כעת היה, כעת הזאת שתהא היה לכם, שתהיו כלכם שלמים וקיימים⁴³³: שוב אשוב. לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו, כמו וַיֹּאמֶר לָהּ מְלָאךְ ה' הֲרָבָה אַרְבָּה (לעיל טז י), והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום, אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו בן. (אלישע אמר לשונמית, למועד הזה פֿעַת תִּיָּה אַתְּ חִבֶּקֶת בֵּן וַתֹּאמֶר אֵל אֲדֹנָי אִישׁ הָאֱלֹהִים אֵל תִּכְזֹב בְּשִׁפְחָתְךָ (מלכים ב' ד טז), אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו למועד אשוב. אמר לה אלישע, אותן המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם אמרו למועד אשוב, אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת למועד הזה וגו'⁴³⁴): והוא אחריו. הפתח היה אחר המלאך: (יא) חדל להיות. פסק ממנה (ב"ר פמ"ח סי' טז): ארח כנשים. אורח נדות: (יב) בקרבה. מסתכלת במעיה ואמרה, אפשר הקרבים הללו טעונין

⁴²⁸ עי' שם (פו ע"ב): וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם, דקמא קמא דמטיא אייתי לקמיייהו.

⁴²⁹ עי' שם: אמר רבי תנחום בר חנילאי, לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך, אלא אימא נראו כמי שאכלו ושתו.

⁴³⁰ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פב): ויאמרו אליו איה שרה אשתך אי"ו נקוד למ"ד אינו נקוד. אמר רבי אלעזר בכל מקום שאת מוצא כתב רבה על הנקודה את דורש את הכתב. נקודה רבה על הכתב את דורש את הנקודה. כאן שהנקודה רבה על הכתב את דורש את הנקודה איז אברהם כשם שאמרו לאברהם איה שרה כך אמרו לשרה איז אברהם. ועי' במדבר רבה (פרשה ג סי' יג): ויאמרו אליו איה שרה נקוד על אי"ו שבאליו שהיו יודעין היכן היא ומבקרים אחריה.

⁴³¹ עי' ב"מ פז ע"א ז"ל: למה נקוד על איז שבאליו, לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו. והאמר שמואל אין שואלין בשלום אשה כלל, על ידי בעלה שאני.

⁴³² עי' שם: ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל. להודיע ששרה אמנו צנועה היתה. אמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי יצחק, יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי באהל, כדי לחבבה על בעלה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, כדי לשגר לה כוס של ברכה.

⁴³³ עי' מדרש תנחומא (וירא פרק יז): וה' פקד את שרה, בראש השנה נפקדה שרה, ונולד יצחק לז' חדשים בליל פסח. שנא' שוב אשוב אליך כעת חיה.

⁴³⁴ עי' בראשית רבה (פרשה ג סי' ב): המלאכים שבשרו את שרה כך אמרו לה, למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן. אמר לה, אותן המלאכים היו יודעים שהם חיים וקיימין לעולם, אמרו למועד אשוב אליך. אבל אני, שאני בשר ודם, קיים היום מת למחר, בין חי בין מת, למועד הזה את חובקת בן. מה כתוב שם, ותהר ותלד בן, למועד הזה כעת חיה אשר דבר אליה אלישע דבריו של בשר ודם מתקיים, ודבריו של הקב"ה אין מתקיימין, וה' פקד את שרה כאשר אמר וגו'.

ולד, השדים הללו שצמקו מושכין חלב. תנחומא (שופטים יח⁴³⁵): עדנה. צחצוח בשר. ולשון משנה (מנחות פו ע"א) משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר, לשון עידן, זמן וסת נדות⁴³⁶: (יג) האף אמנם. הגם אמת אלד: ואני זקנתי. שינה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה ואדני זקן⁴³⁷: (יד) היפלא. כתרנומו היתכסי, וכי שום דבר מופלא ומופרד ומכוסה ממני מלעשות כרצוני: למועד. לאותו מועד המיועד שקבעתי לך אתמול, למועד הזה בשנה האחרת: (טו) כי יראה וגו' כי צחקת. כי הראשון משמש לשון דהא, שנותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה. והשני משמש בלשון אלא, ויאמר לא כדברך הוא אלא צחקת. שאמרו רבותינו (ר"ה ג ע"א, תענית ט ע"א), כי משמש בד' לשונות, אי, דלמא, אלא, דהא: (טז) וישקפו. כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה מְפֹעֵן קְדָשָׁךְ (דברים כו טו), שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת הרוגו לרחמים⁴³⁸: לשלחם. ללותם, כסבור אורחים הם: (יז) המכסה אני. בתמיה: אשר אני עושה. בסדום. לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (לעיל י יט) גָּבֹל הַכְּנַעֲנִי מִצִּדּוֹן וגו' בּוֹאֲכָה סְדוֹמָה וְעַמּוֹרָה וגו'. קראתי אותו אברהם אב המון גוים (לעיל יז ה), ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי⁴³⁹: (יח) ואברהם היו יהיה. מדרש אגדה, זְכַר צְדִיק לְבִרְכָה (משלי י ז), הואיל

⁴³⁵ ז"ל: ותצחק שרה בקרבה לאמר, היתה מבטת בקרביה ואמרה, מעים הללו טוענים ולד, שדים הללו שצמקו מושכין חלב.

⁴³⁶ ע"י שם (פרשה מח סי' יז): ותצחק שרה בקרבה לאמר, זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך, ותצחק שרה בקרביה לאמר ואדני זקן. אמרה, האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה תכשיטים נאים, ואני אחרי בלתי היתה לי עדנה תכשיטים. היך מה דאת אמר (יחזקאל ט) ואעדך עדי, האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה וסתות, ואני אחרי בלתי היתה לי עדנה, עידנין האשה הזו, כל זמן שהיא ילדה יש לה עידנין, ואני אחרי בלתי היתה לי עדנה זמני.

⁴³⁷ ע"י מסכת דרך ארץ זוטא (פרק השלום): אמר בר קפרא גדול השלום, שכן מצינו שדברה תורה לשון בדאי כדי להטיל שלום בין אברהם לשרה. שנאמר (בראשית יח) ותצחק שרה בקרבה לאמר וגו' ואדני זקן, ולבסוף כתיב ואני זקנתי.

⁴³⁸ ע"י מדרש תנחומא (כי תשא סי' יד): א"ר אלכסנדר גיטל כחן של בעלי מעשרות שהופכין את הקללה לברכה, שבכל מקום שנאמר בו השקפה לשון צער הוא, שנאמר וישקף על פני סדום (בראשית יט), וישקף ה' אל מחנה מצרים (שמות יד), בעד החלון נשקפה ותיבב (שופטים ה), וישקיפו אליו שנים שלשה סריסים (מלכים ב ט), כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי וארא בפתאים (משלי ז), והשאר כלם פתרון לשון צער חוץ מזו, השקיפה ממעון קדשך וברך ולא עוד אלא שהופכין קללה לברכה.

⁴³⁹ ע"י ילקוט שמעוני תורה (רמז פב): בתחלה היה סוד ליראים סוד ה' ליראיו ואח"כ לישרים ואת ישרים סודו ואח"כ לנביאים כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים אמר הקדוש ברוך הוא אברהם זה ירא שמים שנא' כי ירא אלהים אתה [כ"ב, י"ב] אברהם זה ישר שנא' מישרים אהבוך אברהם זה נביא שנא' כי נביא הוא [כ, ז] ואיני מגלה לו, אמר ר' יהושע בן לוי משל למלך שנתן פרדס מתנה לאוהבו, לאחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכו חמשה אילני סרק אמר המלך ואלו מן פטריקון שלו הייתי מבקש לא היה מעכב ומה בכך נמלך בו, כך אמר הקדוש ברוך הוא כבר נתתי הארץ מתנה לאברהם שנאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת [ט"ו, י"ח] וחמשה כרכין הללו בתוך שלו הן ואלו מן פטריקון זה הייתי מבקש לא היה מעכב ומה בכך נמלך בו וכו'. ד"א למלך שהיה לו סנקתדרין אחד ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו פעם אחת בקש לעשות דבר חוץ מדעתו אמר המלך כלום עשיתי אותו סנקתדרין שלי אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו, כך אמר הקדוש ברוך הוא כלום קראתי לאברהם איש עצתי אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו, דאמר ר' יודן כך אמר הקדוש ברוך הוא הרי יש שם לוט בן אחיו ואיני מגלה לו, ורבנן אמרי כבר קראתי אביהן של כולן כי אב המון גוים [י"ז, ה] נתתיך דנין את הבן בלא דעתו של אב, גיהנם גליתי לו מתן תורה גליתי לו דינה של סדום מחר ואיני מגלה לו.

והזכירו ברכו⁴⁴⁰. ופשוטו, וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ: (יט) כי ידעתיו. לשון חבה כמו מודע לאישה (רות ב א), הלא בעז מודעתנו (שם ג ב), ואדעך בשם (שמות לג יז). ואמנם עיקר לשון כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו, למען אשר יצוה, לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי. ואם תפרשהו כתרנומו, יודע אני בו שיצוה את בניו וגו', אין למען נופל על הלשון: יצוה. לשון הוה, כמו פכה יעשה איוב (איוב א ה): למען הביא. כך הוא מצוה לבניו, שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו'. על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת⁴⁴¹: (כ) ויאמר ה'. אל אברהם, שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו: כי רבה. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי"ת, לפי שהן מתורגמין גדולה או גדלה והולכת. אבל זה טעמו למעלה ברי"ש, לפי שמתורגם גדלה כבר, כמו שפירשתי ויהי השמש פאה (לעיל טו יז), הנה שָׁבָה יִבְמַתְךָ (רות א טו): (כא) ארדה נא. למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה (לעיל יא ה). דבר אחר, ארדה נא לסוף מעשיהם: הכצעקתה. של מדינה: הבאה אלי עשו. וכן עומדים במרדם כלה אני עושה בהם, ואם לא יעמדו במרדם אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן⁴⁴². וכיוצא בו מצינו במקום אחר, ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך (שמות לג ה). ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין עשו לבלה, כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו, הכצעקתה, צעקת ריבה אחת שהרגוה במיתה משונה על שנתנה מזון לעני, כמפורש בחלק (סנהדרין קט ע"ב⁴⁴³): (כב) ויפנו משם. ממקום שאברהם ליוום שם: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד לפני אברהם, אלא תיקון סופרים הוא זה (אשר הפכוהו ז"ל לכתוב כן)⁴⁴⁴: (כג) ויגש אברהם. מצינו

⁴⁴⁰ עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' א): וה' אמר המכסה אני מאברהם, רבי יצחק פתח (משלי י) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, אמר רבי יצחק כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, מה טעמיה, זכר צדיק לברכה. וכל מי שהוא מזכיר את הרשע ואינו מקללו, עובר בעשה, מה טעמיה ושם רשעים ירקב.

⁴⁴¹ עי' שם (סי' ד): למען הביא ה' על אברהם וגו', תני ר"ש בן יוחאי אומר כל מי שיש לו בן יגע בתורה כאילו לא מת, שנאמר למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר אליו לא נאמר אלא את אשר דבר ה' עליו.

⁴⁴² עי' שם (סי' ו): א"ר אבא בר כהנא, מלמד שפתח להם המקום פתח של תשובה שנאמר ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה כלייה הן חייבין, ואם לא אדעה אודיע בהן מדת הדין בעולם.

עי' מדרש תנחומא (בשלח פרק טו): ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (בראשית יח). ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה וגו'. ולא גמרת עליהן כלייה עד שהשלימו רשתן לפניך, וה' המטיר על סדום (שם יט). עשו תשובה, מטר, ואם לאו, גפרית ואש.⁴⁴³ ז"ל: הויה היא רביתא דהות קא מפקא ריפתא לעניא בחצבא, איגלאי מלתא, שפיוה דובשא ואוקמוה על איגר שורא. אתא זיבורי, ואכלוה. והיינו דכתיב, ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה. ואמר רב יהודה אמר רב, על עסקי ריבה.

תרגום: היתה נערה אחת שהיתה מוציאה לחם לעניים בחשאי בתוך כדה, כאשר היתה יוצאת לשאוב מים, לבסוף נודע הדבר [לאנשי סדום]. סכו אותה בדבש והעמידוה על גג חומת העיר, באו דבורים ואכלוה, והיינו שנאמר, ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה, ואמר רב יהודה אמר רב על עסקי ריבה.

⁴⁴⁴ עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' ז): וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני ה'. א"ר סימון, תיקון סופרים הוא זה, שהשכינה היתה ממתנת לאברהם.

הגשה למלחמה וַיִּגַּשׁ יוֹאָב וּגְוִי (שמואל ב' י ג), הגשה לפיוס וַיִּגַּשׁ אֶלְיוֹ יְהוֹדָה (להלן מד יח), והגשה לתפלה וַיִּגַּשׁ אֶלְיָהוּ הַנְּבִיא (מלכים א' יח לו). ולכל אלה נכנס אברהם, לדבר קשות ולפיוס ולתפלה⁴⁴⁵: האף תספה. הגם תספה. ולתרגום של אונקלוס שתרגמו לשון רוגו כך פירושו, האף ישיאך שתספה צדיק עם רשע⁴⁴⁶: (כד) אולי יש חמשים צדיקים. עשרה צדיקים לכל כרך וכרך, כי חמשה מקומות יש⁴⁴⁷: (כה) חלילה לך. ואם תאמר לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים: חלילה לך. חולין הוא לך, יאמרו כך היא אומנתו שוטף הכל צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה⁴⁴⁸: כדבר הזה. לא הוא ולא כיוצא בו⁴⁴⁹. חלילה לך. לעולם הבא⁴⁵⁰: השופט כל הארץ. נקוד בחטף פתח ה"א של השופט, לשון תמיה, וכי מי שהוא שופט לא יעשה משפט אמת: (כו) אם אמצא בסדום וגו' לכל המקום. לכל הכרכים. לפי שסדום היתה מטרפולין וחשובה מכולם תלה בה הכתוב: (כז) ואנכי עפר ואפר. וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים ואפר על ידי נמרוד, לולא רחמיך אשר עמדו לי⁴⁵¹: (כח) התשחית בחמשה. והלא הן ט' לכל כרך, ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם⁴⁵²: (כט) אולי ימצאון שם ארבעים. וימלטו ד' הכרכים. וכן שלשים יצילו ג' מהם, או עשרים יצילו ב' מהם, או

⁴⁴⁵ עי' שם (סי' ח): ויגש אברהם ויאמר וגו'. ר"י ורבי נחמיה ורבנן. ר"א, הגשה למלחמה, ויגש יואב והעם אשר עמו לפני ארם למלחמה (ד"ה א יט). ר' נחמיה אמר, הגשה לפיוס, היך מד"א ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע יד). רבנן אמרי, הגשה לתפלה, המד"א ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל וגו' (מלכים א יח). ר"א פשט לה, אם למלחמה, אני בא, אם לפיוס, אני בא, אם לתפלה, אני בא.

⁴⁴⁶ עי' שם: שהוא מכלה את הפורעניות מלבא לעולם רב הונא בשם רבי אחא האף תספה אתה גודר את האף והאף לא יגדרך. א"ר יהושע בר נחמיה אף שאתה מביא לעולמך אתה מכלה בו את הצדיקים ואת הרשעים, ולא דיך שאתה תולה הרשעים בשביל הצדיקים, אלא שאתה מכלה את הצדיקים עם הרשעים.

⁴⁴⁷ עי' תרגום יונתן: מאים אית חמשיין זכאין בגו קרתא דייצלון קדמך עשרה לכל קרווא, כל קביל חמשא קוריין סדום ועמורה אדמה וצבויים וזוער. הרוגזן שציא, ולא תשבוק לאתרא בגין זכוות חמשיין זכאין דבגוה.

⁴⁴⁸ עי' ע"ז (ד ע"א): אמר רבי אבא בר כהנא, מאי דכתיב חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, אמר אברהם לפני הקדוש, ברוך הוא, רבונו של עולם, חולין הוא מעשות כדבר הזה, להמית צדיק עם רשע.

ועי' מדרש תנחומא (וירא סי' י): אמר אברהם לפני הקדוש, ברוך הוא, רבונו של עולם, חלילה לך וגו', שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו, שהוא מאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש, ודור המבול, ודור הפלגה, אינו מניח אומנותו, לכך אמר אברהם חלילה לך.
⁴⁴⁹ עי' בראשית רבה (פרשה מט' ט): א"ר אבא, מעשות דבר אין כתיב כאן אלא מעשות כדבר. לא היא ולא דכוותה ולא דפחותה מינה.

⁴⁵⁰ עי' מדרש תנחומא (וירא סי' יא): מה ראה לומר שתי פעמים חלילה לך, אלא אמר אברהם חלילה לך שאין אתה מעביר דין כל בריה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, לכך הוא אומר חלילה לך חלילה לך.

⁴⁵¹ עי' בראשית רבה (פרשה מט' סי' יא): ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי. אמר, אלו הרגני אמרפל לא הייתי עפר, ואי שרפני נמרוד לא הייתי אפר, אמר לו הקב"ה, חייך, אתה אמרת ואנכי עפר ואפר, חייך שאני נותן לבניך כפרה בהם. שנאמר ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת ואסף איש טהור את אפר הפרה (במדבר יט).

⁴⁵² עי' תרגום יונתן: מאים חסרין מן חמשיין זכאין חמשא התחבל בגין חמשא דחסרין לזוער ית כל קרתא ואמר לא איחבל אין אשכח תמן ארבעין וחמשא.

עשרה יצילו אחד מהם⁴⁵³: (לא) הואלתי. רציתי כמו וַיִּזְאֵל מֹשֶׁה (שמות ב כא): (לב) אולי ימצאון שם עשרה. על הפחות לא ביקש, אמר דור המבול היו ה' נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם. ועל ט' על ידי צירוף כבר בקש ולא מצא⁴⁵⁴: (לג) וילך ה' וגו'. כיון שגשתתק הסניגור הלך לו הדיין⁴⁵⁵: ואברהם שב למקומו. נסתלק הדיין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג, ולפיכך ויבואו שני המלאכים סדומה להשחית:

פרק יט

(א) שני המלאכים. אחד להשחית את סדום, ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו⁴⁵⁶: המלאכים. ולהלן קראם אנשים (לעיל יח ב, ופסוק טז), כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. דבר אחר, אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים, ואצל לוט קראם מלאכים⁴⁵⁷: בערב. וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו וממתנים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סנגוריא⁴⁵⁸: ולוט ישב בשער סדום. ישב כתיב, אותו היום מינוהו שופט עליהם⁴⁵⁹: וירא לוט וגו'. מבית אברהם

⁴⁵³ עי' שם: ואוסיף תוב למלא קדמוי ואמר מאים ישתכחון תמן ארבעין עשרה עשרה לכל קרתא לארבעת קוריין וזוער דחובהא קלילין שבוק לה בגין רחמך ואמר לא אעביד גמירא בגין זכות ארבעין.

⁴⁵⁴ עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' יג): ויאמר, אל נא יחר לה', אולי ימצאון שם עשרה, ולמה עשרה, כדי כניסה לכולם. ד"א, למה עשרה, כבר נשתייר בדור המבול שמונה, ולא נתלה לעולם בזכותן. ד"א, למה עשרה, שהיה סבור שיש שם עשרה, לוט ואשתו וד' בנותיו וד' חתניו.
⁴⁵⁵ עי' שם (סי' יד): וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם. הדיין הזה, כל זמן שהסניגור מלמד הוא ממתין, נשתתק הסניגור, עמד לו הדיין. כך, וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם, הסניגור הזה כל זמן שהדיין מסביר לו פנים, הוא מלמד. עמד לו הדיין, נשתתק הסניגור. כך, וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם, וכתיב ואברהם שב למקומו. הקטיגור הזה, כל זמן שהסניגור מלמד, והדיין מסביר לו פנים, ממתין. עמד לו הדיין, נשתתק הסניגור, והמקטרג הולך לעשות שליחותו. כך, וילך ה', וכתיב ויבואו שני המלאכים סדומה בערב.

⁴⁵⁶ עי' שם (פרשה נ סי' ב): והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג) תנא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואת אמרת שני, אלא מיכאל אמר בשורתו ונסתלק, גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט, ויבואו שני המלאכים סדומה.

⁴⁵⁷ עי' שם: הכא את אמר מלאכים, ולהלן קורא אותן אנשים, אלא להלן שהיתה שכינה על גביהן, קראם אנשים, כיון שנסתלקה שכינה מעל גביהן, לבשו מלאכות. אמר רבי תנחומא א"ר לוי, אברהם שהיה כחו יפה, נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט, על ידי שהיה כחו רע, נדמו לו בדמות מלאכים. אמר רבי חנינא, עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים, משעשו שליחותן, מלאכים. א"ר תנחומא, לאחד שנטל הגמוניא מן המלך, עד שלא הגיע לבית אוריין שלו היה מהלך כפגון, כיון שהגיע לבית אוריין שלו, היה מהלך כקאלמין. כך עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים, כיון שעשו שליחותן קראן מלאכים.

⁴⁵⁸ עי' שם (סי' א): ויבאו שני המלאכים סדומה בערב וגו'. והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק (יחזקאל א), א"ר אייבו רצות אין כתיב כאן אלא רצוא, רצין לעשות שליחותן כמראה הבזק. ר"י בשם רבי סימון בשם רבי לוי בר פרטא, כזה שהוא בזק גפת בכירה. רבי חייא בר אבא אמר, כרוחא לזיקא. רבנן אמרי, כזיקא לענא. נפטרים מאברהם בשש שעות ובאין סדומה בערב, אלא מלאכי רחמים היו, והיו ממתנים וסבורים שמא ימצא להם זכות, וכיון שלא מצא להם זכות, ויבואו שני המלאכים סדומה בערב.

⁴⁵⁹ עי' שם (סי' ג): ולוט יושב, ישב כתיב, אותו היום מינוהו ארכי דיינים. חמשה ראשי דיינים היו בסדום, קץ שקר, ורב שקר, רב מסטידין, רב נבל וקלא פנדר. לוט היה ארכי דיינים שבכולן, בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערבים להם, הן אומרים לו גש הלאה סק לעיל. ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם, היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט.

למד לחזור על האורחים⁴⁶⁰: (ב) הנה נא אדני. הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר, הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם, וזו היא עצה נכונה⁴⁶¹: סורו נא. עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסים שם, לכך נאמר סורו. בראשית רבה (פ"ג סי' ד): ולינו ורחצו רגליכם. וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואח"כ לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה ורחצו רגליכם. אלא כך אמר לוט, אם כשיבואו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראים כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו⁴⁶²: ויאמרו לא. ולאברהם אמרו (יח ה) כן תעשה, מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול⁴⁶³: כי ברחוב נלין. הרי כי משמש בלשון אלא⁴⁶⁴, שאמרו לא נסור אל ביתך אלא ברחובה של עיר נלין: (ג) ויסרו אליו. עקמו את הדרך לצד ביתו⁴⁶⁵: ומצות אפה. פסח היה (ב"ר פמ"ח סי' יב): (ד) טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום. כך נדרש בב"ר (פ"ג סי' ה), טרם ישכבו ואנשי העיר היו בפיהם של מלאכים, שהיו שואלים ללוט מה טיבם ומעשיהם והוא אומר להם רובם רשעים. עודם מדברים בהם ואנשי סדום וגו'⁴⁶⁶. ופשוטו של מקרא, ואנשי העיר אנשי רשע נסבו על הבית, ועל שהיו רשעים נקראים אנשי סדום, כמו שאמר הכתוב וְאֲנָשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים (לעיל יג יג): כל העם מקצה. מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם⁴⁶⁷: (ה) ונדעה אותם. במשכב זכר, כמו (פסוק ח) אשר לא ידעו איש⁴⁶⁸: (ח) האל. כמו האלה: כי על כן באו. כי הטובה הזאת תעשו לכבודי על אשר באו בצל קורתני. תרגום בְּטָלָל שְׂרוּתֵי. תרגום של קורה שְׂרוּתֵי: (ט) ויאמרו גש הלאה. קרב להלאה, כלומר התקרב לצדדין והתרחק ממנו. וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק כמו זרה הַלְאָה (במדבר יז ב), הִנֵּה הַחֲצִיִּים מִמֶּךָ וְהַלְאָה (שמואל א' כ כב). גש הלאה, הַמְשִׁיךְ לַהֲלֹךְ, בלשון לע"ז טריטידנו"ש, ודבר נזיפה הוא לומר אין אנו חוששין לך. ודומה לו, קָרַב אֶלְיָךְ אֵל תִּגַּשׁ בִּי (ישעיה סה ה), וכן גָּשָׁה לִי וְאֲשַׁבָּה (שם מט כ), המשיך לצדדים בעבורי ואשב אצלך. אתה מליץ על האורחים, איך מלאך לבך. על

⁴⁶⁰ עי' מדרש ילמדנו (ילקוט תלמוד תורה בראשית אות צג): וירא לוט וירץ לקראתם, מתלי אמרי קרב לגבי דהנא ואדהן, ולפי שנתחבר לוט עם אברהם למד הכנסת אורחים.

⁴⁶¹ עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ד): וירא לוט ויקם לקראתם וגו' ויאמר הנה נא אדוני רבי יודן ורבי הונא רבי יודן אמר סורו נא אפילו איני כדאי עקמו עלי את הדרך רבי הונא אמר עקמו עלי את הדרך כדי שלא תהיו נראים באים אצלי.

⁴⁶² עי' שם: אל בית עבדכם ולינו ורחצו, אברהם מקדים רחיצה ללינה, ולוט מקדים לינה לרחיצה, אלא אברהם מקפיד על טינופת עבודת כוכבים, לפיכך הקדים רחיצה, ולוט אינו מקפיד על טינופת עבודת כוכבים. ויש אומרים אף זה עשה כשורה כדי שיצאו ויראו אבק על רגליהם, שלא יאמרו היכן לנו.

⁴⁶³ עי' ב"מ (פו ע"ב): מאי שנא לגבי אברהם דכתיב כן תעשה כאשר דברת, ומאי שנא לגבי לוט דכתיב ויפצר במ מאד, אמר רבי אלעזר, מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול. עי' לעיל יח טו.

⁴⁶⁵ עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ד): ויבאו אל ביתו, הדא מסייעא להווא דאמר רב הונא, עקמו עלי את הדרך כדי שלא תהיו נראים באים אצלי.

⁴⁶⁶ עי' שם (סי' ה): טרם ישכבו, התחילו שואלים אותו אמרו לו אנשי העיר מה הם אמר להון כל אתר אית טבין ובישין ברם הכא סוגייה בישין.

⁴⁶⁷ עי' שם: ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית אין אחד מהם מעכב.

⁴⁶⁸ עי' שם (פרשה כו סי' ה): שאמרו לו הוציאם אלינו ונדעה אותם לתשמיש, אמרו לו (שם יט) עוד מי לך פה ללמד סגוריא.

שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה לשון נחת, ועל שהיה מליץ על האורחים אמרו האחד בא לגור, אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור, וישפוט שפוט, ונעשית מוכיח אותנו⁴⁶⁹: הדלת. היא הסובבת לנעול ולפתוח: (יא) פתח. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: בסנורים. מכת עורון: מקטן ועד גדול. הקטנים התחילו בעבירה תחלה, שנאמר מַנְעֵר וְעַד זָקֵן (לעיל פסוק ד), לפיכך התחילה הפורענות מהם⁴⁷⁰: (יב) עוד מי לך פה. פשוטו של מקרא, מי לך עוד בעיר הזאת חוץ מאשתך ובנותיך שבבית: חתן ובניך ובנותיך. אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום: ובניך. בני בנותיך הנשואות. ומדרש אגדה, עוד, מאחר שעושיין נבלה כזאת מי לך פתחון פה ללמד סנגוריא עליהם, שכל הלילה היה מליץ עליהם טובות, קרי ביה מי לך פה⁴⁷¹: (יד) חתניו. שתי בנות נשואות היו לו בעיר: לקחי בנותיו. שאותן שבבית ארוסות להם⁴⁷²: (טו) ויאיצו. כתרנומו ודחיקו, מהרוהו: הנמצאות. המזומנות לך בבית להצילם. ויש מדרש אגדה וזה ישובו של מקרא: תספה. תהיה כלה. עד תם פל הדור (דברים ב יד) מתורגם עד דִּסְפָּה כל דרא: (טז) ויתמהמה. כדי להציל את ממנו⁴⁷³: ויחזיקו. אחד מהם היה שליח להצילו וחברו להפוך את סדום, לכך נאמר ויאמר המלט ולא נאמר ויאמרו⁴⁷⁴: (יז) המלט על נפשך. דיך להציל נפשות אל תחוס על הממון: אל תביט אחריך. אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול, איך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול⁴⁷⁵: בכל הככר. כבר הירדן: ההרה המלט. אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר, שנאמר (לעיל יב ח) וַיֵּעַתֵּק מִשָּׁם הַהָרָה. ואף עכשיו היה יושב שם, שנאמר (לעיל יג ג) עַד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אֶהְלֶה בְּתַחֲלָה. ואף על פי שכתוב (שם שם יח) וַיֵּאָהֵל אַבְרָם וְגו', אהלים הרבה היו לו ונמשכו עד חברון. המלט. לשון השמטה, וכן כל המלטה שבמקרא אשמוצי"ר בלע"ז. וכן וְהַמְלִיטָה זָכָר (ישעיה סו ז), שנשמט העובר מן הרחם. כְּצִפּוֹר נִמְלֶטָה (תהלים קכד ז). לא יָכֵלוּ מִלֵּט מִשָּׂא (ישעיה מז ב), להשמט משא הָרְעִי שבנקביהם: (יח) אל נא אדני. רבותינו אמרו ששם זה קדש, שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות⁴⁷⁶. ותרנומו בבעו כען ה': אל

⁴⁶⁹ עי' שם (פרשה נ סי' ז): ויאמרו גש הלאה, קרב להלן.

ועי' שם (סי' ג): בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערבים להם, הן אומרים לו גש הלאה סק לעיל. ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם, היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט.

⁴⁷⁰ עי' שם (סי' ח): וישלחו האנשים את ידם ויביאו את לוט אליהם וגו', ואת האנשים אשר פתח הבית, מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה הפורענות שנאמר ואנשי סדום וגו', לפיכך הוכו בסנורים מקטן ועד גדול.

⁴⁷¹ עי' שם (סי' ה): אמרו לו עד מי לך פה, קרי ביה עוד מי לך פה, ע"כ היה לך רשות ללמד סניגוריא עליהם מכאן ואילך אין לך רשות ללמד סניגוריא עליהם.

⁴⁷² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פד) ויצא לוט וידבר אל חתניו לוקחי בנותיו. ארבע בנות היו לו, שתיים נשואות ושתיים ארוסות, לקוחי אין כתיב אלא לוקחי.

⁴⁷³ עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' יא): ויתמהמה, תמהון אחר תמהון. אמר, כמה אבוד בכסף וזהב אבנים טובות ומרגליות, הדא הוא דכתיב (קהלת ה) עושר שמור לבעליו לרעתו.

⁴⁷⁴ עי' שם: ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו וגו'. מי היה זה, זה רפאל. אתיבון והא כתיב ויוציאוהו ויניחוהו, וכתוב ויהי כהוציאם אותם החוצה, א"ל קרון דבתריה.

⁴⁷⁵ עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): לפיכך כשהמלאכים היו הופכין את סדום ומצילים אותו בזכות אברהם, מה אמרו לו, ההרה המלט פן תספה (שם י"ט ז), בזכותו של אותו ההר הגדול אברהם נמלטת לך אצלו.

⁴⁷⁶ עי' שבועות (לה ע"ב): כל שמות האמורים בלוט חול חוץ מזה שהוא קדש, שנאמר ויאמר לוט אליהם אל נא אדני, הנה נא מצא עבדך חן בעיניך וגו', מי שיש בידו להמית ולהחיות.

נא. אל תאמר אלי להמלט ההרה. נא. לשון בקשה (סוטה י ע"ב): (יט) פן תדבקני הרעה. כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי בני העיר והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאלהיו **בְּאֵת אֱלֹהֵי לְהַזְכִּיר אֶת עֲוֹנֵי (מלכים א' יז יח)**, עד שלא באת אצלי היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדקת ביניהם, ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה⁴⁷⁷: (כ) העיר הזאת קרובה. קרובה ישיבתה, נתייבשה מקרוב, לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין. ומה היא קריבתה, מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש איש במקומו, והיא היתה בשנת מות פלג, ומשם ועד כאן נ"ב שנה, שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם. כיצד, פלג חי אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה, צא מהם ל"ב כשנולד שרוג, ומשרוג עד שנולד נחור ל' הרי ס"ב, ומנחור עד שנולד תרח כ"ט הרי צ"א, ומשם עד שנולד אברהם ע' הרי קס"א, תן להם מ"ח הרי ר"ט, ואותה שנה היתה שנת הפלגה, וכשנחרבה סדום היה אברהם בן צ"ט שנה, הרי מדור הפלגה עד כאן נ"ב שנה, וצוער איחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה שנה אחת, הוא שנאמר אמלטה נא, נא בגימטריא נ"א⁴⁷⁸: הלא מצער היא. והלא עוונותיה מועטין ויכול אתה להניחה ותחי נפשי בה, זהו מדרשו⁴⁷⁹. ופשוטו של מקרא, הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט, אין לך להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: (כא) גם לדבר הזה. לא דיך שאתה ניצול אלא אף כל העיר אציל בגללך: הפכי. הופך אני, כמו עד פאי (להלן מח ה), אַחֲרַי רְאִי (לעיל טז יג), מְדֵי דְבָרֵי בּוֹ (ירמיה לא יט): (כב) כי לא אוכל לעשות. זהו עונשן של מלאכים על שאמרו (פסוק יג) כי משחיתים אנחנו ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זוו משם עד שהזקקו לומר שאין הדבר ברשותן⁴⁸⁰: כי לא אוכל. לשון יחיד. מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל, שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד⁴⁸¹: על כן קרא שם העיר צוער. על שם וְהוּא מְצַעַר (לעיל פסוק כ): (כד) וה' המטיר. כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו⁴⁸²: המטיר על

⁴⁷⁷ עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): פן תדבקני הרעה (שם) כל הימים שהייתי בסדום היה הקב"ה מחשב מעשי עם מעשיהם והייתי עומד, שהייתי צדיק אצלם. אלך לי אצל אברהם הצדיק, שישקול הקדוש ברוך הוא את מעשי עם מעשיו, לא אוכל, למה, פן תדבקני הרעה. א"ר יוחנן שני בני אדם אמרו הדבר הזה. הצרפית, כי באת אלי להזכיר [את] עוני ולהמית את בני (מלכים א' יז יח). אמרה לו, עד שלא באת אצלי היה הקב"ה שוקל מעשי עם בני מקומי, והייתי עומדת, שהייתי כשירה אצלם. ועכשיו באתה אצלי, וע"י שהיית צדיק, שקל הקדוש ברוך הוא מעשי עם מעשיך, והזכרת עונותי ומת בני.

⁴⁷⁸ עי' שבת (י ע"ב): ואמר רבא בר מחסיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, לעולם יחזר אדם וישב בעיר שישבתה קרובה, שמתוך שישבתה קרובה עוונותיה מועטין. שנאמר הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה, והיא מצער. מאי קרובה, אילימא קרובה דמיקרבא וזוטא, והא קא חזו לה, אלא מתוך שישבתה קרובה, עוונותיה מוצערין. אמר רבי אבין מאי קרא דכתיב אמלטה נא שמה, נ"א בגימטריא חמשין וחד, הוי ושל סדום חמישים ושנים.

⁴⁷⁹ עי' הערה הקודמת.

⁴⁸⁰ עי' בראשית רבה (פרשה נ ס' ט): כי משחיתים אנחנו, ר' לוי בשם רב נחמן מלאכי השרת על ידי שגילו מסטורין של הקב"ה נדחו ממחיצתן מאה ושלושים ושמונה שנה.

⁴⁸¹ עי' שם (ס' ב): והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש, תנא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואת אמרת שני, אלא מיכאל אמר בשורתו ונסתלק, גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט.

⁴⁸² עי' בראשית רבה (פרשה נא ס' ב): ר' חלבו בן ר' חילפי בר סמקאיי בשם ר"י בר ר' סימון, וה' המטיר על סדום, זה גבריאל. מאת ה' מן השמים, זה הקב"ה. אר"א, כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו.

סדום. בעלות השחר, כמו שנאמר (לעיל פסוק טו) וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה. לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה, אמר הקדוש ברוך הוא אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אילו היה בלילה שהלבנה מושלת לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אילו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבין, לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים⁴⁸³: המטיר וגו' גפרית ואש. בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש⁴⁸⁴: מאת ה'. דרך המקראות לדבר כן, כמו נְשִׂי לְמַךְ (לעיל ד כג) ולא אמר נְשִׂי. וכן אמר דוד קחו עִמָּכֶם אֶת עֲבָדֵי אֲדִנְיָכֶם (מלכים א' א לג) ולא אמר מְעַבְדֵי. וכן אמר אחשוורוש בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ (אסתר ח ח) ולא אמר בְּשֵׁמִי. אף כאן אמר מאת ד' ולא אמר מאתי: מן השמים. והוא שאמר הכתוב (איוב לו לא) כִּי בָּם יִדְּוּ עַמִּים וגו'. כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן, מן השמים, הִנְנִי מְמַטֵּיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם (שמות טז ד)⁴⁸⁵: (כה) ויהפך את הערים וגו'. ארבעתם יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה, שנאמר (איוב כח ט) בַּחֲלָמִישׁ שָׁלַח יָדוֹ וגו'⁴⁸⁶: (כו) ותבט אשתו מאחוריו. של לוט⁴⁸⁷: ותהי נציב מלח. במלח חטאה ובמלח לקתה. אמר לה תני מעט מלח לאורחים

⁴⁸³ עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' יב): מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה וגו'. א"ר לוי, משל למדינה שהיו לה שני פיטרונין, אחד עירוני ואחד בן המדינה, וכעס עליהם המלך ובקש לרדותן. אמר המלך, אם רודה אני אותם בפני בני המדינה עכשיו הן אומרים אלו היה עירוני כאן, היה מתקיים עלינו, ואילו היה בפני עירוני, עכשיו הן אומרים אילו בן המדינה שם היה מתקיים עלינו. כך, לפי שהיו סדומיים מהם עובדים לחמה ומהם עובדים ללבנה, אמר הקב"ה, אם אני רודה אותן ביום, עכשיו הם אומרים אילו היתה לבנה שם היתה מקיימת עלינו, אם אני רודה אותם בלילה, עכשיו הם אומרים אילו היתה החמה שם היתה מקיימת עלינו. אלא נקם מהם בששה עשר בניסן, בשעה שהחמה ולבנה עומדים ברקיע. הה"ד, השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה וגו'.

⁴⁸⁴ עי' תרגום יונתן: ומימרא דיי אחית מיטרין דרעוא על סדום ועל עמורה על מנת דיעבדון תתובא ולא עבדו ארום אמרו לא גלי קדם יי עובדין בישיא הא בכך נחתו עליהון כברייתא ואשא מן קדם מימרא דיי מן שמיא.

⁴⁸⁵ עי' מדרש תנחומא (וירא סי' י): וכשבקש הקדוש ברוך הוא, הוציא מן לישראל מן השמים. שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז). וכשבקש, וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים.

⁴⁸⁶ עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ד): ויהפוך את הערים האל. רבי לוי בשם רבי שמואל בר נחמן, חמשת הכרכים הללו היו יושבות על צור אחד. שלח מלאך את ידו, והפכן. הה"ד (איוב כח) בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים. תרין אמוראי פליגי, חד אמר בחלמיש של יד, וחד אמר בחלמיש של אצבע קטנה.

⁴⁸⁷ עי' זהר וירא (קח ע"ב): ותבט אשתו מאחוריו מאחריה מבעי ליה אלא מבתר שכינתא רבי יוסי אמר מבתריה דלוט דמחבלא אזיל אבתריה וכי אבתריה אזיל והא הוא שדר ליה אלא בכל אתר דהוה אזיל לוט אתעכב מחבלא לחבלא וכל אתר דאזיל כבר ושביק לאחוריה הוה מהפך ליה מחבלא ובגין כך אמר ליה אל תביט אחריך דהא אנא אחבל בתרך ועל דא כתיב ותבט אשתו מאחוריו וחמת מחבלא.

תרגום: "ותבט אשתו מאחוריו", היה צריך לכתוב מאחריה, אלא מאחר השכינה. רבי יוסי אמר, מאחוריו של לוט, שהמשחית הלך אחוריו. וכי הלך אחוריו, הרי הוא שלח אותו. אלא כל מקום שהלך לוט, התעכב המשחית להשחית, וכל מקום שהלך כבר והשאיר לאחוריו, היה הופך אותו המשחית. ולכן אמר לו "אל תבט אחריך", שהרי אני מחבל אחריך. ועל זה כתוב "ותבט אשתו מאחוריו".

הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה⁴⁸⁸: (כח) קיטור. תימור של עשן, טורק"א בלע"ז: הכבשן. הפירה ששורפין בה את האבנים לסיד, וכן כל כבשן שבתורה: (כט) ויזכור אלהים את אברהם. מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה אחותי היא ולא גלה הדבר שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו בראשית רבה (פנ"א סי' ו)⁴⁸⁹: (ל) כי ירא לשבת בצוער. לפי שהיתה קרובה לסדום: (לא) אבינו זקן. ואם לא עכשיו אימתי, שמא ימות או יפסוק מלהוליד: ואיש אין בארץ. סבורות היו שכל העולם נחרב, כמו בדור המבול⁴⁹⁰: (לג) ותשקין וגו'. יין נודמן להן במערה להוציא מהן שני אומות⁴⁹¹: ותשכב את אביה. ובצעירה כתיב (פסוק לה) ותשכב עמו, צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה חיסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה, אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש⁴⁹². ובקומה. של בכירה, נקוד (אבות דר"נ פרק מג, סופרים פרק ו), לומר שבקומה ידע ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות⁴⁹³. אמר רבי לוי, כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילין אותו מבשרו⁴⁹⁴: (לו) ותהרין וגו'. אף על פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה אלו שלטו בעצמן והוציאו ערותן (ס"א עדותן) לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה⁴⁹⁵: (לז) מואב. זו שלא היתה צנועה פירסמה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה. וקבלה שכר בימי משה,

⁴⁸⁸ עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ה): ותבט אשתו מאחריו. ר' יצחק אמר שחטאה במלח. באותו הלילה שבאו המלאכים אל לוט, מה היא עושה, הולכת אל כל שכינותיה ואומרת להן תנו לי מלח, שיש לנו אורחים. והיא מכוונת שיכירו בהן אנשי העיר. על כן, ותהי נציב מלח.
⁴⁸⁹ ז"ל: ויהי בשחת אלהים את ערי הכנען ויזכור אלהים את אברהם, וישלח את לוט. מה זכירה נזכר לו, שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אברהם על שרה אשתו אחותי היא. היה יודע ושותק.

⁴⁹⁰ עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ח): ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן וגו' שהיו סבורות שנתכלה העולם כדור המבול.

⁴⁹¹ עי' מדרש תנחומא (בשלח פרק יב): ותשקין את אביהן יין בלילה הוא (שם יט) מנין היה להם יין בסעודה, אלא שזמן להם המקום יין. כמה שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וכל אפיקי יהודה ילכו מים ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד). אם כך זמן הקב"ה למכעיסיו, לעושי רצונו עאכ"ו.

⁴⁹² עי' במדבר רבה (פרשה כ סי' כג): ותאמר הבכירה אל הצעירה לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה ויהי ממחרת ותאמר הבכירה אל הצעירה הן שכבתי אמש. למדתה אחותה, ולפיכך חסך הכתוב על הצעירה ולא פירשה, אלא ותשכב עמו. ובגדולה כתיב ותשכב את אביה.

⁴⁹³ עי' נזיר (כג ע"א): תנא משום רבי יוסי בר רב חוני, למה נקוד על וי"ו ובקומה של בכירה, לומר שבשכבה לא ידע, אבל בקומה ידע. ומאי הוה ליה למיעבד, מאי דהוה הוה, נפקא מינה דלפניא אחרינא לא איבעי למישתי חמרא.

⁴⁹⁴ עי' מדרש תנחומא (וירא פרק יב): טרם ישכבו ואנשי העיר וגו', ויקראו אל לוט ויאמרו לו איה האנשים, מכאן אתה למד שבשעה שנתפרש מן אברהם, וכתיב בו ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן, זה סדום. ראה לוט שהיו אנשי סדום שטופין בזמה, בחר בסדום להיות עושה כמעשיהן. מנין, שכן הוא אומר להם לאנשי סדום, הנה נא לי שתי בנות וגו'. בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו ליהרג על בנותיו ועל אשתו, והורג או נהרג. וזה מוסר בנותיו להתעולל בהם. א"ל הקב"ה, חייך לעצמך את משמרן ולבסוף תינוקות של בית רבן משחקין וקורין ותהרין שתי בנות לוט מאביהן. א"ר נחמן, מנין שכל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עבירה סוף מאכילין אותו מבשרו, מלוט.

⁴⁹⁵ עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' ד): אמר רבי אלעזר, לעולם אין האשה מתעברת מביאה ראשונה. והכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, א"ר תנחומא, שלטו בעצמן והוציאו ערותן ונתעברו מביאה שניה.

שנאמר בבני עמון (דברים ב' יט) וְאֵל תִּתְּנָרָ בָּם, כלל. ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו⁴⁹⁶:

פרק כ (א) ויסע משם אברהם. כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם⁴⁹⁷. דבר אחר, להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו⁴⁹⁸: (ב) ויאמר אברהם. כאן לא נטל רשות אלא על כרחי שלא בטובתה, לפי שכבר לוקחה לבית פרעה על ידי בני⁴⁹⁹: אל שרה אשתו. על שרה אשתו. וכיוצא בו אֵל הִלְקַח אֶרֶז וְגו' וְאֵל (מות) הָמִיָּה (שמאול א' ד כא), שניהם בלשון על: (ד) לא קרב אליה. המלאך מנעו, כמו שנאמר (להלן פסוק ו) לֹא נִתְּתִיךָ לְנִגְעַ אֱלֹהִי: הגוי גם צדיק תהרוג. אף אם הוא צדיק תהרגנו, שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר שהרגתם על לא דבר כשם שאתה אומר להרגני⁵⁰⁰: (ה) גם היא. לרבות עבדים וְנַמְלִים וְחִמְרִים שלה, את כולם שאלתי ואמרו לי אחיה הוא⁵⁰¹. בתם לבבי. שלא דמיתי לחטוא: ובנקיון כפי. נקי אני מן החטא שלא נגעתי בה: (ו) ידעתי כי בתם לבבך וגו'. אמת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפים אין כאן [הדא אמרה משמוש ידיים יש כאן]⁵⁰²: לא נתתיך. לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא ולא

⁴⁹⁶ עי' שם (פרשה נא סי' יא): ותלד הבכירה בן וגו' רבי יודן משם ר' אייבו הבכירה עי' שביזתה כבוד אביה ואמרה שמו מואב, מאב. אמר הכתוב (דברים ד) אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה. מלחמה אי אתה עושה עמהן, אבל אתה מפתק הנהרות שלהן שורף גדישים שלהן באש. אבל הצעירה, עי' שחסתה על כבוד אביה ואמרה ותקרא שמו בן עמי בן מי שהיה עמי, אמר הכתוב (שם) אל תצורם ואל תתגר בהם כל עיקר. אמר ר"י ב"ר סימון ורבי חנין בשם ר' יוחנן, בנותיו של לוט הולכות לעבור עבירה ונתפקדו. באיזה זכות, בזכות מואב מי אב שנאמר באברהם, כי אב המון גוים נתתיך.

⁴⁹⁷ עי' שם (פרשה נב סי' א): ויסע משם אברהם ארצה הנגב, רבי אבון פתח, ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו (איוב יד). ואולם הר נופל, זה לוט שנפל מהר. וצור זה אברהם. יעתק ממקומו, פנה ממקומו, לפי שחרב מקומו של סדום, פסקו העוברים והשבים, ואמר מה אני מפסיק צדקה מביתי, הלך ונטה לו אהל בגרר. הדא הוא דכתיב, ויסע משם אברהם. ועיי"ש (סי' ג): ויסע משם אברהם (שם) חכם לב יקח מצות חכם לב, זה אברהם יקח מצות, לפי שחרב מקומו של סדום ופסקו העוברים והשבים ולא חסר קלורין שלו כלום, אמר מה אני מפסיק צדקה מביתי הלך ונטה לו אהל בגרר.

⁴⁹⁸ עי' שם (סי' ד): ויסע משם אברהם, פנה מפני ריח רע שהיו אומרים לוט בן אחי אברהם בא על שתי בנותיו.

⁴⁹⁹ עי' שם: ויאמר אברהם אל שרה אשתו, אחותי היא, ע"כ שלא בטובתה.

⁵⁰⁰ עי' פסיקתא רבתי (פרשה מב): והנגלות לפניך גלויים, ולא הייתי מכיר בה שאתה הורגני. ואבימלך לא קרב (שם שם ד) אלא הגוי גם צדיק תהרוג (שם). (דבר אחר) תחילה אתה דורש שהיה [אומר] הגוי גם צדיק אף על פי שאני גוי אני ירא שמים. דבר אחר, הגוי גם צדיק אמר לו אם הורגני אתה, אם גוי תהרוג, גם צדיק. אף דור המבול ודור הפלגה צדיקים היו, אם כן דנת אותם בלא התראה, הגוי גם צדיק תהרוג. דבר אחר הגוי גם צדיק אמר אם גוי תהרוג גם צדיק תהרוג אם הורג אתה לאבימלך הרוג אף לאברהם. למה, א"ר ברכיה הכהן ברבי [אמר] שאלתי אותו מה היא אשתך, אמר אחותי היא. חזרתי ושאלתי אותה, (האשה זאת) [האשתו את], אומרת לאו אלא אחותו אני. אף על פי כן שאלתי לבני ביתו, ואמרו אחותו הוא. הלא הוא אמר לי אחותי היא, והיא גם היא אמרה אחי הוא, כי בתום לבבי [וגו'] עשיתי זאת (שם שם ה'). ולא היא לעצמה אלא והיא אף בני ביתם בתום לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת (שם).

⁵⁰¹ עי' הערה הקודמת.

⁵⁰² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז צ): בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת, א"ל, אמת באחד תום יש לך, נקיון כפים אין לך. ממה שהשיבו גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת, הדא אמרה משמוש ידיים היה שם.

נתתי לך כה, וכן ולא נתנו אלהים (להלן לא ז), וכן ולא נתנו אביה לבוא (שופטים טו א)⁵⁰³: (ז) השב אשת האיש. ואל תהא סבור שמא תתגנה בעיניו ולא יקבלנה או ישנאך ולא יתפלל עליך⁵⁰⁴. (אמר לו אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעת בה. אמר לו): כי נביא הוא. ויודע שלא נגעת בה, לפיכך ויתפלל בעדך⁵⁰⁵. (ט) מעשים אשר לא יעשו. מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה באה לנו על ירך, עצירת כל נקבים של זרע ושל קמנים ורעי ואזנים וחוטם: (יא) רק אין יראת אלהים. אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא⁵⁰⁶: (יב) אחותי בת אבי היא. ובת אב מותרת לבן נח, שאין אבות לגוי, וכדי לאמת דבריו השיבו כן. ואם תאמר, והלא בת אחיו היתה, בני בנים הרי הם כבנים והרי היא בתו של תרח, וכך אמר ללוט פי אנשים אחים אנחנו (לעיל יג ח)⁵⁰⁷: אך לא בת אמי. הרן מאם אחרת היה: (יג) ויהי כאשר התעו אותי וגו'. אונקלוס תרגם מה שתרגם, ויש לישיבו עוד דבר דבור על אפניו. כשהוציאני הקדוש ברוך הוא מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום ידעתי שאעבור במקום רשעים ואומר לה זה חסדך: כאשר התעו. לשון רבים. ואל תתמה כי בהרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים, אשר הִלְכוּ אֱלֹהִים (שמואל ב' ז כג), אֱלֹהִים חַיִּים (דברים ה כג), אֱלֹהִים קְדוֹשִׁים (יהושע כד יט). וכל לשון אלהים לשון רבים, וכן וַיִּקַּח אֲדֹנָי יוֹסֵף (להלן לט כ), וַאֲדֹנָי הָאֲדֹנִים (דברים י יז), אֲדֹנָי הָאָרֶץ (להלן מב ל), וכן בְּעָלָיו עֲמֹ (שמות כב יד), וְהוֹעֵד בְּבַעְלָיו (שם כא כט). ואם תאמר מהו לשון התעו, כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה, כמו וַתִּלְךְ וַתִּתַּע (להלן כא יד), תְּעִיתִי בְּשֵׁה אֲבִד (תהלים קיט קעו), יתעו לבלי אכל (איוב לח מא) יצאו ויתעו לבקש אכלם⁵⁰⁸: אמרי לי. עלי, וכן וַיִּשְׁאַלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (להלן כו ז) על אשתו. וכן וְאָמַר פְּרָעָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות יד ג) כמו על בני ישראל. פֶּן יֵאמְרוּ לִי אִשָּׁה הִרְגַּתְהוּ (שופטים ט נד): (יד) ויתן לאברהם. כדי שיתפיים ויתפלל עליו: (טו) הנה ארצי לפניך. אבל פרעה אמר לו הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ קַח וְלֶךְ (לעיל יב יט), לפי שנתיירא שהמצריים שמופי זמה: (טז) ולשרה

⁵⁰³ עי' בראשית רבה (פרשה נב סי' ז): ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי וגו' ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי, ר"י אומר, מחטוא לי, מחטונך לי. על כן לא נתתיך, משל לגבור רוכב על הסוס, והסוס רץ וראה תינוק אחד מושלך, ומשך הסוס ולא הזיק את התינוק. למי הכל מקלסים, לסוס או לרוכב, לא לרוכב, כך על כן לא נתתיך לנגוע אליה מחטונך לי. יצרך המחטיאך בידי הוא מסור, ואני מנעתך מלחטוא, משכתיך מן החטא, והשבח שלי הוא ולא שלך.
⁵⁰⁴ עי' שם (סי' ח): ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. א"ל, מי מפייסו שלא נגעת בה, א"ל כי נביא הוא, א"ל מי מודיע לכל, א"ל ויתפלל בעדך וחייה, ואם אינך משיב, דע כי מות תמות, מיכן שאין התראה בבני נח.
⁵⁰⁵ עי' הערה הקודמת.

⁵⁰⁶ עי' ב"ק (צב ע"א): אמר רבה בר נחמני אמר ר' יונתן השב אשת האיש, מכל מקום. ודקא אמרת הגוי גם צדיק תהרוג, הלא הוא אמר לי אחותי היא, והיא גם היא אמרה אחי הוא, נביא הוא וכבר לימד אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו, אשתך היא אחותך היא. מכאן לבן נח שנהרג, שהיה לו ללמוד ולא למד.

⁵⁰⁷ עי' סנהדרין (נח ע"ב): ויקח עמרם את יוכבד דודתו, מאי לאו דודתו מן האם, לא, דודתו מן האב. תא שמע, וגם אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי, מכלל דבת האם אסורה. ותסברא, אחותו הואי, בת אחיו הואי. וכיון דהכי הוא, לא שנא מן האב ולא שנא מן האם, שריא. אלא התם הכי קאמר ליה, קורבא דאחות אית לי בהדה מאבא.

⁵⁰⁸ עי' מסכת סופרים (פרק רביעי משנה ו): כל השמות האמורים באברהם קודש, חוץ מאחד שהוא חול. שנא' (שם יח), ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. וי"א [קודש] (שם כ), ויהי כאשר התעו אותי אלהים. ר' חנינא אחיו של ר' יהושע אומר, קודש. שאלולי אלהים, כבר התעו אותי.

אמר. אבימלך לכבודה כדי לפייסה, הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיך שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים, לכל אשר אתך, יכסו עיניהם שלא יקילוך, שאילו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון ולפייסך יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס: ואת כל. ועם כל באי העולם: ונכחת. יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים נכרים הללו. ולשון הוכחה בכל מקום ברור דברים, ובלע"ז אשפורפי"ר. ואונקלוס תרגם בפנים אחרים, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום, הנה הוא לך כסות של כבוד על העינים שלי ששלטו בך ובכל אשר אתך, ועל כן תרגמו וחזית יתיך וית כל דעמך. ויש מדרשי אנדה, אבל ישוב לשון המקרא פירשתי: (זו) וילדו. כתרגומו וְאֶתְּחַח, נפתחו נקביהם והוציאו והיא לידה שלהם: (יח) בעד כל רחם. כנגד כל פתח: על דבר שרה. על פי דבורה של שרה⁵⁰⁹.

פרק כא (א) וה' פקד את שרה וגו'. סמך פרשה זו לכאן ללמדך, שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר (לעיל כ יז) וַיִּתְפַּלֵּל וְגו' וסמך ליה וה' פָּקַד אֶת שָׂרָה, שפקד כבר קודם שריפא את אבימלך⁵¹⁰. פקד את שרה כאשר אמר. בהריון⁵¹¹. כאשר דבר. בלידה. והיכן היא אמירה, והיכן הוא דבור, אמירה, וְיֵאמֶר אֱלֹהִים אֶבְלָ שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ וְגו' (לעיל יז יט), דבור, היה דבר ה' אל אברהם כברית בין הבתרים (לעיל טו א), ושם נאמר (פסוק ד) לֹא יִיָּרְשֶׁךָ זֶה וְגו' והביא היורש מן שרה⁵¹²: ויעש ה' לשרה כאשר דבר. לאברהם: (ב) לזקוניו. שהיה זיו אקונין שלו דומה לו⁵¹³: למועד אשר דבר. ר' יודן ורבי חמא, רבי יודן אומר מלמד שנולד לתשעה חדשים שלא יאמרו מביתו של אבימלך הוא, ורבי חמא אומר לשבעה חדשים⁵¹⁴: למועד אשר דבר אתו. דמליל יתיה, את המועד אשר דבר וקבע. כשאמר לו למועד אשוב אליך (לעיל יח

⁵⁰⁹ בראשית רבה (פרשה נב סי' יח): נאמר עצירה בפה, עצירה בגרון, עצירה בעין, עצירה באף, עצירה באוזן עצירה מלמעלה עצירה מלמטה, והכל אומרים על דבר שרה אשת אברהם. אמר ר' ברכיה על דטולמיסן למקרב למסנא דמטרונא, כל אותו הלילה היתה שרה שטוחה על פניה ואומרת רבון כל העולמים אברהם יצא בהבטחה ואני יצאתי באמנה, אברהם חוץ לסירה ואני נתונה בסירה, אמר לה הקדוש ברוך הוא, כל מה שאני עושה, בשבילך אני עושה. והכל אומרים על דבר שרה אשת אברהם, אמר ר' לוי, כל אותו הלילה היה מלאך עומד ומגלב בידו, והיה מתייעץ בשרה, אם אמרת ליה מחי הוה מחי, ואם אמרת ליה שבוק הוה שביק, כל כך למה שהיתה אומרת אשת איש אני ולא היה פורש.

⁵¹⁰ עי' בבא קמא (צב ע"א): א"ל רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמור רבנן כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה, א"ל דכתיב וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו. אמר ליה, את אמרת מהתם, ואנא אמינא מהכא, ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו [וגו'], וכתב, וה' פקד את שרה כאשר אמר וגו', כאשר אמר אברהם אל אבימלך.

⁵¹¹ עי' הערה הבאה.
⁵¹² ילקוט שמעוני תורה (רמז רז): וה' פקד את שרה כאשר אמר והיכן אמר אבל שרה אשתך יולדת וגו', כיוצא בו ויעש ה' לשרה כאשר דבר והיכן דבר ביום ההוא כרת ה' את אברהם. עי' בראשית רבה

⁵¹³ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז צב) בן לזקניו מלמד שהיה זיו אקונין שלו דומה לו.

⁵¹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה נ"ג ס' ו): למועד אשר דבר אתו אלהים, רבי יודן ור' חמא. רבי יודן אמר, לט' חדשים נולד, שלא יהיו אומרים גרוף מביתו של אבימלך. רבי חמא אמר, לשבעה שהם תשעה מקוטעים. רבי הונא בשם רבי חזקיה, בחצות היום נולד.

(יד) שרמ לו שריטה בכותל, ואמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת תלד⁵¹⁵: (ו) יצחק לוי. ישמח עלי. ומדרש אנדה, הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם⁵¹⁶: (ז) מי מלל לאברהם. לשון שבה וחשיבות, (כמו מי פָּעַל וְעָשָׂה (ישעיה מא ד), מִי בָּרָא אֱלֹהִים (שם מ כו)), ראו מה הוא ומי הוא (וכמה הוא גדול) שומר הבטחתו, הקדוש ברוך הוא מבטיח ועושה: מלל. שינה הכתוב ולא אמר דבר, גימטריא שלו מאה, כלומר לסוף מאה לאברהם⁵¹⁷: היניקה בנים שרה. ומהו בנים לשון רבים, ביום המשתה הביאו השרות בניהן עמהן והיניקה אותם, שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק⁵¹⁸: (ח) ויגמל. לסוף כ"ד חודש⁵¹⁹: משתה גדול. שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך⁵²⁰: (ט) מצחק. לשון עבודה זרה, כמו שנאמר (שמות לב ו) וַיִּקְרְמוּ לְצַחֵק. דבר אחר, לשון גילוי עריות, כמה דתימא (להלן לט יז) לְצַחֵק בִּי. דבר אחר, לשון רציחה כמו יְקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וַיִּשְׁחָקוּ לְפָנֵינוּ וְגו' (שמאול ב' ב יד)⁵²¹: (י) עם בני וגו'. מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת

⁵¹⁵ מדרש תנחומא וירא (סי' לו): וה' פקד את שרה וגו'. באותו הזמן, למועד אשוב אליך כעת חיה וגו' (בראשית יח יד), זבדי בר לוי אמר שרט לה הקדוש ברוך הוא שריטה על הכותל, אמר לה לכשיבא השמש לכאן תלד, שנאמר ולשרה בן לפיכך ויעש ה' לשרה כאשר דבר.

⁵¹⁶ עי' ילקוט שמעוני (שם): ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים כל השמע יצחק לי רבי ברכיה בר רבי יהודה בר רבי סימון בשם רבי שמואל בר רבי יצחק, ראובן בשמחה, שמעון מה איכפת ליה, אם שרה נפקדה, אחרות מה איכפת להו. אלא בשעה שנפקדה שרה אמנו הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו עמה, הרבה חרשים נתפקחו עמה, הרבה סומים נתפתחו, הרבה שוטים נשתנו. נאמר כאן עשיה ונאמר להלן והנחה למדינות עשה מה עשיה הנאמר להלן נתן דוריה לעולם אף עשיה הנאמר כאן נתן דוריה לעולם.

⁵¹⁷ עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' ט): ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה, ר' פנחס משום רבי חלקיה, מי אמר, מי דבר אין כתיב כאן, אלא מי מלל, רמזו שהוא מוליד למאה שנה מנין מל"ל.

⁵¹⁸ פסיקתא רבתי (פיסקא מג): בשעה שילדה שרה את יצחק היו אומות העולם אומרים בנה של שפחה הוא ועושה היא עצמה כאילו היא מניקה אותו, באותה השעה אמר לה שרה מה את עומדת, אין השעה הזו של צניעות, אלא עמדי והפריע עצמך בשביל קדושת השם, עמדה שרה והפריעה עצמה, והיו שני דדיה מוריקים חלב כשני זינוקים של מים כמה שכתב ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה, אמר רבי פנחס הכהן בן חמא בשמות רבה חלקיה קמתו של אברהם הובישה ונעשת מלילות מי מלל לאברהם, והיו אומות העולם מביאים את בניהם אצל שרה שתניק אותם, לקיים מה שנאמר הניקה בנים שרה, ויש מהם שהיו מביאים את בניהם באמת שתניק אותם, ויש מהם שהיו מביאים את בניהם לבדוק, אילו ואילו לא הפסידו, א"ר לוי אילו שבאו באמת נתגירו, זהו שאמר הניקה בנים שרה, מהו הניקה בנים, שנתנו בישראל, ואילו שבאו לבדוק אותה, אמרו רבותינו נתגדלו בעולם הזה פרוקפאות, וכל גרים המתגיירים בעולם וכל יראי שמים שיש בעולם מן אותם שינקו מן חלב של שרה, הוי אם הבנים שמחה זו שרה.

⁵¹⁹ עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' י): ויגדל הילד ויגמל, ר' הושעיה רבה אמר נגמל מיצר הרע, רבנן אמרי נגמל מחלבו.

⁵²⁰ עי' מדרש תנחומא (סי' כג): ויעש אברהם משתה גדול (בראשית כא ח), מהו גדול, מלמד שהיו שם שם ועבר ואבימלך.

ועי בראשית רבה (פרשה נג סי' י): ויעש אברהם משתה גדול. רבי יודא ב"ר סימון אמר גדול עולמים היה שם, רבי יודן בר מספרתא אמר, (אסתר ב) ויעש המלך משתה גדול, גדולי עולם היו שם. הדא הוא דכתיב (דברים ל) כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב בימי מרדכי ואסתר כאשר שש על אבותיך בימי אברהם יצחק ויעקב אמר רבי יהודה בר' סימון משתה גדול משתה גדולים עוג וכל גדולים עמו היו שם.

⁵²¹ עי' שם (סי' יא): ותרא שרה את בן הגר המצרית, אמר רבי שמעון בן יוחאי, רבי עקיבא היה אומר בו דבר לגנאי, ואני אומר בו דבר לשבח. דרש רבי עקיבא (בראשית כא), ותרא שרה וגו'. אין מצחק אלא גלוי עריות, היך מד"א (שם לט) בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק

עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה, ואומר אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים לשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כמה דתימא (משלי כו יח-יט) כְּמַתְּלֵהָהּ הַיָּרֵה וְקִים וְגו' וְאָמַר הֲלֹא מִשְׁחַק אָנִי⁵²²: עם בני עם יצחק. מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק אפילו אינו בני אין זה כדאי לירש עמו, קל וחומר עם בני עם יצחק ששתיהן בו⁵²³: (יא) על אודות בנו. ששמע שיצא לתרבות רעה⁵²⁴. ופשוטו, על שאמרה לו לשלחו: (יב) שמע בקלה. למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות⁵²⁵: (יד) לחם וחמת מים. ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה⁵²⁶: ואת הילד. אף הילד שם על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו חֲמָה ולא יכול לילך ברגליו⁵²⁷: ותלך ותתע. חזרה לגלולי בית אביה⁵²⁸: (טז) ויכלו המים. לפי שדרך חולים לשנות הרבה⁵²⁹: (טז) מנגד. מרחוק⁵³⁰: כמטחוי קשת. כשתי טיחות⁵³¹, והוא לשון יריית חץ. בלשון משנה שהטיח באשתו (יבמות ז ע"ב), על שם שהורע יורה כחץ. ואם תאמר,

בי. מלמד שהיתה אמנו שרה רואה אותו לישמעאל מכביש גנות, וצד נשי אנשים ומענה אותו. תני רבי ישמעאל אומר אין הלשון הזה של צחוק אלא עבודת כוכבים, שנאמר (שמות לב) וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק, מלמד שהיתה אמנו שרה רואה את ישמעאל בונה בימוסיות וצד חגבים ומקריב עליהם. רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אין הלשון הזה צחוק אלא לשון שפיכות דמים, היך מה דאת אמר (שמואל ב ב) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. רבי עזריה משום רבי לוי אמר, אמר ליה ישמעאל ליצחק, נלך ונראה חלקינו בשדה, והיה ישמעאל נוטל קשת וחצים ומורה כלפי יצחק ועושה עצמו כאילו מצחק. הדא הוא דכתיב (משלי כב) כמתלהלה היורה זקים וגו' כן איש רמה את רעהו ואומר הלא מצחק אני. ואומר אני בו דבר לשבח, אין לשון הזה של צחוק אלא לשון ירושה, שבשעה שנולד אבינו יצחק היו הכל שמחים. אמר להם ישמעאל, שוטים אתם, אני בכור ואני נוטל פי שנים, שמתשובת אמנו שרה לאברהם כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני, אתה למד כי לא יירש עם בני, אפי' שאינו יצחק, ועם יצחק אע"פ שאינו בני, קל וחומר עם בני עם יצחק.

⁵²² עי' הערה הקודמת.

⁵²³ עי' הערה הקודמת.

⁵²⁴ עי' מדרש תנחומא (שמות סי' א): מהו וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו (שם כא), שיצא לתרבות רעה. אתה מוצא כשגדל ישמעאל, ישב בפרשת דרכים והיה מלסטם את הבריות. שנאמר והוא יהיה פרא אדם ידו בכל.

⁵²⁵ עי' שם: כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, מכאן אתה למד שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות.

⁵²⁶ עי' שמות רבה (פרשה א סי' א): וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים. ללמדך שהיה שונא לישמעאל על שיצא לתרבות רעה, ושלחו הוא ואמו הגר ריקם.

⁵²⁷ עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' יג): ואת הילד. בן כ"ז שנים, ואת אמרת שם על שכמה, אלא מלמד שהכניסה בו [שרה] עין רעה, ונכנסה בו חמה ואכאבית. תדע לך שכן, דכתיב ויכלו המים מן החמת, שכן דרך החולה להיות שותה הרבה ובכל שעה.

⁵²⁸ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ל): ותלך ותתע, אין ותתע אלא עבודה זרה, דכתיב בה הבל המה מעשה תעתעים.

ועי' זהר השמטות ח"ג (רנה ע"ב): מה עשתה, כיון שראתה עצמה יוצאת מרשותו של אברהם, חזרה לקלוקלה. דכתיב ותלך ותתע. מהו ותתע, שתתעוה אחר עבודת כו"ם, וגלולי בית אביה כתיב. הלא ותתע, וכתיב התם הבל המה מעשה תעתועים.

⁵²⁹ עי' לעיל הערה 527.

⁵³⁰ עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' יג): ותלך ותשב לה מנגד, נאמר כאן ותשב לה מנגד, ולהלן הוא אומר (במדבר ב) מנגד סביב לאהל מועד, הרחק הכא את אומר הרחק כמטחוי קשת, ולהלן את אמר (יהושע ג) אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה הא למדנו נגד מנגד, ורחוק מרחוק.

⁵³¹ עי' שם: א"ר יצחק, כמטחוי קשת, שני טווחים בקשת מיל. א"ר ברכיה, כמטחת דברים כלפי מעלה. אמרה, אתמול אמרת לי הרבה ארבה את זרעך וגו' עכשיו הוא מת בצמא.

היה לו לכתוב כממחי קשת, משפט הוי"ו ליכנס לכאן, כמו בַּחֲנִי הַסֶּלַע (שה"ש ב יד), מגזרת וְהִיָּתָה אֲדָמַת יְהוּדָה לְמִצְרַיִם לְחָנָא (ישעיה יט יז), ומגזרת יחוגו וַיִּנְעוּ פֶּשְׁפֹּר (תהלים קז כז). וכן קֶצְוִי אֶרֶץ (שם סה ו) מגזרת קצה: ותשב מנגד. כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק: (יז) את קול הנער. מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו והיא קודמת להתקבל⁵³²: באשר הוא שם. לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון, ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות. לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים, רבנו של עולם מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר, והוא משיבם, עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו, צדיק (ר"ל בענין זה שאינו ראוי לעונש מיתה בצמא ודו"ק), אמר להם, לפי מעשיו של עכשיו אני דנו. וזהו באשר הוא שם⁵³³. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג-יד) מִשָּׂא בְעָרְב וְגו' לְקִרְאֵת צִמָּא הִתִּיּוּ מִיָּם וְגו', כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם יג) אֲרַחֲוֹת דְּרָדְנִים, (אל תקרי דדנים אלא דודים), ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שהם מלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנסת בגופו ומת⁵³⁴: (כ) רובה קשת. יורה הצים בקשת⁵³⁵: קשת. על שם האומנות, כמו חֲמֹר נִמְלָ צִיד, לפיכך השי"ן מודגשת. היה יושב במדבר ומלסמם את העוברים, הוא שנאמר (לעיל מז יב) יְדוּ בְּפֶל וְגו': (כא) מארץ מצרים. ממקום גדוליה, שנאמר (לעיל מז א) וְלָהּ שִׁפְחָה מְצִרִית וְגו'. היינו דאמרי אינשי, זרוק חוטרא לאורא אעיקריה קאי⁵³⁶: (כב) אלהים עמך. לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקוניו⁵³⁷: (כג) ולניני ולנכדי. עד כאן רחמי האב על הבן⁵³⁸: כחסד אשר עשיתי עמך

⁵³² עי' שם (סי' יד): באשר הוא שם, בזכות עצמו. יפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל.
⁵³³ עי' שם: באשר הוא שם, אמר רבי סימון, קפצו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו, רבון העולמים, אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא, אתה מעלה לו באר, אמר להם עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק. אמר להם, איני דן את האדם אלא בשעתו.
⁵³⁴ עי' איכה רבה (פרשה ב ד"ה ד): שמונים אלפים פרחי כהונה בקעו בחיילותיו של נבוכדנאצר ובידו מגיני זהב, הלכו להם אצל ישמעאלים והוציאו להם מיני מלוחים ונודות מנופחות. אמרו להם נשתה קדמיי, אמרו להן, אכלו קדמיי, ולבתר כן אתון שתיין, מן דאכלון הוה נסיב כל חד וחד מינייהו זיקא ויהב ליה בפומיה והוה רוחא עליל בכריסה ובקעה ליה. הה"ד משא בערב ביער בערב תלינו ארחות דודנים לקראת צמא התיו מים יושבי ארץ תימא בלחמו קדמו נודד (ישעיה כ"א), מי נתון ביער הלבנון בערב תלינו, אלא ארחות דדנים, ארחות דבני דדנייא עבדין כן. וכי כן עבד אבוהון לאבוכון, מה כתיב באבוכון, ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את החמת מים ותשק את הנער, ואתם לא קיימתם, לקראת צמא התיו מים.

⁵³⁵ עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' טו): ויהי רובה קשת, רבה וקשיותו עמו [נ"א רבה וקשיותו אמו]. רבה מתלמד בקשת, רבה על כל המורים בקשת.

⁵³⁶ עי' שם: וישב במדבר פארן, אמר רבי יצחק, זרוק חוטרא לאורא ועל עיקריה הוא קאים. כך, לפי שכתוב ולה שפחה מצרית ושמה הגר, לפיכך ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים.

⁵³⁷ עי' שם (פרשה נד סי' ב): אלהים עמך, לפי שהיו אומות העולם אומרים, אילו היה צדיק לא היה מוליד, אתמהא, כיון שהוליד אמרו לו, אלהים עמך. ואילו היה צדיק לא היה שומע לקול אשתו, וכיון שנאמר לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, אמרו לו אלהים עמך. ואילו היה צדיק לא היה דוחה את בנו בכורו. כיון שראו את מעשיו, אמרו לו אלהים עמך בכל אשר אתה עושה. ד"א, לפי שחרבו מקומות של סדום ופסקו העוברים והשבים ולא חסר קלורין שלו כלום, לפיכך אלהים עמך בכל אשר אתה עושה.

תעשה עמדי. שאמרתי לך (לעיל כ טו) הנה ארצי לפניך⁵³⁹: (כה) והוכח. נתוכח עמו על כך: (ל) בעבור תהיה לי. זאת: לעדה. לשון עדות, לשון של נקבה, כמו ועדה המצבה (להלן לא נב): כי הפרתי את הבאר. מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו הפרנוה. אמרו ביניהם, כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו היא, ועלו לקראת אברהם⁵⁴⁰: (לג) אשל. רב ושמואל, חד אמר פרדם להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה, וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירות. ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא מה) ויטע אהלי אפדנו⁵⁴¹: ויקרא שם וגו'. על ידי אותה אשל נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא אלוה לכל העולם. לאחר שאוכלים ושותים אמר להם ברכו למי שאכלתם משלו, סבורים אתם שמשלי אכלתם משל מי שאמר והיה העולם אכלתם⁵⁴²: (לד) ימים רבים. מרובים על של חברון, בחברון עשה כ"ה שנה וכאן כ"ו. שהרי בן ע"ה שנה היה בצאתו מחרון, אותה שנה ויבא וישב באלוני ממרא שלא מצינו קודם לכן שנתיישב אלא שם, שבכל מקומותיו היה כאורה חונה ונוסע והולך, שנאמר (לעיל יב ו, ח, י) ויעבר אברם, ויעתק משם, ויהי רעב בארץ ויך אברם מצרימה, ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים, שהרי שלחו פרעה, מיד וילך למסעיו (לעיל יג ג) עד ויבא וישב באלני ממרא אשר בחברון (שם פסוק יח), שם ישב עד שנהפכה סדום, מיד ויסע משם אברם (לעיל כ א) מפני בוששה של לוט, ובא לארץ פלשתים, ובן צ"ט שנה היה, שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים, הרי כ"ה שנה. וכאן כתיב ימים רבים מרובים על הראשונים, ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם, ועל כרחק אינם יתרים יותר משנה, הרי כ"ו שנה. מיד יצא משם וחזר לחברון, ואותה שנה קדמה לפני עקידתו של יצחק י"ב שנים. כך שנויה בסדר עולם (פרק

⁵³⁸ עי' שם: הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי עד כאן רחמי האב על הבן א"ר אבא עד כאן לאחים השותפין. א"ר יוסי בר חנינא כתיב ואויבי חיים עצמו (תהלים לח), מה שניתן לאברהם לשבע דורות, ניתן לאבימלך לשלשה. למה לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, שעדיין נכדו קיים. ⁵³⁹ עי' בראשית רבה שם: קיים כחסד אשר עשיתי עמך מה חסד עשה לו אלא שאמר לו הנה ארצי לפניך ואעפ"כ לא קבל עליו.

⁵⁴⁰ עי' שם (סי' ה): ויאמר כי את שבע כבשות וגו'. רבנן ורבי יצחק בן חקורה, רבנן אמרי, רועיו של אברהם היו מדיינים עם רועיו של אבימלך. רועי אברהם אומרים לנו הבאר, ואלו אומרים לנו הבאר. אמרו להם רועי אברהם, כל מי שהמים עולים להשקות את צאנו, שלו היא הבאר. כיון שראו המים צאנו של אברהם אבינו, מיד עלו. אמר לו הקב"ה, את סימן לבניך, מה את, כיון שראו המים את צאנך, מיד עלו, אף בניך, כיון שהבאר רואה אותן, מיד יהא עולה. הה"ד (במדבר כא) אז ישיר ישראל את השירה הזאת וגו', אמר להם ר' יצחק בר חקורה עוד מן אתרה לית היא חסירה בעבור היתה לי לעדה אין כתיב כאן, אלא בעבור תהיה לי לעדה.

⁵⁴¹ עי' שם (סי' ו): ויטע אשל בבאר שבע וגו' רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר, אשל פרדס, שאל מה תשאל תאנים וענבים ורמונים. ר' נחמיה אמר, אשל פונדיק, שאל מה תשאל עיגולא קופר חמר ביעין.

ועי' סוטה (י ע"א): ויטע אשל בבאר שבע, אמר ריש לקיש מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים, רבי יהודה ורבי נחמיה. חד אמר פרדס, וחד אמר פונדק. בשלמא למ"ד פרדס, היינו כתיב ויטע. אלא למ"ד פונדק, מאי ויטע כדכתיב ויטע אהלי אפדנו וגו'.

⁵⁴² עי' שם: פונדק מאי ויטע כדכתיב ויטע אהלי אפדנו וגו' ויקרא שם בשם ה' אל עולם אמר ריש לקיש אל תיקרי ויקרא אלא ויקריא מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקדוש ברוך הוא בפה כל עובר ושב כיצד לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו אמר להם וכי משלי אכלתם משל אלהי עולם אכלתם הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם.

פרק כב (א) אחר הדברים האלה. יש מרבתינו אומרים אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרנ ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו אילו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב⁵⁴⁴. ויש אומרים, אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י"ג שנה ולא מיחה, אמר לו יצחק, באבר אחד אתה מיראני אילו אמר לי הקדוש ברוך הוא זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב⁵⁴⁵: הנני. כך היא ענייתם של חסידים, לשון ענוה הוא ולשון זימון⁵⁴⁶: (ב) קח נא. אין נא אלא לשון בקשה (סנהדרין פט ע"ב), אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזו הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש⁵⁴⁷: את בנך. אמר לו, שני בנים יש לי. אמר לו, את יחידך. אמר לו, זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו, אשר אהבת. אמר לו, שניהם אני אוהב. אמר לו, את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום

⁵⁴³ ז"ל: אבינו אברהם היה בפלגה בין מ"ח שנה, אמר רבי יוסי נביא גדול היה עבר שקרא שם בנו פלג ברוח הקודש, שנאמר כי בימיו נפלגה הארץ וגו' (שם ע"בראשית ע" י כה), אם בתחלת ימיו, והלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד י"ג משפחות ונתפלגו, ואם באמצע ימיו והלא לא בא לסתום אלא לפרש, הא אינו אומר כי בימיו נפלגה הארץ אלא בסוף ימיו, אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן ע' שנה, שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגו' (שמות יב מא), לאחר שנדבר עמו ירד לחרן ועשה שם חמש שנים, שנאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן (בראשית יב ד), נמצא מן הפלגה ועד שיצא אברהם אבינו מחרן כ"ז שנים הן, הן שנים עשרה שנה עבדו את כדרלעמר ושלוש עשרה שנה מרדו, ובארבע עשרה שנה בא כדרלעמר אותה השנה שיצא בה אבינו אברהם מחרן היא היתה שנת הרעב, וירד למצרים ועשה שם שלשה חדשים, ועלה ובא וישב באלני ממרא אשר בחברון, והיא השנה שכבש בה את המלכים, ועשה שם עשר שנים עד שלא נשא את הגר, שנאמר ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען וגו' (בראשית טז ג), וכתוב ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל (בראשית טז טז), נמצא ישמעאל גדול מיצחק י"ד שנה, נמצא מן הפלגה ועד שנולד אבינו יצחק נ"ב שנה, ישיבתה של סדם נ"א שנה, מהן שלוה והשקט היה לה ולבנותיה כ"ו שנה. ומן המבול ועד שנולד יצחק שצ"ב שנה, וזה פרטן, אלה תולדת שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (בראשית יא י), ארפכשד ל"ה, שלח ל', עבר ל"ד, פלג ל', רעו ל"ב, שרוג ל', נחור כ"ט, תרח ע', ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו (בראשית ע" כא ה), אבינו יצחק היה כשנעקד על המזבח בן ל"ז שנה, ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים, הימים הללו מרובים על חברון שהיו עשרים וחמש שנה, והללו עשרים ושש שנה.

⁵⁴⁴ ע"י סנהדרין (פט ע"ב): ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם. מאי אחר, אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא, אחר דבריו של שטן. דכתיב ויגדל הילד ויגמל וגו', אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך. אמר לו, כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו זבח את בנך לפני, מיד זובחו. מיד והאלהים נסה את אברהם, ויאמר קח נא את בנך.

⁵⁴⁵ ע"י שם: רבי לוי אמר, אחר דבריו של ישמעאל ליצחק. אמר לו ישמעאל ליצחק, אני גדול ממך במצות, שאתה מלת בן שמונת ימים ואני בן שלש עשרה שנה. אמר לו, ובאבר אחד אתה מגרה בי, אם אומר לי הקדוש ברוך הוא, זבח עצמך לפני, אני זובח. מיד, והאלהים נסה את אברהם.

⁵⁴⁶ ע"י תנחומא (פרק כב): ויאמר אליו אברהם אברהם ויאמר הנני. מהו לשון הנני, לשון ענוה, לשון חסידות, שכך ענותנותן של חסידים בכל מקום.
⁵⁴⁷ ע"י סנהדרין (פט ע"ב): אין נא אלא לשון בקשה, משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה, והיה לו גבור אחד ונצחון. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה. אמר לו, בבקשה ממך, עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו ראשונות אין בהם ממש, אף הקדוש ברוך הוא אמר לאברהם ניסיתך בכמה נסיונות, ועמדת.

ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור⁵⁴⁸: ארץ המוריה. ירושלים, וכן בדברי הימים (ב' ג א) לְכַנּוֹת אֶת בַּיִת הַיְהוָה בְּהַר הַמִּזְבֵּחַ. ורבותינו פירשו, על שם שמשם הוראה יצאה לישראל⁵⁴⁹. ואונקלוס תרגמו, על שם עבודת הקטרת, שיש בו מור נרד ושאר בשמים: והעלהו. לא אמר לו שחטו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ברוך הוא לשחטו אלא להעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו⁵⁵⁰: אחד ההרים. הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים (ס"א משהא לצדיקים) ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן. וכן אֵל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְבָּךְ (לעיל יב א), וכן ביונה (ג ב) וְקָרָא אֵלָיָה אֶת הַקְּרִיאָה⁵⁵¹. (ג) וישכם. נודרו למצוה⁵⁵²: ויחבש. הוא בעצמו, ולא צוה לאחד מעבדיו, שהאבה מקלקלת את השורה⁵⁵³: את שני נערי. ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו⁵⁵⁴: ויבקע. תרגמו וצלה, כמו וְצָלְחוּ הַיָּרְדֵן (שמואל ב' יט יח), לשון ביקוע. פינדר"א בלע"ו: (ד) ביום השלישי. למה אחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום וטרף דעתו, ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה⁵⁵⁵: וירא את המקום. ראה ענן קשור על ההר⁵⁵⁶: (ה) עד כה. כלומר דרך

⁵⁴⁸ עי' שם: את בנך, שני בנים יש לי. את יחידך, זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אשר אהבת, תרוייהו רחימנא להו. את יצחק. וכל כך למה, כדי שלא תטרף דעתו עליו. ועי' בראשית רבה (פרשה לט ס' ט): אמר ר' יוחנן (בראשית כב) ויאמר קח נא את בנך את יחידך א"ל זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו אשר אהבת. א"ל, ואית תחומין במעיא, א"ל את יצחק. ולמה לא גלה לו, כדי לחבבו בעיניו, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור. דאמר רב הונא משם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, משהה הקב"ה ומתלא עיניהם של צדיקים, ואח"כ הוא מגלה להם טעמו של דבר.

⁵⁴⁹ עי' בראשית רבה (פרשה נה ס' ז): ולך לך אל ארץ המוריה, רבי חייא רבה ורבי ינאי. חד אמר למקום שהוראה יצאה לעולם, ואחרנא אמר למקום שיראה יצאה לעולם.

⁵⁵⁰ עי' שם (פרשה נו ס' ח): שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח נא את בנך לא אמרתי שחטהו אלא והעלהו, לשם חיבה אמרתי לך אסיקתיה, וקיימת דברי. ועתה אחתיניה. נ"א, משלו משל למלך שאמר לאוהבו העלה את בנך אל שלחני. הביאו אותו אוהבו, וסכינו בידו. אמר המלך, וכי העלהו לאכלו אמרתי לך, העלהו אמרתי לך. מפני חיבתו הדא הוא דכתיב (ירמיה יט) ולא עלתה על לבי זה יצחק.

⁵⁵¹ עי' שם (פרשה לט ס' ט): אמר רב הונא משם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, מתהא הקב"ה ומתלא עיניהם של צדיקים ואח"כ הוא מגלה להם טעמו של דבר, אל הארץ אשר אראך, על אחד ההרים אשר אומר אליך וגו', דכוותה, וקרא אליה את הקריאה אשר אני דובר אליך (יונה ג), קום צא אל הבקעה ושם אדבר אתך (יחזקאל ג).

⁵⁵² עי' יומא (כח ע"ב): זריזין מקדימין למצות שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבש וגו'.
⁵⁵³ עי' בראשית רבה (פרשה נה ס' ח): וישכם אברהם בבוקר ויחבש את חמורו. אר"ש בן יוחאי, אהבה מקלקלת את השורה ושנאה מקלקלת את השורה. אהבה מקלקלת את השורה דכתיב, וישכם אברהם בבוקר וגו'. ולא היה לו כמה עבדים, אלא אהבה מקלקלת את השורה.

⁵⁵⁴ עי' ויקרא רבה (פרשה כו ס' ז): דא"ר איבו למדתך תורה דרך ארץ, שלא יהא אדם יוצא לדרך בפחות משנים. שאם יצא, סופו נעשה עבד לעבדו. דא"ר איבו, שני בני אדם נהגו בדרך ארץ, אברהם ושאלו. באברהם מהו אומר, (בראשית יט) וישכם אברהם בבקר ויקח את שני נערי עמו. ומי היו, ישמעאל ואליעזר. בשאלו מהו אומר, וילך הוא ושני אנשים עמו, ומי היו אבנר ועמשא.

⁵⁵⁵ עי' מדרש תנחומא וירא (ס' מו): ביום השלישי וישא אברהם את עיניו. ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני, שלא יאמרו אומות העולם הממו והלך ושחט את בנו, שאילו היה בדעתו, לא היה שומע לו להקריב בנו, לכך ביום השלישי וגו'.

⁵⁵⁶ עי' בראשית רבה (פרשה נו ס' א): וירא את המקום מרחוק. מה ראה, ראה ענן קשור בהר. אמר דומה שאותו מקום שאמר לי הקב"ה להקריב את בני שם.

מועט למקום אשר לפנינו. ומדרש אנדה, אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום פה יהיה זרעך (לעיל טו ה) 557: ונשובה. נתנבא שישובו שניהם 558: (ו) המאכלת. סכין, על שם שאוכלת את הבשר, כמה דתימא (דברים לב מב) וְחָרְבֵי תֹאכְלֵי בָשָׂר, ושמכשרת בשר לאכילה 559. דבר אחר, זאת נקראת מאכלת, על שם שישראל אוכלים מתן שכרה 560: וילכו שניהם יחדו. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר: (ח) יראה לו השם. כלומר יראה ויבחר לו השם, ואם אין שם, לעולה בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך להשחט, וילכו שניהם יחדו, בלב שוה 561: (ט) ויעקד. ידיו ורגליו מאחוריו הידים והרגלים ביחד היא עקידה, והוא לשון עֲקָדִים (להלן ל לט) שהיו קרסוליהם לבנים מקום שעוקדין אותן בו היה ניכר: (יא) אברהם אברהם. לשון חבה הוא שכופל את שמו 562: (יב) אל תשלח. לשחוט, אמר לו, אם כן לחנם באתי לכאן אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם. אמר לו, אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום 563: כי עתה ידעתי. אמר רבי אבא, אמר לו אברהם, אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי פי בְּיַצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע (לעיל כא יב) וחזרת ואמרת קח נא את בְּנֶךָ, (לעיל פסוק ב) עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הקדוש ברוך הוא, לא אֶחְלַל בְּרִיתִי וּמוֹצֵא שְׂפָתַי לֹא אֶשְׁנֶה (תהלים פט לה), כשאמרתי לך קח (פסוק ב), מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו (לעיל פסוק ב), אסקתיה אחתיה 564: כי עתה ידעתי. מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חיבתי אצלך, יש לי פתחון פה עכשיו, שרואים כי ירא אלהים אתה 565: (יג) והנה

557 עי' שם: ואני והנער נלכה עד כה. מהו עד כה, נראה מה יהיה בסוף כה שאמר לי הקב"ה כה יהיה זרעך.

558 עי' שם: ונשתחוה ונשובה אליכם, בשרו פיו שיחזרו שניהם בשלום.
559 עי' שם (סי' ג): ויקח בידו את האש ואת המאכלת אמר ר' חנינא למה נקראת סכין מאכלת לפי שמכשר אוכלים.

560 עי' שם: ויקח בידו את האש ואת המאכלת אמר ר' חנינא למה נקראת סכין מאכלת לפי שמכשר אוכלים. ורבנן אמרי, כל אכילות שישראל אוכלים בעוה"ז אינם אוכלים אלא בזכות אותה המאכלת.

561 עי' פסיקתא רבתי (פרשה מ): וילכו שניהם יחדיו, מהו יחדיו, שלא היצר (כמה) במה שאמר לו אביו, אלא כשם שזה היה שמח לקרב, כך זה היה שמח ליקרב. אברהם שמח לעקוד, ויצחק שמח ליעקד. אברהם שמח לשחוט, ויצחק שמח לישחט.

ועי' בראשית רבה (פרשה נו סי' ד): אלהים יראה לו השם בני, ואם לאו אתה השם לעולה בני. וילכו שניהם יחדו, זה לעקוד וזה ליעקד, זה לשחוט וזה לישחט.

562 עי' שם (סי' ז): ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים אברהם אברהם, תני רבי חייא לשון חיבה לשון זירוז. ר' אליעזר בן יעקב אמר, לו ולדורות. אין דור שאין בו כאברהם וכו'.

563 עי' שם: א"ל אחנקנו, אמר לו אל תשלח ידך אל הנער. א"ל אוציא ממנו טפת דם, אמר לו, אל תעש לו מאומה, אל תעש לו מומה.

564 עי' שם (סי' ח): א"ר אחא התחיל אברהם תמיה אין הדברים הללו אלא דברים של תימה, אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, חזרת ואמרת קח נא את בנך. ועכשיו את אמר לי אל תשלח ידך אל הנער, אתמהא, אמר לו הקב"ה, אברהם (תהלים פט) לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח נא את בנך, לא אמרתי שחטהו, אלא והעלהו, לשם חיבה. אמרתי לך אסקתיה, וקיימת דברי. ועתה אחתיניה.

565 מדרש תנחומא וירא (סי' מו): באותה שעה אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, אדם מנסה לחבירו שאינו יודע מה בלבו של חבירו, אתה שאתה חוקר לבות וכליות, הייתה צריך לעשות לי כך, לא היה גלוי לפניך שאתה אומר שאקריב את בני ואני מזרז לשחטו בלב שלם, א"ל הקדוש ברוך הוא, להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך. שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא וגו'.

איל. מוכן היה לכך מששת ימי בראשית⁵⁶⁶: אחר. אחרי שאמר לו המלאך אל תשלח ירך ראהו כשהוא נאחז, והוא שמתרגמינן וזקף אברהם עינוהי בתר אלין. (ס"א ולפי האגדה אחר כל דברי המלאך והשכינה ואחר טענותיו של אברהם): בסבך. אילן: בקרניו. שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובכו ומערבבו באילנות⁵⁶⁷: תחת בנו. מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאילו היא עשויה בבני, כאילו בני שחוט, כאילו דמו זרוק, כאילו בני מופשט, כאילו הוא נקטר ונעשה דשן⁵⁶⁸: (יד) ה' יראה. פשוטו כתרנומו, ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: אשר יאמר היום. שיאמרו לימי הדורות עליו, בהר זה יראה הקדוש ברוך הוא לעמו: היום. הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה, ה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות, כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה' יראה אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה⁵⁶⁹: (יז) ברוך אברכך. אחת לאב ואחת לבן (ב"ר פנ"ו ס' יא): והרבה ארבה. אחת לאב ואחת לבן (שם): (יט) וישב אברהם בבאר שבע. לא ישיבה ממש, שהרי בחברון היה יושב י"ב שנים לפני עקידתו של יצחק, יצא מבאר שבע והלך לו לחברון, כמו שנאמר (לעיל כא לד) וַיָּגֵר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים, מרובים משל חברון הראשונים, והם כ"ו שנה כמו שפירשנו למעלה (שם): (כ) אחרי הדברים האלה ויגד וגו'. בשונו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר אילו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקדוש ברוך הוא שנולדה רבקה בת זוגו. וזהו הדברים האלה, הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה⁵⁷⁰: גם היא. אף היא השוותה משפחותיה למשפחות אברהם. מה אברהם שנים עשר שבטים שיצאו מיעקב שמונה בני הגבירות וארבעה בני שפחות,

⁵⁶⁶ עי' במדבר רבה (פרשה יז ס' ב): אמר אברהם, רבון העולמים, אי אפשר לי לירד מכאן בלא קרבן. אמר לו הקב"ה, הרי קרבנך מתוקן מששת ימי בראשית, וישא אברהם את עינו וירא והנה איל, ושנו רבותינו, אילו של אברהם נברא בין השמשות, נטלו אברהם והעלהו עולה תחת בנו.

⁵⁶⁷ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ל): ר' זכריה אומ' אותו האיל כשנברא, בין השמשות היה, ובא להתקרב תחת יצחק והיה סמאל עומד ומסטינו כדי לבטל קרבנו של אברהם אבינו ונאחז בשני קרנותיו בין האילנות, שנ' וישא אברהם את עינו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו.
⁵⁶⁸ עי' במדבר רבה (פרשה יז ס' ב): תחת בנו, אמר אברהם, רבון העולמים, תהא רואה כאלו דם יצחק זרוק לפניך. נטל האיל והפשיטו, ואמר כך תהא רואה כאלו עורו של יצחק הפשטתי לפניך. נטלו והספיגו, אמר כך תהא רואה כאלו יצחק מסתפג לפניך. שרפו ואמר, כך תהא רואה כאלו אפרו של יצחק צבור על גבי המזבח.

⁵⁶⁹ עי' מדרש תנחומא (וירא ס' כג): מיד פתח הקדוש ברוך הוא את הרקיע ואת הערפל ויאמר בי נשבעתי נאם ה', א"ל אתה נשבעת ואני נשבעתי שלא ארד מן המזבח עד שאומר כל מה שאני צריך, א"ל אמור לא כך אמרת לי ספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם כה יהיה זרעך א"ל הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, א"ל כשם שהיה בלבי מה להשיבך ולומר לך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, עכשיו אתה אומר לי העלהו שם לעולה, וכבשתי את יצרי ולא השבתוך כך כשהיו בניו של יצחק חוטאין ונכנסין לצרה תהא נזכר להן עקדתו של יצחק ותחשב לפניך כאלו אפרו צבור על גבי המזבח ותסלח להן ותפדם מצרתן.

⁵⁷⁰ עי' בראשית רבה (פרשה נז ס' ג): ויהי אחרי הדברים האלה, אחר הרהורי דברים שהיו שם. מי מהרהר, אברהם הרהר. אמר, אילו מת בהר המוריה לא היה מת בלא בנים, עכשיו מה אעשה, אשיאנו מבנות ענר אשכול וממרא שהן צדקניות, וכי מה איכפת לי מיוחסים. א"ל הקדוש ברוך הוא, אין אתה צריך, כבר נולד זוגו של יצחק.

אף אלו שמונה בני גבירות וארבעה בני פלגש⁵⁷¹: (כג) ובתואל ילד את רבקה. כל
היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה:
חסלת פרשת וירא

פרשת חיי שרה

כג (א) ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב שנה בכל בכלל
ובכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת ק' כבת כ' לחטא, מה בת כ' לא חטאה
שהרי אינה בת עונשין אף בת ק' בלא חטא, ובת כ' כבת ז' ליופי⁵⁷²: שני חיי שרה. כלן
שוין לטובה: (ב) בקרית ארבע. על שם ארבע ענקים שהיו שם, אחימן ששי ותלמי
ואביהם. דבר אחר, על שם ארבע זוגות שנקברו שם איש ואשתו, אדם וחווה, אברהם
ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה⁵⁷³: ויבא אברהם. מבאר שבע: לספד לשרה ולבכתה.
ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנודמן בנה לשחיטה
וכמעט שלא נשחט פרח נשמתה ממנה ומתה⁵⁷⁴: (ד) גר ותושב אנכי עמכם. גר מארץ
אחרת ונתישבתי עמכם. ומדרש אנדה, אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב
ואטלנה מן הדין, שאמר לי הקדוש ברוך הוא (לעיל יב ז) לְזַרְעֶךָ אֶתְּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת⁵⁷⁵:
אחות קבר. אחוות קרקע לבית הקברות: (ו) לא יכלה. לא ימנע, כמו לא תכלא רחמיך
(תהלים מ יב). וכמו וַיִּכְלֵא הַנֶּשֶׁם (לעיל ח ב): (ח) נפשכם. רצונכם⁵⁷⁶: ופגעו לי. לשון
בקשה, כמו אֵל תִּפְגְּעֵי בִי (רות א טז): (ט) המכפלה. בית ועליה על גביו. דבר אחר,

⁵⁷¹ עי' שם: הנה ילדה מלכה גם היא, היא גם היא, מה זו בני גבירה שמונה ובני פילגשים
ארבעה, אף זו בני גבירה שמונה ובני פילגשים ארבעה.
⁵⁷² עי' שם (פרשה נח סי' א): ויהיו חיי שרה מאה שנה (תהלים לז), יודע ה' ימי תמימים
ונחלתם לעולם תהיה. כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים, בת כ' כבת ז' לנוי בת ק' כבת
עשרים שנה לחטא.

⁵⁷³ עי' שם (סי' ד): ותמת שרה בקרית ארבע, ד' שמות נקראו לה אשכול, וממרא קרית ארבע,
חברון. ולמה הוא קורא אותה קרית ארבע, שדרו בה ד' צדיקים ענר, אשכול, וממרא אברהם.
ונמולו בה ד' צדיקים אברהם ענר אשכול וממרא. ד"א קרית ארבע שנקברו בה ד' צדיקים אבות
העולם, אדם הראשון, אברהם, יצחק ויעקב. ד"א שנקברו בה ד' אמהות חוה ושרה ורבקה ולאה,
ועל שם בעליה שהן ד' ענק וג' בניו. אמר רבי עזריה שמשם יצא אבינו אברהם שרדף אחרי ארבע
מלכיות קוזמוקרטורין שהוא עולה בקרנסין של ד' בתחלה ליהודה ואח"כ לכלב ואח"כ ללוים
ואח"כ לכהנים והוא אחד מד' מקומות מגונים שבא"י ואלו הן ר' יצחק ורבנן רבי יצחק אמר דור
ונפת דור תמנת סרח וחברון, ורבנן אמרי דנה וקרית סנה ותמנת סרח וחברון.

ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק כ): לפיכך נקראת מערת המכפלה שהיא כפולה ושם נתון אדם
ועזרו, אברהם ועזרו, יצחק ועזרו, יעקב ועזרו. לפיכך נקרא קרית ארבע על שם ארבע זו.
⁵⁷⁴ עי' מדרש תנחומא (וירא פיסקא כג): באותה שעה הלך השטן אצל שרה ונזדמן לה כדמות
יצחק כיון שראה אותו אמרה לו בני מה עשה לך אביך, אמר לה נטלני אבי והעלני הרים והורידני
בקעות והעלני לראש הר אחד ובנה מזבח וסדר המערכה והעריך את העצים ועקד אותי על גבי
המזבח ולקח את הסכין לשחטני ואלולי שאמר לו הקב"ה אל תשלח ידך אל הנער כבר הייתי
נשחט, לא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתה. הה"ד ויבא אברהם לספוד לשרה
ולבכותה, מהיכן בא מהר המוריה.

⁵⁷⁵ עי' בראשית רבה (פרשה נח סי' ו): גר ותושב. גר, דייר. תושב, מארי ביתא. אם רציתם גר
ואם לאו מארי ביתא, שכך אמר לי הקב"ה לזרעך נתתי את הארץ הזאת.
⁵⁷⁶ עי' תרגום אונקלוס: ומליל עמהון למימר אם אית רעוא נפשכון.

שכפולה בזוגות⁵⁷⁷: בכסף מלא. אשלם כל שוויה. וכן דוד אמר לְאַרְוֹנָה (דברי הימים א' כא כב) בְּכֶסֶף מְלֵא: (י) ועפרון ישב. כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה⁵⁷⁸: לכל באי שער עירו. שכולן בטלו ממלאכתן ובאו לגמול חסד לשרה⁵⁷⁹: (יא) לא אדני. לא תקנה אותה בדמים: נתתי לך. הרי היא כמו שנתתיה לך: (יג) אך אם אתה לו שמעני. אתה אומר לי לשמוע לך וליקה בחנם, אני אי אפשי בכך, אך אם אתה לו שמעני, הלואי ותשמעני: נתתי. דוני"ש בלע"ז מוכן הוא אצלי והלואי נתתי לך כבר: (טו) ביני ובינך. בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה לכלום, אלא הנה את המכר ואת מתך קבור: (טז) וישקל אברהם לעפרון. חסר וי"ו, לפי שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקלים גדולים קנטרין, שנאמר עובר לסוחר, שמתקבלים בשקל בכל מקום, ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין צנטיאר"ש בלע"ז⁵⁸⁰: (יז) ויקם שדה עפרון. תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך⁵⁸¹. ופשוטו של מקרא, ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהם למקנה וגו': (יח) בכל באי שער עירו. בקרב כולם ובמעמד כולם הקנהו לו:

פרק כד (א) ברך את אברהם בכל. בכל עולה בנימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה: (ב) זקן ביתו. לפי שהוא רבוק נקוד זקן: תחת ירכי. לפי שהנשבע צריך ליטול בידו חפץ של מצוה כגון ספר תורה או תפילין, והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער והיתה חביבה עליו ונטלה⁵⁸²: (ור"ל מה שלא אמר תחת ירכיך וה"ל להשביע העבד במילתו, לפי ששל אברהם היתה ראשונה לו קודם מילת העבד וק"ל): (ז) ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה (פסוק ג) אמר וְאֶשְׁבְּעָךָ וגו'. אמר לו, עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי

⁵⁷⁷ עי' עירובין (נג ע"א): ומאן דתני מעברין כאשה עוברת, מערת המכפלה. רב ושמואל חד אמר שני בתים זה לפנים מזה וחד אמר בית ועלייה על גביו. בשלמא למאן דאמר זה על גב זה היינו מכפלה, אלא למאן דאמר שני בתים זה לפנים מזה מאי מכפלה, שכפולה בזוגות.

⁵⁷⁸ עי' בראשית רבה (פרשה נח סי' ז): ועפרון יושב בתוך בני חת. רבי יצחק אמר ישב כתיב, אותו היום מינו אותו ארכוסטרטיגוס, דלא יאה בר נש רב זבין מן בר נש זעיר.

⁵⁷⁹ עי' שם: ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת, אמר ר' פנחס מלמד שנעלו דלתותיהן והלכו לגמול חסדים לאברהם. ובילקוט (רמז קב) גרס "חסד לשרה".

⁵⁸⁰ עי' אבות דרבי נתן (פרק שלשה עשר): ומנין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים, שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם ארץ ארבע מאות שקל כסף, אבל באחרונה כששקל לו את הכסף, וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון וגו' (וכ"ה בגמ' ב"מ פז ע"א).

ועי' בראשית רבה (פרשה נח סי' ז): א"ר חנינא כל שקלים האמורים בתורה סלעים ובנביאים ליטרין בכתובים קנטרין, ר' יודן אמר חוץ משקלי עפרון שהיו קנטרין, הה"ד נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כח), נבהל להון איש רע עין, זה עפרון שהכניס עין רע בממונו של צדיק.

⁵⁸¹ עי' שם (סי' ח): ויקם שדה עפרון, דהות נפילה וקמת דהות דבר אינש זעיר ואיתעבידת לבר נש רב.

⁵⁸² עי' שם (פרשה נט סי' ח): שים נא ידך תחת ירכי, א"ר ברכיה לפי שנתנה להם בצער, לפיכך היא חביבה ואין נשבעין אלא בה.

ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק לח), מתחילה הראשונים היו נשבעין בברית מילה עד שלא נתנה התורה, שנאמר שים נא ידך תחת ירכי.

עולם מכירים בו ושמו לא היה רגיל בארץ⁵⁸³: מבית אבי. מחרן: ומארץ מולדתי. מאור כשדים: ואשר דבר לי. לצרכי, כמו אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלַי (מלכים א' ב ד). וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על. ותרגום שלהם (רצונו שדרך התרגום להשתמש למ"ד במקום בעבור וק"ל) עלי עלוהי עליהון, שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם אלא אלי אליו אליהם, ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון, אבל אצל אמירה נופל לשון לי ולו ולהם: ואשר נשבע לי. בין הבתרים⁵⁸⁴: (ח) ונקית משבועתי וגו'. וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא⁵⁸⁵: רק את בני וגו'. רק מיעוט הוא, בני אינו חוזר אבל יעקב בן בני סופו לחזור⁵⁸⁶: (י) מגמלי אדוניו. נִפְרִין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים⁵⁸⁷: וכל טוב אדוניו בידו. שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, כדי שיקפצו לשלוח לו בתם⁵⁸⁸: ארם נהרים. בין שתי נהרות יושבת: (יא) ויברך הגמלים. הרביצם (ב"ר פנ"ט ס' יא): (יד) אותה הכחת. ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם. ולשון הוכחת ביררת, אפרוביש"ט בלע"ז: ובה אדע. לשון תחנה, הודע לי בה: כי עשית חסד. אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד: (טז) בתולה. ממקום בתולים: ואיש לא ידעה. שלא כדרכה. לפי שבנות הגוים היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שהיא נקייה מכל⁵⁸⁹: (יז) וירץ העבד לקראתה. לפי שראה שעלו המים לקראתה⁵⁹⁰: הגמיאיני נא. לשון גמיעה הומי"ר בלע"ז: (יח) ותרד כדה. מעל שכמה: (יט) עד אם כלו. הרי אם משמש בלשון אשר: אם כלו. תרגם אונקלוס די סִפְקוֹן, שזו היא גמר שתייתן כששתו די ספוקן: (כ) ותער. לשון נפיצה, והרבה יש בלשון משנה, המערה מכלי אל כלי (ע"ז עב ע"א). ובמקרא יש לו דומה אֶל תֵּעַר נִפְשִׁי (תהלים קמא ח), אֲשֶׁר הֶעֱרָה לְפָנַי נִפְשִׁי (ישעיה נג יב): השקת. אבן חלולה ששותים בה הגמלים: (כא) משתאה. לשון שאיה, כמו שָׁאוּ עָרִים (ישעיה ו יא), תִּשְׁאָה שְׂמָמָה (שם): משתאה. משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצליח, אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לא⁵⁹¹. ואל תתמה בתי"ו של משתאה, שאין לך תיבה שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו

⁵⁸³ עי' בראשית רבה (פרשה נט ס' ח): ואשביעך בה' אלהי השמים, א"ר פינחס עד שלא הודעתיו אותו לבריותיו, אלהי השמים. וכיון שהודעתיו אותו לבריותיו, אלהי הארץ.

⁵⁸⁴ עי' שם (ס' י): ואשר נשבע לי, בחרן, ואשר דבר לי, בין הבתרים.

ועי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קז): ואשר דבר לי, בחרן. ואשר נשבע לי, בין הבתרים.

⁵⁸⁵ עי' בראשית רבה (פרשה נט ס' ח): אשר לא תקח, הזהירו שלא ילך אל בנות ענר אשכול וממרא.

⁵⁸⁶ עי' שם (ס' י): רק את בני לא תשב שמה, רק מיעוט, בני אינו חוזר, בן בני חוזר.

⁵⁸⁷ עי' שם (ס' יא): ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו וגו', גמליו של אברהם אינו היו ניכרים בכל מקום, שהיו יוצאים זמומים.

⁵⁸⁸ עי' שם: וכל טוב אדוניו בידו, רבי חלבו אמר זו דיאתיקי [אמנם עי' ב"מ יט ע"א שמשמע שזה לשון של מתנת שכ"מ וצ"ע].

⁵⁸⁹ עי' בראשית רבה (פרשה ס ס' ה): אמר רבי יוחנן, לא נבעלה אשה ממהול לשמונה תחלה אלא רבקה. אר"ל, לפי שבנותן של עובדי כוכבים משמרות עצמן ממקום ערותן, ומפקירות עצמן ממקום אחר. אבל זאת, בתולה ממקום בתולים, ואיש לא ידעה ממקום אחר.

⁵⁹⁰ עי' שם: ותרד העינה ותמלא כדה ותעל. כל הנשים יורדות וממלאות מן העין, וזו, כיון שראו אותה המים, מיד עלו.

⁵⁹¹ עי' שם (ס' ו): משתאה לה, ר"י דציפורין אמר, ממצמץ ומביט בה, ההצליח ה'.

מפרידה בין שתי אותיות של עיקר היסוד, כגון משתאה מגזרת שאה, מִשְׁתַּלֵּל (ישעיה נט טו) מגזרת שולל, וַיִּשְׁתַּוְּמִם (שם שם טז) מגזרת שממה, וַיִּשְׁתַּמְּרִי חֲקוֹת עֲמָרִי (מיכה ו טז) מגזרת שמר, אף כאן משתאה מגזרת תִּשְׁאָה. וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות, כמו על יומו נִשְׁמוּ אַחֲרָיִם (איוב יח כ), שִׁמוּ שָׁמִים (ירמיה ב יב), אֲשֶׁתוֹמִם בְּשָׁעָה חֲדָה (דניאל ד טז), כך תפרש לשון שאייה באדם בהול ובעל מחשבות. ואונקלוס תרגם לשון שהיה, וגברא שהי, שוהה ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו. ואין לתרגם שְׁתִּי, שהרי אינו לשון שתיה, שאין אל"ף נופלת בלשון שתיה: משתאה לה. משתומם עליה, כמו אֲמָרִי לִי אָחִי הוּא (לעיל כ יג), וכמו וַיִּשְׁאָלוּ אֲנִשֵּׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (להלן כו ז): (כב) בקע. רמז לשקלי ישראל בְּקַע לְגִלְגָּלַת (שמות לח כו) (תרגום יונתן): ושני צמידים. רמז לשני לוחות מצומדות⁵⁹²: עשרה זהב משקלם. רמז לעשרת הדברות שבהן⁵⁹³: (כג) ויאמר בת מי את. לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקדוש ברוך הוא דרכו: ללין. לינה אחת. לין שם דבר. והיא אמרה (פסוק כה) לָלוּן, כמה לינות⁵⁹⁴: (כד) בת בתואל. השייבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון⁵⁹⁵: (כה) מספוא. כל מאכל הגמלים קרוי מספוא, כגון תבן (נ"א עצה) ושעורים: (כו) בדרך. דרך המזומן, דרך הישר, באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל ב"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפת"ח מדברים בדבר הפשוט שנוכר כבר במקום אחר, או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר: (כח) לבית אמה. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישיב בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה⁵⁹⁶: (כט) וירץ. למה רץ ועל מה רץ, [אלא] ויהי כראות את הנזם, אמר עשיר הוא זה ונתן עיניו במזון: (ל) על הגמלים. לשמרן, כמו וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם (לעיל יח ח) לשמשם: (לא) פניתי הבית. מעבודת אלילים⁵⁹⁷: (לב) ויפתח. התיר זמם שלהם, שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים (ילקוט שמעוני בראשית – פרק כד – רמז קט): (לג) עד אם דברתי. הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי, כמו עד פִּי יָבֵא שִׁילּוֹ (להלן מט י). וזה שאמרו חז"ל (ר"ה ג ע"א, תענית ט ע"א) כי משמש בד' לשונות, והאחד אי והוא אם: (לו) ויתן לו את כל אשר לו. שטר מתנה הראה להם⁵⁹⁸: (לז) לא תקח אשה לבני מבנות

⁵⁹² ע"י שם: רב הונא בשם רבי יוסף, אבן יקרה היה בו והיה משקלה בקע ושני צמידים על ידה כנגד שני לוחות, עשרה זהב משקלם, כנגד עשרת הדברות.
⁵⁹³ שם.

⁵⁹⁴ ע"י שם: ללין, לינה אחת. ותאמר בת בתואל אנכי בת מלכה גם מקום ללון, לינות הרבה.
⁵⁹⁵ אבות דרבי נתן (פרק מ – נוסח ב'): עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם וכו' ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, זו רבקה בת בתואל. שנאמר, ויאמר בת מי את היש בית אביך מקום לנו ללין ותאמר אליו בת בתואל אנכי וגו' ותאמר אליו גם תבן גם מספוא [רב עמנו גם מקום ללון].

⁵⁹⁶ ע"י בראשית רבה (פרשה ס ס"ז): ותרץ הנערה ותגד לבית אמה, א"ר יוחנן אין האשה רגילה אלא לבית אמה. אתיבון ליה, והכתיב ותגד לאביה, אמר להם שמתה אמה. ולמי היה לה להגיד, לא לאביה.

⁵⁹⁷ ע"י שם: ואנכי פניתי הבית, מטינופת של עבודת כוכבים.

וע"י אבות דרבי נתן (פרק ח): חסידים כך בהמתן היו חסידות. אמרו, גמליו של אברהם אבינו לא נכנסו לבית שיש בו עבודת כוכבים, שנאמר (בראשית כד) ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים. ואנכי פניתי הבית, מתרפים. ומת"ל ומקום לגמלים, מלמד שלא נכנסו לבית לבן הארמי עד שפנו כל העבודת כוכבים מפניהם.
⁵⁹⁸ ע"י לעיל הערה 588.

הכנעני. אם לא תלך תחילה אל בית אבי ולא תאבה ללכת אחריו: (לט) אלי לא תלך האשה. אֵלִי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו. אמר לו אברהם, בני ברוך ואתה ארור ואין ארור מדבק בברוך⁵⁹⁹: (מב) ואבא היום. היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ⁶⁰⁰. אמר רבי אחא, יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה⁶⁰¹: (מד) גם אתה. גם לרבות אנשים שעמו: הוכיח. בירר והודיע. וכן כל הוכחה שבמקרא ברור דבר: (מה) טרם אכלה. טרם שאני מכלה. וכן כל לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר, ויכול לכתוב טרם כליתי ופעמים שמדבר בלשון עתיד כמו כי אמר איוב (איוב א ה) הרי לשון עבר, פָּקַח יַעֲשֶׂה אִיּוֹב (שם) הרי לשון עתיד, ופירוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב אולי הטאו בני וגו' והיה עושה כך: (מו) ואשאל ואשם. שנה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא: (מט) על ימין. מבנות ישמעאל⁶⁰²: על שמאל. מבנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם⁶⁰³: (נ) ויען לבן ובתואל. רשע היה וקפץ להשיב לפני אביו: לא נוכל דבר אליך. למאן בדבר הזה לא על ידי תשובת דבר רע ולא על ידי תשובת דבר הגון, וניכר (ס"א לפי שניכר) שמה' יצא הדבר לפי דבריך שזימנה לך: (נב) וישתחו ארצה. מכאן שמודים על בשורה טובה (ב"ר פ"ס ס"ו ו): (נג) ומגדנות. לשון מגדים, שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל: (נד) וילינו. כל לינה שבמקרא לינת לילה אחד: (נה) ויאמר אחיה ואמה. ובתואל היכן היה, הוא היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו⁶⁰⁴: ימים. שנה כמו ימים תהיה גאֵלתו (ויקרא כה כט), שכך נותנין לכתולה זמן י"ב חדש לפרנס את עצמה בתכשיטים: או עשור. י' חדשים. ואם תאמר, ימים ממש, אין דרך המבקשים

⁵⁹⁹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קז): אמר, אולי לא תאבה האשה, אתן לו בתי. א"ל, אתה ארור ובני ברוך, ואין ארור מדבק בברוך.

⁶⁰⁰ עי' בראשית רבה (פרשה נט ס"י יא): ר' יצחק אמר, בן יומו הוא. דעתיה דר' יצחק, ואבא היום אל העין, היום יצאתי והיום באתי.

ועי' מדרש תנחומא (ויצא פרק ג): וילך חרנה, זו אחד מארבע קפיצות שקפצה הארץ, אחת בימי אברהם, ויחלק עליהם לילה (בראשית יד), ואחת לאליעזר, שנאמר ואבא היום אל העין (שם כד), ואחת בימי דוד, שנאמר בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה (תהלים ס).

ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק טז): מקרית ארבע עד חרן מהלך שבעה עשר יום ובג' שעות בא העבד לחרן, והיה העבד תמה בלב, ואמר היום יצאתי והיום באתי. שנ' ואבא היום אל העין, ר' אבהו אמ' רצה הב"ה לגמול חסד ליצחק ושלח מלאך לפני אליעזר ונקפצה הדרך עליו ובג' שעות בא העבד לחרן.

⁶⁰¹ עי' בראשית רבה (פרשה ס ס"ח): ויתן תבן ומספוא לגמלים, א"ר אחא, יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים, פרשתו של אליעזר שנים וג' דפים, הוא אומרה ושונה. ושרץ מגופי תורה, ואין דמו מטמא כבשרו אלא מריבוי המקרא.

⁶⁰² עי' שם (ס"ט): ואפנה על ימין או על שמאל, על ימין זה ישמעאל, על שמאל זה לוט. היך מד"א (בראשית יג) אם השמאל ואימינה, אם הימין ואשמאילה.

⁶⁰³ שם.

⁶⁰⁴ עי' שם (ס"י יב): ויאמר אחיה ואמה תשב הנערה אתנו, ובתואל היכן הוא, ביקש לעכב וניגף בלילה. הה"ד צדקת תמים תיישר דרכו (משלי יא). צדקת תמים, זה יצחק, תיישר דרכו של אליעזר, וברעתו ידחה רשע, זה בתואל שניגף בלילה. ועי' בראשית רבתי פרשת חיי שרה: ויושם לפניו לאכול. כיון שנכנסו לבית הניח הקערה לפניו וסם המות בתוכה שנאמר ויושם, וייסם כתיב, סם המות הניחו לפניו לאכול, מיד עמדה ברכת אברהם נכח מלאך והחליף הקערה לפני בתואל ואכל ומת באותו הלילה, (ועי' ילקוט שמעוני תורה רמז קט).

לבקש דבר מועט ואם לא תרצה תן לנו מרובה מזה⁶⁰⁵: (נז) ונשאלה את פיה. מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה⁶⁰⁶: (נח) ותאמר אלך. מעצמי ואף אם אינכם רוצים⁶⁰⁷: (ס) את היי לאלפי רבבה. את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה הרבה ארבה את זרעך וגו' (לעיל כב יז), יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך ולא מאשה אחרת: (סב) מבוא באר לחי ראי. שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה⁶⁰⁸: יושב בארץ הנגב. קרוב לאותו באר, שנאמר (לעיל כ א) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קנז ובין שור, ושם היה הבאר שנאמר (לעיל טז יד) הנה בין קנז ובין קנז: (סג) לשוח. לשון תפלה, כמו (תהלים קב א) ישפך שיהו⁶⁰⁹: (סד) ותרא את יצחק. ראתה אותו הדור ותוהא (ס"א ותמהה) מפניו⁶¹⁰: ותפל. השמיטה עצמה לארץ, כתרנומו ואתרכינת, הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע, כמו (לעיל פסוק יד) הטי נא כדך ארביני, ויט שמים (שמאול ב' כב י) וארכין, לשון מוטה לארץ. ודומה לו פי יפל לא ינטל (תהלים לו כד), כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע: (סה) ותתכס. לשון ותתפעל, כמו ותקבר (להלן לה ח) ותשבר (שמאול א' ד יח): (סו) ויספר העבד. גלה לו נסים שנעשו לו, שקפצה לו הארץ ושנודמנה לו רבקה בתפלתו⁶¹¹: (סז) האהלה שרה אמו. ויבאה האהלה והרי היא שרה אמו, כלומר ונעשית דוגמת שרה אמו, שכל זמן ששרה קיימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת וברכה מצויה בעיסה וענן קשור על האהל, ומשמתה פסקו וכשבאת רבקה חזרו ב"ר⁶¹²: אחרי אמו. דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך

⁶⁰⁵ עי' שם: תשב הנערה אתנו ימים, אלו שבעת ימי אבלו. או עשור, אלו י"ב חודש שנותנין לבתולה לפרנס את עצמה.

ועי' כתובות (נז ע"ב): ויאמר אחיה ואמה תשב הנערה אתנו ימים או עשור, מאי ימים, אילימא תרי יומי, משתעי איניש הכי, אמרו ליה תרי יומי, אמר להו לא. אמרו ליה עשרה יומי, אלא מאי ימים, שנה. דכתיב ימים תהיה גאולתו.

⁶⁰⁶ עי' בראשית רבה (פרשה ס ס' יב): ויאמרו נקרא לנערה. מכאן שאין משיאין את היתומה אלא על פיה.

⁶⁰⁷ עי' שם: ותאמר אלך, הולכת אני על כרחכם שלא בטובתכם.

⁶⁰⁸ עי' שם (ס' יד): ויצחק בא מבוא, אתא ממתא. ולהיכן הלך, באר לחי רואי. הלך להביא את הגר, אותה שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני.

⁶⁰⁹ עי' ברכות (כו ע"ב): יצחק תקן תפלת מנחה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפוך שיחו.

⁶¹⁰ עי' בראשית רבה (פרשה ס ס' טו): ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק. א"ר הונא, צפת שידו שטוחה בתפלה. אמרה, ודאי אדם גדול הוא, לכך שאלה עליו, ותפול מעל הגמל, איתרכינת. היך מה דאת אמר (תהלים לז), כי יפול לא יוטל. ותאמר אל העבד, ר' חייא אמר ראתה אותו הדור, ותוהא מפניו.

⁶¹¹ עי' שם: ויספר העבד ליצחק, אמר רבי אלעזר, כללה של תורה מרובים מפרטיה. שאלו, בא לכתוב שנים וג' דפין, היה כותב. ורבנן אמרי, דברי שבח גלה לו, מה שקפצה הארץ לפניו.

⁶¹² עי' שם (ס' טז): ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. כל ימים שהיתה שרה קיימת, היה ענן קשור על פתח אהלה. כיון שמתה, פסק אותו ענן. וכיון שבאת רבקה, חזר אותו ענן. כל ימים שהיתה שרה קיימת, היו דלתות פתוחות לרוחה. וכיון שמתה שרה, פסקה אותה הרוחה. וכיון שבאת רבקה, חזרה אותה הרוחה. וכל ימים שהיתה שרה קיימת, היה ברכה משולחת בעיסה. וכיון שמתה שרה, פסקה אותה הברכה. כיון שבאת רבקה, חזרה. כל ימים שהיתה שרה קיימת, היה נר דולק מלילי שבת ועד לילי שבת. וכיון שמתה, פסק אותו הנר. וכיון שבאת רבקה, חזר. וכיון שראה אותה עושה כמעשה אמו, קוצה חלתה בטהרה וקוצה עיסתה בטהרה, מיד, ויביאה יצחק האהלה.

הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנחם באשתו⁶¹³:

פרק כה

(א) קטורה. זו הגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטרת, ושקשרה פתחה שלא נזדווגה לאדם מיום שפרשה מאברהם⁶¹⁴: (ג) אשורם ולטושם. שם ראשי אומות⁶¹⁵. ותרגום של אונקלוס אין לי לישבו על לשון המקרא, שפירש לְמַשְׁיָרִין לשון מחנה. ואם תאמר שאינו כן מפני האל"ף שאינה יסודית, הרי לנו תיבות שאין בראשם אל"ף ונתוספה אל"ף בראשם, כמו חומת אֶנֶךְ (עמוס ז ז) שהוא מן נְכַה רְגָלִים (שמואל ב' ד ד), וכמו אֶסוֹךְ שָׁמֶן (מלכים ב' ד ב) שהוא מן וְרַחֲצֵת וְסָכַת (רות ג ג): ולטושם. הם בעלי אהלים המתפורים אנה ואנה ונוסעים איש באֶהְלֵי אֶפְדָּנוּ, וכן הוא אומר וְהֵנָּה נִטְשִׁים עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ (שמואל א' ל טז), שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו: (ה) ויתן אברהם וגו'. אמר רבי נחמיה ברכת דייתיקי נתן לו, שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם וְהִיָּה פְּרָכָה (לעיל יב ב), הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה, ואברהם מסרן ליצחק⁶¹⁶: (ו) הפילגשים. חסר כתיב, שלא היתה אלא פלגש אחת היא הגר היא קטורה⁶¹⁷. נשים בכתובה, פלגשים בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין (כא ע"א) בנשים ופלגשים דרוד⁶¹⁸:

⁶¹³ עי' בראשית רבתי חיי שרה: עד שלא נשא אדם אשה, אהבתו הולכת אחר הוריו. משנשא, אהבתו הולכת אחר אשתו שנאמר וינחם יצחק אחרי אמו.

⁶¹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה סא ס"ד): ושמה קטורה, רב אמר זו הגר וכו'. ושמה קטורה, א"ל שמקוטרת מצות ומעשים טובים. א"ל, והכתיב ולבני הפילגשים אשר לאברהם, א"ל פלגשם כתיב, בעודנו חי, אותה שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני. א"ר ברכיה, אע"ג דאת אמר ותלך ותתע במדבר וגו', תאמר שנחשד עליה בריה, ת"ל ושמה קטורה מן קטר כזה שהוא חותם גזזכה ומוציאה בחותמת קטורה וחתומה.

ועי' מדרש תנחומא (חיי שרה פסקא ח): ר' אומר היא הגר היא קטורה. ולמה נקרא שמה קטורה, שהיתה קטורה כנוד, ורבתינו אומרים אשה אחרת לקח. ומה טעם של רבי שאומר הגר היא קטורה, שכתוב ביצחק ויצחק בא מבא באר לחי רואי, אותה שכתוב בה ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי (בראשית טו). מכאן אתה למד שהיא הגר. דבר אחר למה נקרא שמה קטורה, שנאים מעשיה כקטרת.

⁶¹⁵ עי' בראשית רבה (פרשה ס"א ס"ה): רמי בר יחזקאל אמר, זמרן שהיו מזמרין בעולם, יקשן שהן מתקשין בעולם. ורבנן אמרי, זמרן, שהיו מזמרין לעבודת כוכבים. יקשן, שהיו מקשין בתוף לעבודת כוכבים, ויקשן ילד את שבא ואת דדן. רבי שמואל בר נחמן אמר, אע"ג דאינון מתורגמין אימרין תגרין לופרין, וראשי אומין, כולהון ראשי אומות הן.

⁶¹⁶ עי' מדרש שוחר טוב (תהלים מזמור א): ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. מה נתן לו. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. רבי יהודה אומר, זו בכורה. ור' נחמיה אמר, זו ברכה. ורבנן אמרי, זו קבורה ודיאתיקי (שטר ירושה). אמר ר' לוי בשם רבי חמא, לא ברכו, אלא מתנות נתן לו. ולמה לא ברכו. משל למלך שהיה לו פרדס ומסרו לאריס והיה בו כל מיני אילנות כרוכין זה בזה. אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר האריס, אם אני משקה של סם חיים של סם המות יחיה עמו. ואם אין אני משקהו היאך זה של סם חיים חי. חזר ואמר אותו אריס, לשנה זו אני משלים את אריסותי והולך לי ומה דאהנייה למריה דפרדיסא עביד. כך אמר אברהם, אני איני מברך את יצחק לפי שעכשיו בני ישמעאל ובני קטורה מתברכים.

⁶¹⁷ עי' בראשית רבה (פרשה סא ס"ד): ושמה קטורה, רב אמר, זו הגר. אמר ליה רבי נחמיה והכתיב ויוסף, א"ל על פי הדבור נשאה. היך מד"א ויוסף ה' דבר אלי עוד (ישעיה ח). א"ל, והכתיב ושמה קטורה, א"ל שמקוטרת מצות ומעשים טובים. א"ל, והכתיב ולבני הפילגשים אשר לאברהם, א"ל פלגשם כתיב.

⁶¹⁸ ז"ל: ויקח דוד עוד פלגשים ונשים בירושלים, למלויי שמונה עשר. מאי נשים ומאי פלגשים, אמר רב יהודה אמר רב, נשים בכתובה ובקידושין, פלגשים בלא כתובה ובלא קידושין.

נתן אברהם מתנות. פירשו רבותינו שם טומאה מסר להם⁶¹⁹. דבר אחר, מה שניתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו לו הכל נתן להם, שלא רצה ליהנות מהם: (ז) מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים. בן ק' כבן ע', ובן ע' כבן ה' בלא חטא: (ט) יצחק וישמעאל. מכאן שעשה ישמעאל תשובה והולך את יצחק לפניו. והיא שיבה טובה שנאמר באברהם (פסוק ח)⁶²⁰: (יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'. נחמו תנחומי אבלים⁶²¹. דבר אחר, אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם נתיירא לברך את יצחק, מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו, ובא הקדוש ברוך הוא וברכו⁶²²: (יג) בשמותם לתולדתם. סדר לידתן זה אחר זה: (טז) בחצריהם. כרכים שאין להם חומה. ותרנומו בפצחיהון, שהם מפוצחים לשון פתיחה, כמו פָּצְחוּ וְרָנְנוּ (תהלים צח ד): (יז) ואלה שני חיי ישמעאל וגו'. אמר רבי חייא בר אבא, למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהם שנותיו של יעקב. משנותיו של ישמעאל למדנו ששמש יעקב בבית עבר י"ד שנה כשפירש מאביו קודם שבא אצל לבן, שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר (להלן כח ט) וַיֵּלֶךְ עֶשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל וגו', כמו

⁶¹⁹ עי' סנהדרין (צא ע"א): ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון. אמרו לו, ארץ כנען שלנו ושלכם, דכתיב ואלה תלדת ישמעאל בן אברהם, וכתיב ואלה תולדת יצחק בן אברהם. אמר להן גביהא בן פסיסא לחכמים, תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון. אם ינצחוני, אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם, אמרו להם, תורת משה רבינו נצחתכם. נתנו לו רשות, הלך ודן עמהן. אמר להם, מהיכן אתם מביאין ראייה, אמרו לו, מן התורה. אמר להן, אף אני לא אביא ראייה אלא מן התורה, שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת. אב שנתן אגטין לבניו בחייו, ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה על זה כלום. מאי מתנות, אמר רבי ירמיה בר אבא, מלמד שמסר להם שם טומאה.

⁶²⁰ עי' בבא בתרא (טז ע"ב): רבא אמר להו, דרדקי, הכי א"ר יוחנן, ישמעאל עשה תשובה בחיי אביו, שנאמר ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו.

ועי' בראשית רבה (פרשה סב ס"ג): ויקברו אותו יצחק וישמעאל אל מערת המכפלה, כאן בן האמה חולק כבוד לבן הגבירה.

ועי' שם (פרשה ל ס"ד): תקבר בשיבה טובה, בשרו שישמעאל עושה תשובה.

⁶²¹ עי' סוטה (יד ע"א): אמר רבי חמא ברבי חנינא מאי דכתיב אחרי ה' אלהיכם תלכו וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה, והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אלא להלך אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא. מה הוא מלביש ערומים, דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אף אתה הלבש ערומים, הקדוש ברוך הוא ביקר חולים, דכתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים, הקדוש ברוך הוא ניחם אבלים, דכתיב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, אף אתה נחם אבלים, הקדוש ברוך הוא קבר מתים, דכתיב ויקבר אותו בגיא, אף אתה קבור מתים.

⁶²² בראשית רבה (פרשה סא ס"ו): ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן. רבי יהודה אמר, בכורה, רבי נחמיה אמר ברכה, ורבנן אמרי קבורה ודאטיקי. רבי חמא אמר, לא ברכות אלא מתנות נתן לו. משל למלך שהיה לו פרדס, מסרו לאריס, והיה בו שתי אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו אריס, אם משקה אני זה של סם חיים, זה של סם המות שותה עמו. ואם איני משקה זה של סם המות, היך זה של סם חיים חי. חזר ואמר, אנא אריס, עביד אנא אריסותי, ומאי דאהני למארי דפרדיסא למיעבד יעביד ליה. כך אמר אברהם, אם מברך אני את יצחק עכשיו, בני ישמעאל ובני קטורה בכלל. ואם אין אני מברך בני ישמעאל ובני קטורה, היך אני מברך את יצחק. חזר ואמר, ב"ו אני אני, היום כאן ומחר בקבר, כבר עבדת אנא דידי. מכאן ואילך, מה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו, יעשה. כיון שמת אברהם אבינו, גלה הקב"ה על יצחק, וברכו. הדא הוא דכתיב ויהי אחרי מות אברהם, ויברך אלהים את יצחק בנו.

שמפורש בסוף מגלה נקראת (מגילה יז ע"א)⁶²³: ויגוע. לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים⁶²⁴:
 (יח) נפל. שָׁכַן, כמו וּמְדִינָן וְעַמְלִיק וְכָל בְּנֵי קְדָם נְפִלִים בְּעַמְק (שופטים ז יב). כאן הוא
 אומר לשון נפילה ולהלן הוא אומר וְעַל פְּנֵי כָּל אֶחָיו יִשְׁכֵּן (לעיל טז יב), עד שלא מת
 אברהם ישכון, משמת אברהם נפל⁶²⁵.
 חסלת פרשת חיי שרה

פרשת תולדות

(יט) ואלה תולדות יצחק. יעקב ועשו האמורים בפרשה: אברהם הוליד את יצחק. (ס"א
 לאחר שקרא הקדוש ברוך הוא שמו אברהם אחר כך הוליד את יצחק. דבר אחר,) על ידי
 שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הווקק לומר אברהם הוליד את יצחק, לפי שהיו ליצני
 הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא
 נתעברה הימנו, מה עשה הקדוש ברוך הוא, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם
 והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק. וזהו שכתב כאן יצחק בן אברהם (היה), שהרי
 עדות יש שאברהם הוליד את יצחק⁶²⁶: (כ) בן ארבעים שנה. שהרי כשבא אברהם מהר

⁶²³ ז"ל: למה נמנו שנותיו של ישמעאל כדי ליחס בהן שנותיו של יעקב, דכתיב ואלה שני חיי
 ישמעאל מאת שנה ושלושים שנה ושבע שנים כמה קשיש ישמעאל מיצחק, ארביסר שנין, דכתיב
 ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל לאברם, וכתוב ואברהם בן מאת שנה
 בהולד לו את יצחק בנו, וכתוב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. בר כמה הוה ישמעאל
 כדאתיליד יעקב, בר שבעים וארבעה. כמה פיישן משניה, שתין ותלת, ותניא, היה יעקב אבינו
 בשעה שנתברך מאביו בן ששים ושלוש שנה, ובו בפרק מת ישמעאל. דכתיב וירא עשו כי ברך וגו'
 וילך עשו אל ישמעאל, ויקח את מחלת בת ישמעאל.

⁶²⁴ עי' בבא בתרא (טז ע"ב): ושעשה ישמעאל תשובה בימיו מנלן, כי הא דרבינא ורב חמא בר
 בוזי הוו יתבי קמיה דרבא וקא מנמנמ רבא. א"ל רבינא לרב חמא בר בוזי, ודאי דאמריתו כל
 מיתה שיש בה גויעה זו היא מיתתן של צדיקים, א"ל אין. והא דור המבול, א"ל, אנן גויעה
 ואסיפה קאמרין. והא ישמעאל דכתיב ביה גויעה ואסיפה, אדהכי איתער בהו רבא, אמר להו,
 דרדקי, הכי א"ר יוחנן, ישמעאל עשה תשובה בחיי אביו, שנאמר, ויקברו אותו יצחק וישמעאל
 בניו. ודילמא דרך חכמתן קא חשיב להו, אלא מעתה ויקברו אותו עשו ויעקב בניו, מאי טעמא
 לא חשיב להו דרך חכמתן, אלא מדאקדמיה, אדבורי אדבריה, ומדאדבריה, שמע מינה תשובה
 עבד בימיו.

⁶²⁵ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז עט): על פני כל אחיו ישכון, הכא אמר ישכון, ולהלן את
 אמר על פני כל אחיו נפל, אלא כל הימים שהיה אברהם אבינו קיים, ישכון. כיון שמת, נפל.

⁶²⁶ עי' מדרש תנחומא (תולדות סי' ו): אברהם הוליד את יצחק, א"ר יצחק אין לך דור שאין
 בו לצנין וכו' וישלח דוד וידבר באביגיל לקחתה לו לאשה, ולאחר שהביאה פירש דוד ממנה
 שלשה חדשים כדי לידע אם היתה מעוברת מן נבל ואם לאו, לאחר ג' חדשים בא עליה ונתעברה
 הימנו, והיו ליצני הדור מליצים ואומרים מן נבל היא מעוברת. מה עשה הקדוש ברוך הוא, צוה
 המלאך הממונה על יצירת הולד ועל צורתו ואמר לו לך וצר אותו בדמות דוד אביו כדי שיעידו
 הכל שדוד הוא אביו, מנין שכן כתיב (שמואל ב ג) ויהי בכורו אמנון לאחינועם היזרעאלית
 ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל הכרמלי מה תלמוד לומר כלאב שהיה כולו אב שכל הרואהו
 אומר דוד אביו של זה, וכן אברהם היה דומה ליצחק, ולא היו מכירין הבריות בין אב לבן עד
 שבקש אברהם ואמר רבש"ע הפרש בין אב לבן, והפריש ביניהם הזקנה לכך נאמר ואברהם זקן
 ולכך כתיב אברהם הוליד את יצחק.

וכן עי' שם (סי' א): בא וראה כח השלום. שבשעה שנתטלטה שרה מיד פרעה ליד אבימלך
 ונתעברה ביצחק, היו אומות העולם אומרים הלבן מאה שנה יולד, אלא היא מעוברת מאבימלך
 או מפרעה, והיתה חשד בלבו של אברהם על אלו הדברים. מה עשה הקב"ה, אמר למלאך
 הממונה על יצירת הוולד, עשה כל אקונין שלו כדמות אביו, כדי שיעידו הכל שהוא בנו של
 אברהם. מנין, ממה שקראו בענין אלה תולדות יצחק בן אברהם. ממשמע שהוא אומר יצחק בן
 אברהם, איני יודע שאברהם הוליד את יצחק, ומה ת"ל אברהם הוליד את יצחק, שכל הרואה

המוריה נתבשר שנולדה רבקה, ויצחק היה בן ל"ז שנה שהרי בו בפרק מתה שרה, ומשנולד יצחק עד העקידה שמתה שרה ל"ז שנה, כי בת צ' היתה כשנולד יצחק ובת קכ"ז כשמתה, שנאמר (לעיל כג א) וַיְהִי חַיֵּי שָׁרָה וְגו', הרי ליצחק ל"ז שנים, ובו בפרק נולדה רבקה, המתין לה עד שתהא ראויה לביאה ג' שנים ונשאה⁶²⁷. בת בתואל מפדן ארם אחות לבן. וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפדן ארם, אלא להגיד שבחה, שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם⁶²⁸: מפדן ארם. על שם ששני ארם היו, ארם נהרים וארם צובה, קורא אותו פדן. לשון צָמַד בְּקָר (שמאול א' יא ז) תרגום פדן תורין. ויש פותרין פדן ארם כמו שָׁרָה אָרָם (הושע יב יג), שבלשון ישמעאל קורין לשדה פדן: (כא) ויעתר. הרבה והפציר בתפלה: ויעתר לו. נתפצר ונתפיים ונתפתה לו. ואומר אני, כל לשון עתר לשון הפצרה ורבויה הוא, וכן וַעֲתָר עֲנַן הַקָּמָרֶת (יחזקאל ח יא) מרבית עלית העשן, וכן וְהַעֲתִרְתֶּם עָלַי הַבְּרִיכֶם (שם לה יג), וכן וְנִעְתְּרוּת נְשִׁיקוֹת שׁוֹנָא (משלי כו ו) דומות למרובות והנם למשא, אנקרישר"א בלע"ז: לנכח אשתו. זה עומד בזוית זו ומתפלל וזו עומדת בזוית זו ומתפללת⁶²⁹: ויעתר לו. לו ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, לפיכך לו ולא לה⁶³⁰: (כב) ויתרצו. על כרכך המקרא הזה אומר דרשני, שסתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי. רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת⁶³¹. דבר אחר,

אברהם היה אומר בודאי שאברהם הוליד את יצחק, ממה שהיה קלסתר פניהם דומין זה לזה. לכך נאמר אברהם הוליד את יצחק.

⁶²⁷ עי' סדר עולם רבה פרק א: ומן המבול ועד שנולד יצחק שצ"ב שנה, וזה פרטן, אלה תולדת שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (בראשית יא י), ארפכשד ל"ה, שלח ל', עבר ל"ד, פלג ל', רעו ל"ב, שרוג ל', נחור כ"ט, תרח ע', ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו (שם כא ה), אבינו יצחק היה כשנעקד על המזבח בן ל"ז שנה, ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (שם כא לד). הימים הללו מרובים על חברון שהיו עשרים וחמש שנה, והללו עשרים ושש שנה, בו בפרק נולדה רבקה. נמצא, אבינו יצחק נשא את רבקה בת ג' שנה.

⁶²⁸ עי' בראשית רבה (פרשה סג ס' ד): כשושנה בין החוחים, ר' יצחק פתר קרייה ברבקה שנאמר ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי וגו'. אם ללמד שהיא מפדן ארם, מה ת"ל אחות לבן הארמי, אלא אביה היה רמאי, אחיה היה רמאי ואנשי מקומה רמאין, והצדקת הזאת יצאה מבינותם. למה היא דומה, כשושנה בין החוחים.

⁶²⁹ עי' שם (ס' ה): לנכח אשתו, מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן. ואומר, רבש"ע כל בנים שאתה נותן לי יהיו מן הצדקת הזו. אף היא אמרה כן, כל בנים שאת עתיד ליתן לי, יהיו מן הצדקת הזו.

⁶³⁰ עי' יבמות (סד ע"א): אמר רבי יצחק, יצחק אבינו עקור היה, שנאמר ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו, על אשתו לא נאמר, אלא לנוכח. מלמד ששניהם עקורים היו. א"ה, ויעתר לו, ויעתר להם מיבעי ליה, לפי שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע.

⁶³¹ עי' בראשית רבה (פרשה סג ס' ו): ויתרוצצו הבנים בקרבה. ר' יוחנן ור"ל. ר"י אמר, זה רץ להרוג את זה, וזה רץ להרוג את זה. ר"ל אמר, זה מתיר ציוויו של זה, וזה מתיר ציוויו של זה. רבי ברכיה בשם רבי לוי, שלא תאמר משיצא ממעי אמו נזדווג לו, אלא עד שהוא במעי אמו זירתיה מתוחה לקבליה. הה"ד (תהלים נח) זורו רשעים מרחם. ויתרוצצו הבנים בקרבה, בשעה שהיתה עומדת על בתי כנסיות ובתי מדרשות, יעקב מפרכס לצאת. הה"ד (ירמיה א) בטרם אצרך בבטן ידעתיך, ובשעה שהיתה עוברת על בתי עבודת כוכבים עשו רץ ומפרכס לצאת. הה"ד, זורו רשעים מרחם.

מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות⁶³²: ותאמר אם כן. גדול צער העבור: למה זה אנכי. מתאוה ומתפללת על הריון: ותלך לדרש. לבית מדרשו של שם [ס"א ועבר]⁶³³: לדרש את ה'. שיגיד לה מה תהא בסופה: (כג) ויאמר ה' לה. על ידי שליח, לשם נאמר ברוח הקדש והוא אמר לה⁶³⁴. שני גוים בבטנך. גיים כתיב, כמו (המו) גאים, אלו אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים⁶³⁵: ושני לאמים. אין לאום אלא מלכות (ע"ז ב ע"ב): ממעיך יפרדו. מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתומו⁶³⁶: מלאם יאמץ. לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל. וכן הוא אומר אִמְלֵאָה הַחֲרָבָה (יחזקאל כו ב), לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים⁶³⁷: (כד) וימלאו ימיה. אבל בתמר כתיב וַיְהִי בַעֲת לְדִתָּהּ (להלן לח כז), שלא מלאו ימיה כי לוי חדשים ילדתם⁶³⁸: והנה תומם. חסר, ובתמר תאומים (שם) מלא לפי ששניהם צדיקים, אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע⁶³⁹: (כה) אדמוני. סימן הוא שיהא שופך דמים⁶⁴⁰: כלו כאדרת שער. מלא שער כמלית של צמר המלאה שער⁶⁴¹, פלוקיד"א בלע"ז:

⁶³² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קי): ויתרוצצו הבנים בקרבה, שהיו חולקין בשביל העוה"ז והעוה"ב. באותה שעה רצה סמאל להרוג יעקב במעי אמו אלא שעמד מיכאל כנגדו באותה שעה עמד מיכאל ורצה לשרוף לסמאל עד שהושיב הקדוש ברוך הוא בתי דינים ביניהן.

⁶³³ עי' בראשית רבה (פרשה סג ס' ו): ותלך לדרוש את ה', וכי בתי כנסיות ובתי מדרשות היו באותן הימים, והלא לא הלכה אלא למדרש של שם ועבר, אלא ללמדך, שכל מי שהוא מקביל פני זקן כמקביל פני שכינה.

⁶³⁴ עי' שם (ס' ז): ויאמר ה' לה רבי יהודה בר רבי סימון ורבי יוחנן בשם רבי אליעזר ב"ר שמעון, מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת, ואף היא על ידי עילה. רבי אבא בר כהנא אומר, כמה כרכורין כרכר בשביל להשיח עמה, שנאמר ויאמר לא כי צחקת, והכתיב ותקרא שם ה' הדובר אליה, רבי לוי בשם רבי אבא [חמא] בר חנינא אמר, ע"י מלאך, רבי אלעזר אמר, על ידי שם בן נח.

⁶³⁵ עי' ע"ז (יא ע"א): ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך, אמר רב יהודה אמר רב, אל תקרי גוים אלא גיים, זה אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות ולא צנון לא בימות החמה ולא בימות הגשמים.

⁶³⁶ ועי' בתי מדרשות (לקוטי מדרשים מכתב יד, פרשת וירא): ושני לאמים ממעיך יפרדו, שהיה לכל אחד מהם דת, אחד אוהב ואחד שונא. האוהב נאמר ואוהב את יעקב (מלאכי א ב), והשונא נאמר ואת עשו שנאתי (שם).

⁶³⁷ עי' מגילה (ו ע"א): קסרי וירושלים, אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן אל תאמן, ישבו שתיהן אל תאמן, חרבה קסרי וישבה ירושלים, חרבה ירושלים וישבה קסרי, תאמן. שנאמר אמלאה החרבה, אם מליאה זו חרבה זו. אם מליאה זו חרבה זו. רב נחמן בר יצחק אמר, מהכא, ולאום מלאום יאמץ.

⁶³⁸ עי' בראשית רבה (פרשה סג ס' ח): וימלאו ימיה ללדת, להלן חסרים וכאן מלאים. להלן כתיב תאומים פרץ זרח, שניהם צדיקים. וכאן תומים, יעקב צדיק ועשו רשע.
⁶³⁹ עי' שם: להלן כתיב תאומים, פרץ זרח, שניהם צדיקים. וכאן תומים, יעקב צדיק ועשו רשע.

⁶⁴⁰ עי' שם: אדמוני, אמר רבי אבא בר כהנא, כאלו שופך דמים. וכיון שראה שמואל את דוד אדמוני, דכתיב וישלח ויביאהו והוא אדמוני (שמואל א טז) נתיירא ואמר, אף זה שופך דמים כעשו, אמר לו הקדוש ברוך הוא, עם יפה עינים, עשו מדעת עצמו הוא הורג, אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג.

⁶⁴¹ עי' שם: כלו כאדרת שער, אמר רבי חנינה כולו ראוי לאדרת. רבנן דרומאי בשם ר' אלכסנדר ורחבה בשם ר' אבא בר כהנא אמר, יצא כולו מפוזר ומפורד כאדרת לזרותו כמוץ וכקש מאדרא.

ויקראו שמו עשו. הכל קראו לו בן, לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה⁶⁴²:
 (כו) ואחרי כן יצא אחיו וגו'. שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו, בדין היה אוהו בו
 לעכבו, יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה תן
 בה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה והנכנסת אחרונה תצא
 ראשונה, נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון,
 ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה, ויפטור את רחמה ויטול את
 הבכורה מן הדין⁶⁴³: בעקב עשו. סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד
 ונוטלה הימנו⁶⁴⁴: ויקרא שמו יעקב. הקדוש ברוך הוא (ס"א אמר אתם קריתון לבכורכם
 שם אף אני אקרא לבני בכורי שם, הה"ד ויקרא שמו יעקב)⁶⁴⁵. דבר אחר, אביו קרא לו
 יעקב על שם אחיות העקב: בן ששים שנה. י' שנים משנשאה עד שנעשית בת י"ג שנה
 וראויה להריון, וי' שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא
 נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה. ושפחה לא רצה לישא לפי שנתקדש בהר
 המוריה להיות עולה תמימה: (כו) ויגדלו הנערים ויהי עשו. כל זמן שהיו קטנים לא היו
 נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם, כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה זה
 פירש לבתי מדרשות וזה פירש לעבודה זרה⁶⁴⁶: ידע ציד. לצוד ולרמות את אביו בפיו,
 ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות⁶⁴⁷:
 איש שדה. כמשמעו אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות: תם. אינו בקי בכל אלה, לבו
 כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי תם: ישב אהלים. אהלו של שם ואהלו של עבר⁶⁴⁸:
 (כח) בפיו. כתרנומו, בפיו של יצחק. ומדרשו, בפיו של עשו, שהיה צד אותו ומרמהו
 בדבריו⁶⁴⁹. (כט) ויזד. לשון בישול, כתרנומו: והוא עיף. ברציחה, כמה דתימא (ירמיה ד

⁶⁴² עי' בתי מדרשות (חלק א מדרש ילמדנו פרשת תולדות אות נח): כשנולד עשו וראו אותו
 באדרת שער, לא היו יודעים מה שם יקראו לו, באו בני אדם וקראו שמו עשו.

⁶⁴³ עי' בראשית רבה (פרשה סג ס' ח): מטרונא שאלה את רבי יוסי בן חלפתא אמרה ליה,
 למה יצא עשו תחלה, אמר לה טיפה ראשונה של יעקב היתה. אמר לה משל, אם תניחו שתי
 מרגליות בשפופרת אחת, לא זו שאת נותנה ראשונה יוצאה אחרונה, כך טיפה ראשונה של יעקב
 היתה.

⁶⁴⁴ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק לא): יעקב אחז בעקבו של עשו להפילו, שנאמר ואחרי כן יצא
 אחיו וידו אוחזת בעקב עשו. מכאן אתה למד שאין בני עשו נופלים עד שיבא שריד מיעקב
 ויקצץ רגליו של בני עשו מהר שעיר. שנאמר כל קביל די חזית. וכתוב אחר אומ' לי נקם ושלם.
 ועי' בתי מדרשות (מדרש ילמדנו פרשת תולדות אות נט): ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת
 בעקב עשו. מהו אוחזת, שאין מלכות יעקב מתחלת עד שתכלה מלכות עשו.

⁶⁴⁵ עי' מדרש תנחומא (שמות פיסקא ד): ואלה שמות נאין השמות לישראל את מוצא
 שהקב"ה קרא להן שמות וכו' ואף יעקב הקב"ה קרא לו שם שנאמר ויקרא שמו יעקב.

⁶⁴⁶ עי' בראשית רבה (פרשה סג ס' י): ויגדלו הנערים, רבי לוי אמר, משל להדס ועצבונית
 שהיו גדלים זה על גבי זה. וכיון שהגדילו והפריחו, זה נותן ריחו וזה חוחו. כך כל י"ג שנה
 שניהם הולכים לבית הספר, ושניהם באים מבית הספר. לאחר י"ג שנה, זה היה הולך לבתי
 מדרשות, וזה היה הולך לבתי עבודת כוכבים.

⁶⁴⁷ עי' שם: ויהי עשו איש יודע ציד, צד את הבריות בפיו, לא גנבת מאן גנב עמך ולא קטלית
 מאן קטל עמך. אמר רבי אבהו, שודני צידני, צד בבית צד בשדה. בבית, היך מתקנין מילחא,
 בשדה, היך מתקנין תבנא.

⁶⁴⁸ עי' שם: איש תם יושב אהלים, שני אהלים, בית מדרשו של שם ובית מדרשו של עבר.

⁶⁴⁹ עי' מדרש תנחומא (תולדות פיסקא ח): ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו, מהו כי ציד
 בפיו, היה צד את יצחק הצדיק בפיו.

לא) פִּי עֵיפָה נִפְשֵׁי לְהַרְגִים⁶⁵⁰: (ל) הלעיטני. אפתח פי ושפוך הרבה לתוכו, כמו ששנינו (שבת קנה ע"ב) אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו⁶⁵¹: מן האדם האדם. עדשים אדומות, ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה, ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקדוש ברוך הוא, לפיכך קצר הקדוש ברוך הוא ה' שנים משנותיו, שיצחק חי ק"פ שנה וזה קע"ה שנה⁶⁵². ובישל יעקב עדשים להברות את האבל. ולמה עדשים, שדומות לגלגל, שהאבלות לגלגל החוזר בעולם. (ועוד, מה עדשים אין להם פה כך האבל אין לו פה, שאסור לדבר⁶⁵³, ולפיכך המנהג להברות את האבל בתחלת מאכלו ביצים שהם עגולים ואין להם פה, כך אבל אין לו פה, כדאמרין במועד קטן (כא ע"ב), אָבֵל כָּל שְׁלֵשָׁה יָמִים הָרֵאשׁוֹנִים אֵינוּ מְשִׁיב שְׁלוֹם לְכָל אָדָם וְכָל שָׂכֵן שְׂאִינוּ שׂוֹאֵל בְּתַחֲלָה, מִגֵּ' וְעַד ז' מְשִׁיב וְאֵינוּ שׂוֹאֵל וְכוּ' בְּרִשְׁי יִשְׁן): (לא) מכרה כיום. כתרנומו, כיום דילהן, כיום שהוא ברור כך מכור לי מכירה ברורה: בכרתך. לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקדוש ברוך הוא⁶⁵⁴: (לב) הנה אנכי הולך למות. (מתנודדת והולכת היא הבכורה, שלא יהא כל עת העבודה בבכורות כי שבט לוי ימול אותה. ועוד,) אמר עשו מה טיבה של עבודה זו, אמר לו כמה אוהרות ועונשין ומיתות תלויין בה, כאותה ששנינו (סנהדרין כב ע"ב) אלו הן שבמיתה שתויי יין ופרועי ראש, אמר אני הולך למות על ידה אם כן מה חפץ לי בה: (לד) ויבו עשו. העיד הכתוב על רשעו

ע' בתי מדרשות (מדרש ילמדנו פרשת תולדות אות ס): ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו, כשהיה בא עשו מן החוץ היה אביו שאלו היכן היית היום, ואומר לו בבית המדרש, לא כך וכך היא הלכה מכך וכך, לא כך איסורו, לא כך התירו, ואומר לאביו (ולאמו) אבי, המלח מהו שתעשר, והיה תמה יצחק ואומר, ראה כמה בני מדקדק במצוות. ומתוך דברים אלו היה צדו בפיו ואוהבו.

ע' בתי מדרשות (מדרש איוב): ולפי שעשו גונב דעת אביו, היה לבנו רוח הקודש בגנבה כשהיה בא מבית עבר, אמר לו אביו במה עסקת היום, אמר לו בתרומות ומעשרות, אלא אבא מלח מהו במעשרות, והיה מרמה לקבל הברכות מאביו. אמר אביו כמה זה מחמיר במצות, ואין ציד בפיו אלא הלכות, שנאמר בפיו ובלבבך לעשותו (דברים ל יד).

⁶⁵⁰ ע' בראשית רבה (פרשה סג סי' יב): שעבר עשו שתי עבירות, שבא עשו על נערה המאורסה שנא' כי בשדה מצאה (דברים כב). והוא עיף, שהרג את הנפש. היך מה ד"א כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד).

⁶⁵¹ ע' שם: ויאמר עשו הלעיטני נא מן האדום. א"ר זעירא, פער פיו אותו הרשע כגמל, א"ל, אנה פתח פומי, ואת תהא משתדר ואזיל. כהדא דתנינן, אין אובסין את הגמל ולא דורסין אבל מלעיטין.

⁶⁵² ע' שם: ויבא עשו מן השדה, רבי יודן בשם רבי אייבו ורבי פנחס בשם רבי לוי ורבנן בשם רבי סימון, את מוצא אברהם חיה קע"ה שנה ויצחק ק"פ, אלא אותן ה' שנים שמנע הקב"ה מחייו, מפני שעבר עשו שתי עבירות וכו' אמר הקב"ה כך הבטחתי את אברהם ואמרתי לו, ואתה תבא אל אבותיך בשלום, זו היא שיבה טובה. והוא רואה לבן בנו עובד עבודת כוכבים ומגלה עריות ושופך דמים, מוטב לו שיפטר בשלום. זה הוא שכתוב (תהלים סג) כי טוב חסדך מחיים.

⁶⁵³ ע' בבא בתרא (טז ע"ב): אותו היום נפטר אברהם אבינו, ועשה יעקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את יצחק אביו. ומ"ש של עדשים, אמרי במערבא משמיה דרבה בר מרי, מה עדשה זו אין לה פה, אף אבל אין לו פה. דבר אחר, מה עדשה זו מגולגלת, אף אבילות מגולגלת ומחזרת על באי העולם. מאי בינייהו, איכא בינייהו לנחומי בביעי.

⁶⁵⁴ ע' בראשית רבה (פרשה סג סי' יג): ויאמר השבעה לי, מה ראה אבינו יעקב שנתן נפשו על הבכורה, דתנינן עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורים, משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים אמר יהי' רשע זה עומד ומקריב לפיכך נתן נפשו על הבכורה.

שביזה עבודתו של מקום⁶⁵⁵:

פרק בו (ב) אל תרד מצרימה. שהיה דעתו לרדת למצרים כמו שירד אביו בימי הרעב, אמר לו אל תרד מצרימה, שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך⁶⁵⁶: (ג) האל. כמו האלה: (ד) והתברכו בזרעך. אדם אומר לבנו יהא זרעך כזרעו של יצחק. וכן בכל המקרא. וזה אב לכולן, כְּךָ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לְאָמֵר יִשְׂמַךְ וְגו' (להלן מח ב). ואף לענין הקללה מצינו כן, וְהִיְתָה הָאִשָּׁה לְאֵלָהּ (במדבר ה כז), שהמקלל שונאו אומר תהא כפלוגית, וכן וְהִנְחַתֶּם שְׂמֵכֶם לְשִׁבוּעָה לְבְחִירֵי (ישעיה סה טו), שהנשבע אומר אהא כפלוגי אם עשיתי כך וכך: (ה) שמע אברהם בקולי. כשנסיתי אותו: וישמר משמרת. גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה, כגון שניות לעריות ושבבות לשבת⁶⁵⁷: מצותי. דברים שאילו לא נכתבו ראויין הם להצטוות, כגון גזל ושפיכות דמים (יומא סז ע"ב): חקותי. דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז, שאין טעם בדבר אלא גזירת המלך וחקותיו על עבדיו⁶⁵⁸: ותורת. להביא תורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני⁶⁵⁹: (ז) לאשתו. על אשתו, כמו אִמְרֵי לִי אֲחֵי הוּא (לעיל כ יג): (ח) כי ארכו. אמר מעתה אין לי לדאוג מאחר שלא אנסוה עד עכשיו, ולא נזהר להיות נשמר: וישקף אבימלך וגו'. שראהו משמש ממתו⁶⁶⁰: (י) אחד העם. המיוחד בעם, זה המלך⁶⁶¹: והבאת

⁶⁵⁵ עי' ב"ב (טז ע"ב): שט את הבכורה, דכתיב ויבז עשו את הבכורה.

⁶⁵⁶ עי' בראשית רבה (פרשה סד סי' ג): גור בארץ הזאת א"ר הושעיה את עולה תמימה, מה עולה אם יצאת חוץ לקלעים היא נפסלת אף את אם יצאת חוץ לארץ נפסלת.

⁶⁵⁷ עי' יבמות (כא ע"א): ושמרתם את משמרת, עשו משמרת למשמרת.

⁶⁵⁸ עי' פסיקתא רבתי (פיסקא יד): זאת חוקת התורה וגו'. ר' יהושע בשם ר' לוי ארבעה דברים יצר הרע משיב עליהם ובכולהם כתב בהו חוקה, ואילו הן, אשת אחיו וכלאים ושעיר המשתלח ופרה אדומה, אשת אחיו מניין ערות אשת אחיך לא תגלה (ויקרא י"ח ט"ז) מת בלא בנים מותרת לו, וכתב ביה חוקה ושמרתם את חוקותי וגו' (שם שם), כלאים מניין לא תלבש שעטנז (דברים כ"ב י"א) סדין בציצית מותר, וכתב ביה [חוקה] את חוקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים וגו' (ויקרא י"ט ט"ט), שעיר המשתלח מניין והמשלח השעיר לעזאזל יבס בגדיו (שם ט"ז כ"ו) הוא עצמו מכפר על אחרים, וכתב ביה חוקה והיתה זאת לחוקת עולם וגו' (שם שם ל"ד), פרה אדומה דתנינן תמן כל העסוקים בפרה מתחילה ועד סוף מטמאין בגדים (פרה פ"ד מ"ד) והיא עצמה מטהרת אחרים, וכתב ביה חוקה זאת חוקת התורה וגו'.

⁶⁵⁹ עי' תוספתא קדושין (פרק ה): תורת לא נאמר אלא ותורות, מלמד שנתגלו לו טעמי תורה ודקדוקיה.

⁶⁶⁰ בראשית רבה (פרשה סד סי' ה): ויהי כי ארכו לו שם הימים, א"ר יוחנן חלום קשה ונבואה קשה אבל שוטה אריכות ימים מבטלת, נבואה קשה מנין שכך היו ישראל אומרים לנביא (יחזקאל יב) יארכו הימים ואבד כל חזון, אבל שוטה אריכות ימים מבטלת, מיצחק דכתיב ויהי כי ארכו לו שם הימים מיד והנה יצחק מצחק, רבי חייא בר אבא אמר בשביל שהעלו לך ימים רבים היית עושה את הדבר הזה לא כך א"ר יוחנן המשמש מטתו ביום הרי זה מגונה, דא"ר אין תשמש המטה אלא בלילה, שנא' (אסתר ב) בערב היא באה ובבקר היא שבה.

ועי' זוהר (תולדות קמ ע"ב): ויהי כי ארכו לו שם הימים וגו' את רבקה אשתו דייקא וכו' וכי ס"ד דיצחק הוה משמש ערסיה ביממא דהא תנינן ישראל קדישין אינון ולא משמשי ערסייהו ביממא ויצחק דהוה קדיש הוה משמש ערסיה ביממא אלא ודאי אבימלך חכים הוה ואיהו אסתכל באצטגנינותא דיליה דאיהו חלון כתיב הכא בעד החלון וכתב התם (שופטים ה') בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא מה להלן באצטגנינותא אוף ה"נ באצטגנינותא וחמא דלא הוה כמה דהוה אמר יצחק אלא ודאי איהו מצחק ואיהי אתתיה.

תרגום: "ויהי כי ארכו לו שם הימים" וגו', "את רבקה אשתו", דוקא, וכו' וכי תעלה על דעתך שיצחק היה משמש מטתו ביום, שהרי שנינו, ישראל הם קדושים

עלינו אשם. אם שכב כבר הבאת עלינו אשם: (יב) בארץ ההוא. אף על פי שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה כארץ שבעה הגוים: בשנה ההוא. אף על פי שאינה כתקנה, שהיתה שנת רעבון: בארץ ההיא בשנה ההיא. שניהם למה, לומר שהארץ קשה והשנה קשה (ב"ר פס"ד סי' ו'): מאה שערים. שאמרו כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת מאה ממה שאמרוהו. ורבותינו אמרו, אומדן זה למעשרות היה⁶⁶²: (יג) כי גדל מאד. שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך⁶⁶³: (יד) ועבדה רבה. פעולה רבה, בלשון לע"ז אוברני"א. עבודה משמע עבודה אחת, עבדה משמע פעולה רבה: (טו) סתמום פלשתים. מפני שאמרו תקלה הם לנו מפני הגייסות הבאות עלינו⁶⁶⁴. טמונון פלשתאי לשון סתימה, ובלשון התלמוד מטמטם את הלב (פסחים מב ע"א): (יז) בנחל גרר. רחוק מן העיר: (יח) וישב ויחפר. הבארות אשר חפרו בימי אברהם אביו, ופלשתים סתמום, וקודם שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן: (כ) עשק. ערעור: כי התעשקו עמו. נתעשקו עמו עליה במריבה וערעור: (כא) שטנה. נושימנ"ט: (כב) ופרינו בארץ. כתרנומו וניפוש בארעא: (כו) ואחזת מרעהו. כתרנומו וסיעת מרחמוהו, סיעת מאוהביו⁶⁶⁵. ויש פותרין מרעהו, מ' מיסוד התיבה, כמו שלשים מרעים דשמשון (שופטים יד יא), כדי שתהיה תיבת ואחזת דבוקה. אבל אין דרך ארץ לדבר על המלכות כן סיעת אוהביו, שאם כן כל סיעת אוהביו הולך עמו ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים, לכן יש לפותרו כלשון הראשון. ואל תתמה על תי"ו של אחזת, ואף על פי שאינה תיבה סמוכה, יש דוגמתה במקרא עזרת מצר (תהלים ס יג), ושבכת ולא מיין (ישעיה נא כא): אחזת. לשון קביצה ואגודה שנאחזין יחד: (כח) ראו ראינו. ראו באביך ראינו בך⁶⁶⁶. תהי נא אלה בינותינו וגו'. האלה אשר בינותינו מימי אביך תהי גם עתה בינותנו ובינך: (כט) לא נגענוך. כשאמרנו לך מעמנו (פסוק מז): אתה. גם אתה (ס"א עתה) עשה לנו כמו כן: (לג) שבעה. על שם הברית: (לד)

ולא משמשים מטתם ביום, ויצחק שהיה קדוש היה משמש מטתו ביום, אלא ודאי שאבימלך היה חכם, והוא הסתכל באיצטגנינותו שהוא חלון. כתוב כאן "בעד החלון", וכתוב שם "בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא", מה להלן באיצטגנינות אף כאן באיצטגנינות. וראה שלא היה כמו שיצחק היה אומר, אלא ודאי הוא מצחק, והיא אשתו.

⁶⁶¹ עי' במדבר רבה (פרשה ג סי' ו'): אין יחיד אלא לשון גדולה, כמה דתימא כמעט שכב אחד העם.

וכן עי' שם (פרשה י סי' ה'): כ"מ שנא' אחד גדול הוא, וכו' באומות כיוצא בהן וכן באבימלך הוא אומר (בראשית כב) כמעט שכב אחד העם לפי שהיה מלך.

⁶⁶² עי' בראשית רבה (פרשה סד סי' ו'): וימצא בשנה ההוא מאה שערים, מאה כורים מאה שערים מאה מנינים מאה שערים. מלמד שהאמידו אותה ועשת מאה, כמה שהאמידו. והלא אין הברכה שורה על דבר שהוא במשקל ובמנין, מפני מה מדד אותה, מפני המעשרות.

⁶⁶³ עי' שם (סי' ז): ויגדל האיש וילך הלך וגדל, א"ר חנין עד שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך.

⁶⁶⁴ עי' תוספתא סוטה (פ"י ה"ב): כל זמן שהיה אברהם קיים, היה בארות נובעות מים. משמת אברהם, מה הוא אומר (שם) וכל הבארות אשר חפרו וגו', אמרו, הואיל ואין נובעות מים, אינם אלא תקלה לנו מפני גייסות. עמדו וסתמו. בא יצחק והיו בארות נובעות מים. שנאמר (שם) וישב יצחק ויחפור את בארות המים וגו' ויחפרו עבדי וגו'.

⁶⁶⁵ עי' בראשית רבה (פרשה סד סי' ט): ואחזת מרעהו רבי יהודה אמר אחזת מרעהו היה שמו. רבי נחמיה אמר סיעת מרחמוהו.

⁶⁶⁶ עי' שם (סי' י): ויאמרו ראה ראינו, ראינו מעשיך ומעשה אבותיך.

בן ארבעים שנה. עשו היה נמשל לחזיר, שנאמר (תהלים פ יד) יִכְרַסְמֶנָה חֲזִיר מִיָּעַר. החזיר הזה כשהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור, כך אלו גוולים וחומסים ומראים עצמם כשרים. כל מ' שנה היה עשו צד נשים מתחת יד בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן מ' אמר, אבא בן מ' שנה נשא אשה אף אני כן⁶⁶⁷: (לה) מורת רוח. לשון המראת רוח, כמו מְמַרְמְרִים הָיִיתֶם (דברים ט כד), כל מעשיהן היו להכעיס ולעצבון: ליצחק ולרבקה. שהיו עובדות עבודה זרה⁶⁶⁸:

פרק כז (א) ותכהין. בעשנן של אלו (שהיו מעשנות ומקטירות לעבודה זרה)⁶⁶⁹. דבר אחר, כשנעקד על גבי המזבח והיה אביו רוצה לשחטו, באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעוניהם ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו⁶⁷⁰. דבר אחר, כדי שיטול יעקב את הברכות⁶⁷¹: (ב) לא ידעתי יום מותי. אמר רבי יהושע בן קרחה, אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפניו וחמש לאחר כן, ויצחק היה בן קכ"ג (כי יעקב בן ס"ג כשנתברך דוק ברש"י סוף הסדר), אמר, שמא לפרק אמי אני מגיע והיא מתה בת קכ"ז והריני בן חמש שנים סמוך לפרקה, לפיכך לא ידעתי יום מותי, שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא⁶⁷²: (ג) שא נא. לשון השחזה, כאותה ששנינו (ביצה כח ע"א)

⁶⁶⁷ עי' שם (פרשה סה סי' א): ויהי בן ארבעים שנה הה"ד יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ). ר' פנחס בשם רבי סימון, מכל הנביאים לא פירסמוה אלא שנים, משה ואסף. משה אמר (דברים יד) ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא. אסף אמר יכרסמנה חזיר מיער. למה הוא מושלה בחזיר, אלא מה חזיר הזה, בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו כלומר שאני טהור, כך מלכות הזאת הרשעה גוזלת וחומסת נראת כאלו מצעת את הבימה. כך עשו, כל ארבעים שנה צד נשי אנשים ומענה אותם, וכיון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו. אמר, מה אבא נשא אשה בן ארבעים שנה, אף אני נושא אשה בן ארבעים שנה.

⁶⁶⁸ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק מח): רבון העולמים, אל תשכח חטאת עשו שעשה לאביו שלקח נשים נכריות מזבחות ומקטרות לע"ז למרר שני חיי אבותיו. שנ' ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה, זכור חטאתו על בניו ועל בני בניו עד סוף כל הדורות. וכן עי' תרגום יונתן.

⁶⁶⁹ עי' מדרש תנחומא (תולדות פיסקא ח): ותכהין עיניו, מה כתיב למעלה, ותהיין מורת רוח ליצחק, ואח"כ ותכהין עיניו. מפני הכעס שהיה מכעיסו, לפי שהשכינה היתה שרויה בביתו של יצחק, עמד עשו ונטל מבנות כנען, והיו נשיו מעשנות ומקטרות לעבודה זרה שלהם ונסתלקה הימנו שכינה מיצחק, והיה רואה יצחק ומיצר. אמר הקב"ה, הריני מכהה את עיניו שלא יראה ויוסיף צער. לפיכך ותכהין עיניו.

⁶⁷⁰ עי' בראשית רבה (פרשה סה סי' י): [עוצם עיניו] מראות, מכח אותה ראייה. שבשעה שעקד אברהם אבינו את בנו על גבי המזבח, בכו מלאכי השרת. הה"ד הן אראלם צעקו חוצה וגו' (ישעיה לג), ונשרו דמעוניהם לעיניהם לתוך עיניו, והיו רשומות בתוך עיניו. וכיון שהזקין, כהו עיניו. הה"ד ויהי כי זקן יצחק וגו'. ד"א מראות, מכח אותה הראייה. שבשעה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח, תלה עיניו במרום והביט בשכינה. מושלים אותו משל למה הדבר דומה, למלך שהיה מטייל בפתח פלטין שלו, ותלה עיניו וראה בנו של אוהבו מציץ עליו בעד החלון. אמר, אם הורגו אני עכשיו, מכריע אני את אוהבי. אלא גוזרני שיסתמו חלונותיו. כך, בשעה שהעקיד אברהם אבינו את בנו על גבי המזבח, תלה עיניו והביט בשכינה. אמר הקב"ה, אם הורגו אני עכשיו אני מכריע את אברהם אוהבי אלא גוזר אני שיכהו עיניו וכיון שהזקין כהו עיניו ויהי כי זקן יצחק וגו'.

⁶⁷¹ עי' מדרש תנחומא (תולדות פיסקא ח): למה כהו עיניו, לפי שהיה צפוי לפני הקב"ה שיצחק יברך לעשו. אמר הקב"ה, יכהו עיניו ויבא יעקב ויטול את הברכות, ולא יהא יודע יצחק למי הוא מברך.

⁶⁷² עי' בראשית רבה (פרשה סה סי' יב): א"ר יהושע בן קרחה, הגיע אדם לפרק אבותיו קודם לה' שנים ולאחר חמש שנים, ידאג מן המיתה. שכן יצחק אמר, אם לשניו של אבא אני מגיע, עד עכשיו מתבקש לי אם לשנים של אמי אני מגיע.

אין משחזרין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה. חדר סכינך ושחוט יפה, שלא תאכילני נבלה⁶⁷³: תליך. חרבך שדרך לתלותה: וצודה לי. מן ההפקר ולא מן הגזל⁶⁷⁴: (ה) לצוד ציד להביא. מהו להביא, אם לא ימצא ציד יביא מן הגזל⁶⁷⁵: (ז) לפני ה'. ברשותו, שיסכים על ידי: (ט) וקח לי. משלי הם ואינם גזל, שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום⁶⁷⁶: שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק, אלא פסח היה, האחד הקריב לפסחו והאחד עשה מטעמים. בפרקי דרבי אליעזר (פרק לא⁶⁷⁷): כאשר אהב. כי טעם הגדי כטעם הצבי: (יא) איש שָׁעַר. בעל שער: (יב) ימשני. כמו מְמַשֵּׁשׁ בְּצִהָרִים (דברים כח כט): (טו) החמדת. הנקיות, כתרנומו דכיתא. דבר אחר, שחמד אותן מן נמרוד⁶⁷⁸: אשר אתה בבית. והלא כמה נשים היו לו והוא מפקיד אצל אמו, אלא שהיה בקי במעשיהן וחושדן⁶⁷⁹: (יט) אנכי עשו בכרך. אנכי המביא לך, ועשו הוא בכורך⁶⁸⁰: עשיתי. כמה דברים כאשר דברת אלי: שבה. לשון מיסב על השלחן, לכך מתורגם אסתחר: (כא) גשה נא ואמשך. אמר יצחק בלבו, אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו, וזה אמר פי הקרה ה' אֱלֹהֶיךָ (פסוק כ)⁶⁸¹: (כב) קול יעקב. שמדבר בלשון תחנונים קום נא (פסוק יט), אבל עשו בלשון קנטוריא דבר יָקָם אָבִי (להלן פסוק לא)⁶⁸²: (כד) ויאמר אני. לא אמר אני עשו, אלא אני⁶⁸³: (כז) וירח וגו'. והלא אין ריח רע יותר

⁶⁷³ עי' שם (סי' יג): ועתה שא נא כליך, שחזו מאני זינך, שלא תאכילני נבילות וטריפות. סב מאני זינך, שלא תאכילני גזילות וחמסים.

⁶⁷⁴ עי' הערה קודמת.

⁶⁷⁵ עי' שם: וילך עשו השדה לצוד ציד להביא. אם מצא הרי מוטב, ואם לאו, להביא מן הגזילות ומן החמסין.

⁶⁷⁶ עי' שם (סי' יד): וקח לי משם שני גדיי עזים טובים, א"ר לוי, אם מצאת, הרי מוטב, ואם לאו הבא לי מפרפורנין שלי. שכך כתב לה, שהוא מעלה לה שני גדיים בכל יום.

⁶⁷⁷ ז"ל: וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק, אלא להקריב אחד קרבן פסחים, ואחד עשה מטעמים.

⁶⁷⁸ עי' בראשית רבה (פרשה סה סי' טז): ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות, מה שחמד מנמרוד והרגו ונטלן. הה"ד חמד רשע מצוד רעים (משלי יב).

⁶⁷⁹ עי' שם: אשר אתה בבית כמה נשים היו לו ואת אמרת אשר אתה בבית, אלא דהוה ידע מאי עובדיהון, א"ר אבא בר כהנא, עובדא הוה בהדא סיעא דפריצין בהדה כפר חטיאה דהוון.

⁶⁸⁰ עי' שם (סי' יח): אנכי עשו בכורך, א"ר לוי, אנכי עתיד לקבל עשרת הדברות, אבל עשו בכורך.

ועי' זהר וישלח קסז ע"ב: אנכי עשו בכורך, וכי יאות הוא לצדיקא כיעקב למחלף שמיא בשמא דמסאבא, אלא אנכי פסקא טעמא, ואמר אנכי מאן דאנא, אבל עשו בכורך.

⁶⁸¹ עי' בראשית רבה (פרשה סה סי' יט): בשעה שאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, אמר יצחק, יודע אני שאין עשו מזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא, זה מזכיר, אין זה עשו אלא יעקב.

⁶⁸² עי' מדרש תנחומא (תולדות פיסקא יא): כיון שנכנס הרשע התחיל קורא לאביו בזדון יקום אבי ויאכל מציד בנו, והכתוב אומר עליו (שם יח), בבא רשע בוא גם בוז. יקום אבי, היה גוזר עליו, אבל יעקב לא אמר כן, אלא נא, בלשון בקשה, קום נא, שבה, ואכלה. שלשתן לשון בקשה לשון שפלות וענותנות. ואותו רשע אמר יקום אבי ויאכל. אמר ליה הקב"ה ליעקב, אתה אמרת קום נא, הרי בן בנך משה יאמר לי קומה ה' ויפוצו (במדבר י). אתה אמרת שבה, בן בנך יאמר (שם) שובה ה' רבבות וגו'. אבל עשו שאמר יקום אבי בו בלשון אני מעורר עליו מדת הדין. שנאמר (תהלים סח) יקום אלהים יפוצו אויביו, יקום אבי.

⁶⁸³ עי' במדבר רבה (פרשה י סי' ו): אתה זה בני עשו ויאמר אני, איני עשו אלא יעקב או אשה.

משמץ העזים, אלא מלמד שנכנסה עמו ריח גן עדן⁶⁸⁴: כריח שדה אשר ברכו ה'. שנתן בו ריח טוב, וזהו שדה תפוחים, כך דרשו רז"ל (תענית כט ע"ב): (כח) ויתן לך. יתן ויחזור ויתן⁶⁸⁵. ולפי פשוטו מוסב לענין הראשון, ראה ריח בני שנתן לו הקדוש ברוך הוא כריח שדה וגו', ועוד יתן לך מטל השמים וגו': מטל השמים. כמשמעו. ומדרש אנדה יש להרבה פנים. [האלהים. מהו האלהים בדין אם ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך. אבל לעשו אמר, מְשַׁמְנֵי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבְךָ (להלן פסוק מט), בין צדיק בין רשע יתן לך. וממנו למד שלמה כשעשה הבית סידר תפלתו, ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו את הדין לא יקרא עליך תגר, לפיכך וְנָתַתָּ לְאִישׁ כְּכֹל דְרָכָיו אֲשֶׁר תִּדְעֶה אֶת לִבָּבוֹ (מלכים א' ח לט), אבל נכרי מחוסר אמונה, לפיכך אמר אֲתָה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וגו' וְעָשִׂיתָ כְּכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא אֵלֶיךָ הַנִּכְרִי (שם פסוק מג), בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו כדי שלא יקרא עליך תגר⁶⁸⁶]: (כט) בני אמך. ויעקב אמר ליהודה בְּנֵי אָבִיךָ (להלן מט ח), לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות, וכאן שלא נשא אלא אשה אחת אמר בני אמך⁶⁸⁷: ארריך ארור ומברכך ברוך. ובבלעם הוא אומר מְבַרְכֶּיךָ בְּרוּךְ וְאֲרִיךְ אָרוּר (במדבר כד ט), הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלווה ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם, לפיכך יצחק הקדים קללת אוררים לברכת מברכים, והרשעים תחלתן שלווה וסופן יסורין, לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה⁶⁸⁸: (ל) יצא יצא. זה יוצא וזה בא (תנחומא יא): (לג) ויחרד. כתרגומו ותנה, לשון תמיה. ומדרשו, ראה גיהנם פתוחה מתחתיו⁶⁸⁹: מי אפוא. לשון לעצמו משמש עם

⁶⁸⁴ עי' בראשית רבה (פרשה סה סי' כב): ויגש וישק לו וירח את ריח בגדיו, א"ר יוחנן אין לך דבר שריחו קשה מן השטף הזה של עזים, ואת אמרת וירח את ריח בגדיו ויברכהו, אלא בשעה שנכנס אבינו יעקב אצל אביו, נכנסה עמו גן עדן. הדא הוא דא"ל ראה ריח בני כריח שדה. ובשעה שנכנס עשו אצל אביו, נכנסה עמו גיהנם. המד"א בא זדון ויבא קלון (משלי כ).

⁶⁸⁵ עי' שם (פרשה סו סי' ג): ויתן לך, יתן ויחזור ויתן לך. יתן לך ברכות, ויתן לך כיבושיהו. יתן לך שלך, ויתן לך של אביך. יתן לך שלך, ויתן לך של אחיך. רבי אחא אמר, יתן לך ויתן לך, אלהותא אימתי, לכשתצטרך לה.

⁶⁸⁶ עי' אגדת בראשית (פרק מג): ויתן לך האלהים (בראשית כז כח) בדין אם יש לך מעשים נותן לך, ואם לאו אינו נותן לך. אבל בעשו לא אמר לו ויתן לך, אלא הנה משמני הארץ וגו' (שם שם לט), לא הזכיר [שמו של] הקדוש ברוך הוא, אלא הנה משמני הארץ. אבל ליעקב ויתן לך האלהים מטל השמים. משל לסוחר שמכרו לו כלים שני בני אדם, אחד מכרו לו כלים בעשרה זהובים, ואחד במאתי זהובים. הלכו עמו ליטול הימנו. מיד נתן לאותו עשרה זהובים, והלך לו. והשני היה משהה. אמר לו, לאותו נתת, מיד ואני יושב ממתין. אמר לו אותו, היל' לו ליטול קימעה בעשר זהובים, והיה בידי, ונתתי לו. אבל אתה מאתים יש לך ליטול, ואני עומד מן השלחן שתטול. כך לעשו נתן מיד, הנה משמני הארץ וגו'. למה, שאין לו אלא העולם הזה. אבל ליעקב, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ).

⁶⁸⁷ עי' בראשית רבה (פרשה סו סי' ד): וישתחו לך בני אמך, הכא את אמר וישתחו לך בני אמך, ולהלן את אמר וישתחו לך בני אביך (בראשית מט), אלא יעקב, ע"י שנטל ד' נשים לאה ורחל זלפה ובלהה, הוא אומר בני אביך. יצחק נטל רבקה, אמר בני אמך.

⁶⁸⁸ עי' שם: אורריך ארור וגו', ולהלן אומר מברכך ברוך ואורריך ארור, אלא בלעם, ע"י שהיה שונא, פתח בברכה וסיים בקללה. ויצחק, שהיה אוהב, פתח בקללה וסיים בברכה. רבי יצחק בר רבי חייא אמר, הרשעים, ע"י שתחלתן שלווה וסופן יסורין, פותחין בברכה וחותמין בקללה, מברכין ברוך ואורריך ארור. הצדיקים, ע"י שתחלתן יסורין וסופן שלווה, הם פותחין בקללה וחותמין בברכה, אורריך ארור ומברכך ברוך.

⁶⁸⁹ עי' מדרש תנחומא (וזאת הברכה סי' א): ויחרד יצחק. למה ויחרד, אמר רבי אלעזר בן פדת, שראה גיהנם פתוח לפניו.

ועי' בראשית רבה (פרשה סז פסקה ב): א"ר יוחנן, מי שיש לו שני בנים, אחד יוצא ואחד נכנס, חריד, אתמהא. אלא בשעה שנכנס עשו אצל אביו, נכנסה עמו גיהנם.

כמה דברים. דבר אחר, איפוא איה פה, מי הוא ואיפה הוא הצד ציד: ואכל מכל. מכל טעמים שבקשתי לטעום טעמתי בו⁶⁹⁰: גם ברוך יהיה. שלא תאמר אילולי שרימה יעקב לאביו לא נטל את הברכות, לכך הסכים וברכו מדעתו⁶⁹¹: (לה) במרמה. בחכמה⁶⁹²: (לו) הכי קרא שמו. לשון תימה הוא, כמו הָכִי אָחִי אַתָּה (להלן כט טו), שמא לכך נקרא שמו יעקב על שם סופו שהוא עתיד לעקבני. תנחומא, למה חרד יצחק, אמר שמא עון יש בי שברכתי הקטן לפני הגדול ושנתי סדר היחס. התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים. אמר לו אביו, מה עשה לך. אמר לו, את בכרתי לקח. אמר, בכך הייתי מצר וחרד, שמא עברתי על שורת הדין, עכשיו לבכור ברכתי, גם פְּרוּך יְהִיָּה (לעיל פסוק לג)⁶⁹³: ויעקבני. כתרגומו, וְכַמְנִי, אַרְבַּנִי וְאַרְבֵּי (דברים יט יא) וכמן. ויש מתרגמין וְכַמְנִי, נתחכם לי: אצלת. לשון הפרשה, כמו וַיֵּאָצֵּל (במדבר יא כה). (ס"א ויצל וַיֵּצֵל (להלן לא ט)):(לו) הן גביר. ברכה זו שביעית היא והוא עושה אותה ראשונה, אלא אמר לו מה תועלת לך בברכה, אם תקנה נכסים שלו הם, שהרי גביר שמתיו לך ומה שקנה עבד קנה רבו⁶⁹⁴: ולכה אפוא מה אעשה. איה איפה אבקש מה לעשות לך: (לח) הברכה אחת. ה"א זו משמשת לשון תמיה, כמו הַכְּמִתִּים, הַשְּׂמִנָּה הוא (במדבר יג יט-כ). הַכְּמִתִּים נָבֵל (שמואל ב' ג לג): (לט) משמני הארץ וגו'. זו איטליאה של יון⁶⁹⁵: (מ) ועל הרבך. כמו בהרבך. יש על שהוא במקום אות ב', כמו עַמְדָתְם על חַרְבְּכֶם (יחזקאל לג כו) בהרבכם, על צְבָאתֶם (שמות ו כו) בצבאותם: והיה כאשר תריד. לשון צער, כמו אָרִיד בְּשִׁיחֵי (תהלים נה ג), כלומר כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנטל, וּפְרַקְתָּ עָלוּ וגו' (ב"ר פס"ז סי' ז'⁶⁹⁶): (מא) יקרבו ימי אבל אבי. כמשמעו, שלא אצער את אבא. ומדרש אגדה לכמה פנים יש: (מב) ויגד לרבקה. ברוח הקודש הונד לה מה שעשו מהרהר בלבו⁶⁹⁷: מתנחם לך. נחם על האחזה לחשוב מחשבה אחרת להתנכר לך ולהרגך. ומדרש אגדה, כבר אתה מת בעיניו ושתה עליך כוס של

⁶⁹⁰ עי' שם: ואוכל מכל, רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אומר מכל מה שנברא בששת ימי בראשית, ר' נחמיה אומר מכל טוב שהוא מתוקן לעתיד לבא. אמר לו, עיקרו של דבר מה האכילך, אמר לו, איני יודע, אלא טועם הייתי טעם פת טעם בשר טעם דגים טעם חגבים, טעם כל מעדנים שבעולם.

⁶⁹¹ עי' שם: א"ר לוי לפי שהיה אבינו יצחק מתפחד ואומר, תאמר שלא עשיתי כשורה שעשיתי את שאינו בכור כיון שאמר את בכורתי לקח, אמר יאות ברכתני. אמר ר"א, אין קיום הגט אלא בחותמיו, שלא תאמר אלולי שרימה יעקב באביו לא נטל את הברכות, ת"ל גם ברוך יהיה.

⁶⁹² עי' שם (סי' ד): בא אחיך במרמה, ר' יוחנן אמר, בא בחכמת תורתו.

⁶⁹³ מדרש תנחומא (תולדות סי' כג): התחיל מצעק ואומר, הכי קרא שמו יעקב וגו'. א"ל אביו, ומה אעשה לך, א"ל כבר לקח את בכורתי, א"ל יצחק על הדבר הזה הייתי מיצר ואומר שמא עברתי על מצות הדין וברכתי את הקטן לפני הגדול, עתה שכבר ברכתיו גם ברוך יהיה.

⁶⁹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה סז סי' ה): ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר, א"ר ברכיה, הן גביר שמתיו לך, ברכה שביעית. ולמה הוא אומרה לו תחלה, אלא א"ל, מלך עשיתיהו עליך, וברכותיך שלו הן. עבדא דמאן נכסיה, דמאן עבדא כל מה דיליה למרא, ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים.

⁶⁹⁵ עי' שם (סי' ו): ויען יצחק ויאמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך, זו איטליאה.

⁶⁹⁶ ז"ל: א"ר יוסי בר חלפתא, אם ראית אחיך פורק עולה של תורה מעליו, גזור עליו שמדים ואתה שולט בו.

⁶⁹⁷ עי' בראשית רבה (פרשה סז סי' ט): ויוגד לרבקה וגו' מי הגיד לה, רבי חגי בשם רבי יצחק, אמהות נביאות היו, ורבקה היתה מן האמהות.

תנחומים⁶⁹⁸. ולפי פשוטו, לשון תנחומים, מתנחם הוא על הברכות בהריגתך: (מד) אחדים. מועטים: (מה) למה אשכל. אהיה שכולה משניכם, (לימד על) הקובר את בניו (שקריו) נקרא שכול. וכן ביעקב אמר בְּאֶשֶׁר שָׁכַלְתִּי שָׁכַלְתִּי (להלן מג יד): גם שניכם. אם יקום עליך ואתה תהרגנו יעמדו בניו ויהרגוך, ורוח הקדש נזרקה בה ונתנבאה שביום אחד ימותו, כמו שמפורש בפ' המקנא לאשתו (סוטה יג ע"א⁶⁹⁹): (מו) קצתי בחיי. מאסתי בחיי:

פרק כח (ב) פדנה. כמו לפדן: ביתה בתואל. לבית בתואל. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה (יבמות יג ע"ב): (ג) ואל שדי. מי שדי בברכותיו למתברכין מפיו יברך אותך: (ד) את ברכת אברהם. שאמר לו וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל (לעיל יב ב), וְהִתְפַּרְכּוּ בְּזַרְעֶךָ (לעיל כב יח), יהיו אותן ברכות האמורות בשבילך, ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך⁷⁰⁰: (ה) אם יעקב ועשו. איני יודע מה מלמדנו: (ז) וישמע יעקב. מחובר לענין של מעלה, וירא עשו כי ברך יצחק וגו', וכי שלח אותו פדנה ארם, וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם, וכי רעות בנות כנען, והלך גם הוא אל ישמעאל: (ט) אהות נביות. ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שהיא אהות נביות (עיין לעיל כה יג), אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה, והשיאה נביות אחיה. ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ס"ג שנים, שהרי ישמעאל בן ע"ד שנים היה כשנולד יעקב, ש"ד שנה היה גדול ישמעאל מיצחק ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם הרי ע"ד, ושנותיו היו קל"ו, שנאמר (לעיל כה יז) וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל וְגו', נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ס"ג שנים היה. ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה, ואחר כך הלך לחרן, שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף אלא י"ד שנה, שנאמר (להלן לא מא) עֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשֵׁתִי בְנִתִיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצִאֲנֶךָ, ושכר הצאן משנולד יוסף היה, שנאמר (להלן ל כה) וַיְהִי בְּאֶשֶׁר יִלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וְגו', ויוסף בן ל' שנה היה כשמלך, ומשם עד שירד יעקב למצרים ט' שנים ז' של שובע וכו' של רעב, ויעקב אמר לפרעה יְמֵי שְׁנֵי מְנוּחֵי שְׁלֹשִׁים וּמָאתַיִם שָׁנָה (להלן מז ט), צא וחשוב י"ד שנה שלפני לידת יוסף ושלושים של יוסף ותשע משמלך עד שבא יעקב הרי נ"ג, וכשפירש מאביו היה בן ס"ג הרי קי"ו, והוא אומר שלשים ומאת שנה, הרי חסרים י"ד שנים, הא למדת שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר י"ד שנים. (אבל לא נענש עליהם בזכות התורה, שהרי לא פירש יוסף מאביו אלא כ"ב שנה, דהיינו מי"ז עד ל"ט, כנגד כ"ב שפירש יעקב מאביו

⁶⁹⁸ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קטז): הנה עשו אחיך מתנחם לך, כמת הוא תוה עליך, כמת הוא מתנחם עליך, כבר הוא שותה עליך כוס תנחומין.

⁶⁹⁹ ז"ל: א"ר אבהו, אל תקרי אמרי שפר אלא אמרי ספר, חושים בריה דדן תמן הוה, ויקירן ליה אודניה. אמר להו, מאי האי, ואמרו ליה קא מעכב האי, עד דאתי נפתלי מארעא דמצרים, אמר להו, ועד דאתי נפתלי מארעא דמצרים יהא אבי אבא מוטל בבזיון, שקל קולפא, מחייה ארישיה, נתון עיניה ונפלו אכרעא דיעקב. פתחינהו יעקב לעיניה ואחיך. והיינו דכתיב, ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע. באותה שעה נתקיימה נבואתה של רבקה, דכתיב למה אשכל גם שניכם יום אחד. ואף על גב דמיתתן לא ביום אחד הואי קבורתן מיהא ביום אחד הואי.

⁷⁰⁰ עי' במדבר רבה (פרשה ב פסקה יב): ויתן לך את ברכת אברהם מהו את א"ר חמא בר חנינא כך אמר לו ברכה שנתברכנו אני ואברהם כאחד כי ברך אברכך ברכה לאב ברכה לבן והרבה ארבה רבייה לאב רבייה לבן וכחול אשר על שפת הים את הברכה הזו מסר יצחק ליעקב.

ולא כבודו, והם כ' שנים בבית לבן ושתי שנים ששהה בדרך, כדכתיב וַיֵּבֶן לוֹ בַּיִת וַלְמִקְנָהּ עָשָׂה סֶפֶת (להלן ל'ג יז), ופ"י רז"ל מזה הפסוק ששהה י"ח חדשים בדרך, דבית הוה בימות הגשמים וסוכות הוה בימות החמה, ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל משפירש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן ק"ל שנים ששם אנו מוצאים עוד י"ד שנים, אלא ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו, ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם, ולא פירש יוסף ממנו אלא כ"ב שנה מדה כנגד מדה. ע"כ ברש"י ישן⁷⁰¹: על נשיו. הוסיף רשעה על רשעתו (ר"ל מרשעת על מרשעות שהיו לו כבר וק"ל), שלא גרש את הראשונות⁷⁰²:

חסלת פרשת תולדות

פרשת ויצא

(י) ויצא יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל, הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתיב (לעיל פסוק ו) וַיֵּרָא עֵשָׂו פִּי בֶרֶךְ וּגּוֹ', ומשגמר חזר לענין הראשון: ויצא. לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה ולמה הזכיר יציאתו, אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, יצא משם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה. וכן וַיֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם (רות א ז) האמור בנעמי ורות⁷⁰³: וילך חרנה. יצא ללכת לחרן: (יא) ויפגע במקום. לא הזכיר הכתוב באיזה מקום אלא במקום הנזכר במקום אחר, הוא הר המוריה, שנאמר בו (לעיל כב ד) וַיֵּרָא אֶת הַמָּקוֹם מֵרְחֹק: ויפגע. כמו ופגע ביריחו (יהושע טז ז), ופגע בַּרְפָּשֶׁת (שם יט יא). ורבותינו פירשו לשון תפלה, כמו וְאֵל תִּפְגַּע בִּי (ירמיה ז טז). ולמדנו

⁷⁰¹ ע"י מגילה (יז ע"א): תניא, היה יעקב אבינו בשעה שנתברך מאביו בן ששים ושלש שנה, ובו בפרק מת ישמעאל, דכתיב וירא עשו כי ברך וגו', וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל אחות נביות, ממשמע שנאמר בת ישמעאל, איני יודע שהיא אחות נביות, מלמד שקידשה ישמעאל ומת, והשיאה נביות אחיה. שתין ותלת, וארביסר עד דמתיליד יוסף, הא שבעין ושבעה. וכתיב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, הא מאה ושבע, שב דשבעא ותרתי דכפנא, הא מאה ושיתסר. וכתיב ויאמר פרעה אל יעקב, כמה ימי שני חיך, ויאמר יעקב אל פרעה, ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, מאה ושיתסר הויין, אלא שמע מינה ארבע עשרה שנין דהוה בבית עבר לא חשיב להו. דתניא, היה יעקב בבית עבר מוטמן ארבע עשרה שנה, עבר מת לאחר שירד יעקב אבינו לארם נהרים שתי שנים. יצא משם, ובא לו לארם נהרים. נמצא, כשעמד על הבאר, בן שבעים ושבע שנה. ומנלן דלא מיענש, דתניא, נמצא יוסף שפירש מאביו עשרים ושתיים שנה כשם שפירש יעקב אבינו מאביו, דיעקב תלתין ושיתא הויין, אלא ארביסר דהוה בבית עבר, לא חשיב להו סוף סוף דבית לבן עשרין שנין הויין, אלא משום דאשתהי באורחא תרתין שנין. דתניא, יצא מארם נהרים ובא לו לסכות, ועשה שם שמונה עשר חודש. שנאמר, ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות. ובבית אל, עשה ששה חדשים והקריב זבחים.

⁷⁰² ע"י בראשית רבה (פרשה סז סי' ג): אמר ר"א, אלו הוציא את הראשונות, יפה היה. אלא על נשיו, כאב על כאב.

⁷⁰³ ע"י שם (פרשה סח סי' ו): ויצא, וכי לא יצא משם אלא הוא, והרי כמה חמרים וכמה גמלים יצאו, ואת אמר ויצא יעקב, רבי (זעירא) עזריה בשם ר' יהודה בר סימון אמר, בזמן שהצדיק בעיר, הוא זיוה הוא הדרה. יצא משם, פנה זיוה פנה הדרה. ודכוותה ותצא מן המקום אשר היתה שמה וגו' (רות א). ותצא, וכי לא יצא מן המקום אלא היא, והרי כמה חמרים כמה גמלים יצאו, ואומר ותצא, רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון ור' חנין בשם ר' שמואל בר ר' יצחק אמר, כשהצדיק בעיר, הוא זיוה הוא הדרה. יצא משם, פנה זיוה פנה הדרה. ניחא דתמן לא היתה שם אלא אותה הצדקת בלבד, אלא הכא דהוי יצחק ורבקה, רבי עזריה בשם רבי סימון אמר לא דומה זכותו של צדיק אחד לזכותו של שני צדיקים.

שתקן תפלת ערבית⁷⁰⁴. ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל, ללמדך שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפ' גיד הנשה (חולין צא ע"ב⁷⁰⁵): כי בא השמש. היה לו לכתוב ויבא השמש וילן שם, כי בא השמש משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם⁷⁰⁶: וישם מראשותיו. עשן כמין מרוב סביב לראשו, שירא מפני חיות רעות⁷⁰⁷. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשן הקדוש ברוך הוא אבן אחת, וזהו שנאמר (להלן פסוק יח) וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁיתוֹ⁷⁰⁸: וישכב במקום ההוא. לשון מיעוט, באותו מקום שכב אבל י"ד שנים ששמש בבית עבר לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה⁷⁰⁹: (יב) עלים וירדים. עולים תחלה ואחר כך יורדים. מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו⁷¹⁰: (יג) נצב עליו. לשמרו (במד"ר פ"ד ס"א): ואלהי יצחק. אף על פי שלא מצינו במקרא שיחד הקדוש ברוך הוא שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני, משום שנאמר (איוב טו טו) הֲיֵן בְּקֶדְשׁוֹ לֹא יֵאֱמִין, כאן ייחד שמו על יצחק, לפי שכהו עיניו וכלוא בבית והרי הוא כמת ויצר הרע פסק ממנו⁷¹¹: שכב עליה. קיפל הקדוש ברוך הוא כל ארץ ישראל תחתיו, רמז לו שתהא נוחה ליכבש לבניו (כארבע אמות שזה מקומו של אדם)⁷¹²: (יד) ופרצת. וחזקת, כמו וְכֵן יִפְרֹץ (שמות א יב): (טו) אנכי עמך. לפי שהיה ירא מעשו ומלבן: עד אשר אם עשיתי. אם משמש בלשון כי: דברתי לך. לצרכך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו לך הבטחתי ולא לעשו, שלא אמרתי לו כי

⁷⁰⁴ עי' ברכות (כו ע"ב): יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי.
⁷⁰⁵ ז"ל: ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה, וכתוב ויפגע במקום. כי מטא לחרון, אמר, אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי, כדי יהיב דעתיה למיהדר, קפצה ליה ארעא. מיד ויפגע במקום.

⁷⁰⁶ עי' שם: כד צלי בעי למיהדר אמר הקב"ה צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה מיד בא השמש.

⁷⁰⁷ עי' בראשית רבה (פרשה ס"ח ס"א יא): ר' לוי ור"א בשם ר' יוסי בר זימרא אמר, עשן כמין מרזב ונתן תחת ראשו שהיה מתיירא מן החיות.

⁷⁰⁸ עי' חולין (צא ע"ב): כתיב ויקח מאבני המקום, וכתוב ויקח את האבן. אמר רבי יצחק, מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד, וכל אחת ואחת אומרת עלי יניח צדיק זה ראשו. תנא, וכולן נבלעו באחד.

⁷⁰⁹ עי' בראשית רבה (פרשה סח ס"א יא): וישכב במקום ההוא, רבי יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אמר, כאן שכב, אבל כל י"ד שנה שהיה טמון בבית עבר לא שכב. ור' נחמיה אמר, כאן שכב, אבל כל כ' שנה שעמד בביתו של לבן לא שכב.

⁷¹⁰ עי' שם (ס"א יב): עולים ויורדים בו, עולים אותם שליוו אותו בארץ ישראל, יורדים אלו שליוו אותו בחוצה לארץ.

⁷¹¹ עי' מדרש תנחומא (תולדות ס"א ז): אתה מוצא, כל מי שנתייסם בעיניו כאלו הוא מת. כיצד, אמר רשב"י, אין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו על הצדיקים בחייהם אלא לאחר מיתתן. שנאמר לקדושים אשר בארץ המה וגו' (תהלים טז), אימתי הן קדושים, כשהן קבורים בארץ, שכל זמן שהן חיות אין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו עליהן. כל כך למה, שאין הקדוש ברוך הוא מאמין בהן שלא יטעה אותן היצר הרע, וכיון שמתים הקדוש ברוך הוא מיחד שמו עליהן. והרי מצינו שיחד הקדוש ברוך הוא שמו על יצחק הצדיק בחייו, שכן הוא אומר ליעקב, אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, רבי ברכיה ורבנן. רבנן אמרי, רואה את אפרו כאלו הוא צבור על גבי המזבח, ורבי ברכיה אמר, הואיל ונתייסם בעיניו כאלו הוא מת, לפי שהיה גנוז לתוך הבית ויצר הרע פסק הימנו.

⁷¹² עי' חולין (צא ע"ב): אשר אתה שוכב עליה וגו', מאי רבותיה, אמר רבי יצחק, מלמד שקפלה הקב"ה לכל ארץ ישראל והניחה תחת יעקב אבינו, שתהא נוחה ליכבש לבניו.

יצחק יקרא לך זרע אלא כי ביצחק (לעיל כא יב) ולא כל יצחק (גדרים לא ע"א), וכן כל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אצל דבור משמשים לשון על, וזה יוכיח שהרי עם יעקב לא דיבר קודם לכן: (טז) ואנכי לא ידעתי. שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה: (יז) כי אם בית אלהים. אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא, הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש⁷¹³, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שפועו נגד ירושלים. (וכלפי) [ולפי] שאמרו רבותינו שאמר הקדוש ברוך הוא צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה⁷¹⁴, ועוד אמרו יעקב קראו לירושלים בית אל⁷¹⁵ וזו לזו היא ולא ירושלים, ומהיכן למדו לומר כן, אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן, וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (דף צא ע"ב) שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו ויפגע במקום⁷¹⁶. ואם תאמר, כשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם, איהו לא יחייב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו, איהו עד חרן אזל, כדאמרינן בפרק גיד הנשה (חולין צא ע"ב), וקרא מוכיח וַיֵּלֶךְ חֶרֶןָה (פסוק י), כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ. (בית אל לא זה הוא הסמוך לעי אלא לירושלים, ועל שם שהיתה עיר האלהים קראה בית אל, והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם, והוא השדה שהתפלל בו יצחק, וכן אמרו בגמרא (פסחים פח ע"א) לכו ונעלה וגו' (ישעיה ב ג), לא כאברהם שקראו הר ולא כיצחק שקראו שדה אלא כיעקב שקראו בית אל⁷¹⁷).: מה נורא. תרגום מה דחילו אתרא הדין. דחילו שם דבר הוא, כמו סוכלתנו, וכסו למלבש: וזה שער השמים. מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה⁷¹⁸. ומדרשו, שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה⁷¹⁹: (כ) אם יהיה אלהים עמדי. אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני להיות עמדי, כמו שאמר לי וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ (לעיל פסוק טו)⁷²⁰. ושמרני. כמו שאמר לי וְשָׁמְרָתִיךְ כְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְוֶךָ⁷²¹: ונתן לי לחם לאכל. כמו

⁷¹³ עי' בראשית רבה (פרשה סט סי' ז): ר"א בשם ר' יוסי בן זמרא אמר, הסולם הזה עומד בבאר שבע, ושיפועו מגיע עד בית המקדש. מ"ט, ויצא יעקב מבאר שבע ויחלוס והנה סולם, וירא ויאמר מה נורא המקום הזה. א"ר יהודה בר' סימון, הסולם הזה עומד בבית המקדש ושיפועו מגיע עד בית אל.

⁷¹⁴ עי' לעיל הערה 705.
⁷¹⁵ עי' פסחים (פח ע"א): יעקב שקראו [להר המוריה] בית, שנאמר ויקרא את שם המקום ההוא בית אל.

⁷¹⁶ עי' לעיל הערה 705.
⁷¹⁷ ז"ל: לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וגו' אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק, אלא לא כאברהם שכתוב בו הר שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה, ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה, אלא כיעקב שקראו בית. שנאמר ויקרא את שם המקום ההוא בית אל.

⁷¹⁸ עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור צא): מכאן אמרו, כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים כאילו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים הוא שם ופתח פתוח לשמוע תפלה, שנאמר, וזה שער השמים.

⁷¹⁹ עי' שם (מזמור ל): אמר רב חסדא, לית מילתא פליגא, שבית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה.

⁷²⁰ עי' בראשית רבה (פרשה ע סי' ד): רבי אבהו ור' יונתן, חד אמר מסורסת היא הפרשה, ואחרינא אמר על הסדר נאמרה. מ"ד מסורסת היא הפרשה, שכבר הבטיחו הקב"ה, שנאמר והנה

שאמר כי לא אֶעֱזֹבְךָ. והמבקש לחם הוא קרוי נעזב, שנאמר (תהלים לו כה) וְלֹא רָאִיתִי צְדִיק נֶעְזֵב וְזָרְעוֹ מִבְּקֵשׁ לֶחֶם⁷²²: (כא) ושבת. כמו שאמר לי וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה (לעיל פסוק טו): בשלום. שלם מן החטא, שלא אלמד מדרכי לבן⁷²³. והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול בזרעי, כמו שנאמר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ (שם), והבטחה זו הבטיח לאברהם שנאמר (לעיל יז ז) לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיךָ⁷²⁴. (זרעך מיוחס, שלא ימצא בו שום פסול): (כב) והאבן הזאת. כך מפורש וי"ו זו של והאבן, אם יעשה לי את אלה ואף אני אעשה זאת: והאבן הזאת אשר שמתי מצבה וגו'. כתרנומו, אהי פלח עלה קדם ה', וכן עשה בשונו מפרן ארם כשאמר לו קום עֲלֵה בֵּית אֵל (להלן לה א), מה נאמר שם (פסוק יד), וַיַּצַּב יַעֲקֹב מִצְבָּה וְגו' וַיִּסַּךְ עָלֶיהָ נֶסֶךְ:

פרק כט (א) וישא יעקב רגליו. משנתכשר בשורה טובה שהובטח בשמירה נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת, כך מפורש בבראשית רבה (פ"ע סי' ה)⁷²⁵: (ב) ישקו העדרים. משקים הרועים את העדרים, והמקרא דבר בלשון קצרה: (ג) ונאספו. רגילים היו להאסף, לפי שהיתה האבן גדולה: וגללו. וגוללין ותרנומו ומגנדרין. כל לשון הווה משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר, לפי שכל דבר ההוה תמיד כבר היה ועתיד להיות: והשיבו. תרנומו ומתיבין: (ו) באה עם הצאן. הטעם באל"ף, ותרנומו אתיא. וְרָחַל בָּאָה (להלן פסוק

אנכי עמך, והוא אומר אם יהיה אלהים עמדי, אתמהא. מ"ד על הסדר נאמרה, מה אני מקיים אם יהיה אלהים עמדי, אלא כך אמר יעקב, אם יתקיימו לי התנאים שאמר לי להיות עמי ולשמרני אני אקיים את נדרי.

⁷²¹ עי' שם (פרשה סט סי' ו): והנה אנכי עמך, ושמרתך בכל אשר תלך, רבנן אמרי, על הכל השיבו, ועל הפרנסה לא השיבו, אם יהיה אלהים עמדי, אמר לו הנה אנכי עמך ושמרני בדרך הזה, שנאמר ושמרתך בכל אשר תלך, ושבת בשלום אל בית אבי, והשיבותך אל האדמה הזאת, ועל הפרנסה לא השיבו. א"ר איסי אף על הפרנסה השיבו, שנאמר כי לא אעזבך, ואין עזיבה אלא פרנסה. המד"א ולא ראיתי צדיק נעזב וגו' (תהלים לז).
⁷²² עי' הערה הקודמת.

⁷²³ עי' בראשית רבה (פרשה ע' סי' ד): רבי אבהו ורבנן רבי אבהו אמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, מלשון הרע, היך מה דאת אמר (ירמיה ט) וידרכו את לשונם קשתם שקר. ונתן לי לחם לאכול, מגילוי עריות, המד"א (בראשית לט) ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל, לשון נקי. ושבת בשלום אל בית אבי, משפיות דמים. והיה ה' לי לאלהים, מעבודת כוכבים. רבנן פתרון לה בכל עניינא, אם יהיה אלהים עמדי, ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך, מעבודת כוכבים מגילוי עריות משפיות דמים מלה"ר. אין דרך אלא עבודת כוכבים, כמד"א (עמוס ח) הנשבעים באשמת שומרון ואמרו חי אלהיך דן וחי דרך באר שבע. ואין דרך אלא גילוי עריות, שנאמר (משלי ל) כן דרך אשה מנאפת וגו'. ואין דרך אלא שפיות דמים, שנאמר (שם א) בני אל תלך בדרך אותם מנע רגלך מנתיבתם וגו'. ואין דרך אלא לשון הרע, שנא' (בראשית לא) וישמע יעקב את דברי בני לבן לאמר לקח יעקב.

⁷²⁴ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז תתלג): שמע ישראל למה נאמר. לפי שנאמר דבר אל בני ישראל, דבר אל בני אברהם ויצחק לא נאמר, אלא בני ישראל, זכה יעקב אבינו שיאמר דבור לבניו, לפי שהיה יעקב מפחד כל ימיו ואמר, אוי לי שמא תצא ממני פסולת כדרך שיצא מאבותי, אברהם יצא ממנו ישמעאל, יצחק יצא ממנו עשו, ישמעאל עבד אלילים שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית. אמר יעקב, אבינו אברהם יצא ממנו ישמעאל, יצחק יצא ממנו עשו אבל אני לא תצא ממני פסולת. וכן הוא אומר, וידר יעקב נדר לאמר, וכי עלתה על לב היה יעקב אבינו אומר והיה ה' לי לאלהים, כביכול אם לאו אין לו לאלהים, תלמוד לומר שבת בשלום אלא בית אבי מכל מקום, ומה תלמוד לומר לי לאלהים, שיחול שמו עלי שלא תצא ממני פסולת מתחלה ועד סוף.

⁷²⁵ ז"ל: וישא יעקב רגליו, א"ר אחא חיי בשרים לב מרפא (משלי יד), כיון שנתבשר בשורה טובה, טעין ליביה ית רגלוהי. הדא אמרה כריסא טענא רגליא.

(ט), הטעם למעלה בבי"ת, ותרנומו אתת. הראשון לשון עושה, והשני לשון עשתה: (ז) הן עוד היום גדול. לפי שראה אותם רובצים כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד, אמר להן הן עוד היום גדול, כלומר אם שכירים אתם לא שלמתם פעולת היום, ואם הבהמות שלכם אף על פי כן לא עת האסף המקנה וגו'⁷²⁶: (ח) לא נוכל. להשקות לפי שהאבן גדולה: וגללו. זה מתורגם ויגדרון, לפי שהוא לשון עתיד: (י) ויגש יעקב ויגל. כאדם [כזה] שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית, להודיעך שכחו גדול⁷²⁷: (יא) ויבך. לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו לקבורה⁷²⁸. דבר אחר, לפי שבא בידים ריקניות, אמר, אליעזר עבד אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדרנות, ואני אין בידי כלום⁷²⁹. לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו להורגו והשיגו, ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק⁷³⁰ משך ידו. אמר לו, מה אעשה לצווי של אבא. אמר לו יעקב, טול מה שבידי⁷³¹ והעני חשוב כמת⁷³²: (יב) כי אחי אביה הוא. קרוב לאביה, כמו אֲנָשִׁים אֲחִים אֲנָחְנוּ (לעיל יג ה). ומדרשו, אם לרמאות הוא בא גם אני אחיו ברמאות⁷³³, ואם אדם כשר הוא גם אני בן רבקה אחותו הכשרה⁷³⁴: ותגד לאביה. לפי שאמה מתה לא היה לה להגיד אלא לו⁷³⁵:

⁷²⁶ עי' בראשית רבה (פרשה ע ס' יא): ויאמר הן עוד וגו', א"ל, אם שומרי שכר אתם הן עוד היום גדול, ואם שלכם אתם רועים לא עת האסף המקנה.

⁷²⁷ עי' קהלת רבה (פרשה ט ס' יג): כי לא לקלים המרוץ זה יעקב אבינו, אתמול וישא יעקב רגליו, היום כתיב ויאסף רגליו אל המטה. ולא לגבורים המלחמה זה יעקב, אתמול ויגש יעקב ויגל את האבן, אמר ר' יוחנן, כאדם שמעביר את הפקק מעל פי הצלוחית. והיום, וישאו בני ישראל את יעקב אביהם, בגופו, ואפי' בגלקטיקא לא היה יכול להטען.

⁷²⁸ עי' בראשית רבה (פרשה ע ס' יב): למה בכה, שראה שאינה נכנסת עמו לקבורה. הדא היא דהיא אמרה לה, לכן ישכב עמך הלילה. אמרה לה, עמך הוא דמיך, עמי לית הוא דמיך.

⁷²⁹ עי' שם: וישא את קולו ויבך, למה בכה, אמר, אליעזר בשעה שהלך להביא את רבקה, מה כתיב ביה ויקח העבד עשרה גמלים וגו' ואני לא נזם אחד ולא צמיד אחד.

⁷³⁰ עי' דברים רבה (פרשה ב ס' כ): כי תוליד בנים זש"ה פעולת צדיק לחיים תבואת רשע לחטאת (משלי י), פעולת צדיק לחיים, א"ר תנחום זה אליפז שגדל בחיקו של יצחק, ותבואת רשע לחטאת, זה עמלק שגדל בחיקו של עשו.

⁷³¹ עי' בראשית רבתי פרשת ויצא: אמרו רבותינו, כיון שראה עשו שנתחתן עם ישמעאל ולא נתקיימה מחשבתו, הלך וצוה אחד מבניו לרדוף אחר יעקב להורגו, ופגע ביעקב, א"ל אבי צוני להורגך ואני מתירא ממנו שלא יקללני, תן לי עצה היאך אקיים דברי אבי ולא יקללני, א"ל יעקב טול כל מה שיש לי ואשאר עני ואחשב כמת ונמצאת מקיים דברי אביך, מיד נטל כל מה שהיה לו והפשיטו והלך לו.

ועי' ספר הישר (תולדות), ויקרב אליפז מול יעקב, ויען ויאמר אליו, כה וכה צוה לי אבי ועתה לא אעבור על מצותו אשר צוני, וירא יעקב כי דבר עשו חזקה אל אליפז בנו, ויגש יעקב ויתחנן לאליפז ולאנשים אשר אתו, לאמר הנה כל אשר לי ואשר נתנו לי אבי ואמי קח לך ולך מעלי ואל תמיתני, ויהיה לך הדבר הזה אתי לצדקה. ויתן ה' את חן יעקב עיני אליפז בן עשו ואנשיו, וישמעו בקול יעקב ולא המיתוהו, ויקחו אליפז ואנשיו את כל אשר ליעקב ואת הכסף ואת הזהב אשר הוציא עמו מבאר שבע לא השאירו לו דבר וילכו מעליו אליפז ואנשיו וישובו בארה שבע אל עשו.

⁷³² עי' נדרים (סד ע"ב): תניא, ארבעה חשובין כמת, עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים.

⁷³³ עי' מגילה (יג ע"ב): ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא, וכי אחי אביה הוא, והלא בן אחות אביה הוא, אלא אמר לה מינסבא לי, אמרה ליה אין, מיהו אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה. אמר לה אחיו אנא ברמאות, אמרה ליה ומי שרי לצדיקי לסגויי ברמיותא, אמר לה אין, עם נבר תתבר ועם עקש תתפל.

⁷³⁴ עי' בראשית רבה (פרשה ע ס' יג): ויגד יעקב לרחל כי אחי וגו' וכי בן רבקה, אם לרמאות, כי אחי אביה הוא, ואם לצדיק, וכי בן רבקה הוא.

⁷³⁵ עי' שם: ותרץ ותגד לאביה, א"ר יוחנן לעולם אין האשה רגילה אלא לבית אמה. אתיביה, והא כתיב ותרץ ותגד לאביה, א"ל שמתה אמה, ולמי היה לה להגיד, לא לאביה.

(יג) ויריץ לקראתו. כסבור ממון הוא טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים⁷³⁶: ויחבק. כשלא ראה עמו כלום אמר שמא זהובים הביא והנם בחיקו⁷³⁷. וינשק לו. אמר שמא מרגליות הביא והם בפיו⁷³⁸: ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אונס אחיו, ושנטלו ממנו ממנו⁷³⁹: (יד) אך עצמי ובשרי. מעתה אין לי לאספך הביתה הואיל ואין בידך כלום, אלא מפני קורבה אטפל בך חדש ימים, וכן עשה⁷⁴⁰, ואף זו לא לתנם שהיה רועה צאנו: (טו) הכי אחי אתה. לשון תימה, וכי בשביל שאחי אתה תעבדני חנם: ועבדתני. כמו ותעבדני, וכן כל תיבה שהיא לשון עבר הוסיף וי"ו בראשה והיא הופכת התיבה להבא: (יז) רכות. שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ובכתה, שהיו הכל אומרים שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן הגדולה לגדול והקטנה לקטן⁷⁴¹. תאר. הוא צורת הפרצוף, לשון יתארהו בשךד (ישעיה מד יג). קונפא"ש בלע"י: מראה. הוא זיו קלסתר: (יח) אעבדך שבע שנים. הם ימים אחדים שאמרה לו אמו וישבת עמו ימים אַחָדִים (לעיל כז מד), ותדע שכן הוא, שהרי כתיב (להלן פסוק כ) וַיְהִי בְעֵינָיו כְּיָמִים אַחָדִים⁷⁴²: ברחל בתך הקטנה. כל הסימנים הללו למה, לפי שהיה יודע בו שהוא רמאי, אמר לו אעבדך ברחל, ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק, תלמוד לומר בתך, ושמא תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל, תלמוד לומר הקטנה. ואף על פי כן לא הועיל, שהרי רמהו⁷⁴³: (כא) מלאו ימי. שאמרה לי אמי. ועוד מלאו ימי, שהרי אני בן פ"ד שנה ואימתי אעמיד י"ב שבטים, וזהו שנאמר ואבואה אליה, והלא קל שבקלים אינו אומר כן, אלא להוליד תולדות אמר כן⁷⁴⁴: (כה) ויהי בבקר והנה היא לאה. אבל בלילה

⁷³⁶ עי' שם: ויהי כשמוע לבן וגו', אמר אליעזר פסול הבית היה, דכתיב ויקח העבד עשרה גמלים. זה, שהוא אהובו של בית, עאל"ו.

⁷³⁷ עי' שם: וכיון דלא חמי אפילו אפיסתיקתי, ויחבק לו, אמר, דינרים אינון ואינון בחרציה, וכיון דלא אשכח כלום, וינשק לו, אמר דלמא מרגליות אינון ואינון בפומיה, וכיון דלא חמא כלום, א"ל יעקב מה את סבור, ממון אתית טעין, לא אתית טעין אלא מילין, ויספר ללבן.

⁷³⁸ עי' הערה הקודמת.

⁷³⁹ עי' הערה הקודמת.

⁷⁴⁰ עי' שם (סי' יד): וישב עמו חדש ימים. א"ר אמי למדתך תורה דרך ארץ עד היכן צריך אדם להטפל בקרוביו, עד חדש ימים.

⁷⁴¹ עי' בבא בתרא (קכג ע"א): ועיני לאה רכות מאי רכות אילימא רכות ממש אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב דכתיב מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה, בגנות צדיקים דבר הכתוב, אלא א"ר אלעזר, שמתנותיה ארוכות. רב אמר, לעולם רכות ממש, ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה, שהיתה שומעת על פרשת דרכים בני אדם שהיו אומרים שני בנים יש לה לרבקה, שתי בנות יש לו ללבן גדולה וקטנה לקטן. והיתה יושבת על פרשת דרכים ומשאלת, גדול מה מעשיו, איש רע הוא מלסטם בריות. קטן מה מעשיו, איש תם יושב אוהלים. והיתה בוכה עד שנשרו ריסי עיניה.

⁷⁴² עי' בראשית רבה (פרשה סז סי' י): ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך וישבת עמו ימים אחדים. כתיב ויעבוד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים. א"ר חנינא בר פזי, נאמר כאן אחדים ונאמר להלן אחדים, מה להלן אחדים, שבע שנים, אף אחדים שנאמר כאן, שבע שנים.

⁷⁴³ עי' שם (פרשה ע סי' יז): ויאהב יעקב את רחל, בגין דאנא ידע דאנשי מקומך רמאין, לפיכך אני מברר עסקי עמך. ויאמר אעבדך ברחל בתך, ברחל, ולא בלאה. בתך, שלא תביא אחרת מן השוק ושמה רחל. קטנה, שלא תחליף שמותן זו בזו.

⁷⁴⁴ עי' שם (סי' יח): ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי, א"ר אייבו אפילו אדם פרוץ אין אומר כלשון הזה, כך היה יעקב אומר הבה את אשתי ואבואה אליה, אלא כך א"ל, אמר לי הקב"ה שאני מעמיד י"ב שבטים, עכשיו הרי אני כבן שמונים וד' שנים, ואם אין אני מעמידן עכשיו, אימתי אני מעמידן, לפיכך הוצרך הכתוב לומר ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי.

לא היתה לאה, לפי שמסר יעקב לרחל סימנים וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי, עמדה ומסרה לה אותן סימנים⁷⁴⁵: (כז) מלא שבע זאת. דבוק הוא, שהרי נקוד בחטף (פי' בשו"א), שְׁבוּעַ שֶׁל זֹאת, והן שבעת ימי המשתה. בנמרא ירושלמית במועד קטן (פ"א ה"ז⁷⁴⁶). ואי אפשר לומר שְׁבוּעַ ממש, שאם כן היה צריך לינקד בפת"ח השי"ן (ר"ל קמ"ן). ועוד, ששְׁבוּעַ לשון זכר, כדכתיב שְׁבַעָה שְׁבַעַת תִּסְפָּר לָךְ (דברים טז ט), לפיכך אין משמע שְׁבוּעַ אלא שבעה, שטיינ"א בלע"ז: ונתנה לך. לשון רבים, כמו גִּרְדָה וְנִבְלָה וְנִשְׁרָפָה (לעיל יא ג, ז), אף זה לשון ונתנה: גם את זאת. מיד לאחר שבעת ימי המשתה, ותעבוד לאחר נשואיה: (ל) עוד שבע שנים אחרות. אחרות הקישן לראשונות, מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה, ואף על פי שברמאות בא עליו⁷⁴⁷: (לב) ותקרא שמו ראובן. רבותינו פירשו, אמרה ראו מה בין בני לבן חמי, שמכר הבכורה ליעקב וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו, ולא עוד שלא ערער עליו אלא שבקש להוציאו מן הבור⁷⁴⁸: (לד) הפעם ילוה איש. לפי שהאמהות נביאות היו ויודעות שי"ב שבטים יוצאים מיעקב וד' נשים ישא, אמרה מעתה אין לו פתחון פה עלי שהרי נטלתי כל חלקי בבנים⁷⁴⁹: על כן. כל מי שנאמר בו על כן מרובה באוכלוסין, חוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם⁷⁵⁰: קרא שמו לוי. בכולם כתיב ותקרא, וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה, ששלח הקדוש ברוך הוא גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, ועל שם שלוחו במתנות קראו לוי: (לה) הפעם אודה. שנטלתי יותר מחלקי, מעתה יש לי להודות⁷⁵¹: פרק ל (א) ותקנא רחל באחתה. קנאה במעשיה הטובים, אמרה אלולי שצדקה ממני לא

⁷⁴⁵ עי' מגילה (יג ע"ב): אמר לה מינסבא לי, אמרה ליה אין, מיהו אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה. וכו' אמר לה ומאי רמיותא, אמרה ליה אית לי אחתא דקשישא מינאי, ולא מנסיב לי מקמה. מסר לה סימנים, כי מטא ליליא, אמרה, השתא מיכספא אחתאי, מסרתינהו ניהלה. והיינו דכתיב ויהי בבקר והנה היא לאה, מכלל דעד השתא לאו לאה היא, אלא מתוך סימנין שמסרה רחל ללאה לא הוה ידע עד השתא.

⁷⁴⁶ ז"ל: רבי לא שמע לה מן הדא (מלכים א ח) כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים. ר' יעקב בר אחא שמע לה מן הדא, מלא שבוע זאת.

⁷⁴⁷ עי' בראשית רבה (פרשה ע ס' כ): א"ר יהודה בר סימון, בנוהג שבעולם פועל עושה מלאכה עם בעל הבית שתים ושלש שעות באמונה, ובסוף הוא מתעצל במלאכתו. ברם הכא מה הראשונות שלימות אף האחרונות שלימות. מה הראשונות באמונה, אף האחרונות באמונה.
⁷⁴⁸ עי' ברכות (ז ע"ב): ראובן. אמר רבי אלעזר, אמרה לאה, ראו מה בין בני לבן חמי, דאילו בן חמי, אף על גב דמדעתיה זבניה לבכירותיה, דכתיב וימכר את בכרתו ליעקב, חזו מה כתיב ביה, וישטם עשו את יעקב, וכתיב ויאמר הכי קרא שמו יעקב, ויעקבני זה פעמים וגו', ואילו בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מניה. דכתיב ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף. אפילו הכי לא אקנא ביה, דכתיב וישמע ראובן ויצלהו מידם.
⁷⁴⁹ עי' לקמן הערה 751.

⁷⁵⁰ עי' בראשית רבה (פרשה עא ס' ד): ע"כ קרא שמו, בכל מקום שנאמר על כן, מרובה באוכלוסין.

⁷⁵¹ עי' שם: ותאמר הפעם אודה את ה', ר' ברכיה בשם ר' לוי, לכהן שירד לגורן נתן לו א' כור של מעשר, ולא החזיק לו טובה, ואחד נתן לו קומץ של חולין והחזיק לו טובה. אמר ליה, אדוני הכהן אני נתתי לך כור, וזה לא נתן לך אלא קומץ ואתה מחזיק לו טובה, אמר ליה את מחלקי נתת לי, אבל זה נתן לי משלו לפיכך אני מחזיק לו טובה. כך לפי שהיו אמהות סבורות שזו מעמדת שלשה וזו מעמדת שלשה, וכיון שילדה לאה בן ד', אמרה הפעם אודה את ה'.

זכתה לבנים⁷⁵²: הבה לי. וכי כך עשה אביך לאמך, והלא התפלל עליה⁷⁵³: מתה אנכי. מכאן למי שאין לו בנים שחשוב כמת⁷⁵⁴: (ב) התחת. וכי במקומו אני: אשר מנע ממך. את אומרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא, אבא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים, ממך מנע ולא ממני⁷⁵⁵. (ג) על ברכי. כתרנומו, ואנא ארבי: ואבנה גם אנכי. מהו גם, אמרה לו, זקנך אברהם היו לו בנים מהגר וחגר מתניו כנגד שרה. אמר לה, זקנתי הכניסה צרתה לביתה. אמרה לו, אם הדבר הזה מעכב הנה אמת: ואבנה גם אנכי ממנה. כשרה⁷⁵⁶: (ו) דנני אלהים. דנני וחייבני וזכני⁷⁵⁷: (ח) נפתולי אלהים. מנחם בן סרוק פירשו במחברת צמיד פתיל (במדבר יט טו), חבורים מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון עקש ופתלתול, נתעקשתי והפצרת פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי: גם יכלתי. הסכים על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפלה, נפתולי אלהים נפתלתי בקשות החביבות לפניו נתקבלתי ונתערתתי כאחותי: נפתלתי. נתקבלה תפלתי. ומדרש אנדה יש רבים בלשון נוטריקון⁷⁵⁸: (י) ותלד זלפה. בכולן נאמר הריון הוין מזלפה, לפי שהיתה בחורה מכולן⁷⁵⁹ ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה, שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכך מנהגן ליתן שפחה הגדולה לגדולה והקטנה לקטנה: (יא) בא גד. בא מזל טוב, כמו גד גדי וסנוק לא (שבת סז ע"ב), ודומה לו הערכים לגד שלחן (ישעיה סה יא). ומדרש אנדה, שנולד מהול, כמו גדו אילנא (דניאל ד יא), ולא ידעתי על מה נכתב תיבה אחת. דבר אחר, למה נקראת תיבה אחת בנד, כמו בנדת בי כשבאת אל שפחתי, כאיש שבנד באשת נעורים⁷⁶⁰: (יד) בימי

⁷⁵² עי' שם (סי' ו): ותרא רחל כי לא ילדה וגו' ותקנא רחל באחותה. א"ר יצחק, כתיב אל יקנא לבן בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום (משלי כג) ואת אמרת ותקנא רחל באחותה, אלא מלמד שקינאתה במעשיה הטובים. אמרה, אילולי שהיא צדקת לא היתה יולדת.

⁷⁵³ עי' מדרש אגדת בראשית (פרק נב): הבה לי בנים. אם תבקש את, אני יולדת. עשה כשם שעשה יצחק אביך שהיתה אשתו עקרה, והתפלל עליה, שנאמר ויעתר יצחק (שם כה כא).

⁷⁵⁴ עי' נדרים (סד ע"ב): אמר רבי יהושע בן לוי, כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת, שנאמר הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. ותניא, ארבעה חשובין כמת: עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים. עני, דכתיב כי מתו כל האנשים. מצורע, דכתיב אל נא תהי כמת. וסומא, דכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם. ומי שאין לו בנים, דכתיב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי.

⁷⁵⁵ עי' בראשית רבה (פרשה עא סי' ז): ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן, ממך מנע ממני לא מנע. אמרה לו, כך עשה אביך לאמך, לא חגר מתניו כנגדה. אמר לה, אבי לא היה לו בנים, אבל אני יש לי בנים. אמרה לו וזקינך לא היה לו בנים, וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה, יכולה את לעשות כשם שעשתה זקנתי, אמרה לו מה עשתה, אמר לה הכניסה צרתה לתוך ביתה. אמרה לו, אם הדבר הזה מעכב, הנה אמת: בלהה, בא אליה ואבנה גם אנכי. מה זו נבנית על ידי צרתה, אף זו נבנית על ידי צרתה.

⁷⁵⁶ עי' הערה הקודמת.

⁷⁵⁷ עי' שם: ותאמר רחל דנני אלהים, דנני וחייבני, דנני וזכני. שנאמר ורחל עקרה. דנני וזכני, שנאמר ויתן לי בן.

⁷⁵⁸ עי' שם (סי' ח): ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי וגו', נופתי פתיתי תליתי אחותי עלי. א"ר יוחנן, נינפה היה לי לעשות לפני אחותי, אילו שלחתי ואמרתי לו תן דעתך שהן מרמים בך, לא היה פורש. אלא אמרתי, אם אין אני כדאי שיבנה העולם ממני, יבנה מאחותי. ד"א, נפתולי, פיתוליה לא דידי הוין, כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשבילי. ד"א, נופת עצמו לא שלי היא, דברי תורה שנאמר בהם (תהלים יט) ונופת צופים יהיו נאמרים בחלקו של נפתלי.

⁷⁵⁹ עי' שם (סי' ט): ותלד זלפה שפחת לאה, בכולם כתיב ותהר, וכאן ותלד, אלא בחורה היתה ולא היתה ניכרת בעיבורה.

⁷⁶⁰ עי' זוהר ויחי (רמד ע"ב): א"ר יצחק אלמלא דהוי גד מבני שפחות שעתא קיימא ליה לאשלמא יתיר מכלא הדא הוא דכתיב (בראשית ל') בא גד קרי וכתוב בגד חסר אל"ף דהא שעתא

קציר חטים. להגיד שבחן של שבטים, שעת הקציר היה ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים, אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו⁷⁶¹: דודאים. שיגלי, עשב הוא, ובלשון ישמעאל יסמין⁷⁶²: (טז) ולקחת גם את דודאי בני. בתמיה, ולעשות עוד זאת ליקח גם את דודאי בני, ותרגומו ולמיסב: לכן ישכב עמך הלילה. שלי היתה שכבת לילה זו, ואני נותנה לך תחת דודאי בנך. ולפי שזולזה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו⁷⁶³: (טז) שכר שכרתוך. נתתי לרחל שכרה: בלילה הוא. הקדוש ברוך הוא סייעו שיצא משם יששכר⁷⁶⁴: (יז) וישמע אלהים אל לאה. שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים⁷⁶⁵: (כ) זכר טוב. כתרנומו: יזבלני. לשון בית זבול (מלכים א' ח יג), הירבריי"א בלע"ז, בית מדור. מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי, שיש לי בנים כנגד כל נשיו: (כא) דינה. פירשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה, אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה עליו ונהפך לנקבה⁷⁶⁶: (כב) ויזכר אלהים את רחל. זכר לה שמסרה סימניה לאחותה⁷⁶⁷, ושהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסד הפייט,

קיימא בשלימו ואסתלק מניה הדא הוא דכתיב (איוב ו') אחי בגדו כמו נחל בגין דהווא נהר דנגיד אסתלק בהאי שעתא וכתיב בגד חסר אל"ף ועל דא לא זכה בארעא קדישא ואסתלק מניה. תרגום: אמר רבי יצחק, אלמלא שהיה גד מבני השפחות, השעה עמדה לו להשלים יותר מהכל. זהו שכתוב בא גז, קרי, וכתוב "בגד" חסר אל"ף, שהרי השעה עומדת בשלמות, והסתלקה ממנו. זהו שכתוב "אחי בגדו כמו נחל", משום שאותו נהר שמשך הסתלק באותה שעה, וכתוב "בגד" חסר אל"ף, ולכן לא זכה בארץ הקדושה והסתלק ממנה.

⁷⁶¹ עי' סנהדרין (צט ע"ב): וילך ראובן בימי קציר חטים, אמר רבא ברבי יצחק אמר רב, מכאן לצדיקים שאין פושטין ידהן בגזל. ועי' בראשית רבה (פרשה עב ס' ב): וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים. ר' חייא בר אבא אמר, יברוחין. ר' יצחק אמר, שעורין. ר' יהודה בר' סימון אמר, מיישין. בין לדברי אלו ובין לדברי אלו, הכל מודים שלא הביא אלא מן ההפקר. למאן דאמר שעורים, שעורים בימי קציר חטים כשדה של הפקר הן, לפי שכבר כלה הקציר של שעורים. תדע לך, שהלך בשעת הקציר בשעת בכור כל מיני איפוריא ולא הביא אלא דבר שהוא מן המופקר. להודיעך שהיו שמורים מגזל הארץ, ואם כך היו שמורים מגזל הארץ על אחת כמה וכמה שהיו שמורים מכל הגזל.

⁷⁶² עי' שם: דודאים בשדה, מאי דודאים, אמר רב ירוחי, לוי אמר סיגלי, רבי יונתן אמר (סיבסוך) [סביסקי].

⁷⁶³ עי' בראשית רבה (פרשה עב ס' ג): ותאמר רחל אל לאה תני נא לי מדודאי בנך. המעט קחתך את אישי, הניאת לסבי מן דיקני, תאני ר' שמעון לפי שזולזה בצדיק, לפיכך אינה נכנסת עמו בקבורה. הוא דהיא אמרה לה, לכן ישכב עמך הלילה. אמרה לה, עמך הוא דמיק, עמי לית הוא דמיק. אמר ר"א זו הפסידה וזו נשתכרה זו נשתכרה וזו נשתכרה. לאה הפסידה דודאים ונשתכרה ב' שבטים ובכורה, ורחל נשתכרה דודאים, והפסידה שבטים ובכורה. ר' שמואל בר נחמן אמר, זו הפסידה דודאים ונשתכרה שבטים וקבורה עמו, רחל נשתכרה דודאים והפסידה שבטים וקבורה עמו.

⁷⁶⁴ עי' נדה (לא ע"א): אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב וישכב עמה בלילה הוא, מלמד שהקדוש ברוך הוא סייע באותו מעשה. שנאמר יששכר חמור גרם, חמור גרם לו ליששכר.

⁷⁶⁵ עי' בראשית רבה (פרשה עב ס' ה): ותצא לאה לקראתו, מלמד שלא הניחה אותו לרוחץ רגליו, ותאמר אלי תבא. א"ר אבהו, צפה הקב"ה שלא היתה כוונתה אלא לשם שמים להעמיד שבטים, לפיכך הוצרך הכתוב לומר וישמע אלהים אל לאה.

⁷⁶⁶ עי' ברכות ס ע"א: ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה, מאי ואחר, אמר רב לאחר שדנה לאה דין בעצמה ואמרה שנים עשר שבטים עתידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני וארבע מן השפחות, הרי עשרה. אם זה זכר, לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות, מיד נהפכה לבת. שנאמר ותקרא את שמה דינה.

⁷⁶⁷ עי' בראשית רבה (פרשה עג ס' ד): ויזכור אלהים את רחל. מה זכירה זכר לה, שתיקתה לאחותה בשעה שהיו נותנין לו את לאה. היתה יודעת ושוקת.

הארמון כבט שלא חלה, צבה לקחתה לו ונתבהלה (בפייט ליום א' דר"ה שחרית ד"ה אבן חוג)⁷⁶⁸: (כג) אסף. הכניסה במקום שלא תראה, וכן אסף הרפתנו (ישעיה ד א), ולא יאסף הפיתה (שמות ט יט), אספו נגהם (יואל ד טו), וירחך לא יאסף (ישעיה ס כ) לא יטמן. הרפתי. שהייתי לחרפה שאני עקרה, והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע⁷⁶⁹. ואגדה, כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו, מי שבר כלי זה, בנד, מי אכל תאנים אלו, בנד⁷⁷⁰: (כד) יסף ה' לי בן אחר. יודעת היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים, אמרה יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני, לכך לא התפללה אלא על בן אחר⁷⁷¹: (כה) כאשר ילדה רחל את יוסף. משנולד שטנו של עשו, שנאמר (עובדיה א יח) וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהִבָּהּ וּבֵית עֵשָׂו לְקֵשׁ, אש בלא להבה אינו שולט למרחוק, משנולד יוסף בטח יעקב בהקדוש ברוך הוא ורצה לשוב⁷⁷²: (כו) תנה את נשי וגו'. איני רוצה לצאת כי אם ברשות: (כז) נחשתי. מנחש הייתי, נסיתי בנחוש שלי שעל ירך באה לי ברכה. כשבאת לכאן לא היו לי בנים, שנאמר (לעיל כט ו) וְהָיָה רַחֵל בְּתוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן, אפשר יש לו בנים והוא שולח בתו אצל הרועים, ועכשיו היו לו בנים שנאמר (להלן לא א) וַיִּשְׁמַע אֶת דְּבָרֵי בְנֵי לְבָן⁷⁷³: (כח) נקבה שכרך. כתרגומו, פריש אגרך: (כט) ואת אשר היה מקנך אתי. את חשבון מיעוט מקנך שבא לידי מתחלה כמה היו: (ל) לרגלי. עם רגלי, בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה, כמו העם אשר ברגליך (שמות יא ח), לעם אשר ברגלי (שופטים ח ה), הבאים עמי (ב"ר עג ח): גם אנכי לביתי. לצורך ביתי, עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני וצריך אני להיות עושה גם אני עמהם לסמכון, וזהו גם: (לב) נקד. מנומר בחברבורות דקות כמו נקודות, פונטר"א בלע"ז: טלוא. לשון טלאים, חברבורות רחבות: חום. שחום דומה לאדום, רוש"ו בלע"ז, לשון משנה (ב"ב פג ע"ב) שחמתית ונמצאת לבנה לענין התבואה: והיה שכרי. אותן שיוולדו מכאן ולהבא נקודים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי, ואותן שישנן עכשיו הפרש מהם והפקידם ביד בניך, שלא

⁷⁶⁸ עי' לעיל הערה 337.

⁷⁶⁹ עי' מדרש תנחומא ויצא (סי' כ): כיון שילדה לאה ליעקב, היתה רחל מצירה, לומר שמא יטלנה עשו מאחר שלא הולדתי בן, וכיון שילדה ליוסף אמרה אסף אלהים את חרפתי, ואין חרפה אלא ערלה, שנאמר כי חרפה היא לנו (בראשית לד יד).

⁷⁷⁰ עי' בראשית רבה (פרשה עג סי' ה): ותהר ותלד בן ותאמר אסף אלהים את חרפתי, א"ר לוי בר זכריה, עד שלא תלד האשה, הסרחון נתלה בה. לאחר שתלד, תלוי בבנה, מאן אכל הדא מקמתא, ברך, מאן תבר הדא מקמתא, אלא ברך.

⁷⁷¹ עי' ירושלמי ברכות (פרק ט הלכה ג): אמר רבי יהודה בן פזי בשם דבית רבי ינאי אמנו רחל מנביאות הראשונות היתה. אמרה עוד אחר יהיה ממני. הדא הוא דכתיב יוסף ה' לי בן אחר. בנים אחרים לא אמרה. אלא עוד אחר יה' ממני. ועי' בראשית רבה (פרשה עב סי' ו): א"ר חנינא בן פזי אמהות נביאות היו ורחל מן האמהות יוסף ה' לי בנים, אחרים אין כתיב כאן אלא בן אחר, אמרה עוד אחד הוא עתיד להעמיד, הלואי יהיה ממני. אמר ר' חנינא נתכנסו כל האמהות ואמרו דיינו זכרים תפקוד עוד זאת.

⁷⁷² עי' ב"ב (קכג ע"ב): בעא מיניה ר' חלבו מר' שמואל בר נחמני, כתיב ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', מאי שנא כי אתיליד יוסף, אמר ליה, ראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו'.

⁷⁷³ עי' מדרש תנחומא (שמות סי' טז): שני בני אדם קבלו שני צדיקים ונתברכו בשבילן ולא היה להם בנים מתחלה, ומשנכנסו לבתיהם נתן להם הקב"ה בנים, לבן ויתרו. לבן, אפשר היה לו בן והיתה בתו רועה את צאנו, אלא שלא היו לו בנים. משנכנס יעקב לביתו, נתברך בנכסים ובבנים. דכתיב, נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל), וכתיב וישמע את דברי בני לבן.

תאמר לי על הנולדים מעתה אלו היו שם מתחלה. ועוד, שלא תאמר לי על ידי הזכרים שהן נקודים וטלואים תלדנה הנקבות דוגמתן מכאן ואילך: (לג) וענתה בי וגו'. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום תענה בי צדקתי, כי תבוא צדקתי ותעיד על שכרי לפניך שלא תמצא בעדרי כי אם נקודים וטלואים, וכל שתמצא בהן שאינו נקוד או טלוא או חום בידוע שננבתיו לך ובגניבה הוא שרוי אצלי: (לד) הן. לשון קבלת דברים: לו יהי כדברך. הלואי שתחפוץ בכך: (לה) ויסר. לבן ביום ההוא את התישים. עזים זכרים: כל אשר לבן בו. כל אשר היתה בו חברבורות לבנות: ויתן. לבן ביד בניו: (לו) הנותרת. הרעועות שבהן, החולות והעקרות שאינן אלא שירים אותן מסר לו⁷⁷⁴: (לז) מקל לבנה. עץ הוא ושמו לבנה, כמה דתימא (הושע ד יג) תחת אלון וְלִבְנָה. ואומר אני, הוא שקורין טרינבל"א בלע"ז שהוא לבן: לח. כשהוא רטוב: ולו. ועוד לקח מקל לזו, עץ שגדלין בו אגוזים דקים קולדר"י בלע"ז: וערמון. קשמני"ר בלע"ז: פצלות. קלופים קלופים, שהיה עושהו מנומר: מחשף הלבן. גלוי לובן של מקל. כשהיה קולפו היה נראה ונגלה לובן שלו במקום הקילוף: (לח) ויצג. תרגומו ודע"ז, לשון תחיבה ונעיצה הוא בלשון ארמי, והרבה יש בתלמוד, דצה ושלפה (שבת ג ע"ב), דץ ביה מידי (חולין צג ע"ב), דצה כמו דעצה אלא שמקצר את לשונו: ברהטים. במרוצות המים בכריכות העשויות בארץ להשקות שם הצאן: אשר תבאן וגו'. ברהטים אשר תבאנה הצאן לשתות שם הציג המקלות לנכח הצאן: ויחמנה וגו'. הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. רבי הושעיא אומר, המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר, וזהו ויחמנה וגו'⁷⁷⁵: (לט) אל המקלות. אל מראות המקלות⁷⁷⁶: עקדים. משונים במקום עקידתם, הם קרסולי ידיהם ורגליהם: (מ) והכשבים הפריד יעקב. הנולדים עקודים נקודים הבדיל והפריש לעצמן ועשה אותן עדר עדר לבדו, והוליד אותו העדר העקוד לפני הצאן, לפני הצאן ההולכות אחריהם צופות אליהם, זהו שאמר ויתן פני הצאן אל עקוד, שהיו פני הצאן אל העקודים ואל כל חום שמצא בצאן לבן: וישת לו עדרים. כמו שפירשת: (מא) המקשרות. כתרגומו הבכירות, ואין לו עד במקרא. ומנחם חברו עם אַחִיתָפֶל בְּקִשְׁרִים (שמואל ב' טו לא), וְיָהִי הַקִּשֶׁר אִמָּץ (שם שם יב), אותן המתקשרות יחד למהר עיבורן: (מב) ובהעטיפה. לשון איחור, כתרגומו בלקישות. ומנחם חברו עם הַמְּחַלְצוֹת וְהַמְעַטְפוֹת (ישעיה ג כב), לשון עטיפת כסות, כלומר מתעטפות בעורן וצמרן ואינן מתאוות להתייחס על ידי הזכרים: (מג) צאן רבות. פרות ורבות משאר צאן⁷⁷⁷: ושפחות ועבדים. מכר צאנו בדמים יקרים ולקח לו כל אלה⁷⁷⁸:

⁷⁷⁴ עי' בראשית רבה (פרשה עג ס' ט): עשרת מונים י' פעמים י' דאין מנין פחות מעשרה וישם דרך שלשת ימים וגו'. ויעקב רועה את צאן לבן הנותרות, ריש לקיש אמר נותרות מנהון בישין מנהון עקרון, מנהון קווסרין, נותרת כתיב.

⁷⁷⁵ עי' שם (ס' י'): ויקח לו יעקב מקל לבנה לח ולזו וערמון חוטר חיור דלוז ודדליף, כך היה אבינו יעקב נותן את המקלות בשקתות המים, והיתה בהמה באה לשתות, ורואה את המקלות ונרתעת לאחוריה, והזכר רובעה, והיתה יולדת כיוצא בו. א"ר הושעיה, נעשו המים זרע בתוך מעיהם ולא היו חסירות אלא צורת הולד.

⁷⁷⁶ עי' הערה הקודמת.

⁷⁷⁷ עי' תנחומא (ויצא פרק כד): צאנו של אבינו יעקב משונה היה מצאנו של לבן. ויהי לו מקנה הרבה אין כתיב כאן, אלא ויהי לו צאן רבות, שהיו פרות ורבות. והיו אומות העולם באין ונותנין ליעקב כסף וזהב בשביל ליקח ממנו צאנו.

⁷⁷⁸ עי' הערה הקודמת.

פרק לא (א) עשה. כנס, כמו וַיַּעַשׂ חֵיל וַיִּךְ אֶת עַמְלִיָּק (שמאול א' יד מח): (ג) שוב אל ארץ אבותיך. ושם אהיה עמך, אבל בעודך מחובר לממא אי אפשר להשרות שכינתי עליך⁷⁷⁹: (ד) ויקרא לרחל וללאה. לרחל תחלה ואחר כך ללאה, שהיא היתה עקרת הבית, שבשבילה נזדווג יעקב עם לבן, ואף בניה של לאה מודים בדבר, שהרי בועז ובית דינו משבט יהודה אומרים פְּרָחַל וּכְלָאָה אֲשֶׁר בָּנּוּ שְׁתֵּיהֶם וּגּוֹ' (רות ד יא), הקדימו רחל ללאה⁷⁸⁰: (ו) עשרת מונים. אין מונים פחות מעשרה⁷⁸¹: מנים. לשון סכום כלל החשבון והן עשירות, למדנו שהחליף תנאו מאה פעמים⁷⁸²: (י) והנה העתדים. אף על פי שהבדילים לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן, היו המלאכים מביאים אותן מעדר המסור ביד בני לבן לעדר שביד יעקב⁷⁸³: וברדים. תרגומו ופציחין, פיישי"ד בלע"ז, חוט של לבן מקיף את גופן סביב וחברבורות שלו פתוחה ומפולשת מזו אל זו, (ס"א מון אל זן), ואין לי להביא עד מן המקרא: (יג) האל בית אל. כמו אל בית אל, הה"א יתירה, ודרך המקראות לדבר כן, כמו פי אָתֶם בָּאִים אֶל הָאָרֶץ פְּנֵעַן (במדבר לד ב): משחת שם. לשון רבוי וגדולה כשנמשח למלכות, כך וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֵאשָׁה (לעיל כח יח) להיות משוחה למזבח⁷⁸⁴: אשר נדרת לי. וצריך אתה לשלמו, שאמרת (שם כב) יהיה בית אלהים, שתקריב שם קרבנות: (יד) העוד לנו. למה נעכב על ירך מלשוב, כלום אנו מיחלות לירש מנכסי אבינו כלום בין הזכרים: (טו) הלוא נכריות נחשבנו לו. אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניה לבנותיו בשעת נשואין נהג עמנו כנכריות, כי מכרנו לך (שעבדת אותן

⁷⁷⁹ עי' מדרש תנחומא (ויצא סי' י): ויאמר אלהים אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך. ילמדנו רבינו נר שיש עליו צורת עבודת כו"ם מהו שידליק ישראל ממנו את הנר כך שנו רבותינו נר שיש עליו צורת עבודת כו"ם אסור לישראל להדליק בו, לפי שנאמר (דברים ז) ולא תביא תועבה וגו' שאין השכינה שורה בבית שיש בו צורת עבודת כו"ם שנא' (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו', תדע לך שכל זמן שהיה אברהם דבוק ללוט לא היה הקדוש ברוך הוא נגלה עליו, כיון שפירש ממנו נגלה עליו, מנין א"ר אלעזר בן פדת משום רבי יוסי בן זמרה שנאמר (בראשית יג) וה' אמר אל אברם אימתי אחרי הפרד לוט מעמו, וכן יעקב כל זמן שהיה בבית לבן לא היה הדבור נגלה עליו, אף על פי שהבטיח ואמר לו הנה אנכי עמך אמר הקדוש ברוך הוא איני יכול לטמא את כבודי בבית לבן הרשע אלא מה אני עושה משעה שהוא פורש ממנו אני מקיים את דברי ואהיה עמו, והיה יעקב מהרהר בלבו ואומר לא כך אמר לי כי לא אעזבך, א"ל הקדוש ברוך הוא מבקש את שאהיה עמך צא מבית לבן ושוב אל ארץ אבותיך.

⁷⁸⁰ עי' רות זוטא (פרשה ד סי' יג): כרחל וכלאה, אמר רבי יצחק רחל היתה עקרת של בית, לפיכך הוא עושה את רחל עיקר.

⁷⁸¹ עי' בראשית רבה (פרשה עג סי' ט): א"ר חייא רבה, כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חוזר בו ' פעמים למפרע, שנאמר הן לו. ורבנן אמרי, מאה פעמים. שנאמר ואביכן התל בי והחליף את משכורתי עשרת מונים, ' פעמים י', דאין מנין פחות מעשרה.
⁷⁸² עי' הערה הקודמת.

⁷⁸³ עי' שם (סי' י): ויקח לו יעקב מקל לבנה לח ולזו וערמון, חוטר חיור דלוז ודדליף, כך היה אבינו יעקב נותן את המקלות בשקתות המים, והיתה בהמה באה לשתות ורואה את המקלות ונרתעת לאחוריה והזכר רובעה, והיתה יולדת כיוצא בו. א"ר הושעיה, נעשו המים זרע בתוך מעיהם ולא היו חסירות אלא צורת הולד בלבד. מעשה בכושי אחד שנשא לכושית אחת והוליד ממנה בן לבן. תפס האב לבן ובא לו אצל ר'. א"ל, שמא אינו בני, א"ל, היה לך מראות בתוך ביתך, א"ל הן, א"ל שחורה או לבנה, א"ל לבנה. א"ל, מיכן שהיה לך בן לבן. א"ר הונא דבית חורון, מלאכי השרת היו טעונים מתוך צאנו של לבן, באים ונותנים בתוך צאנו של יעקב. הה"ד, שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עולים על הצאן אין כתיב כאן אלא העולים, מאליהם היו עולים.

⁷⁸⁴ עי' סוטה (טו ע"א): ורשאיין הכהנים ליתן לתוכו יין ושמן דבש. מאי טעמא, אמר קרא, למשחה, לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלין.

בנו י"ד שנה ולא נתננו לך אלא) בשכר הפעולה⁷⁸⁵: את כספנו. שעכב דמי שכר פעולתך: (טז) כי כל העשר. כי זה משמש בלשון אלא. כלומר, משל אבינו אין לנו כלום אלא מה שהציל הקדוש ברוך הוא מאבינו שלנו הוא: הציל. לשון הפריש, וכן כל לשון הצלה שבמקרא לשון הפרשה, שמפרישו מן הרעה ומן האויב: (יז) את בניו ואת נשיו. הקדים זכרים לנקבות, ועשו הקדים נקבות לזכרים, שנאמר (להלן לו ו) וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת נָשָׁיו וְאֶת בָּנָיו וְגו'⁷⁸⁶: (יח) מקנה קנינו. מה שקנה מצאנו עבדים ושפחות וגמלים וחמורים⁷⁸⁷: (יט) לגזו את צאנו. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב: ותגנב רחל את התרפים. להפריש את אביה מעבודה זרה נתכוונה⁷⁸⁸: (כב) ביום השלישי. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: (כג) את אחיו. קרוביו: דרך שבעת ימים. כל אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו, נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים, ובשביעי השיגו לבן, למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד, (שנאמר וירדוף אחריו דרך שבעת ימים, ולא נאמר וירדוף אחריו שבעת ימים)⁷⁸⁹: (כד) מטוב עד רע. כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים⁷⁹⁰: (כו) כשביות חרב. כל חיל הבא למלחמה קרוי חרב: (כז) ותגנב אותי. גנבת את דעתי: (כט) יש לאל ידי. יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע. וכל אל שהוא לשון קדש, על שם עזו ורוב אונים הוא: (ל) נכספתה. חמדת, והרבה יש במקרא נְכַסְפָּה וְנָם פְּלִתָּה נְפִישִׁי (תהלים פד ג), לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ תִּכְסֹּף (איוב יד טו)⁷⁹¹: (לא) כי יראתי וגו'. השיבו על ראשון ראשון⁷⁹², שאמר לו ותנהג את בנותי וגו': (לב) לא יחיה. ומאותה קללה מתה רחל בדרך⁷⁹³: מה עמדי. משלך: (לג) באהל יעקב. הוא אהל

⁷⁸⁵ עי' בראשית רבה (פרשה עד סי' ד): הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו וגו', אפשר כן, אלא אם הוה קוקיא טבא הוה נסיב לה, פטיקלין טב הוה נסיב ליה. [תרגום: אם היה עדר טוב היה לוקח אותה, מנה יפה היה לוקח אותה].

⁷⁸⁶ עי' שם (סי' ה): ויקם יעקב וישא את בניו. א"ר יוחנן, כתיב לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י), לב חכם לימינו זה יעקב, שנאמר ויקם יעקב וישא את בניו, ואח"כ ואת נשיו. ולב כסיל לשמאלו זה עשו, ויקח עשו את נשיו ואת בניו, ואח"כ ואת בנותיו.

⁷⁸⁷ עי' שם: מקנה קנינו מה שקנה מקנינו של לבן.

⁷⁸⁸ עי' שם: ותגנב רחל את התרפים אשר לאביה, והיא לא נתכוונה אלא לשם שמים, אמרה מה אנא מיזיל לי ונשבוק הדין סבא בקלקוליה, לפיכך הוצרך הכתוב לומר ותגנב רחל את התרפים אשר לאביה.

⁷⁸⁹ עי' שם (סי' ו): ויגד ללבן ביום השלישי. א"ר אבהו, מה שהלך אבינו יעקב לג' ימים הלך לבן ליום אחד. ויגד ללבן ביום השלישי, שלישי לבריחה. א"ר חייא רבה, מה שהלך אבינו יעקב לז' ימים הלך לבן ביום אחד. ממה נפשך, רוצה ולא רוצה. כבר כתיב וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב. וכתיב ויגד ללבן ביום השלישי, שלישי לבריחה. שנאמר, ויקח את אחיו עמו וירדוף אחריו דרך שבעת ימים. יומא דהוו קיימין ביה. הוי, מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ליום אחד.

⁷⁹⁰ עי' יבמות (קג ע"ב): טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים, שנאמר השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע. בשלמא רע, לחיי, אלא טוב אמאי לא, אלא שמע מינה טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים.

⁷⁹¹ עי' בראשית רבה (פרשה עד סי' ח): כי נכסוף נכספתה לבית אביך למה גנבת את אלהי את חמדת לילך אל בית אביך למה גנבת את אלהי.

⁷⁹² עי' אבות (פרק ה משנה ז): שבעה דברים בגלם ושבעה בחכם. חכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע, אומר לא שמעתי, ומודה על האמת. וחלופיהן בגלם.

⁷⁹³ עי' בראשית רבה (פרשה עד סי' ט): עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה. והוה כן, כשגגה היוצאה מלפני השליט, ותגנב רחל, ותמת רחל.

רחל, שהיה יעקב תדיר אצלה. וכן הוא אומר בְּנֵי רַחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב (להלן מו יט), ובכולן לא נאמר אשת יעקב⁷⁹⁴. ויבא באהל רחל. כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל קודם שחפש באהל האמהות (ס"א השפחות). וכל כך למה, לפי שהיה מכיר בה שהיא משמשנית⁷⁹⁵: (לד) בכר הנמל. (לשון כרים וכסתות), כתרנומו בעביטא דגמלא, והיא מרדעת העשויה כמין כר. ובעירובין (טז ע"א) הקיפוח בעביטין, והן עביטי גמלים, בשט"ו בלע"ז: (לו) דלקת. רדפת, כמו על הַהָרִים דְּלָקְנוּ (איכה ד יט), וכמו מְדַלֵּק אַחֲרֵי פְּלִשְׁתִּים (שמואל א' יז נג): (לז) ויוכיחו. ויבררו עם מי הדין, אפרובי"ר בלע"ז: (לח) לא שכלו. לא הפילו עיבורם, כמו רַחֵם מְשֻׁפֵּל (הושע ט יד), תְּפַלֵּט פָּרְתוֹ וְלֹא תִשְׁפֹּל (איוב כא י): ואילי צאנך. מכאן אמרו איל בן יומו קרוי איל, שאם לא כן מה שבחו, אילים לא אכל אכל כבשים אכל, אם כן גולן הוא⁷⁹⁶: (לט) טרפה. על ידי ארי וזאב⁷⁹⁷: אנכי אחטנה. לשון קָלַע פְּאֵבָן אֶל הַשְּׁעָרָה וְלֹא יִחַטָּא (שופטים כ טז), אָנִי וּבְנֵי שְׁלֹמֹה הַטָּאִים (מלכים א' א כא) חסרים. אנכי אחסרנה, אם חסרה חסרה לי, שמידי תבקשנה: אנכי אחטנה. תרגומו דהות שגיא ממנינא, שהיתה נפקדת ומחוסרת, כמו וְלֹא נִפְקַד מִמֶּנּוּ אִישׁ (במדבר לא מט) תרגומו ולא שגא: גנבתי יום וגנבתי לילה. גנבות יום או גנבות לילה הכל שלמתי⁷⁹⁸: גנבתי. כמו רַבְּתֵי בְּגוּזִים שְׁרָתֵי בְּמַדִּינֹת (איכה א א), מְלֹאֲתֵי מְשֻׁפֵּט (ישעיה א כא), אֶהְבֵּתִי לְדוֹשׁ (הושע י יא): (מ) אכלני הרב. לשון אִשׁ אֶכְלָה (דברים ד כד): וקרה. כמו מְשַׁלֵּיךְ קָרְחוֹ (תהלים קמו יז) תרגומו גלידא: שנת. לשון שינה: (מא) ותחלף את משכרתי. היית משנה תנאי שבינינו, מנקוד לטלוא ומעקודים לברודים: (מב) ופחד יצחק. לא רצה לומר אלהי יצחק, שאין הקדוש ברוך הוא מיוחד שמו על הצדיקים בחייהם. ואף על פי שאמר לו בצאתו מבאר שבע אָנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק (לעיל כה יג), בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת, יעקב נתיירא לומר אלהי ואמר ופחד⁷⁹⁹: ויוכה. לשון תוכחה הוא, ולא לשון הוכחה הוא: (מג) מה אעשה לאלה. איך תעלה על לבי להרע להן: (מד) והיה לעד. הקדוש ברוך הוא: (מו) לאחיו. הם בניו, שהיו לו אחים נגשים אליו

⁷⁹⁴ עי' שם: ויבא לבן באהל יעקב ובאהל רחל, באהל יעקב שהוא אהלה של רחל.

⁷⁹⁵ עי' שם: ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. למה באהל רחל שתי פעמים, שהיה מכיר שהיא משמשנית.

⁷⁹⁶ עי' בבא קמא (סה ע"ב): אמר רבא שור בן יומו קרוי שור איל בן יומו קרוי איל, שור בן יומו קרוי שור. דכתיב שור או כשב או עז כי יולד, איל בן יומו קרוי איל דכתיב ואילי צאנך לא אכלתי. אילים הוא דלא אכל, כבשים אכל. אלא לאו שמע מינה איל בן יומו קרוי איל.

⁷⁹⁷ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז שמו): איזהו טרפה שהוא פטור מלשלם כגון טרפת זאב והארי והדוב והנמר והנחש והברדלס.

⁷⁹⁸ עי' בראשית רבתי פרשת ויצא: מהו אשמור, כד"א כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור (שמות כ"ב ו'). הה"ד ליה גנבתי יום וגו' (ל"א ל"ט), אם גנבה ביום או בלילה שלי היתה ועלי לשלמה.

⁷⁹⁹ עי' מדרש תנחומא (תולדות סי' ז): אמר רשב"י, אין הקב"ה מיוחד שמו על הצדיקים בחייהן אלא לאחר מיתתן. שנאמר (תהלים טז) לקדושים אשר בארץ המה וגו', אימתי הן קדושים, כשהן קבורים בארץ. שכל זמן שהן חיות אין הקב"ה מיוחד שמו עליהן. כל כך למה, שאין הקב"ה מאמין בהן שלא יטעה אותן היצר הרע. וכיון שמתים, הקב"ה מיוחד שמו עליהן. והרי מצינו שיחד הקב"ה שמו על יצחק הצדיק בחייו, שכן הוא אומר ליעקב (בראשית כה) אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, רבי ברכיה ורבנן. רבנן אמרי רואה את אפרו כאלו הוא צבור על גבי המזבח, ורבי ברכיה אמר, הואיל ונתייסס בעיניו כאלו הוא מת, לפי שהיה גנוז לתוך הבית, ויצר הרע פסק הימנו. לכך כתיב ויהי כי זקן יצחק.

לצרה ולמלחמה⁸⁰⁰: (מז) יגר שהדותא. תרגומו של גלעד. גלעד. גל עד: (מט) והמצפה אשר אמר וגו'. והמצפה אשר בהר הגלעד, וכמו שכתוב וַיַּעֲבֹר אֶת מִצְפֵּה גִלְעָד (שופטים יא כט). ולמה נקרא שמה מצפה, לפי שאמר כל אחד מהם לחברו יצף ה' ביני ובינך אם תעבור את הברית: כי נסתר. ולא נראה איש את רעהו⁸⁰¹: (נ) בנתי בנתי. שני פעמים, אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש⁸⁰²: אם תענה את בנתי. למנוע מהן עונת תשמיש⁸⁰³: (נא) יריתי. כמו יָרָה בָּיָם (שמות טו ד), כזה שהוא יורה חיץ⁸⁰⁴: (נב) אם אני. הרי אם משמש בלשון אשר, כמו עד אִם דְּבַרְתִּי דְּבַרְתִּי (לעיל כד לג) (ופירושו עד אשר דברתי דברי): לרעה. לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר לפרקמטיא⁸⁰⁵: (נג) אלהי אברהם. קדש⁸⁰⁶: ואלהי נחור. חול⁸⁰⁷: אלהי אביהם. חול⁸⁰⁸: (נד) ויזבח יעקב זבח. שחט בהמות למשתה: לאחיו. לאוהביו שעם לבן: לאכל לחם. כל דבר מאכל קרוי לחם, כמו עֵבֶד לָחֶם רַב (דניאל ה א), נִשְׁחִיתָה עֵץ בְּלֶחְמוֹ (ירמיה יא יט):

פרק לב (ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים. מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ⁸⁰⁹: (ג) מחנים. שתי מחנות, של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן, ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו⁸¹⁰:

⁸⁰⁰ עי' מדרש תנחומא (וישלח סי' ד): ויאמר יעקב לאחיו לקטו, וכי אחיו היו, חד הוה ליה ולוי קבריה, אלא בניו היו, והיו גבורין כמותו.

⁸⁰¹ עי' בראשית רבה (פרשה עד סי' י): יצף ה' א"ר אבהו, כי יסתר אין כתיב כאן אלא כי נסתר, עד כאן היינו רואין זה את זה, מכאן ואילך אין אנו רואים זה את זה.
⁸⁰² עי' שם: ויען לבן ויאמר ליעקב הבנות בנותי והבנים בני. אמר רבי אבין, כולהון בנותיו היו, הבנות בנותי הרי שתיים, ולבנותי מה אעשה הרי ארבע. רבנן מייתי ליה מהכא, אם תענה את בנותי, הרי שתיים, ואם תקח נשים על בנותי הרי ארבע.
⁸⁰³ עי' יומא (עז ע"א): תשמיש המטה דאיקרי ענוי, מנא לן, דכתיב אם תענה את בנתי וכו' אם תענה, מתשמיש.

⁸⁰⁴ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קל): אשר יריתי, כזה שהוא מורה את החנית.

⁸⁰⁵ עי' שם: לרעה אין אתה עובר עלי, אבל אתה עובר לפרקמטיא.

⁸⁰⁶ עי' מסכת סופרים פרק רביעי: ואדני האדונים (שם) הראשון קודש והשני חול. אלהי אברהם, (בראשית לא) קודש, ואלהי נחור (שם) חול. אלהי אביהם (שם) חול, אלהים לא תקלל (שמות כב) משמע קודש וחול.

⁸⁰⁷ עי' הערה הקודמת.

⁸⁰⁸ עי' הערה הקודמת.

⁸⁰⁹ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' ב): וישב יעקב. זש"ה בזעקך יצילוך קבוציך (ישעיה נז ג), מהו, אלו המלאכים שניתנו לשמרו בשעה שיצא לילך לארם נהרים, שאין המלאכים המשמשיין בארץ ישראל, משמשיין בחוצה לארץ ולא של חוצה לארץ בארץ ישראל, כך יעקב ראה עולים ויורדים אחרים לילך עמו לחוצה לארץ, וכשבא לחזור קרא הקדוש ברוך הוא לאותן המלאכים שהיו משמשיין אותו בארץ, אמר להם הרי יעקב חוזר, צאו ונצא לאנפטי שלו (פי' תחום), למה הדבר דומה, למלך שיצא בנו למדינת הים ליקח אשה, אחר ימים בא לחזור לבית אביו, אמר המלך לאפסיקין שלו (פי' לחייל) בואו ונצא לאנפטי של בני, כך כשבא יעקב לחזור לבית אביו, קרא הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת, אמר להם בואו ונצא לאנפטי של יעקב, כיון שתלה יעקב עיניו ראה אותן, שנאמר ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים וגו' (בראשית לב ב), כשראה אותן יעקב מנין שהיו משמשיין אותו בארץ ישראל, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה (שם שם ג), לכך נאמר בזעקך יצילוך קבוציך, אלו המלאכים.

⁸¹⁰ עי' מדרש תנחומא (וישלח סי' ג): מחנה אלהים זה. מהו מחנים, שתי מחנות. שבשעה שהלך יעקב לארם נהרים היו מלאכי א"י משמרין אותו ומלוין אותו, כיון שהגיעו לח"ל, נסתלקו וירדו אחרים ונתלו לו. כיון שחזר מן לבן, היו אותן מלאכים שנמסרו לו מלוין אותו עד ארץ

חסלת פרשת ויצא

פרשת וישלח

(ד) וישלח יעקב מלאכים. מלאכים ממש⁸¹¹: ארצה שעיר. לארץ שעיר. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה (יבמות יג ע"ב): (ה) גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר⁸¹², אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני יהוה גביר לאחיך (לעיל כז כט), שהרי לא נתקיימה בי⁸¹³. דבר אחר, גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים: (ו) ויהי לי שור וחמור. אבא אמר לי מפל השמים ומשמני הארץ (שם פסוק כח), זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ⁸¹⁴: שור וחמור. דרך ארץ לומר על שוורים הרבה שור. אדם אומר לחבירו, בלילה קרא התרנגול, ואינו אומר קראו התרנגולים⁸¹⁵: ואשלחה להגיד לאדני. להודיע שאני בא אליך: למצא חן בעיניך. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: (ז) באנו אל אחיך אל עשו. שהיית אומר אחי הוא, אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע, עודנו בשנאתו⁸¹⁶: (ח) ויירא ויצר. וירא שמא יהרג, ויצר לו אם יהרוג הוא את אחרים⁸¹⁷: (ט) המחנה האחת והכהו. מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה. אם תחנה עלי מחנה (תהלים כז ג) הרי לשון נקבה,

ישראל. כשהרגישו מלאכי ארץ ישראל שיעקב בא, יצאו לקראתו להתלוות לו. שנאמר ויפגעו בו מלאכי אלהים התחילו שתי מחנות עומדין אצל יעקב, שנאמר מחנים.

⁸¹¹ עי' בראשית רבה (פרשה עה ס' ד): מלאכים אלו שלוחי בשר ודם. רבנן אמרי מלאכים ממש. א"ר חמא בר חנינא, הגר שפחת שרי היתה, ונזדמנו לה חמשה מלאכים. זה, שהוא אהובו של בית, על אחת כמה וכמה. ומה אליעזר, שהיה עבדו של בית, נזדווגו לו כמה מלאכים, זה, שהוא אהובו של בית, עאכ"ו. א"ר יוסי, יוסף, קטנן של שבטים היה, ונזדווגו לו שלשה מלאכים. הדא הוא דכתיב וימצאהו איש וישאלהו איש ויאמר האיש (בראשית לז). זה, שהוא אביהן של כולן, עאכ"ו.

⁸¹² עי' אגדת בראשית (פרק נח): וישב יעקב. זש"ה כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו (דברי הימים א' כט טו). כך הן הצדיקים, עיקר הן בעולם, ועושין עצמם טפילה. וכך את מוצא באברהם עיקרו של עולם היה, ועשה עצמו טפילה, שנאמר גר ותושב אנכי עמכם (בראשית כג ד). וכך יעקב אומר לעשו עם לבן גרתי.

⁸¹³ עי' מדרש תנחומא (וישלח ס' ה): אמר ר' פנחס, אנטונינוס היה מכבד את רבינו מה שאין סוף, וכשהיה רבינו משלחני אצלו, והיה כותב לו אגרת וכותב בה עבדך יהודה שואל בשלומך, והיה רע לאנטונינוס לומר שהוא קורא עצמו עבד, א"ל אל תכתוב עוד כדבר הזה, א"ל רבינו כך אני כותב לך, שאיני טוב מיעקב אבא, כששלח אצל עשו מה אמר לו, כה אמר עבדך יעקב, לא נעשיתי אוונתסאי, עם לבן גרתי, לא הגיעני אחת מן הברכות שברכני אביך, אביך ברכני ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ (בראשית כז כח), ואני אין בידי אחת מהן, אלא ויהי לי שור וחמור צאן, שאינו לא מן השמים ולא מן הארץ, כלום אתה שונא אותי, אלא בשביל הברכות, עדיין לא הגיעני אפילו אחת.

⁸¹⁴ עי' הערה הקודמת.

⁸¹⁵ עי' בראשית רבה (פרשה עה ס' ו): ויהי לי שור וחמור וגו'. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יהודה אומר, משור אחד יצאו שוורים הרבה, ומחמור אחד יצאו חמורים הרבה. ר' נחמיה אומר, לישנהון דברייתא היא, חמורתא גמלתא. רבנן אמרי, שור זה משוח מלחמה, שנאמר (דברים לג) בכור שורו הדר לו, חמור זה מלך המשיח, שנאמר (זכריה ט) עני ורוכב על חמור וגו'. צאן אלו ישראל, שנאמר (יחזקאל לד) ואתן צאני צאן מרעיתי. ועבד ושפחה (תהלים קכג) הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם (שם) חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז.

⁸¹⁶ עי' שם (ס' ז): וישבו המלאכים אל יעקב לאמר, באנו אל אחיך אל עשו, שאת נוהג בו כחא, והוא נוהג בך כעשו.

⁸¹⁷ עי' שם (פרשה עו ס' ב): ויירא יעקב מאד ויצר לו, אמר ר' יהודה בר' אלעאי, לא היא ראה, לא היא צרה. אלא ויירא שלא יהרוג, ויצר לו שלא יהרג. אמר, אם הוא מתגבר עלי, הורגני, ואם אני מתגבר עליו, אני הורגו. הדא הוא ויירא, שלא יהרוג, ויצר לו, שלא יהרג.

המחנה הזה (להלן לג ח) לשון זכר. וכן יש שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה. השמש יצא על הארץ (לעיל יט כג), מקצה השמים מוצאו (תהלים יט ז), הרי לשון זכר. והשמש זרחה על המים (מלכים ב' ג כב), הרי לשון נקבה. וכן רוח, והנה רוח גדולה באה (איוב א יט), הרי לשון נקבה, ויגע בארבע פנות הפית (שם), הרי לשון זכר. ורוח גדולה וחזק מפרק הרים (מלכים א' יט יא), הרי לשון זכר ולשון נקבה. וכן אש, ואש יצאה מאת ה' (במדבר טז לה), לשון נקבה, אש להט (תהלים קד ד), לשון זכר: והיה המחנה הנשאר לפליטה. על כרחו, כי אלחם עמו. התקין עצמו לשלשה דברים, לדורון לתפלה ולמלחמה. לדורון, ותעבר המנחה על פניו (להלן פסוק כב). לתפלה, אלהי אבי אברהם (פסוק י). למלחמה, והיה המחנה הנשאר לפליטה⁸¹⁸: (י) ואלהי אבי יצחק. ולהלן הוא אומר (לעיל לא מב) ופחד יצחק, ועוד מהו שחזר והזכיר שם המיוחד, היה לו לכתוב האומר אלי שוב לארצך וגו'. אלא כך אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא, שתי הבטחות הבטחתני, אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע, שאמרת לי אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (לעיל כח יג), ושם אמרת לי ושמרתך בכל אשר תלך (פסוק טו), ובבית לבן אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך (לעיל לא ג), ושם נגלית אלי בשם המיוחד לבדו, שנאמר ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו', בשתי הבטחות האלו אני בא לפניך: (יא) קטנתי מכל החסדים. נתמעטו זכותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי, לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתלכלכתי בחטא, ויגרום לי להמסר ביד עשו⁸¹⁹: ומכל האמת. אמתת דבריך, ששמרת לי כל ההבטחות שהבטחתני: כי במקלי לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה, אלא מקלי לבדו⁸²⁰. ומדרש אגדה, נתן מקלו בירדן ונבקע הירדן⁸²¹: (יב) מיד אחי מיד עשו. מיד אחי שאין נוהג עמי כאח אלא כעשו הרשע: (יג) היטב איטיב. היטב בזכותך, איטיב בזכות אבותיך⁸²²: ושמת את זרעך כחול הים. והיכן אמר לו כן, והלא לא אמר לו אלא והיה זרעך כעפר הארץ (לעיל כח יד). אלא שאמר לו פי לא אעבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך (שם פסוק טו), ולאברהם אמר והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים (לעיל כב יז)⁸²³: (יד)

⁸¹⁸ עי' קהלת רבה (פרשה ט ס' כ): טובה חכמה מכלי קרב, זה חכמתו של יעקב אבינו, מכלי קרב של עשו הרשע. א"ר לוי, זיינם כלי זיין מבפנים והלבישן לבנים מבחוץ, והתקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה. לתפלה הצילני נא מיד אחי. לדורון מניין, שנאמר ואמרת לעבדך ליעקב מנחה היא שלוחה. למלחמה מניין, שנאמר וישם את השפחות וגו' והוא עבר לפניהם וישתחו ארצה, אמר מוטב שיפגע בי ולא בבני.

⁸¹⁹ עי' שבת (לב ע"א): רבי ינאי לטעמיה, דאמר לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושיין לו נס, שמא אין עושיין לו נס. ואם עושיין לו נס, מנכין לו מזכותיו. אמר רבי חנין, מאי קראה, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת.

⁸²⁰ עי' בראשית רבה (פרשה עה ס' יא): אמר להם, אמרו לו, אל תאמר יעקב כדרך שיצא מבית אביו הוא עומד, שנאמר כי במקלי עברתי וגו'.

⁸²¹ עי' אגדת בראשית (פרק מו): בא וראה, מה עשה עשו ליעקב, ראה אותו ריקם, ולא נתרחם עליו, אלא אמר הריני קודמו לדרך ואינו יכול לעבור בדרך ושם אני הורגו. שנאמר כה אמר ה' על שלשה וגו' על רדפו בחרב אחיו וגו' (עמוס א יא). ידע יעקב, ותלה עיניו להקב"ה, ועשה לו הקדוש ברוך הוא נסים, ונתן מקלו במים ונקרע הירדן ועבר. שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לב יא).

⁸²² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קלא): ואתה אמרת היטב איטיב עמך. היטב, בזכותך, איטיב, בזכות אבותיך.

⁸²³ עי' במדבר רבה (פרשה ב ס' יב): את מוצא אברהם שנתברך בכוכבים, שנאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים וגו', ויצחק נתברך בחול, שנאמר (בראשית כב) כי ברך אברכך והרבה

הבא בידו. ברשותו, וכן ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא כו). ומדרש אנדה, מן הבא בידו, אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו⁸²⁴. דבר אחר, מן הבא בידו, מן החולין, שנמל מעשר כמה דאת אמר עשר אַעֲשֶׂנוּ לְךָ (לעיל כח כב), והדר לקח מנחה: (טו) עזים מאתים ותישים עשרים. מאתים עזים צריכות עשרים תישים, וכן כלם הזכרים כדי צורך הנקבות. ובבראשית רבה (פע"ו סי' ז) דורש מכאן לעונה האמורה בתורה, הטיילים בכל יום, הפועלים שתיים בשבת, החמרים אחת בשבת, הגמלים אחת לשלשים יום, הספנים אחת לששה חדשים (שם), ואיני יודע לכוין המדרש הזה בכוון. אך נראה בעיני, שלמדנו מכאן שאין העונה שוה בכל אדם אלא לפי טורח המוטל עליו. שמצינו כאן שמסר לכל תיש עשר עזים, וכן לכל איל, לפי שהם פנויים ממלאכה דרכם להרבות תשמיש לעבר עשר נקבות, ובהמה משנתעברה אינה מקבלת זכר. ופרים שעוסקין במלאכה, לא מסר לזכר אלא ארבע נקבות. ולחמור שהולך בדרך רחוקה, שתי נקבות לזכר. ולגמלים שהולכים דרך יותר רחוקה, נקבה אחת לזכר⁸²⁵: (טז) גמלים מיניקות שלשים. ובניהם עמהם. ומדרש אנדה, ובניהם בנאיהם, זכר כנגד נקבה, לפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב⁸²⁶: ועירם. חמורים זכרים: (יז) עדר עדר לבדו. כל מין ומין לעצמו: עברו לפני. דרך יום או פחות, ואני אבוא אחריכם: ורוח תשימו. עדר לפני חברו מלא עין, כדי להשביע עינו של אותו רשע, ולתווהו על רבוי הדורון⁸²⁷: (יח) למי אתה. של מי אתה, מי שולחך, ותרנום דמאן את: ולמי אלה לפניך. ואלה שלפניך של מי הם, למי המנחה הזאת שלוחה. למי משמשת בראש התיבה במקום של, כמו וכל אשר אתה ראיה לי הוא (לעיל לא מג) שלי הוא, לה' הארץ ומלוואה (תהלים כד א) של ה': (יט) ואמרת לעבדך ליעקב. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ששאלת למי אתה, לעבדך

ארבה את זרעך וגו' ויעקב נתברך בעפר הארץ שנא' (שם כח), והיה זרעך כעפר הארץ וגו'. ברכתו של אברהם באתה בימי משה, שכן כתיב (דברים א) ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום וגו'. וברכתו של יעקב שנתברך בעפר הארץ באתה בימי בלעם, שכן כתיב (במדבר כג) מי מנה עפר יעקב, וברכתו של יצחק שנתברך בחול באתה בימי הושע, שנאמר (הושע ב) והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר. והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי, והואיל דביצחק כתיב ביה ברכת החול, היה נצרך לומר והיה מספר בני יצחק, ואינו אומר כן אלא והיה מספר בני ישראל. ולמה, אלא בשעה שיצא יעקב אבינו לילך לפדן ארם מסר לו יצחק את ברכת החול, כמה שאמר לו, (בראשית כח) ויתן לך את ברכת אברהם. מהו את, א"ר חמא בר חנינא כן אמר לו, ברכה שנתברכו אני ואברהם כאחד, כי בוך אברוך, ברכה לאב ברכה לבן. והרבה ארבה, רבייה לאב רבייה לבן. וכחול אשר על שפת הים, את הברכה הזו מסר יצחק ליעקב, לפיכך הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים. הוי (תהלים קיט) לעולם ה' דברך נצב בשמים.

⁸²⁴ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קלא): של יעקב. ויקח מן הבא בידו, אבנים טובות ומרגליות.

⁸²⁵ עי' בראשית רבה (פרשה עו סי' ז): ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו עזים מאתים ותישים עשרים. א"ר אלעזר, מכאן לעונה האמורה בתורה, הטיילים בכל יום, הפועלים שתיים בשבת, הספנים אחת לששה חדשים. עזים מאתים, שהן צריכות תישים עשרים, רחלים מאתים, שהן צריכות אילים עשרים.

⁸²⁶ שם: גמלים מיניקות ובניהם שלשים ובנאיהם שלשים. ר' ברכיה בשם ר' שמעון בן גמליאל אמר, לפי שהוא צנוע בתשמישו לפיכך לא פרסמו הכתוב אלא גמלים מיניקות ובניהם שלשים.

⁸²⁷ עי' שם (סי' ח'): ויתן ביד עבדיו עדר לבדו. למה לא הכניסן לו בערבוביא, כדי לתמהו על דורון שלו, ולמה לא הכניסן כולן כאחת, כדי להשביע עינו של רשע, אתי למחסל והוא אמר קביל, אתי למחסל והוא אמר קביל.

ליעקב אני, ותרנומו דעבדך דיעקב, וששאלת ולמי אלה לפניך, מנחה היא שלוחה וגו': והנה גם הוא. יעקב: (כא) אכפרה פניו. אבטל רוגזו, וכן וכפר בְּרִיתְכֶם אֶת מֹות (ישעיה כח יח), לא תוֹכְלִי בְּפִרְהָ (שם מז יא). ונראה בעיני, שכל כפרה שאצל עון וחטא ואצל פנים כולן לשון קנוח והעברה הן, ולשון ארמי הוא והרבה בתלמוד. וכפר ידיה, בעי לכפורי ידיה בה הוא גברא (גיטין נו ע"א), וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קדש בְּפוּרֵי זָהָב (עזרא א י), על שם שהכהן מקנה ידיו בהן בשפת המזרק (מנחות ז ע"ב): (כב) על פניו. כמו לפניו, וכן חָמָס וְשָׂדֵד וְשָׁמַע בָּהּ עַל פְּנֵי תְמִיד (ירמיה ו ז), וכן הַמְכַעֲסִים אוֹתֵי עַל פְּנֵי (ישעיה סה ג). ומדרש אגדה, על פניו, אף הוא שרוי בכעס שהיה צריך לכל זה⁸²⁸: (כג) ואת אחד עשר ילדיו. ודינה היכן היתה, נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו, ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למוטב, ונפלה ביד שכס⁸²⁹: יב. שם הנהר: (כד) את אשר לו. הבהמה והמטלטלים. עשה עצמו בְּנֶשֶׁר, נוטל מכאן ומניה כאן⁸³⁰: (כה) ויותר יעקב. שכח פכים קמנים וחזר עליהם⁸³¹: ויאבק איש. מנחם פירש ויתעפר איש, מלשון אבק, שהיו מעלים עפר ברגליהם על ידי נענועם. ולי נראה שהוא לשון ויתקשר, ולשון ארמי הוא בתר דאביקו בה (סנהדרין סג ע"ב), ואבק ליה מיבק (מנחות מב ע"א) לשון עניבה, שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרעותיו. ופירשו רז"ל שהוא שרו של עשו⁸³²: (כו) ויגע בכף ירכו. קולית הירך התקוע בקלבוסת קרוי כף, על שם שהבשר שעליה כמין כף של קדירה: ותקע. נתקעקע ממקום חברתה. ודומה לו פֶן תַקַע נֶפְשִׁי מִמֶךָ (ירמיה ו ח), לשון הסרה. ובמשנה לקעקע ביצתן, לשרש שרשיהן: (כז) כי עלה השחר. וצריך אני לומר שירה ביום⁸³³: ברכתני. הודה לי על הברכות שברכני אבי שעשו מערער עליהן⁸³⁴: (כט) לא יעקב. לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה וברמיה, כי אם בשררה ובגלוי פנים, וסופך שהקדוש ברוך הוא נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן, וזהו שכתוב (הושע יב ה) וַיֵּשֶׁר אֶל מְלֶאכֶךָ וַיְכַל בָּבָהּ וַיִּתְחַנֵּן לוֹ, בכה המלאך ויתחנן לו, ומה נתחנן לו, בֵּית אֵל יִמְצְאוּנוּ וְשָׁם יִדְבַּר עִמָּנוּ (שם), המתן לי עד שידבר עמנו שם, ולא רצה יעקב ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו וַיְבָרֶךְ אֶתוֹ שָׁם (פסוק ל), שהיה מתחנן

⁸²⁸ עי' שם: ותעבור המנחה על פניו וגו', אף הוא בעקא.

⁸²⁹ עי' שם (סי' ט): ויקם בלילה הוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו וגו', ודינה היכן היא, נתנה בתיבה ונעל בפניה. אמר, הרשע הזה עינו רמה היא, שלא יתלה עיניו ויראה אותה ויקח אותה ממני. ר"ה בשם ר' אבא הכהן ברדלא אמר, אמר לו הקב"ה (שם ו) למס מרעהו חסד מנעת מרעך חסד מנעת חסדך מן אחוך, דאלו איתנסיבת לגברא לא זינתה, דנסבת לאיוב לאו גיירתיה בתמיה, לא בקשת להשיאה למהול הרי היא נשאת לערל, לא בקשת להשיאה דרך היתר, הרי נשאת דרך איסור. הה"ד (בראשית לד) ותצא דינה בת לאה.

⁸³⁰ עי' שם: ויקחם ויעבירם את הנחל, ר"ה בשם ר' אידי עשה עצמו כגשר, נסיב מן הכא ויהיב הכא.

⁸³¹ עי' חולין (צא ע"א): גיד הנשה בפניהם, כמ"ד גיד הנשה נאסר לבני נח. ויותר יעקב לבדו, אמר רבי אלעזר, שנשתייר על פכין קטנים. מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם. וכל כך למה, לפי שאין פושטין ידיהן בגזל.

⁸³² עי' מדרש תנחומא (וישלח פרק ח): ויאבק איש עמו, זה סמאל שרו של עשו.

⁸³³ עי' חולין (צא ע"ב): ויאמר שלחני כי עלה השחר, אמר לו: גנב אתה, או קוביוסטוס אתה, שמתירא מן השחר. אמר לו: מלאך אני, ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו.

⁸³⁴ עי' זהר (תולדות דף קמד ע"א) כי אם ברכתני, כי אם תברכני מבעי ליה, מאי כי אם ברכתני, אם אודית על אינון ברכאן דברכני אבא, ולא תהא מקטרגא לי בגינייהו.

להמתין לו ולא רצה⁸³⁵: ועם אנשים. עשו ולבן: ותוכל. להם: (ל) למה זה תשאל. אין לנו שם קבוע, משתנים שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים⁸³⁶: (לב) ויזרח לו השמש. לשון בני אדם הוא, כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר, זהו פשוטו. ומדרש אנדה, ויזרח לו לצרכו, לרפאות את צלעתו, כמה דתימא (מלאכי ג כ) שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ואותן שעות שמיהרה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע מיהרה לזרוח בשבילו⁸³⁷: והוא צלע. היה צולע כשזרחה השמש: (לג) גיד הנשה. ולמה נקרא שמו גיד הנשה, לפי שנשה ממקומו ועלה (חולין צא ע"א), והוא לשון קפיצה, וכן נשתה גבורתם (ירמיה נא ל), וכן פי נשני אלהים את פל עמלי (להלן מא נא): (על כף הירך. פולפ"א בלע"ו, כל בשר גבוה ותלול ועגול קרוי כף, כמו עד שתתמרך הכף בסימני בגרות (נדה מז ע"ב)):

פרק לג (ב) ואת לאה וילדיה אחרנים. אחרון אחרון חביב (ב"ר פע"ה סי' ח)⁸³⁸: (ג) עבר לפניהם. אמר, אם יבא אותו רשע להלחם ילחם בי תחילה⁸³⁹: (ד) ויחבקהו. נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחוואות הללו⁸⁴⁰: וישקהו. נקוד עליו, ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי (בהעלותך ט), יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. אמר רבי שמעון בן יוחאי, הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו⁸⁴¹: (ה) מי אלה לך. מי אלה להיות שלך: (ז) נגש יוסף ורחל. בכלן האמהות נגשות לפני הבנים, אבל ברחל יוסף נגש לפניו, אמר, אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה, מכאן זכה יוסף לברכת עלי עין⁸⁴². (ח) מי לך כל המחנה. מי כל המחנה אשר פגשתי שהוא שלך, כלומר למה הוא לך. פשוטו של מקרא, על מוליכי המנחה. ומדרשו, כתות של מלאכים פגע שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו ואומרים להם של מי אתם, והם אומרים להם של עשו, והם

⁸³⁵ עי' חולין (צב ע"א): וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו, איני יודע מי נעשה שר למי, כשהוא אומר, כי שרית עם אלהים, הוי אומר יעקב נעשה שר למלאך. בכה ויתחנן לו, איני יודע מי בכה למי, כשהוא אומר, ויאמר שלחני, הוי אומר, מלאך בכה ליעקב.
⁸³⁶ עי' בראשית רבה (פרשה עח סי' ד): וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך, רב אמר בשם רבי יוסי בר דוסתאי, כתוב אחד אומר (תהלים קמז) מונה מספר לכוכבים וגו' שמות יקרא, וכתוב אחד אומר (ישעיה מ) המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא, אלא מלמד שיש שם שינוי, לא כשם שנקרא עכשיו כך הוא נקרא לאחר זמן, שנאמר (שופטים יג) ויאמר לו מלאך ה'. למה זה תשאל לשמי והוא פלאי, איני יודע איזה שם אני מתחלף.
⁸³⁷ עי' שם (סי' ה): ויזרח לו השמש וגו' א"ר ברכיה ולמי לא זרחה השמש, אלא לו, לרפואתו. אבל לאחרים אורה. ר"ה בשם ר' אחא אמר, כך היתה השמש מרפא באבינו יעקב, ומלהטת בעשו ובאלופיו.

⁸³⁸ ז"ל: וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה, הדא אמרה אחרון אחרון חביב.

⁸³⁹ עי' שם (סי' ח): והוא עבר לפניהם, אמר טב דיגע בי ולא בהון.

⁸⁴⁰ עי' שם: למה שבע אמר לו הוי רואה את עצמך כאלו את נתון לפנים משבעה קינקלין ויושב ודן, ואני נדון לפניך, ואת מתמלא עלי רחמים.

⁸⁴¹ עי' ספרי (בהעלותך פיסקא יא) וישקהו, שלא נשקו בכל לבו. ר' שמעון בן יוחאי אומר, הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.

⁸⁴² עי' בראשית רבה (פרשה עח סי' י): ותגשן השפחות הנה וילדיהן ותשתחווין ותגש גם לאה וילדיה וגו', ביוסף כתיב ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו, אלא אמר יוסף, הרשע הזה עינו רמה שלא יתלה עיניו ויביט את אמי, וגבהה קומתו וכסה אותה. הוא דכתיב ביה (שם מט) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, בן פורת רביית עלי עין, בן פורת רביית יוסף בן פורת עלי עין בן פורת רביית יוסף. רבי ברכיה בשם ר' סימון אמר, עלי לפרוע לך מן אותה העין.

אומרים הכו הכו, ואלו אומרים הניחו בנו של יצחק הוא ולא היו משגיחים עליו, בן בנו של אברהם הוא ולא היו משגיחים עליו, אחיו של יעקב הוא אומרים להם אם בן משלנו אתם⁸⁴³. (ט) יהי לך אשר לך. כאן הודה לו על הברכות⁸⁴⁴. (י) אל נא. אל נא תאמר לי בן: אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על בן ראיתי פניך וגו'. כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך, והן חשובין לי כראיית פני המלאך שראיתי שר שלך. ועוד, על שנתרצית למחול לי על סורחני. ולמה הזכיר לו ראיית המלאך, כדי שיתירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול איני יכול לו מעתה⁸⁴⁵: ותרצני. נתפייסת לי, וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס, אפיצומנ"ט בלע"ז. פי לא לרצון יהיה לךם (ויקרא כב ב), הקרבנות באות לפייס ולרצות, וכן שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י לב) יודעים לפייס ולרצות: (יא) ברכתי. מנחתי, מנחה זו הבאה על ראיית פנים, ולפרקים אינה באה אלא לשאלת שלום, וכל ברכה שהיא לראיית פנים כגון ויברך יעקב את פרעה (להלן מו ז), עשו אתי ברכה דסנחריב (מלכים ב' יח לא), וכן לשאל לו לשלום ולברכו דתועי מלך חמת (שמאול ב' ח י), כולם לשון ברכת שלום הן, שקורין בלע"ז שלודא"ר, אף זו ברכתי, מו"ן שלו"ד: אשר הבאת לך. לא טרחת בה, ואני יגעתי להגיעה עד שבאה לידך⁸⁴⁶: חנני. נו"ן ראשונה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שני נוני"ן, שהיה לו לומר חננני, שאין חנן בלא שני נוני"ן, והשלישית לשימוש כמו עשני (ישעיה כט טז) זכרני (לעיל ל ב): יש לי כל. כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאווה, יש לי רב (לעיל פסוק ט), יותר ויותר מכדי צרכי⁸⁴⁷: (יב) נסעה. כמו שמעיה סלחה (דניאל ט יט), שהוא כמו שמע סלח, אף כאן נסעה כמו נסע, והגו"ן יסוד בתיבה. ותרגום של אונקלוס טול ונהך, עשו אמר ליעקב נסע מכאן

⁸⁴³ עי' שם: ויאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי, כל אותו הלילה נעשו מלאכי השרת כתות כתות וחבורות חבורות והיו פוגעין באלין דעשו, והוון אמרין להון, מן דמאן אתון, והן אומרין מן דעשו, והן אומרין הכו הכו יהבון להון, מן דבר בריה דאברהם, והן אומרין יהבון להון, מן דבריה דיצחק, והן אומרין יהבון להון. כיון דהוון אמרי מן דאחוי דיעקב אנן, הוון אמרין שבקון להון, מן דידן אינן. בצפרא א"ל, מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי וגו', א"ל אמרין לך כלום, א"ל מיכתת אנא גביהון, ויאמר למצא חן וגו'. ויאמר עשו, יש לי רב מכות אחי, יהי לך וגו'.

⁸⁴⁴ עי' שם: ויאמר עשו יש לי רב וגו' א"ר אייבו, לפי שהיו הברכות מפוקפקות בידו והיכן נתאושו לו, כאן, מן דא"ל אחי יהי לך אשר לך. א"ר אלעזר, אין קיום הגט אלא בחותמיו, שלא תאמר שאלולי שרימה יעקב אבינו את אביו לא נטל הברכות, תלמוד לומר אחי יהי לך אשר לך.

⁸⁴⁵ עי' שם: ואף יעקב היה מזכיר לעשו שמו של הקדוש ברוך הוא ליראו ולבהלו, שנא' כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים, משל למה הדבר דומה לאחד שזימן את חבירו לסעודה והכיר בו שהיה מבקש להרגו אמר דומה טעם תבשיל זה כטעם אותו תבשיל שטעמתי בבית המלך, אמר ידע ביה מלכא מסתפי ולא קטליה, אף כך יעקב כיון שאמר לעשו כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים, אמר עשו הרשע הגיעו הקדוש ברוך הוא לכבוד הזה שוב איני יכול לו.

ועי' שיר השירים רבה (פרשה ג ד"ה ג): ר' חמאי בר' חנינא אמר לשרו של עשו הרשע נדמה לו, הה"ד כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים, אמר ליה אפך דמיין לשרך, משל למלך שהיה לו ארי אימירון וכלב אגריון, מה עשה המלך זיווג את הארי והיה מלבבו כנגד בנו והיה אומר שאם יבא הכלב להזדווג לבני יאמר בני לארי יכלתי ולכלב איני יכול, כך בשעה שאומות העולם באים להזדווג לישראל הקדוש ברוך הוא אומר להם שר שלכם לא יכול לעמוד באביהם ואתם יכולין להם.

⁸⁴⁶ עי' בראשית רבה (פרשה ע"ח סי' יב): קח נא את ברכתי אשר הובאת לך, אמר לו, כמה יגיעה יגעתי עד שתבא לידי, אבל אתה מאליה היא באה אצלך. אשר הבאתה אין כתיב כאן אלא אשר הובאת, מאליה באה לידך.

⁸⁴⁷ עי' מדרש תנחומא (וישלח סי' ג): הצדיקים ממעטין את עצמן והרשעים מרוממים את עצמן שכן עשו אומר יש לי רב, עליהן נאמר יש מתעשר ואין כל מתרושש והוון רב (משלי יג).

ונלך: ואלכה לנגדך. בשוה לך, טובה זו אעשה לך שאאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך, וזהו לנגדך, בשוה לך: (יג) עלות עלי. הצאן והבקר שהן עלות מוטלות עלי לנהלן לאט: עלות. מגדלות עולליהן, לשון עולל ויונק (איכה ב יא), עול ימים (ישעיה סה ב), וישתי פרות עלות (שמואל א' ו ז). ובלע"ז אנפטי"ש: ודפקום יום אחד. ואם ידפקום יום אחד לינעם בדרך במרוצה, ומתו כל הצאן: ודפקום. כמו קול דודי דופק (שיר השירים ה ב), נוקש בדלת: (יד) יעבר נא אדני. אל תאריך ימי הליכתך, עבור כפי דרכך ואף אם תתרחק: אתנהלה. אתנהל, ה"א יתירה כמו אַרְבָּה (לעיל יח כא), אַשְׁמְעָה (תהלים פה ט): לאטי. לאט שלי, לשון נחת, הַהֲלָכִים לְאֵט (ישעיה ח ו), לְאֵט לִי לְנַעַר (שמואל ב' יח ה). לאטי, הלמ"ד מן היסוד ואינה משמשת, אתנהל נחת שלי: לרגל המלאכה. לפי צורך הליכת רגלי המלאכה המוטלת עלי להוליך: ולרגל הילדים. לפי רגליהם שהם יכולים לילך: עד אשר אבא אל אדני שעירה. הרחיב לו הדרך, שלא היה דעתו ללכת אלא עד סוכות, אמר אם דעתו לעשות לי רעה ימתין עד בואי אצלו, והוא לא הלך⁸⁴⁸. ואימתי ילך, בימי המשיח, שנאמר (עובדיה א כא) וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשֹׁפֵט אֶת הָרַע עֲשׂוֹ⁸⁴⁹. ומדרש אגדה יש לפרשה זו רבים: (טז) ויאמר למה זה. תעשה לי טובה זו שאיני צריך לה: אמצא חן בעיני אדני. ולא תשלם לי עתה שום גמול: (טז) וישב ביום ההוא עשו לדרכו. עשו לבדו. וד' מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד. והיכן פרע להם הקדוש ברוך הוא, בימי דוד, שנאמר (שמואל א' ל יז) כִּי אִם אֶרְבַּע מְאוֹת אִישׁ נָעַר אֲשֶׁר רָכְבוּ עַל הַגְּמָלִים⁸⁵⁰: (יז) ויבן לו בית. שהה שם י"ח חדש, קיץ וחורף וקיץ, סכות קיץ, בית חורף, סכות קיץ⁸⁵¹: (יח) שלם. שלם בגופו שנתרפא מצלעתו, שלם בממונו שלא חסר כלום מכל אותו דורו, שלם בתורתו שלא שכח תלמודו בבית לבן⁸⁵²:

⁸⁴⁸ עי' ע"ז (כה ע"ב): ת"ר, ישראל שנזדמן לו עובד כוכבים בדרך, טופלו לימינו. ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומר, בסייף, טופלו לימינו, במקל, טופלו לשמאלו. היו עולין במעלה או יורדין בירידה, לא יהא ישראל למטה ועובד כוכבים למעלה, אלא ישראל למעלה ועובד כוכבים למטה. ואל ישוח לפניו, שמא ירוץ את גולגלתו. שאלו להיכן הולך, ירחיב לו את הדרך כדרך שעשה יעקב אבינו לעשו הרשע, דכתיב, עד אשר אבא אל אדוני שעירה. וכתב, ויעקב נסע סכותה. מעשה בתלמידי ר"ע שהיו הולכים לכזיב, פגעו בהן ליסטים. אמרו להן, לאן אתם הולכים, אמרו להן לעכו. כיון שהגיעו לכזיב, פירשו. אמרו להן, תלמידי מי אתם, אמרו להן, תלמידי ר"ע. אמרו להן, אשרי ר"ע ותלמידיו, שלא פגע בהן אדם רע מעולם.

⁸⁴⁹ עי' בראשית רבה (פרשה עח סי' י): עד אשר אבא אל אדוני שעירה, א"ר אבהו, חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אבינו אצל עשו להר שעיר מימיו. אפשר יעקב אמתיה היה ומרמה בו, אלא אימתי הוא בא אצלו, לעתיד לבא. ה"ד ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א).

⁸⁵⁰ עי' שם (סי' ט): וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה. וד' מאות איש שהיו עמו היכן הם, נשמטו כל אחד ואחד הלך לדרכו. אמרו, שלא נכוה בגחלתו של יעקב. אימתי פרע להן הקב"ה, להלן ולא נותר מהם איש כי אם ד' מאות איש נער אשר רכבו על הגמלים וינוסו (ש"א ל).

⁸⁵¹ עי' מגילה (יז ע"א): תניא, יצא מארם נהרים ובא לו לסכות ועשה שם שמונה עשר חודש. שנאמר ויעקב נסע סכותה, ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות ובבית אל עשה ששה חדשים והקריב זבחים.

⁸⁵² עי' בראשית רבה (פרשה עט סי' ה): ויבא יעקב שלם, שלם בגופו, לפי שכתוב (שם לב) והוא צולע על ירכו, ברם הכא שלם בגופו. שלם בבניו, לפי שכתוב בו (שם) אם יבא עשו אל המחנה האחת והכה והיה המחנה, ברם הכא שלם בבניו. שלם בממונו, אף על גב דא"ר אבון בשם ר' אחא תשע שנים היה מכבד אבינו יעקב את עשו באותו הדורו, ברם הכא שלם בממונו. ר' יוחנן אמר, שלם בתלמודו, אבל יוסף שכח שנאמר (שם מא) כי נשני אלהים את כל עמלי.

עיר שכם. כמו לעיר, וכמוהו עד פִּאָנָה בֵּית לָחֶם (רות א יט): בבאו מפדן ארם. כאדם האומר לחבירו יצא פלוני מבין שיני אריות ובא שלם, אף כאן ויבא שלם מפדן ארם מלבן ומעשו שנודווגו לו בדרך: ויחן את פני העיר. ערב שבת היה⁸⁵³: (יט) קשיטה. מעה. אמר רבי עקיבא, כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה (ר"ה כו ע"א). (ותרגומו חורפן, טובים חריפים בכל מקום, כגון עִבְרָ לְפָחַר (לעיל כג טז)): (כ) ויקרא לו אל אלהי ישראל. לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם, כלומר מי שהוא אל הוא הקדוש ברוך הוא הוא לאלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה, ויקרא שמו ה' נְסִי (שמות יז טו) לא שהמזבח קרוי ה' אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא ה' נסי. ורבותינו דרשוהו, שהקדוש ברוך הוא קראו ליעקב אל⁸⁵⁴. ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו של מקרא באתי:

פרק לד (א) בת לאה. ולא בת יעקב, אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית היתה שנאמר (לעיל ל טז) וַתֵּצֵא לְאָה לְקָרְאָתָּהּ (ועליה משלו המשל כאמה כבתה)⁸⁵⁵: (ב) וישכב אותה. כדרכה (ב"ר פ"פ סי' ה): ויענה. שלא כדרכה (שם): (ג) על לב הנערה. דברים המתיישבים על הלב, ראי אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבו, אני אשיאך ותקנה העיר וכל שדותיה⁸⁵⁶: (ז) וכן לא יעשה. לענות את הבתולות, שהאומות גדרו עצמן מן העריות על ידי המבול⁸⁵⁷: (ח) חשקה. חפצה: (יב) מהר. כתובה (מכילתא משפטים יז): (יג) במרמה. בחכמה: אשר טמא. הכתוב אומר שלא היתה רמיה, שהרי טמא את דינה אחותם⁸⁵⁸: (יד) חרפה הוא. שמין פסול הוא אצלנו, הבא לחרף חבירו הוא אומר לו ערל אתה או בן ערל. חרפה בכל מקום גדוף: (טו) נאות לכם. נתרצה לכם, לשון וַיֵּאָתוּ (מלכים ב' יב ט) (הכהנים ביהודע): להמל. להיות נמול, אינו לשון לפעול אלא לשון להפעל: (טז) ונתנו. נוין שנייה מודגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נונין ונתנו: ואת בנתים נקח לנו. אתה מוצא בתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב לחמור, שתלו החשיבות בבני יעקב ליקח בנות שכם את שיבחרו להם ובנותיהם

⁸⁵³ עי' שם (סי' ו): ויחן את פני העיר, נכנס בערב שבת עם דמדומי חמה מבעוד יום, וקבע תחומין מבעוד יום. הדא אמרת ששמר יעקב את השבת קודם שניתן.

⁸⁵⁴ עי' מגילה (יח ע"א): אמר רבי אחא אמר רבי אלעזר מנין שקראו הקדוש ברוך הוא ליעקב אל, שנאמר ויקרא לו אל אלהי ישראל. דאי סלקא דעתך למזבח קרא ליה יעקב אל, ויקרא לו יעקב מיבעי ליה, אלא ויקרא לו ליעקב אל. ומי קראו אל, אלהי ישראל.

⁸⁵⁵ עי' מדרש תנחומא (וישלח סי' ז): ותצא דינה בת לאה ולא בת יעקב היא. תלאה הכתוב באמה. מה לאה יוצאנית, אף זו יוצאנית.

⁸⁵⁶ עי' בראשית רבה (פרשה פ סי' ז): אנו למדים מפרשתו של רשע הזה באהבה, ויאהב את הנערה בדיבור, וידבר על לב הנערה. וכי יש לך אדם שמדבר על הלב, אלא דברים שמיישבים את הלב. אמר לה, אביך בשביל שדה אחד ראה כמה בזבו וכמה ממון הכריע, אני שיש לי ליתן לך כמה נטעים וכמה שדה בית זרע על אחת כמה וכמה.

⁸⁵⁷ עי' שם (סי' ו): וכן לא יעשה, אפילו באומות העולם שמשעה שלקה העולם בדור המבול, עמדו וגדרו עצמן מן העריות.

⁸⁵⁸ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קלד): ויענו בני יעקב את שכם, מה את סבור רמיית דברים יש כאן. ורוח הקודש משיבה, אשר טמא את דינה אחותם.

יתנו להם לפי דעתם, דכתיב ונתנו את בנותינו לפי דעתנו ואת בנותיכם נקה לנו ככל אשר נחפוץ. וכשדברו חמור ושכם בנו אל יושבי עירם הפכו הדברים, אֶת בְּנֹתָם נִקְּחָ לָנוּ לְנָשִׁים וְאֶת בְּנֹתֵינוּ נִתְּנָן לָהֶם (פסוק כא) כדי לרצותם שיאותו להמול: (כא) שלמים. בשלום ובלב שלם: והארץ הגה רחבת ידים. כאדם שידו רחבה וותרנית, כלומר לא תפסידו כלום, פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים: (כב) בהמול. בהיות נמול: (כג) אך נאותה להם. לדבר זה וע"י כן ישבו אתנו: (כה) שני בני יעקב. בניו היו ואף על פי כן נהגו עצמן שמעון ולוי כשאר אנשים שאינם בניו, שלא נטלו עצה הימנו⁸⁵⁹: אחי דינה. לפי שמסרו עצמן עליה נקראו אחיה⁸⁶⁰: בטח. שהיו כואבים. ומדרש אגדה, בטוחים היו על כחו של זקן⁸⁶¹: (כז) על החללים. לפשט החללים, וכן תרגם אונקלוס לחלצא קטיליא: (כט) חילם. ממונם, וכן עָשָׂה לִי אֶת הַחִיל הַזֶּה (דברים ח יז), וַיִּשְׁרָאֵל עֲשֵׂה חִיל (במדבר כד יח), וְעָזְבוּ לְאַחֲרֵי חִילָם (תהלים מט יא): שבו. לשון שבייה, לפיכך טעמו מלרע: (ל) עכרתם. לשון מים עכורים, אין דעתי צלולה עכשיו. ואגדה, צלולה היתה החבית ועכרתם אותה. מסורת היתה ביד כנענים שיפלו ביד בני יעקב, אלא שהיו אומרים עד אשר תפרה וְנַחֲלָתָ אֶת הָאָרֶץ (שמות כג ל), לפיכך היו שותקין⁸⁶²: מתי מספר. אנשים מועטים: (לא) הכזונה. הפקר⁸⁶³: את אחותנו. ית אחתנא:

פרק לה (א) קום עלה. לפי שאחרת בדרך נענשת ובא לך זאת מבתך⁸⁶⁴: (ב) הנכר. שיש

⁸⁵⁹ עי' בראשית רבה (פרשה פ סי' י): ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי. ממשמע שנאמר שמעון ולוי (בראשית מט), ידענו שבני יעקב הם, אלא בני יעקב שלא נטלו עצה מיעקב.

⁸⁶⁰ עי' שם: אחי דינה, וכי אחות שניהם היתה, והלא אחות כל השבטים היתה, אלא לפי שנתנו אלו נפשם עליה נקראת על שמם.

⁸⁶¹ עי' שם: העיר בטח, א"ל, בטוחים היו על כחו של זקן ולא היה אבינו יעקב רוצה שיעשו בניו אותו המעשה. וכיון שעשו בניו אותו מעשה אמר מה אני מניח את בני ליפול ביד אוה"ע מה עשה נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם ואמר אם יבואו האוה"ע להזדווג להם לבני, אני נלחם כנגדן. הוא דהוא א"ל ליוסף (בראשית מח) ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך וגו' והיכן מצינו שנטל אבינו יעקב חרבו וקשתו, בשכם, שנאמר (שם) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי ואת חמור ואת שכם בנו.

⁸⁶² עי' שם (סי' יב): ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי. רבנן אמרי, צלולה היתה החבית ועכרתם אותה. מסורת היא בידי הכנענים שהן עתידין ליפול בידי, אלא שאמר הקדוש ברוך הוא עד אשר תפרה בששים רבוא. אמר רבי יהודה בר סימון, עכורה היתה החבית וצללנו אותה.

⁸⁶³ עי' שם: ויאמרו הכזונה, אמרו, מה הם נוהגים בנו כבני אדם של הפקר. מי גרם, ותצא דינה.

⁸⁶⁴ עי' תנחומא (וישלח סי' ח): כך שנו רבותינו בשלשה מקומות פנקסו של אדם נפתחת, היוצא לדרך יחידי, והיושב בבית המרועע, והנודר ואינו משלם. וכו' הנודר ואינו משלם מנין, דכתיב כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו וגו' (דברים כ"ג) וכתיב מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר (משלי כ') ואחר נדרים לבקר, פנקסו מתבקרת, ומלאכים מלמדין עליו חובה ומזכירין עונותיו, וכו' בא וראה כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם וידר יעקב נדר לאמר וגו' (בראשית כח), השיבו על כל דבר ודבר, הלך ונתעשר, ובא וישב לו ולא שלם את נדרו, הביא עליו עשו ובקש להרגו נטל ממנו כל אותו דורון עזים מאתים לא הרגיש. הביא עליו המלאך, ורפש עמו ולא הרגו שנאמר ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו זה סמאל שרו של עשו שבקש להרגו שנאמר וירא כי לא יכול לו ונעשה צולע, כיון שלא הרגיש באת עליו צרת דינה שנאמר ותצא דינה, כיון שלא הרגיש באת עליו צרת רחל שנאמר ותמת רחל ותקבר, מסייע ליה לרב שמואל בר נחמן דאמר כל הנודר ואינו משלם גורם לאשתו שתמות שנאמר אם אין לך לשלם וגו' אמר הקדוש ברוך הוא עד מתי יהא הצדיק הזה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא לוקה הריני

בידכם משלל של שכם⁸⁶⁵: והטהרו. מעבודה זרה: והחליפו שמלתיכם. שמא יש בידכם כסות של ע"ז⁸⁶⁶: (ד) האלה. מין אילן סרק: עם שכם. אצל שכם: (ה) חתת. פחד: (ו) אל בית אל. הקדוש ברוך הוא בבית אל, גילוי שכינתו בבית אל. יש תיבה חסרה ב"ת המשמשת בראשה, כמו הנה הוא בית מְכִיר פֶּן עֲמִיאל (שמואל ב' ט ד) כמו בבית מכיר, בית אֲבִיךָ (לעיל כד כג) כמו בבית אביך⁸⁶⁷: נגלו אליו האלהים. במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים, כמו אֲדֹנֵי יוֹסֵף (להלן לט כ), אִם פְּעָלָיו עִמּוֹ (שמות כב יד) ולא נאמר בעל, וכן אלהות שהוא לשון שופט ומרות נזכר בלשון רבים, אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים: (ח) ותמת דברה. מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב וְשָׁלַחְתִּי וְלִקְחָתִיךָ מִשָּׁם (לעיל כז מה) שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: מתחת לבית אל. העיר יושבת בהר ונקברה בהר גלגלי ההר: תחת האלון. בשיפולי מישרא, שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר והקבורה מלמטה, ומישור של בית אל היו קורין לו אלון. ואגדה, נתבשר שם באבל שני, שהוגד לו על אמו שמתה ואלון בלשון יוני (אבל) אחר⁸⁶⁸. ולפיכך (ולפי ש)העלימו את יום מותה, שלא יקללו הבריות כרם שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמה: (ט) עוד. פעם שני במקום הזה, אחד בלכתו ואחד בשובו: ויברך אתו. ברכת אבליים⁸⁶⁹. (י) לא יקרא שמך עוד יעקב. לשון אדם הבא במארב ועקבה, אלא לשון שר ונגיד: (יא) אני אל שדי. שאני כדאי לברך שהברכות שלי: פרה ורבה. על שם שעדיין לא נולד בנימין, ואף על פי שכבר נתעברה ממנו⁸⁷⁰: גוי. בנימין: גוים. מנשה ואפרים

מודיעו שנאמר ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם, א"ר איבו מהולתך טרשא אקיש עלה, א"ל הקדוש ברוך הוא לא הגיעוך הצרות האלו אלא על שאחרת את נדרך, אם את מבקש שלא יגיעוך עוד צרה קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאותו מקום שנדרת לי שם נדר אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר, א"ר אבא בר כהנא א"ל הקדוש ברוך הוא ליעקב בשעת עקתא נדרא בשעת רווחא שמטי כשהיית בצרה נדרת וכשאתה בריוח שכחת, מיד ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו וגו' ונקומה ונעלה בית אל וגו' מהו כן שבשעה שנדר מה הוא אומר אם יהיה אלהים עמדי שלא נטעה אחר עבודת כו"ם ושמרני מגלוי עריות, בדרך הזה משפיכות דמים, ועל שאחר את נדרו לקה בשלשתן, עבודת כו"ם מנין דכתיב הסירו את אלהי הנכר, גילוי עריות מדינה, ש"ד שפיכות דמים ויהרגו כל זכר, ללמדך שאיחור נדר קשה משלשתן שעל שאחר את נדרו לקה בשלשתן.

⁸⁶⁵ עי' זוהר (וישלח קעג ע"א): הסירו את אלהי הנכר וגו', הסירו את אלהי הנכר אלן אנון דנטלו משכם מאני כספא ודהבא דהוה חקיק עלייהו טעוא דלהון.

תרגום: "הסירו את אלהי הנכר" וגו'. "הסירו את אלהי הנכר", אלה הם שנטלו מְשַׁכֵּם כלי כסף וזהב שהיה חקוק עליהם עבודה זרה שלהם.

⁸⁶⁶ עי' בראשית רבה (פרשה פא סי' ב): ויאמר יעקב אל ביתו וגו' והחליפו שמלותיכם. ר' כרוספדי בשם ר' יוחנן, אין אנו בקיים בדיקדוקי עבודה זרה כיעקב, דתנינן המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת הדרקון יוליכם לים המלח, אמר ר' יוחנן כל כסות בכלל עבודה זרה. תרגום יונתן: ובנא תמן מדבחא וקרא לאתרא ההוא אל דאשרי שכינתיה בבית אל.⁸⁶⁷

⁸⁶⁸ עי' בראשית רבה (פרשה פא סי' ה): ותמת דבורה מינקת רבקה וגו' ויקרא שמו אלון בכות. ר' שמואל בר נחמן אמר לשון יונת הוא, אלון אחר, עד שהוא משמר אבלה של דבורה באה ליה בשורתא שמתה אמו. הה"ד וירא אלהים אל יעקב וגו' ויברך אותו. מהו ברכה ברכו, ר' אחא בשם ר' יונתן אמר, ברכת אבליים ברכו.

⁸⁶⁹ עי' הערה הקודמת.

⁸⁷⁰ עי' שם (פרשה פ"ב סי' ד): ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה, רבי יודן בשם ר' יצחק אמר, הייתי אומר ראובן כבר הוא מבחוץ שמעון כבר הוא מבחוץ ובנימין כבר יצא מחלציו ועדיין הוא במעי אמו. חזרתי ואמרתי, גוי, זה בנימין, וקהל גוים, זה מנשה ואפרים דכתיב (בראשית מח) וזרעו יהיה מלא הגוים. ר' ברכיה ור' חלבו ור' שמואל בר נחמן, ומלכים מחלצין

שעתידים לצאת מיוסף והם במנין השבטים: ומלכים. שאול ואיש בושת שהיו משבט בנימין שעדיין לא נולדו⁸⁷¹ (ופסוק זה דרשו אבנר כשהמליך איש בושת, ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין, דכתיב (שופטים כא א) איש מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בְּתוֹ לְבַנְיָמִן לְאִשָּׁה, וחזרו ואמרו אלמלא היה עולה מן השבטים לא היה הקדוש ברוך הוא אומר ליעקב ומלכים מחלצין יצאו⁸⁷²: גוי וקהל גוים. שגוים עתידים בניו להעשות, כמנין הגוים שהם שבעים אומות, וכן כל הסנהדרין שבעים⁸⁷³. דבר אחר, שעתידים בניו להקריב בשעת איסור במות כגוים בימי אליהו. ברש"י ישן⁸⁷⁴): (יד) במקום אשר דבר אתו. איני יודע מה מלמדנו: (טז) כברת הארץ. מנחם פירש לשון כביר, רבוי מהלך רב. ואגדה, בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה, שהניר מצוי, הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא⁸⁷⁵. ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצינו וַיִּלְךְ מֵאֵתוֹ פְּכַרְתִּי אֶרֶץ (מלכים ב' ה יט). ואומר אני, שהוא שם מדת קרקע, כמו מהלך פרסה או יותר, כמו שאתה אומר צָמַד (ישעיה כא ט) כָּרֶם (שם ה י) חֲלֻקֵּת הַיְשָׁדָה (לעיל לג יט), כך במהלך אדם נותן שם מדה כברת ארץ: (יז) כי גם זה. נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו, עם כל שבט נולדה תאומה, ועם בנימין נולדה תאומה יתירה⁸⁷⁶: (יח) בן אוני. בן צערי⁸⁷⁷: בנימין. נראה בעיני לפי שהוא לבדו

יצאו זה ירבעם ויהוא, רבנן אמרי אפשר אבנר אדם צדיק והוא חולק על מלכות בית דוד, אלא מדרש דריש והמליך את איש בושת הה"ד (שם לד) ומלכים מחלצין יצאו, זה שאול ואיש בושת. ומה ראו לקרב ולרחק בפלגש בגבעה אלא מקרא קראו ורחקו אותו מקרא קראו וקרבו אותם מיד. מקרא קראו ורחקו, אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, מקרא קראו וקרבו, גוי וקהל גוים יהיה ממך.

⁸⁷¹ ע"י הערה הקודמת.

⁸⁷² ע"י הערה הקודמת, וע"י ירושלמי תענית (פרק ד הלכה ז): ורבנן אמרי, שבו הותר שבטו של בנימין לבוא בקהל, דכתיב (שופטים כא יח) ארור נתן אשה לבנימין. מקרא קראו וקירבוהו, מקרא קראו וריחקהו. מקרא קראו וקירבוהו, (בראשית מח ה) אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. מקרא קראו וריחקהו, (שם לה יא) גוי וקהל גוים יהיה ממך, ומלכים מחלצין יצאו ואדיין לא נולד בנימין.

וע"י מדרש תנחומא (וישלח סי' כט): ולא עוד אלא בפלגש בגבעה [קירבוהו]. אמר ר' שמואל בר נחמן מכאן קרבו אותו בשעה שחלקו עליו ואמרו איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה (שופטים כא א), שנידו אותו, ואחר כך חזרו וקבלו אותו, אמרו אילולי שהוא מעולה מן השמים, לא היה הקדוש ברוך הוא אומר ליעקב אבינו כשהיה בא מחוצה לארץ, ומלכים מחלצין יצאו, הרי מכאן קרבו אותו.

⁸⁷³ ע"י שם (סי' ל): פרה ורבה, לך הייתי מצפה שתפרה ותרבה ותעמיד שבטים. גוי וקהל גוים, בישרו שבני עתידין להיות נעשין כגוים, מה הגוים שבעים, אף בניך שבעים סנהדרין, שנאמר אספה לי שבעים איש (במדבר יא טז).

⁸⁷⁴ ע"י בראשית רבה (פרשה פ"ב סי' ה): ר' יודן ור' איבו ור' משין בן נגרי (נגדי) בשם ר' יוחנן אמרו, עתידין בניך לעשות גוי כקהל עמים. מה קהל עמים מקריבין בשעת איסור במות אף בניך מקריבים בשעת איסור במות, ר' חנינא מייתי לה מהכא, (מלכים א יח) ויקח אליהו שתים עשרה אבנים וגו' אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך, שמשעה שנתן לו השם הזה נאמר לו גוי וקהל גוים יהיה ממך. ר' שמלאי מייתי לה מהכא, (שופטים יח) ויקרא שם העיר דן כשם דן אביהם אשר יולד לישראל, שמשעה שנאמר לו השם הזה נאמר לו גוי וקהל גוים יהיה ממך ר' יוחנן מייתי לה מהכא (דברים לג) עמים הר' יקראו שם יזבחו זבחי צדק משיעשו בניך כעמים להרו של זבולן, שם יזבחו זבחי איסור במות. אין כתיב כאן אלא זבחי צדק, צדקה אני עושה עמהם ומקבל את קרבנם.

⁸⁷⁵ ע"י ילקוט שמעוני תורה (רמז קלו): ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ, בשעה שארץ חלולה ככברה והבר מצוי. רבנן אמרי כבר הבר מצוי ועונת גשמים עברה ועדיין השרב לא בא. ⁸⁷⁶ ע"י בראשית רבה (פרשה פב סי' ח): א"ל מהו דין דכתיב ויהי בהקשותה בלדתה, אמרו לו, כך ממסמסין נפשה של חיה ואומרים לה בשעת הלידה, אל תיראי כי בן זכר ילדת. אמר להם, לא

נולד בארץ כנען שהיא בנגב כשארם בא מארם נהרים, כמו שנאמר בַּנְּגִב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן (במדבר לג מ), הַלֹּךְ וְנִסְעָה הַנְּגִבָה (לעיל יב ט): בנימין. בן ימין, לשון צפון וְיָמִין אֶתָּה בְּרַאתָם (תהלים פט יג), לפיכך הוא מלא: דבר אחר, בנימין בן ימים שנולד לעת זקנתו, וימים יש שנכתבים בנו"ן כמו לְקִיץ הַיָּמִין (דניאל יב יג): (כב) בשכן ישראל בארץ ההיא. עד שלא בא לחברון אצל יצחק ארעוהו כל אלה: וישכב. מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאילו שכבה. ולמה בלבל וחלל יצועיו, שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכך בלב⁸⁷⁸: והיו בני יעקב שנים עשר. מתחיל לענין ראשון, משנולד בנימין נשלמה המטה ומעתה ראויים להמנות ומנאן. ורבותינו דרשו, ללמדנו בא שכולם שוין וכולם צדיקים, שלא חטא ראובן⁸⁷⁹: (כג) בכור יעקב. אפילו בשעת הקלקלה קראו בכור⁸⁸⁰: בכור יעקב. בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכור למנין, ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים, שנעשה לשני שבטים⁸⁸¹: (כו) ממרא. שם המישור: קרית הארבע. שם העיר: ממרא קרית הארבע. איל מישור של קרית ארבע. ואם תאמר, היה לו לכתוב ממרא הקרית ארבע, כן דרך המקרא בכל דבר ששמו כפול, כגון זה, וכגון בית לחם, אבי עזר, בית אל, אם הוצרך להטיל בו ה"א נותנה בראש התיבה השניה, בֵּית הַלְחָמִי (שמואל א' טז א), בְּעֶפְרַת אָבִי הָעֶזְרִי (שופטים ו כד), בְּנֵה חֵיאל בֵּית הָאֱלִי (מלכים א' טז לד): (כט) ויגוע יצחק. אין מוקדם ומאוחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה, שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה, שנאמר (לעיל כה כו) וַיִּצְחָק בֶּן שָׁשִׁים שָׁנָה וְגו', ויצחק מת בשנת ק"ב ליעקב, אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה

כך דרש רבי יהושע רבכם, אלא כל שבט ושבט נולדה תאומתו עמו. כההיא דאמר אבא חלפוי בן קוריה, תאומה יתירה נולדה עם בנימין.

⁸⁷⁷ עי' שם (סי' ט): והי בצאת נפשה ותקרא שמו בן אוני, בר צערי בלשון ארמי. ואביו קרא לו בנימין בלשון הקודש.

⁸⁷⁸ עי' שבת (נה ע"ב): אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה. שנאמר והיו בני יעקב שנים עשר, מלמד שכולן שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים וישכב את בלהה פילגש אביו, מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה. תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, מוצל אותו צדיק מאותו עון, ולא בא מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר ארור שוכב עם אשת אביו ויבא חטא זה לידו, אלא מה אני מקיים וישכב את בלהה פילגש אביו, עלבון אמו תבע. אמר, אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, עמד ובלבל את מצעה. אחרים אומרים שתי מצעות בלב, אחת של שכינה ואחת של אביו. והיינו דכתיב אז חללת יצועי עלה (אל תקרי יצועי אלא יצועיי). כתנאי, פחז כמים אל תותר. רבי אליעזר אומר, פזתה חבתה זלתה. רבי יהושע אומר, פסעתה על דת, חטאת, זנית. רבן גמליאל אומר, פיללתה, חלתה, זרחה תפלתך. אמר רבן גמליאל, עדיין צריכין אנו למודעי, רבי אלעזר המודעי אומר, הפוך את התיבה ודורשה, זעזעתה, הרתעתה, פרחה חטא ממך. רבא אמר, ואמרי לה רבי ירמיה בר אבא, זכרת עונשו של דבר, חלית עצמך חולי גדול, פירשת מלחטוא.

⁸⁷⁹ עי' הערה הקודמת.

⁸⁸⁰ עי' בראשית רבה (פרשה פב סי' י): בכורת ממון ניטלה ממנו ולא ניטלה ממנו בכורת יוחסין, דכתיב (ד"ה א ה) ובני ראובן בכור ישראל. ר' לוי ור' סימון, חד מנהון אמר לא לראובן להתייחס, ואוחרנא אמר אין מיחסין ליוסף אלא לראובן. ר' חגי בשם ר' יצחק אמר, אפי' בשעת הקלקלה אין מיחסין אלא לראובן. ה"ד והי בשכון וגו'. בני לאה בכור יעקב ראובן, רבי יודן בשם רבי אחא, ראובן בכור לעיבור בכור ללידה בכור לבכורה בכור לנחלה בכור לעבודה בכור לתשובה. ר' עזריה אמר, אף בכור לנבואה, שנאמר (הושע א) תחלת דבר ה' בהושע.

⁸⁸¹ עי' הערה הקודמת.

נשאר ק"ב, ויוסף נמכר בן י"ז שנה, ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב, כיצד, בן ששים ושלוש נתברך, וארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר, הרי שבעים ושבע, וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע עשרה נולד יוסף, שנאמר (לעיל ל כה) וַיְהִי בְּאֶשֶׁר יִלְדֶה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וְגו', הרי תשעים ואחת, וי"ז עד שלא נמכר יוסף, הרי מאה ושמונה (עוד מפורש מן המקרא, משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה, שנאמר (להלן מאו) וַיֹּסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְגו', וז' שנים שובע ושנתים רעב הרי כ"ב, וכתוב ימי שְׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה (להלן מז ט), נמצא יעקב במכירתו ק"ח):

פרק לו (ב) עדה בת אילון. היא בשמת בת אילון (לעיל כו לד), ונקראת בשמת על שם שהיתה מקטרת בשמים לעבודה זרה: אהליבמה. היא יהודית, והוא כינה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בעבודה זרה, כדי להטעות את אביו: בת ענה בת צבעון. אם בת ענה לא בת צבעון, ענה בנו של צבעון, שנאמר (להלן פסוק כד) וַאֲלֵה בְנֵי צָבֵעוֹן וְאִיהָ וְעֵנָה, מלמד שבא צבעון על כלתו אשת ענה ויצאת אהליבמה מבין שניהם, והודיעך הכתוב שכולן בני ממזרות היו⁸⁸²: (ג) בשמת בת ישמעאל. ולהלן (לעיל כח ט) קורא לה מְחַלָּת, מצינו באגדת מדרש ספר שמואל (פרק יז), ג' מוחלים להן עונותיהן, גר שנתגייר והעולה לגדולה והנושא אשה, ולמד הטעם מכאן, לכך נקראת מחלת שנמחלו עונותיו⁸⁸³. אחות נביות. על שם שהוא השיאה לו משמת ישמעאל נקראת על שמו⁸⁸⁴: (ה) ואהליבמה ילדה וגו'. קרה זה ממזר היה, ובן אליפו היה, שבא על אשת אביו אל אהליבמה אשת עשו, שהרי הוא מנוי עם אלופי אליפו בסוף הענין⁸⁸⁵. (ו) וילך אל ארץ. לגור באשר ימצא: (ז)

⁸⁸² עי' פסחים (נד ע"א): דורשי חמורות היו אומרים, ענה פסול היה, לפיכך הביא פסול לעולם. שנאמר אלה בני שעיר החרי, וכתוב אלה בני צבעון ואיה וענה. אלא, מלמד שבא צבעון על אמו והוליד ממנה ענה. ודילמא תרי ענה הוון, אמר רבא אמינא מילתא דשבור מלכא לא אמרה, ומנו, שמואל. איכא דאמרי, אמר רב פפא, אמינא מילתא דשבור מלכא לא אמרה, ומנו, רבא, אמר קרא, הוא ענה, הוא ענה דמעיקרא.

עי' מדרש תנחומא (וישב סי' א): אלא בני שעיר דכתיב אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ לוטן ושוכל וצבעון וענה (שם). ולהלן עושה ענה בן צבעון הוא ענה אשר מצא וגו' (שם). מלמד שבא צבעון על אמו, וילדה ממנו את ענה. נמצא שהיה אחיו ובנו. שוב בא אל כלתו אשת ענה, ויצתה אהליבמה מבין שניהם, שנאמר (שם) ואלה היו בני אהליבמה בת ענה בת צבעון אשת עשו, ונשאה עשו לאשה. ולפי שהיו כלם בני זמה, פירשם הכתוב להודיע נוולם. אבל ישראל, קרבן הקב"ה וקראן חבל ונחלה וחלק.

⁸⁸³ עי' בראשית רבה (פרשה סז סי' י): וירא עשו כי רעות בנות כנען וילך עשו אל ישמעאל. רבי יהושע בן לוי אמר, נתן דעתו להתגייר. מחלת, שמחל לו הקב"ה על כל עונותיו (בראשית לו). בשמת, שנתבסמה דעתו עליו. ועי' מדרש שמואל (פרשה יז): בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך על ישראל (שמואל א יג. א). רבי זעירא, בעון ממנייא יתיה, ולא קבל עליו. כיון דשמע הדא מתניתא, חכם וחתן ונשיא והגדולה מכפרת, קבל עליו. חכם, (ויקרא יט, לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן. וכתוב בתריה, וכי יגור אתך גר. מה גר נמחלו לו כל עונותיו, אף זה נמחל לו על כל עונותיו. חתן, וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת. וכי מחלת היה שמה, והלא בשמת היה שמה. אלא מלמד שמחלו לו על כל עונותיו. נשיא, בן שנה שאול במלכו. וכי בן שנה היה שאול כשמלך. אלא מלמד שמחלו לו על כל עונותיו. נשיא ומלך, נעשה כתינוק בן שנה שלא טעם טעם חטא.

⁸⁸⁴ עי' מגילה (ז ע"א): וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל אחות נביות. ממשמע שנאמר בת ישמעאל, איני יודע שהיא אחות נביות, מלמד שקידשה ישמעאל, ומת, והשיאה נביות אחיה.

⁸⁸⁵ עי' בראשית רבה (פרשה פב סי' י): ואהליבמה ילדה וגו', הה"ד (עובדיה א) איך נחפשו עשו, רבי סימון אמר, קליפת בצלים כל כך למה (ירמיה מט), גליתי את מסתרו, בשביל לגלות

ולא יכלה ארץ מגוריהם. להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה, מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב של גזרת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר, ומפני הבושה שמכר את בכורתו⁸⁸⁶: (ט) ואלה. התולדות שהולידו בניו משהלך לשעיר: (יב) ותמנע היתה פלגש. להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו. תמנע זו בת אלופים היתה, שנאמר (להלן פס' כב) וַאֲחֹת לֹטְמָן תִּמְנַעַ, ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה, מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה איני זוכה להנשא לך הלואי ואהיה פילגש⁸⁸⁷. ובדברי הימים (א' א לו) מונה אותה בבניו של אליפז, מלמד שבא על אשתו של שעיר ויצאה תמנע מביניהם, וכשגדלה נעשית פילגשו, וזהו ואחות לוטן תמנע, ולא מנאה עם בני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב⁸⁸⁸: (טו) אלה אלופי בני עשו. ראשי משפחות: (כ) יושבי הארץ. שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם. ורבותינו דרשו, שהיו בקיאים בישובה של ארץ, מלא קנה זה לזיתים מלא קנה זה לגפנים, שהיו טועמין העפר ויודעין אי זו נטיעה ראויה לו⁸⁸⁹: (כד) ואיה וענה. וי"ו יתירה, והוא כמו איה וענה. והרבה יש במקרא, תת וקדש וצבא מרמס (דניאל ח יג), נרדס ורכב וסוס (תהלים עז ז): הוא ענה. האמור למעלה (פסוק כ) שהוא אחיו של צבעון, וכאן הוא קורא אותו בנו, מלמד שבא צבעון על אמו והוליד את ענה⁸⁹⁰. את הימם. פרדים. הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד, והוא היה ממזר והביא פסולין לעולם⁸⁹¹. ולמה נקרא שמם ימים, שאימתן מושלת על

את הממזרים שביניהם. וכמה ממזרים העמיד, רב אמר שלשה, ר' לוי אמר ארבעה. א"ר בנימינ בשם ר' לוי, קרח דהכא ממזר הוא.

⁸⁸⁶ עי' שם: וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, ר' אליעזר אמר מפני שטר חוב (בראשית טו) כי גר יהיה זרעך, ר' יהושע בן לוי אמר מפני הבושה.

⁸⁸⁷ עי' שם: ותמנע היתה פילגש לאלפז בן עשו. תני ר' שמעון בן יוחאי, למה לי לדרוש ולומר ותמנע היתה פילגש לאלפז, להודיע שבחו של ביתו של אברהם אבינו, עד היכן היו המלכיות ושלטונים רוצים להדבק בו. ומה היה לוטן, הוא היה אחד מן השלטונים, שנאמר אלוף לוטן. וכתב ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פילגש וגו'. אמרה, הואיל ואיני כדאי להנשא לו לאשה, אהא לו לשפחה. והרי הדברים קל וחומר, מה אם עשו הרשע, שלא היה בידו אלא מצוה אחת, ע"י שהיה מכבד את אביו היו מלכיות ושלטונות רוצות להדבק לו, על אחת כמה וכמה שיהיו רוצין להדבק ביעקב אבינו הצדיק שקיים את כל התורה כולה.

⁸⁸⁸ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' א): בייחוס בני עשו ואלה תולדות עשו, להודיע נוולן, שאת מוצא שהן בני זמה. שכן הוא אומר בני אליפז תימן ואומר צפו וגעתם קנז ותמנע ועמלק (ד"ה א א). ותמנע היתה פלגש לאלפז (בראשית לו), מלמד שנשא את בתו. כיצד, היה בא אל אשתו של שעיר, ועברה וילדה ממנו תמנע, ונשאה בנושא בתו של שעיר, והיתה בתו. וכן הוא אומר, אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ לוטן וגו' ואחות לוטן תמנע. מן האם ולא מן האב, שהיתה מן אליפז.

⁸⁸⁹ עי' שבת (פה ע"א): וקים להו לרבנן דחמשא בשיתא לא ינקי מהדדי, ומנלן, דהא דקים להו לרבנן (דחמשא בשיתא) מילתא היא, דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב לא תסיג גבול רעך [אשר גבלו ראשונים], גבול שגבלו ראשונים לא תסיג. מאי גבלו ראשונים, אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, (מאי) דכתיב אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ, אטו כולי עלמא יושבי רקיע ניהו, אלא שהיו בקיאים בישובה של ארץ, שהיו אומרים מלא קנה זה לזית, מלא קנה זה לגפנים, מלא קנה זה לתאנים. וחרי, שמריחים את הארץ. וחוי, אמר רב פפא, שהיו טועמין את הארץ כחויא.

⁸⁹⁰ עי' לעיל הערה 882.

⁸⁹¹ עי' בראשית רבה (פרשה פב סי' ט): תני, האש והכלאים לא נבראו בששת ימי בראשית, אבל עלו במחשבה להבראות. כלאים אימתי נבראו, בימי ענה. ה"ד (בראשית לו), הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר. ר' יהודה בר סימון אמר, המיונס. רבנן אמרי, המיסו, חציו חמור וחציו סוס. ואלו הן הסימנין, א"ר יונה כל שאזניו קטנות אמו סוסה ואביו חמור. גדולות, אמו חמורה

הבריות, דאמר רבי חנינא מימי לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחייה (והלא קא חזינן דחיה, אל תקרי וחייה אלא וחייתה, כי המכה לא תתרפא לעולם. ברש"י ישן)⁸⁹². ולא הווקק לכתוב לנו משפחות החורי אלא מפני תמנע, ולהודיע גדולת אברהם, כמו שפירשתי למעלה (פסוק יב): (לא) ואלה המלכים וגו'. שמנה היו, וכנגדן העמיד יעקב וביטל מלכות עשו בימיהם, ואלו הן, שאול ואיש בשת דוד ושלמה רחבעם אביה אסא יהושפט. ובימי יורם בנו כתוב (מלכים ב' ח כ) בְּיָמָיו פָּשַׁע אֲדָוִם מִתַּחַת יַד יְהוֹנָדָה וַיִּמְלְכוּ עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ, ובימי (שאל) [יהושפט] כתיב (מלכים א' כב מח) וּמֶלֶךְ אֵין פְּאָדָוִם נֶצֶב מֶלֶךְ⁸⁹³: (לג) יובב בן זרח מבצרה. בצרה מערי מואב היא, שנאמר (ירמיה מח כד) וְעַל קָרְיֹת וְעַל בְּצָרָהּ וגו'. ולפי שהעמידה מלך לאדום עתידה ללקות עמהם, שנאמר (ישעיה לד ו) כִּי זָבַח לָהּ בְּבִצְרָהּ⁸⁹⁴: (לה) המכה את מדין בשדה מואב. שבא מדין על מואב למלחמה והלך מלך אדום לעזור את מואב, ומכאן אנו למדים שהיו מדין ומואב מריבים זה עם זה, ובימי בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל⁸⁹⁵: (לט) בת מי זהב. מהו זהב, עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו לכלום⁸⁹⁶: (מ) ואלה שמות אלופי עשו. שנקראו על שם מדינותיהם, לאחר שמת הדר ופסקה מהם מלכות, והראשונים הנזכרים למעלה הם שמות תולדותם. וכן מפורש בדברי הימים (א' א נא) וַיָּמָת הַדָּד וַיְהִיו אֱלֹפֵי אֲדָוִם אֱלֹפֵי תַמְנָע וגו': (מג) מגדיאל. הוא רומי (ילקוט שמעוני תורה - רמז קלח):

חסלת פרשת וישלח

ואביו סוס. ר' מנא הוה מפקד לאלין דבי נשיאה דיהון זבנין מן אלין דאודניהון דקיקין, מפני שאמו סוסה ואביו חמור. מה עשה ענה, הביא חמורה, וזיווג לה סוס זכר, יצאת ממנו פרדה. א"ל הקב"ה, אני לא בראתי דבר של היזק, ואתה בראת דבר של היזק, חייך שאני בורא לך דבר של היזק. מה עשה, הביא חכינא, וזיווג לה חרדון, ויצאת מהם חברבר. מעולם לא אמר אדם שנשכו כלב שוטה וחייה, חברבר וחייה, פרדה לבנה וחייה.

ע' פסחים (נד ע"א): רבי יוסי אומר, שני דברים עלו במחשבה ליבראות בערב שבת ולא נבראו עד מוצאי שבת, ובמוצאי שבת נתן הקדוש ברוך הוא דיעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה, והביא שני אבנים וטחנן זו בזו ויצא מהן אור, והביא שתי בהמות והרכיב זו בזו ויצא מהן פרד. רבן שמעון בן גמליאל אומר, פרד בימי ענה היה, שנאמר הוא ענה אשר מצא את הימם במדבר. דורשי חמורות היו אומרים, ענה פסול היה, לפיכך הביא פסול לעולם. שנאמר אלה בני שיער החרי וכתוב אלה בני צבעון ואיה וענה.

⁸⁹² ע' יומא מט ע"א: אמר רבי חנינא, מעולם לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחייה. והא קא חזינן דחיי אימא וחיית, והא קא חזינן דמיתסי בסומקן אינהו וחיורן, ריש כרעיהו קאמרין מכל מקום.

⁸⁹³ ע' בראשית רבה (פרשה פג סי' ב): ואלה המלכים ר' יוסי בר חנינא בשעה שזה מעמיד מלכים זה מעמיד שופטים, ובשעה שזה מעמיד אלופים זה מעמיד נשיאים, ר' יהושע בן לוי אמר זה העמיד שמונה וזה העמיד שמונה, זה העמיד ח', בלע יובב חשם הדד שמלה שאול בעל חנן הדר, וזה העמיד ח', שאול ואיש בושת דוד שלמה רחבעם אביה אסא יהושפט.

⁸⁹⁴ ע' בראשית רבה (פרשה פג פסקה ג): וימת בלע, א"ר אבהו, לבן מלכים שהיה לו דין עם אחד וכלו מזונותיו. בא אחד וסיפק לו מזונות, אמר המלך אין לי עסק אלא עם זה שסיפק לו מזונות. כך אמר הקב"ה, כבר היתה מלכות עקורה מאדום, ובאת בצרה וסיפקה להם מלכים. לפיכך אין לי עסק אלא עם בצרה, שנאמר (שם לד) כי זבח לה' בבצרה וגו'.

⁸⁹⁵ ע' במדבר רבה (פרשה כ סי' ד): ויאמר מואב אל זקני מדין, והלא את מוצא שמדינים נלחמים עם המואבים, שנא' (בראשית לו) המכה את מדין בשדה מואב, והשנאה ביניהם מעולם. משל לשני כלבים שהיו מריבים זה עם זה, בא זאב על אחד מהן. אמר השני, אם איני עוזרו היום, הורג את זה, ולמחר יבא עלי. לפיכך נתחברו מואב עם מדין.

⁸⁹⁶ ע' בראשית רבה (פרשה פג סי' ד): בת מי זהב טרודים היו במזונותם, מן דעתירין מהו דהבא מהו כספא.

פרשת וישב

פרק לו (א) וישב יעקב וגו'. אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה, שלא היו ספונים וחשובים לפרש היאך נתיישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורי, פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה כל גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח פלוני הוליד פלוני, וכשבא לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית.⁸⁹⁷ (דבר אחר, וישב יעקב, הפשתני הזה נכנסו גמליו טעונים פשתן, הפחמי תמה אנה יכנס כל הפשתן הזה, היה פיקח אחד משיב לו, ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו. כך יעקב ראה כל האלופים הכתובים למעלה, תמה ואמר מי יכול לכבוש את כולך, מה כתיב למטה אלה תולדות יעקב יוסף, וכתוב וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקֵשׁ, (עובדיה א יח) ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם⁸⁹⁸. ברש"י ישן): (ב) אלה תולדות יעקב. ואלה של תולדות יעקב, אלה יישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב. סבה ראשונה, יוסף בן שבע עשרה וגו', על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים. זהו אחר ישוב פשוטו של מקרא, להיות דבר דבור על אופניו. ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל⁸⁹⁹, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פפ"ד סי' ו)⁹⁰⁰. ועוד נדרש בו, וישב, ביקש יעקב לישב

⁸⁹⁷ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' א): למה נתעסק הקב"ה מתחלה ביחוסיהן של א"ה, משל למלך שהיה לו מרגלית מושלכת בתוך העפר, ובתוך הצרורות הוצרך המלך לפשפש בעפר ובצרורות להוציא את המרגלית מתוכן. כשהגיע המלך למרגלית, הניח את העפר ואת הצרורות ונתעסק במרגלית. כך, נתעסק הקב"ה בדורות לשעבר וכללן ומניחן, אדם שת אנוש קינן מהללאל ירד וגו' (ד"ה א א), וכן בעשרה דורות השניים שם ארפכשד שלח וגו', והתינוק נוטל את הספר וקורא עשרה דורות מאדם עד נח בבת אחת. כשהגיע לעשרה דורות שמנח ועד אברהם, כמו כן קוראם בבת אחת. כשהגיע למרגליות אברהם יצחק ויעקב, התחיל מתעסק בהן. לכך נסמכה פרשת אלופי בני עשו לפרשה זו.

⁸⁹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' ה): עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' ה): מה כתיב למעלה מן הענין ואלה המלכים וגו' וכתוב הכא וישב יעקב. א"ר חוניא, משל לאחד שהיה מהלך בדרך וראה כת של כלבים ונתיירא מהם וישב לו ביניהם. כך כיון שראה אבינו יעקב עשו ואלופיו נתיירא מהם, וישב לו ביניהם. א"ר לוי, משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטיא ופתח בנו זהבי פתוח כנגדו וראה חבילות חבילות של קוצים ונכנסו למדינה אמר אנה יכנסו כל החבילות הללו והיה שם פקח אחד. א"ל, מאלו אתה מתיירא, גן אחד יוצא משלך וגן אחד משל בנך ואתה שורפן. כך כיון שראה אבינו יעקב עשו ואלופיו נתיירא, א"ל הקב"ה, מאלו אתה מתיירא, גן אחד משלך וגן א' משל בנך ואתם שורפים אותם כולם. הה"ד, והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה (עובדיה א).

⁸⁹⁹ עי' שם: וישב יעקב, כך אמרו חכמים, אלה תולדות יעקב יוסף, התולדות הללו לא באו אלא בזכותו של יוסף ובשבילו. כלום הלך יעקב אצל לבן אלא בשביל רחל, התולדות הללו היו ממתנות עד שנולד יוסף. הה"ד ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף (בראשית ל), כיון שנולד שטנו של אותו רשע, ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה.

⁹⁰⁰ ז"ל: א"ר שמואל בר נחמן, אלה תולדות יעקב יוסף לא היה צריך קרא למימר כן, אלא אלה תולדות יעקב ראובן. אלא מה ת"ל יוסף, אלא שכל מה שאירע לזה אירע לזה, מה זה נולד מהול אף זה נולד מהול, מה זה אמו עקרה אף זה אמו עקרה, מה זה אמו ילדה שנים, אף זה אמו ילדה

בשלוה קפין עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישב בשלוה, אמר הקדוש ברוך הוא לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישב בשלוה בעולם הזה⁹⁰¹: והוא נער. שהיה עושה מעשה נערות, מתקן בשערו ממשמש בעיניו כדי שיהיה נראה יפה⁹⁰²: את בני בלהה. כלומר ורגיל אצל בני בלהה, לפי שהיו אחיו מבזין אותו והוא מקרבן⁹⁰³: את דבתם רעה. כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו, שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות, ובשלתן לקה. על אבר מן החי, וישחטו שעיר עזים במכירתו ולא אכלוהו חי. ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים, לְעֶבֶד נִמְכָּר יוֹסֵף (תהלים קה יז). ועל העריות שספר עליהם, וְנָשָׂא אִשְׁתּוֹ אֲדֹנָיו וְגו' (להלן למ"ז)⁹⁰⁴: דבתם. כל לשון דבה פרליזין בלע"ז, כל מה שהיה יכול לדבר בהם רעה היה מספר: דבה. לשון דֹּכַב שִׁפְתַי יִשְׁנִים (שיר השירים ז י): (ג) בן זקנים. שנולד לו לעת זקנתו. ואונקלוס תרגם, בַּר חָפִים הוּא לִי, כל מה שלמד משם ועבר מסר לו⁹⁰⁵. דבר אחר, שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: פסים. לשון כלי מִלֵּת⁹⁰⁶, כמו כַּרְפָּס וְתִכְלֵת (אסתר א ו), וכמו וְכִתְנֵת הַפְּסִים דתמר ואמנון (שמואל

שנים, מה זה בכור אף זה בכור, מה זה נתקשה אמו בלידה אף זה נתקשה אמו בשעת לידה, מה זה אחיו שונא אותו, אף זה אחיו שונאים אותו. מה זה אחיו בקש להרגו אף זה בקשו אחיו להרגו. מה זה רועה אף זה רועה. זה נשטם וזה נשטם, זה נגנב שתי פעמים וזה נגנב שתי פעמים, זה נתברך בעושר וזה נתברך בעושר, זה יצא לחוצה לארץ וזה יצא לחוצה לארץ. זה נשא אשה מחוצה לארץ וזה נשא אשה מחוצה לארץ. זה הוליד בנים בחוצה לארץ וזה הוליד בנים בחוצה לארץ. זה ליווהו מלאכים וזה ליווהו מלאכים. זה נתגדל ע"י חלום וזה נתגדל ע"י חלום. זה נתברך בית חמיו בשבילו וזה נתברך בית חמיו בשבילו. זה ירד למצרים וזה ירד למצרים. זה כלה את הרעב וזה כלה את הרעב. זה משביע וזה משביע, זה מצוה וזה מצוה, זה מת במצרים וזה מת במצרים, זה נחנט וזה נחנט, זה העלו עצמותיו וזה העלו עצמותיו.

⁹⁰¹ עי' שם (פ"ד סי' ג): א"ר אחא בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה ומבקשים לישב בשלוה בעולם הזה, השטן בא ומקטרג. אמר, לא דיין שהוא מתוקן להם לעולם הבא, אלא שהם מבקשים לישב בשלוה בעולם הזה. תדע לך שהוא כן, יעקב אבינו ע"י שבקש לישב בשלוה בעוה"ז נזדווג לו שטנו של יוסף. וישב יעקב (שם ג) לא שלותי ולא שקטתי. לא שלותי מעשו ולא שקטתי מלבן ולא נחתי מדינה, ויבא רוגז, בא עלי רגזו של יוסף.

⁹⁰² עי' שם (סי' ז): יוסף בן שבע עשרה שנה וגו', ואת אמר והוא נער, אלא שהיה עושה מעשה נערות, ממשמש בעיניו מתלה בעקיבו מתקן בשערו.

⁹⁰³ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' ז): וכן ביוסף לא הגיעוהו כל אותן הצרות אלא על לשון הרע שספר על אחיו, שנאמר ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. ומה א"ל, רבנן אמרי אמר לאביו שהן נוהגין בבני בלהה וזלפה מנהג עבדים וקורין אותן עבדים. ואני נוהג בהן מנהג אחוה, שנאמר והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו'.

⁹⁰⁴ עי' ירושלמי (פאה פ"א מ"א): ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. מה אמר, ר"מ אמר חשודים הן על אבר מן החי, רבי יהודה אומר מזלזלין הן בבני השפחות ונוהגין בהן כעבדים. ור"ש אומר, נותנין הן עיניהן בבנות הארץ. אמר רבי יודה בן פזי, פלס מאזני משפט לה, מעשה כל אבני כיס. מה אמר, חשודין הן על אבר מן החי, אמר הקב"ה, כך אני מוכיח עליהן שהן שוחטין, ואזלין וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הכתונת בדם. מה אמר, מזלזלין הן בבני השפחות ונוהגים בהן כעבדים, לעבד נמכר יוסף. מה אמר נותנים עיניהם בבנות הארץ, הא דובא מתגרי לך. ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף וגו'.

⁹⁰⁵ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' ח): וישראל אהב את יוסף, רבי יהודה ורבי נחמיה, ר' יהודה אומר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו, ר' נחמיה אמר שכל הלכות שמסרו שם ועבר ליעקב מסרן לו.

⁹⁰⁶ עי' שבת (י ע"ב): ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

ב' יג יח). ומדרש אנדה, על שם צרותיו, שנמכר לפוטיפר ולסוחרים ולישמעאלים ולמדינים⁹⁰⁷: (ד) ולא יכלו דברו לשלם. מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחת בפה ואחת בלב⁹⁰⁸: דברו. לדבר עמו: (ז) מאלמים אלמים. כתרנומו מאסרין אסרין, עמרין. וכן נשא אַלְמָתִי (תהלים קכו ו), וכמוהו בלשון משנה והאלומות נוטל ומכריו (בבא מציעא כב ע"ב): קמה אלמתי. נזקפה: וגם נצבת. לעמוד על עמדה בזקיפה: (ח) ועל דבריו. על דבתם רעה שהיה מביא לאביהם (לעיל פסוק ב): (י) ויספר אל אביו ואל אחיו. לאחר שספר אותו לאחיו חזר וספרו לאביו בפניהם: ויגער בו. לפי שהיה מטיל שנאה עליו: הבוא נבוא. והלא אמך כבר מתה, והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה שגדלתו כאמו⁹⁰⁹. ורבותינו למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים⁹¹⁰, ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאוהו, לכך אמר לו הבוא נבוא וגו', כשם שאי אפשר באמך כך השאר הוא בטל: (יא) שמר את הדבר. היה ממתין ומצפה מתי יבוא. וכן שִׁמְרֵ אֲמִנִים (ישעיה כו ב), וכן לא תִשְׁמֹר עַל חֲטָאתִי (איוב יד טז), לא תמתין⁹¹¹: (יב) לרעות את צאן. נקוד על את, שלא הלכו אלא לרעות את עצמן⁹¹²: (יג) הנני. לשון ענוה וזריות⁹¹³, נזדרז למצות אביו, ואף על פי שהיה יודע באחיו ששונאין אותו⁹¹⁴: (יד) מעמק חברון. והלא חברון בהר, שנאמר (במדבר יג כב) וַיַּעֲלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד חֶבְרוֹן, אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (לעיל טו יג) פִּי גֵר יִהְיֶה זְרָעְךָ⁹¹⁵: ויבא שכמה. מקום מוכן לפורענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה,

⁹⁰⁷ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' ח): פסים על שם צרות שהגיעוהו, פ"א פוטיפר, סמ"ך סוחרים, יו"ד ישמעאלים, מ"ם מדינים.

⁹⁰⁸ עי' שם (סי' ט): ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו, א"ר אהבה בר זעירא, מתוך גנותן של שבטים אתה יודע שבחן. להלן ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב (שמואל ב ג). די בליביה בליביה. ברם הכא ולא יכלו דברו לשלום, די בליבהון בפומהון.

⁹⁰⁹ עי' שם (סי' יא): ויאמר לו מה החלום הזה אשר חלמת, ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, כך היה אבינו יעקב סבור, שתחיית המתים מגעת בימיו, שנאמר הבוא נבוא, הבוא נבוא אני ואחיק ניחא, שמא אני ואמך, והלא אמך כבר מתה, ואת אומר אני ואמך ואחיק, ולא היה יעקב אבינו יודע שהדברים מגיעים לבלהה שפחת רחל, שגדלתו כאמו.

⁹¹⁰ עי' ברכות (נה ע"א): אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים. אמר רבי ברכיה, חלום, אף על פי שמקצתו מתקיים כולו אינו מתקיים. מנא לן, מיוסף דכתיב והנה השמש והירח וגו'.

⁹¹¹ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' יב): ויקנאו בו אחיו ואביו שמר, א"ר לוי נטל קולמוס וכתב באיזה יום ובאיזה שעה באיזה מקום, א"ר חייא רבה ואביו שמר את הדבר ורוח הקודש אומרת שמור את הדברים שעתידין הדברים ליגע, ר' לוי בשם רבי חמא בר חנינא אמר כך אבינו יעקב סבר וראה דברים ממשמשין ובאין, אמר אם נתבקרה פינקסו מה יכול אני לעשות.

⁹¹² עי' אבות דרבי נתן (פרק ארבעה ושלשים): וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (שם לז), נקוד על א"ת, מלמד שלא לרעות הצאן הלכו אלא לאכול ולשתות (ולהתפתות).

ועי' מדרש חמש עשרה נקודות שבמקרא: וילכו אחיו לרעות את צאן (שם לז יב) למה נקוד על את שלא הלכו לרעות את הצאן אלא לרעות את עצמן באכילה ובשתיה. והלא דברים קל חומר, ומה אם בשעה שהלכו לאכל ולשתות יצא מהם מחיה לעולם, ואילו הלכו לדברי תורה על אחת כמה וכמה.

⁹¹³ עי' לעיל הערה 546.

⁹¹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' יג): ויאמר לו הנני, א"ר חמא בר חנינא, הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר ומעיו מתחתכין, יודע היית שאחיק שונאים אותך והיית אומר לי הנני.

⁹¹⁵ עי' סוטה (יא ע"א): וישלחו מעמק חברון. א"ר חנינא בר פפא, בעצה עמוקה של אותו צדיק שקבור בחברון, דכתיב ידוע תדע כי גר יהיה זרעך.

שם נחלקה מלכות בית דוד, שנאמר (דבה"י ב י א) וַיִּלְךְ רַחֲבֶעֱם שְׂכֶמָה⁹¹⁶: (טו) וימצאהו איש. זה גבריאל, שנאמר (דניאל ט כא) וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל⁹¹⁷: (יז) נסעו מזה. הסיעו עצמן מן האהרה⁹¹⁸: נלכה דתינה. לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו, שם מקום הוא. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: (יח) ויתנכלו. נתמלאו נכלים וערמומיות: אתו. כמו אתו, עמו, כלומר אליו: (כ) ונראה מה יהיו חלמתיו. אמר רבי יצחק, מקרא זה אומר דרשני, רוח הקדש אומרת כן, הם אומרים נהרגהו, והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו, נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי. ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו, שמכיון שיהרגהו בטלו חלומותיו⁹¹⁹: (כא) לא נכנו נפש. מכת נפש זו היא מיתה⁹²⁰: (כב) למען הציל אתו. רוח הקדש מעידה על ראובן שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויעלנו משם. אמר, אני בכור וגדול שבכולן, לא יתלה הסרחון אלא בי⁹²¹: (כג) את כתנתו. זה חלוק⁹²²: את כתנת הפסים. הוא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו: (כד) והבור רק אין בו מים. ממשמע שנאמר והבור רק איני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו⁹²³: (כה) ארחת. כתרנומו שיירת, על שם הולכי אורח: וגמליהם נשאים וגו'. למה פרסם הכתוב את משאם, להודיע מתן שכרן של צדיקים, שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נודמנו בשמים שלא יוזק מריח רע⁹²⁴: נכאת. כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת, וכן וַיִּרְאֵם אֶת כָּל בַּיִת נִכְתָּה (מלכים ב' כ יג) מרקחת בשמיו. ואונקלוס תרגם לשון שעוה: וצרי. שרף הנוטף מעצי הקטף (כריתות ו ע"א), והוא נִטְף (שמות ל לר) הנמנה עם סמני הקטורת: ולט. לוטיתא שמו בלשון משנה (שביעית פ"ז מ"ו – שם הלשון והלוטם), ורבותינו פירשוהו שרש עשב ושמו ארסטורולוגי"ה במסכת נדה (ח ע"א): (כו) מה בצע.

⁹¹⁶ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' ב): ויבא שכמה, מקום מזומן לפורענות. בשכם ענו את דינה, בשכם מכרו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד, ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים (מלכים א' יב).

⁹¹⁷ עי' שם: וימצאהו איש, אין איש האמור כאן אלא גבריאל, שנאמר והאיש גבריאל (דניאל ט).

⁹¹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' י): ויאמר האיש נסעו מזה, ממדותיו של מקום. ועי' מדרש תנחומא (וישב סי' ג): ויאמר האיש נסעו מזה. מהו מזה, כיון שהם רואים אותך הן נעשין אכזרים.

⁹¹⁹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קמא): ויאמר הנה בעל החלומות, וכו' א"ל הקב"ה, אתם אומרים ונראה מה יהיו חלומותיו, עתה נראה דבר מי יקום שלי או שלכם.

⁹²⁰ עי' תרגום אונקלוס.

⁹²¹ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' ג): ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם. למה שרוח הקודש אומרת למען הציל אותו מידם וגו', אילו היה ראובן יודע שהקב"ה כותב עליו הפסוק הזה, היה נוטל על שכמו והיה מוליכו אל אביו.

⁹²² עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' טז): ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו, ר' אלעזר אמר, בקילוס היה בא. ויפשיטו את יוסף, זה הפינס. את כתנתו, זה חלוק. את כתונת הפסים, זה הפרגוד. אשר עליו, זו פמלניא שלו.

⁹²³ עי' שבת (כב ע"א): אמר רב מניומי משמיה דרב תנחום, מאי דכתיב והבור רק אין בו מים, ממשמע שנאמר והבור רק, איני יודע שאין בו מים, אלא מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו.

⁹²⁴ עי' מכילתא (פרשת בשלח פרשה ה): וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט, להודיע זכותן של צדיקים כמה מסייעתן, שאלו ירד ידיד האהוב הזה עם הערביי' לא היו ממיתים אותו מריח גמלים ועיטרן, אלא זמן לו הקדוש ברוך הוא שקים מלאים בשמים וכל ריחנין טובים, שלא ימות מריח הגמלים ומריח העטרן.

מה ממון כתרנומו: וכסינו את דמו. ונעלים את מיתתו: (כו) וישמעו. וקבילו מניה, וכל שמיעה שהיא קבלת דברים כגון זה, וכגון וישמע יעקב אל אביו (לעיל כח ז), נעשה ונשמע (שמות כד ז), מתרגם נקבל. וכל שהיא שמיעת האוזן, כגון וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (לעיל ג ח), ורבקה שמעת (לעיל כו ה), וישמע ישראל (לעיל לה כב), שמעתי את תלונת (שמות מז יב), כולן מתורגם ושמעו, ושמעת, ושמע, שמיע קרמי: (כח) ויעברו אנשים מדינים. זו היא שיירא אחרת, והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה: וימשכו. בני יעקב את יוסף מן הבור וימכרוהו לישמעאלים, והישמעאלים למדינים, והמדינים למצרים⁹²⁵: (כט) וישב ראובן. ובמכירתו לא היה שם, שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר, עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו⁹²⁶: (ל) אנה אני בא. אנה אברח מצערו של אבא⁹²⁷: (לא) שעיר עזים. דמו דומה לשל אדם⁹²⁸: הכתנת. זה שמה. וכשהיא דבוקה לתיבה אחרת, כגון פתנת יוסף, פתנת פסים (לעיל פסוק ג), פתנת פד (ויקרא מז ד), נקוד פתנת: (לג) ויאמר כתנת בני. היא זו: חיה רעה אכלתהו. נצנצה בו רוח הקדש, סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר⁹²⁹. ולמה לא גילה לו הקדוש ברוך הוא, לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה, ושתפו להקדוש ברוך הוא עמהם⁹³⁰. אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר היאך אגלה והקדוש ברוך הוא אינו רוצה לגלות לו⁹³¹: (לד) ימים רבים. כ"ב שנה משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים, שנאמר יוסף בן שבע עשרה שנה וגו', ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השובע, ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים, הרי כ"ב שנה⁹³², כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב כבוד אב ואם, כ' שנה שהיה בבית לבן, וב' שנה בדרך בשובו מבית לבן שנה וחצי בסכות וששה חדשים

⁹²⁵ עי' לעיל הערה 907.

⁹²⁶ בראשית רבה (פרשה פד סי' כט): וישב ראובן אל הבור וגו' ואיכן היה, ר' אליעזר א' עסוק היה בשקו ובתעניתו וכיון שניפנה הלך והציץ לאותו הבור הה"ד וישב ראובן וגו', ר' יהושע א' כל טרחות הבית היתה מושלכת עליו כיון שנפנה הלך והציץ לאותו הבור הה"ד וישב ראובן אל הבור וגו'.

⁹²⁷ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק לז): ירד ראובן בלילה להעלות יוסף מן הבור ולא מצאו שם, אמר להם ראובן, הרגתם את יוסף, ואני אנה אני בא מצרת אבינו. ויגידו לו אחיו הדבר, שעשו ואת החרם שהחרימו, ושתק.

⁹²⁸ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' יט): ויקחו את כתונת הפסים וישחטו שעיר עזים. ולמה שעיר עזים, שדמו דומה לשל אדם.

⁹²⁹ עי' שם: בני חיה רעה אכלתהו וגו'. א"ר הונא, נצנצה בו רוח הקודש, חיה רעה אכלתהו זו אשתו של פוטיפר.

⁹³⁰ עי' מדרש תנחומא (וישב סי' ב): אמרו, נחרים בינינו שלא יגיד אחד ממנו ליעקב אבינו. אמר להם יהודה, ראובן אינו כאן, ואין החרם מתקיים אלא בעשרה, מה עשו, שתפו להקב"ה באותו החרם שלא יגיד לאביהם. כיון שירד ראובן בלילה לאותו הבור להעלותו, ולא מצאו. קרע את בגדיו ובכה. חזר לאחיו, אמר להם הילד איננו, ואני אנה אני בא, הגידו לו את המעשה ואת החרם ושתק. ואף הקב"ה, אע"פ שכתוב בו מגיד דבריו ליעקב (תהלים קמז), דבר זה לא הגיד מפני החרם. לפיכך אמר יעקב טרף טורף יוסף.

⁹³¹ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' כא): ויבך אותו אביו, זה יצחק. רבי לוי ור' סימון אמרו, אצלו היה בוכה, וכיון שיצא מאצלו היה הולך ורוחץ וסך ואוכל ושותה. ולמה לא גילה לו, אמר, הקב"ה לא גלה לו ואני מגלה לו, א"ר סימון על שם כל שמתאבלין עליו מתאבלין עמו.

⁹³² עי' ברכות (נה ע"ב): דכתיב אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה וגו'. וכתוב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה וגו', מן שבסרי עד תלתין כמה הוי, תלת סרי. ושב דשבעא ותרת דכפנא הא עשרים ושתים.

בבית אל⁹³³. וזהו שאמר ללבן זה לי עשרים שנה בביתך (לעיל ל מא), לי הן עלי הן וסופי ללקות כנגדן: (לה) וכל בנתיו. רבי יהודה אומר, אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמיה אומר, כנעניות היו, אלא מהו וכל בנותיו כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו⁹³⁴: וימאן להתנחם. אין אדם מקבל תנחומין על החי, וסבור שמת שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי⁹³⁵: ארד אל בני. כמו על בני. והרבה אל משמשיין בלשון על, אַל שְׂאוּל וְאֵל בֵּית הַדָּמִים (שמואל ב' כא א). אַל הַלְקָה אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וְאֵל (מות) חֲמִיָּה וְאִישָׁה (שמואל א' ד כא): אבל שאלה. כפשוטו, לשון קבר הוא, באבלי אקבר ולא אתנחם כל ימי. ומדרשו, גיהנם, סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה, אם לא ימות אחד מבני בחיי מובטח אני שאיני רואה גיהנם⁹³⁶: ויבך אתו אביו. יצחק היה בוכה מפני צרתו של יעקב, אבל לא היה מתאבל שהיה יודע שהוא חי⁹³⁷: (לו) הטבחים. שוחטי בהמות המלך:

פרק לח (א) ויהי בעת ההוא. למה נסמכה פרשה זו לכאן והפסיק בפרשתו של יוסף, ללמד שהורידוהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם. אמרו, אתה אמרת למכרו, אילו אמרת להשיבו היינו שומעים לך⁹³⁸. ויט. מאת אחיו: עד איש עדלמי. נשתתף עמו: (ב) כנעני. תגרא (פסחים נ ע"א): (ה) והיה בכזיב. שם המקום. ואומר אני, על שם שפסקה מלדת נקרא כזיב, לשון היו תהיה לי כמו אַכְזָב (ירמיהו יח), אֲשֶׁר לֹא יִכְזְבוּ מִיָּמִיו (ישעיה נח יא). דאם לא כן מה בא להודיענו. ובב"ר (פפ"ה ס"ד) ראיתי ותקרא שמו שלה וגו' פסקת: (ז) רע בעיני ה'. כרעתו של אונן משחית זרעו, שנאמר באונן וימת גם אותו (להלן פסוק י), כמיתתו של ער מיתתו של אונן, ולמה היה ער משחית זרעו, כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה⁹³⁹: (ח) והקם זרע. הבן יקרא על שם המת: (ט) ושחת ארצה.

⁹³³ עי' מגילה (יז ע"א): נמצא יוסף שפירש מאביו עשרים ושנים שנה כשם שפירש יעקב אביו מאביו. דיעקב תלתין ושיחא הויין, אלא ארביסר דהוה בבית עבר לא חשיב להו. סוף סוף דבית לבן עשרין שנין הויין, אלא משום דאשתהי באורחא תרתין שנין. דתניא, יצא מארם נהרים ובא לו לסכות ועשה שם שמונה עשר חודש. שנאמר, ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית, ולמקנהו עשה סכות. ובבית אל עשה ששה חדשים והקריב זבחים.

⁹³⁴ עי' בראשית רבה (פרשה פד ס"א): ויקומו כל בניו וכל בנותיו. כמה בנות היו לו, חדא הוות והלואי קברה. אלא אין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו. רבי יהודה אומר, לאחיותיהם נשאו השבטים, ה"ד, ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו.

⁹³⁵ עי' מסכת סופרים (פרק אחד ועשרים), תני, מה עשה יעקב אביו כשהביאו בניו את הכתונת בדם, לא האמין להן כל עיקר. מנין, דכתיב (בראשית לז) וימאן להתנחם. לפי שאין מקבלין תנחומין על חי. אבל שמת הוא מעצמו משתכח מן הלב, שנאמר (תהלים לא) נשכחתי כמת מלב.

⁹³⁶ עי' מדרש תנחומא (ויגש ס"ט): מהו כי ארד אל בני אבל שאולה, אמר, אני מת עם מיתת הרשעים לעולם הבא, שהבטיחני הקב"ה על שנים עשר שבטים, והרי נטרף אחד מהן. שמא לא זכיתי בהן ואני מת בשני עולמות, לכך אמר כי ארד אל בני אבל שאולה.

⁹³⁷ עי' הערה 931.

⁹³⁸ עי' שמות רבה (פרשה מב ס"ג): בשעה שאחיו של יוסף מכרוהו והלכו לנחם אביהם ולא נתנחם, אמרו כל הדברים הללו עשה לנו יהודה, שאלולי בקש לא מכרנו אותו. כשם שאמר לנו אל תהרגוהו ושמענו לו, אלו אמר לנו אל תמכרוהו נשמע לו, אלא אמר לנו לכו ונמכרנו לישמעאלים. ועמדו ונדוהו, שנאמר (שם לח) ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו. ולא היה לו לומר אלא וילך יהודה, שהיה לו ירידה מצד אחיו.

⁹³⁹ עי' יבמות (לד ע"ב): ער ואונן שמשו שלא כדרך, מיתבי, כל עשרים וארבעה חדש דש מבפנים וזורה מבחוץ, דברי ר' אליעזר. א"ל, הללו אינו אלא כמעשה ער ואונן. כמעשה ער ואונן

דש מבפנים וזורה מבחוץ⁹⁴⁰: (יא) כי אמר וגו'. כלומר דוחה היה אותה בקש, שלא היה בדעתו להשיאה לו: כי אמר פן ימות. מוחזקת היא זו שימותו אנשיה⁹⁴¹: (יב) ויעל על גוזי צאנו. ויעל תמנתה לעמוד על גוזי צאנו: (יג) עלה תמנתה. ובשמשון הוא אומר ויִרְד שְׁמֶשׁוֹן וגו' תְּמַנְתָּה (שופטים יד א), בשפוע ההר היתה יושבת, עולין לה מכאן ויורדין לה מכאן⁹⁴²: (יד) ותתעלף. כסתה פניה שלא יכיר בה: ותשב בפתח עינים. בפתחת עינים, בפרשת דרכים שעל דרך תמנתה. ורבותינו דרשו, בפתחו של אברהם אבינו, שכל עינים מצפות לראותו⁹⁴³: כי ראתה כי גדל שלה וגו'. לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה, שהיתה מתאוה להעמיד ממנו בנים: (טו) ויחשבה לזונה. לפי שיושבת בפרשת דרכים: כי כסתה פניה. ולא יכול לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו, כי כסתה פניה, כשהיתה בבית חמיה היתה צנועה, לפיכך לא חשדה⁹⁴⁴: (טז) ויט אליה אל הדרך. מדרך שהיה בה נטה אל הדרך אשר היא בה. ובלשון לע"ז דשטורני"ר: הבה נא. הכיני עצמך ודעתך לכה. כל לשון הבה לשון הזמנה הוא⁹⁴⁵, חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה. ואף אותן של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם: (יז) ערבון. משכון: (יח) חתמך ופתילך. עזקתך ושוישפך (ת"א), טבעת שאתה חותם בה ושמתלך שאתה מתכסה בה: ותהר לו. גבורים כיוצא בו צדיקים כיוצא בו⁹⁴⁶: (כא) הקדשה. מקודשת ומזומנת לזנות: (כג) תקח לה. יהיה שלה מה שבידה: פן נהיה לבזו. אם תבקשנה עוד יתפרסם הדבר ויהיה גנאי, כי מה עלי לעשות עוד לאמת דברי: הנה שלחתי הגדי הזה. לפי שרמה יהודה את אביו בגדי עזים, שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמוהו גם אותו בגדי עזים⁹⁴⁷: (כד) כמשלש חדשים. רובו של ראשון

ולא כמעשה ער ואונן. כמעשה ער ואונן, דכתיב והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה. ולא כמעשה ער ואונן דאילו התם שלא כדרכה, והכא כדרכה. בשלמא אונן דכתיב ביה ושחת ארצה, אלא ער מנלן, אמר רב נחמן בר יצחק, דכתיב וימת גם אותו. אף הוא באותו מיתה מת. בשלמא אונן, משום לא לו יהיה הזרע, אלא ער מאי טעמא עבד הכי, כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה.

⁹⁴⁰ עי' בראשית רבה (פרשה פה סי' ד): ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' שהיה חורש בגנות ומערה לאשפות. ועי' שם (סי' ה): אונן היה דש מפנים וזורה מבחוץ.

⁹⁴¹ עי' שם (סי' ה): ויאמר יהודה לתמר כלתו, א"ר אלעזר אף על פי שאין נחש יש סימן כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו, רבנן אמרי בית תינוק ואשה, אף על פי שאין נחש יש סימן.

⁹⁴² עי' סוטה (י ע"א): כתיב וירד שמשון תמנתה וכתוב הנה חמיק עולה תמנתה א"ר אלעזר שמשון שנתגנה בה כתיב ביה ירידה יהודה שנתעלה בה כתיב ביה עליה ר' שמואל בר נחמני אמר שתי תמנאות היו חדא בירידה וחדא בעליה רב פפא אמר חדא תמנה הואי דאתי מהאי גיסא ירידה ודאתי מהאי גיסא עליה כגון ורדוניא ובי בארי ושוקא דנרש.

⁹⁴³ עי' שם: ותשב בפתח עינים, א"ר אלכסנדר, מלמד שהלכה וישבה לה בפתחו של אברהם אבינו, מקום שכל עינים צופות לראותו. ר' חנין א"ר, מקום הוא ששמו עינים. וכן הוא אומר, תפוח והעינים.

⁹⁴⁴ עי' בראשית רבה (פרשה פה סי' ח): ויראה יהודה א"ר חייא בר זבדא צריך אדם להזהר עצמו באחות אשתו ובקרובותיו שלא יכשל באחת מהם, ממי אתה למד מיהודה, ויראה יהודה וגו', למה כי כסתה את פניה עד שהיא בבית חמיה. ד"א ויראה יהודה לא השגיח כיון שכסתה פניה, אמר אילו היתה זונה היתה מכסה פניה.

⁹⁴⁵ עי' זהר ח"ב יח ע"א.

⁹⁴⁶ עי' בראשית רבה (פרשה פה סי' ט): המשיח המד"א (ישעיה יא) ויצא חוטר מגזע ישי (תהלים קי), מטה עוזך ישלח ה' מציון ויתן לה וגו'. ותהר לו, גבורים כיוצא בו וצדיקים כיוצא בו.

⁹⁴⁷ עי' שם: וישלח יהודה וגו', יהודה בר נחמן בשם ריש לקיש (משלי ח) משחקת בתבל ארצו משחקת לפניו בכל עת, התורה שהיא משחקת על הבריות, אמר הקדוש ברוך הוא ליהודה אתה רמית באביך בגדי עזים חייך שתמר מרמה בך בגדי עזים.

ורובו של אחרון ואמצעי שלם⁹⁴⁸. ולשון כמשלש חדשים, כהשתלש החדשים, כמו ומְשֻׁלוֹת מְנוֹת (אסתר ט יט), מְשֻׁלוֹת יָדָם (ישעיה יא יד). וכן תרגם אונקלוס כתלתות ירחיא: הרה לזנונים. שם דבר, מעוברת. כמו אֲשֶׁה הָרָה (שמות כא כב), וכמו פָּרָה פְּתָמָה (שיר השירים ו י): ותשרף. אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר, בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה (ב"ר פפ"ה ס"י י'): (כה) הוא מוצאת. להשרף: והיא שלחה אל חמיה. לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת, אלא לאיש אשר אלה לו. אמרה אם יודה מעצמו יודה, ואם לאו ישרפוני ואל אלבין פניו. מכאן אמרו, נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים⁹⁴⁹. הכר נא. אין נא אלא לשון בקשה, הכר נא בוראך ואל תאבד שלש נפשות⁹⁵⁰: (כו) צדקה. בדבריה: ממני. היא מעוברת. ורז"ל דרשו, שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים, לפי שהיתה צנועה בבית חמיה גזרתי שיצאו ממנה מלכים, ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל⁹⁵¹: כי על כן לא נתתיה. כי בדין עשתה, על אשר לא נתתיה לשלה בני: ולא יסף עוד. יש אומרים לא הוסיף⁹⁵², ויש אומרים לא פסק⁹⁵³. (וחבירו גבי אלדד ומידד, ולא יספו ומתרגמינן ולא פסקו): (כו) בעת לדתה. וברבקה הוא אומר וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לְלֶדֶת (לעיל כה כד), להלן למלאים וכאן לחסרים⁹⁵⁴. והנה תאומים. מלא, ולהלן (שם) תוֹמָם חסר, לפי שהאחד רשע, אבל אלו שניהם צדיקים⁹⁵⁵: (כה) ויתן יד. הוציא האחד ידו לחוץ, ולאחר שקשרה על ידו הַשְּׁנִי החזירה: (כט) פרצת. חזקת עליך חזק⁹⁵⁶: (ל) אשר על ידו השני. ארבע ידות כתובות כאן, כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים, כנגד ארבעה דברים שלקה, אדרת שנער ושני חתיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב⁹⁵⁷. ויקרא שמו זרה. על שם זריחת מראית השני:

⁹⁴⁸ ע"י שם (ס"י י'): סומכוס אומר בשם רבי מאיר, מנין שאין העובר ניכר במעי האשה אלא עד שלשה חדשים, מהכא, ויהי כמשלש חדשים. ר"ה בשם ר' יוסי, לא סוף שלשה של ימים, אלא רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם.

⁹⁴⁹ ע"י סוטה (י ע"ב): והיא שלחה אל חמיה לאמר, לאיש אשר אלה לו אנכי הרה. ותימא ליה מימר, אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה, אמר רב חנא בר ביזנא, אמר רבי שמעון חסידא ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי, נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים. מנלן, מתמר.

⁹⁵⁰ ע"י שם: הכר נא, למי נא, אין נא אלא לשון בקשה. אמרה ליה, בבקשה ממך, הכר פני בוראך ואל תעלים עיניך ממני.

⁹⁵¹ ע"י שם: צדקה ממני. מנא ידע, יצתה בת קול ואמרה, ממני יצאו כבושים.
⁹⁵² ע"י ספרי (בהעלותך פסקא פח): ויכר יהודה, ויאמר צדקה ממני. והמקום הכתיב על ידו ולא יסף עוד לדעתה, כיון שידע שכלתו היא לא יסף עוד לדעתה.

⁹⁵³ ע"י סוטה (י ע"ב): ולא יסף עוד לדעתה, אמר שמואל סבא חמוה דרב שמואל בר אמי משמיה דרב שמואל בר אמי, כיון שידעה שוב לא פסק ממנה. כתיב הכא ולא יסף עוד לדעתה, וכתב התם קול גדול ולא יסף.

⁹⁵⁴ ע"י בראשית רבה (פרשה פה ס"י יג): ויהי בעת לדתה, כאן חסרים ולהלן מלאים והנה תאומים בבטנה, תאומים מלא. כאן שניהם צדיקים, ולהלן כתיב תומים חסר, אחד צדיק ואחד רשע.

⁹⁵⁵ ע"י הערה הקודמת.

⁹⁵⁶ ע"י תרגום: מא תקוף סגי עלך למתקף.

⁹⁵⁷ ע"י ילקוט שמעוני תורה (רמז יח): ויהי כמשיב ידו, אשר על ידו השני, כמה ידות כתיב כאן, רבי יודן אומר ארבעה, כנגד ארבעה חרמים שהוא עתיד לפשוט ידו בהם. חרמו של עמלק וחרמו של סיחון ועוג וחרמו של יריחו וחרמו של כנעניים. רבי הונא אמר כנגד ארבעה דברים שהוא עתיד ליטול מן החרם שנאמר וארא בשלל וגו'. וע"י בראשית רבתי (וישב): ר' יודן אמר ד'

פרק לט (א) ויוסף הורד. חוזר לענין ראשון, אלא שהפסיק בו כדי לסמוך ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף, לומר לך שבשבילו הורידוהו מגדולתו. ועוד כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר, לומר לך מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים, שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו, ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה⁹⁵⁸: (ג) כי ה' אתו. שם שמים שגור בפיו⁹⁵⁹: (ד) וכל יש לו. הרי לשון קצר, חסר אשר: (ו) ולא ידע אתו מאומה. לא היה נותן לבו לבלום: כי אם הלחם. היא אשתו, אלא שדבר בלשון נקיה⁹⁶⁰: ויהי יוסף יפה תאר. כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו, אמר הקדוש ברוך הוא אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך, אני מגרה בך את הדוב⁹⁶¹. מיד: (ז) ותשא אשת אדוניו וגו'. כל מקום שנאמר אחר סמוך⁹⁶²: (ט) וחטאתי

ידות כתיב כאן כנגד ד' חרמים שבנו של זרח עתיד לפשוט ידו בהם. הא כיצד, ויהי בלדתה ויתן יד (ל"ח כ"ח), כנגד חרמו של עמלק, ויתן יד, זה עכן שלקח מן החרם. ותקח המילדת (שם), זה יצר הרע המוליד מעשים רעים לאדם הזה, ותקשור על ידו שני (שם), זה חרם של כנענים שפשוט ידו בחרם ולקח ממנו. ומנין שהחרימו את הכנענים שנאמר ויתן את הכנעני ויחרם אתהם (במדבר כ"א ג'). ומ"ש ותקשור על ידו שני, כיון ששנה בחטא נקשר בידו שנעשה לו כהתר. לאמר זה יצא ראשונה (ל"ח כ"ח) זה יצא לתרבות רעה ראשונה שהוא מעל בחרם ראשונה. ויהי כמשיב ידו (ל"ח כ"ט), כנגד חרם של סיחון ועוג שפשוט ידו בהם. ומנין שהחרימו ישראל בסיחון שנאמר ונחרם את כל עיר מתים (דברים ב' ל"ד), ובעוג כתיב ונחרם אותם (שם ג' ו'). ולפי שבפרק אחד היה לכך חשב לשני החרמים כאחד, והיינו דכתיב ויהי כמשיב ידו שלקח פעם אחת והושיב ידו שניה. ואחר יצא אחיו, כנגד חרם של יריחו שפשוט ידו בו. ומה ואחר יצא אחיו, בחרם האחרון יצא לסקילה, שלא החרימו עוד ישראל בכל העיריות שלקחו. אשר על ידו השני, זה החטא שנקרא שני שנאמר אם יהיה חטאיכם כשנים (ישעיה א' ח). הא למדת בה' חרמים מעל עכן בד' פרקים כנגד ד' ידות, דכתיב אנכי חטאתי (יהושע ז' כ'), הרי חד, כזאת כזאת (שם) הרי תלתא, וכזאת וכזאת הרי חמשה. ר' הונא אמר למה נכתבו ד' ידות בזרח כנגד ד' דברים שלקח עכן מן החרם הה"ד ואראה בשלל אדרת שנער (שם כ"א), חד, ומאתים שקלים כסף (שם), תרין, ולשון זהב אחד (שם), הרי תלתא. היכן הוא הד', א"ר הונא לשון הזהב היה מונח בתרפים ולקח עכן את התרפים והוציא לשון הזהב מפיו והשליך התרפים, ועל שאחז בתרפים חשוב ליה ד' כנגד שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא (דברים ז' כ"ו). וזה לשון שקץ ולא תעב אלא לקח האדרת הפרוסה לפניכם והכסף שמקריבין לפניכם ולשון הזהב מונח בפיו שכתוב עליו שם טומאה. ולפי שלא גנב אלא ג' דברים לכך חלק ד' הידות בג' מקראות ואלו [הם] ויהי בלדתה ויתן יד, ויהי כמשיב ידו, אשר על ידו השני.

⁹⁵⁸ עי' בראשית רבה (פרשה פה סי' ב): ויהי בעת ההיא, ולא היה צריך קרייה למימר אלא ויוסף הורד מצרימה. ומפני מה הסמך פרשה זו לזו, רבי אלעזר ור' יוחנן. רבי אלעזר אמר, כדי לסמוך ירידה לירידה. רבי יוחנן אמר, כדי לסמוך הכר להכר. ר"ש בר נחמן אמר, כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשתו של פוטיפר. מה זו לשם שמים, אף זו לשם שמים. דא"ר יהושע בן לוי, רואה היתה באצטרולוגין שלה שהיא עתידה להעמיד ממנו בן ולא היתה יודעת אם ממנה אם מבתה. הה"ד מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך (ישעיה מז יג).

⁹⁵⁹ מדרש תנחומא (וישב סימן ח): וכי פוטיפר רשע היה רואה שהקב"ה עמו, ומה הוא כי ה' אתו, אלא שלא היה שמו של הקדוש ברוך הוא אז מפיו. היה נכנס לשמשו והוא היה מלחש ואומר, רבון העולם אתה הוא בטחוני, אתה הוא פטרוני, תנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ובעיני פוטיפר אדוני, ופוטיפר אמר לו מה אתה מלחש, שמא כשפים אתה עושה לי, והוא משיבו לא אלא אני מתפלל שאמצא חן בעיניך, לפיכך כתיב וירא אדוניו כי ה' אתו.

⁹⁶⁰ עי' בראשית רבה (פרשה ע סי' ד): ונתן לי לחם לאכול מגילוי עריות, המד"א ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל, לשון נקי.

⁹⁶¹ עי' שם (פרשה פז סי' ג): ותשא אשת אדוניו את עיניה, מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה. לגבור שהיה עומד בשוק וממשמש בעיניו ומתקן בשערו ומתלה בעקיבו, אמר לי נאה לי יאי נאה גבור. אמרו ליה, אי את גבור, אי את יאי, הא דובא קמך, קום קפחינה.

ועי' מדרש תנחומא (וישב סימן ח): ומה וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו היה מוזג לרבו קונדיטין והוא אומר לו מה מזגת לי הוא אומר קונדיטין וכו' כיון שראה רבו כן, מסר כל

לאלהים. בני נח נצטוו על העריות (סנהדרין נו ע"א): (י) לשכב אצלה. אפילו בלא תשמיש⁹⁶³: להיות עמה. לעולם הבא (יומא לה ע"ב): (יא) ויהי כהיום הזה. כלומר ויהי כאשר הגיע יום מיוחד, יום צחוק יום איד שלהם, שהלכו כולם לבית עבודה זרה, אמרה אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה. אמרה להם חולה אני ואיני יכולה לילך⁹⁶⁴: לעשות מלאכתו. רב ושמואל, חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו עמה, אלא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו וכו', כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב)⁹⁶⁵: (יד) ראו הביא לנו. הרי זה לשון קצרה, הביא לנו ולא פירש מי הביאו, ועל בעלה אומרת כן: עברי. מעבר הנהר מבני עבר: (טז) אדניו. של יוסף: (יז) בא אלי. לצחק בי העבד העברי אשר הבאת לנו: (יט) ויהי כשמוע אדניו וגו'. בשעת תשמיש אמרה לו כן, וזהו שאמרה כדברים האלה עשה לי עבדך, עניני תשמיש כאלה⁹⁶⁶: (כא) ויט אליו חסד. שהיה מקובל לכל רואיו. לשון כלה נאה וחסודה שבמשנה (כתובות יז ע"א): (כב) הוא היה עושה. כתרנומו, במימריה הוה מתעבד: (כג) באשר ה' אתו. בשביל שה' אתו: פרק מ (א) אחר הדברים האלה. לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק כפי כולם לדבר בו, הביא להם הקב"ה סורחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו. ועוד, שתבוא הרווחה לצדיק על ידיהם⁹⁶⁷. חטאו. זה נמצא זבוב כפיילי פוטירין שלו, וזה נמצא צרור בגלוסקין שלו⁹⁶⁸: והאפה. את פת המלך, ואין לשון אפייה אלא בפת. ובלע"ז פיסטור: (ד) ויפקד שר הטבחים וגו'. להיות אתם: ויהיו ימים במשמר. שנים עשר חדש⁹⁶⁹: (ה) ויחלמו חלום שניהם. ויחלמו שניהם חלום, זהו פשוטו. ומדרשו, כל אחד חלם חלום שניהם, שחלם את

המפתחות ולא היה יודע אחריו כלום, שכן אמר הן אדוני לא ידע אתי מה בבית, כיון שראה יוסף את עצמו בכך התחיל אוכל ושותה מסלסל בשערו ואומר ברוך המקום שהשכיחני בית אבי, א"ל הקדוש ברוך הוא אביך מתאבל עליך בשק ואפר ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשערך הרי אדונתך מזדווגת לך ומצירה לך, לכך כתיב ותשא אשת אדוניו.

⁹⁶² עי' בראשית ע"י בראשית רבה (פרשה מד פסקה ה): רבי יודן ורבי הונא תרויהוון בשם רבי יוסי בן זימרא רבי יודן אמר, בכל מקום שנאמר אחרי סמוך אחר מופלג. ור' הונא אמר, בכל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי מופלג.

⁹⁶³ עי' שם (פרשה פז סי' ו): ולא שמע אליה, אפילו בשכיבה בלא תשמיש.
⁹⁶⁴ עי' סוטה (לו ע"ב): תנא דבי ר' ישמעאל, אותו היום יום חגם היה, והלכו כולן לבית עבודת כוכבים שלהם. והיא אמרה להן חולה היא, אמרה, אין לי יום שניזקק לי יוסף כיום הזה.

⁹⁶⁵ ז"ל: ויבא הביתה לעשות מלאכתו, רב ושמואל. חד אמר לעשות מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו נכנס. וכו' ותתפשהו בבגדו לאמר וגו', באותה שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון. אמר לו יוסף, עתידין אחיך שיכתבו על אבני אפור ואתה ביניהם, רצונך שימחה שמך מביניהם ותקרא רועה זונות, דכתיב ורועה זונות יאבד הון, מיד ותשב באיתן קשתו. א"ר יוחנן משום ר' מאיר, ששבה קשתו לאיתנו.

⁹⁶⁶ עי' בראשית רבה (פרשה פז סי' ט): כדברים האלה, רבי אבהו אמר, בשעת תשמיש.

⁹⁶⁷ עי' שם (פרשה פח סי' א): מכל פשעי הצילני וגו' זה יוסף, לפי שכתוב בו ותקרא לאנשי ביתה וגו', נתנה אותו בפיהם של כולם. אמר הקב"ה, מוטב שיפנו אלו באלו ואל יפנו לצדיק הזה. הה"ד, ויהי אחר הדברים האלה חטאו וגו'.

⁹⁶⁸ עי' שם (סי' ב): רבנן אמרי, שר המשקים זבוב נמצא בתוך פיילי פוטירין שלו, שר האופים צרור נמצא בתוך גלוסקין שלו. הה"ד חטאו משקה מלך מצרים והאופה לאדוניהם, בתשמיש אדוניהם.

⁹⁶⁹ עי' (נזיר ד ע"ב): תניא, רבי אומר, אבשלום נזיר עולם היה, שנאמר, ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום אל המלך אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי לה' בחברון, ומגלח אחד לשנים עשר חדש, שנא', ויהי מקץ ימים לימים, ויליף ימים ימים מבתי ערי חומה, מה התם י"ב חדש, אף כאן י"ב חדש.

חלומו ופתרון חבירו. וזה שנאמר (להלן פסוק טז) וַיֵּרָא שָׁר הָאֲפִים כִּי טוֹב פֶּתֶר⁹⁷⁰: איש כפתרון חלומו. כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: (ו) זעפים. עצבים, כמו סר וְזַעַף (מלכים א' ב מג), זַעַף ה' אֲשָׁא (מיכה ז ט): (י) שריגם. זמורות ארוכות שקורין וידיון: והיא כפרחת. דומה לפורחת. והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאילו היא פורחת, ואחר הפרח עלתה נצה ונעשו סמדר. אשפני"ר בלע"ז. ואחר כך הבשילו. והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין עד כאן תרגום של פורחת. ניץ גדול מפרח, כדכתיב (ישעיה יח ה) וַיִּפְּרֹחַ גִּמְלֵי יְהוָה נֹצֵה, וכתיב (במדבר יז כג) וַיֵּצֵא פֶרַח וְהָדָר וַיִּצְיָן צִיץ: (יא) ואשחט. כתרנומו ועצרת, והרבה יש בלשון משנה: (יב) שלשת ימים הם. סימן הם לך לשלשת ימים. ויש מדרשי אנדה הרבה: (יג) ישא פרעה את ראשך. לשון חשבון, כשיפקוד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה ימנה אותך עמהם: כנגד. בסיס שלך ומושבך: (יד) כי אם זכרתני אתך. אשר אם זכרתני אתך, מאחר שייטב לך כפתרוני: ועשית נא עמדי חסד. אין נא אלא לשון בקשה: (טז) סלי חורי. סלים של נצרים קלופים חורין חורין, ובמקומנו יש הרבה, ודרך מוכרי פת כסנין שקורין אובלי"ש לתתם באותם סלים: (כ) יום הולדת את פרעה. יום לידתו, וקורין לו יום גינוסיא⁹⁷¹. ולשון הולדת, לפי שאין הולד נולד אלא על ידי אחרים, שהחיה מילדת את האשה, ועל כן החיה נקראת מילדת. וכן ומולדותיך פִּיּוֹם הוֹלָדָתְךָ (יחזקאל טז ד). וכן אַחֲרֵי הַכֶּפֶס אֶת הַנֶּנֶע (ויקרא יג נה) שכיבוסו על ידי אחרים: וישא את ראש וגו'. מנאם עם שאר עבדיו, שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו וזכר את אלו בתוכם. כמו שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ (במדבר א ב), לשון מנין: (כג) ולא זכר שר המשקים. בו ביום: וישכחהו. לאחר מכאן, מפני שתלה בו יוסף לזכרו הוּזַקק להיות אסור שתי שנים, שנאמר (תהלים מ ה) אֲשֶׁרִי הִנְבֵּר אֲשֶׁר שָׁם ה' מִבְּטַחוֹ וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים, ולא בטח על מצרים הקרויים רהב⁹⁷²: חסלת פרשת וישב

פרשת מקץ

מא (א) ויהי מקץ. כתרנומו מסוף, וכל לשון קץ סוף הוא: על היאור. כל שאר נהרות אינם קרוין יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר (כשאר ארצות): (ב) יפות מראה. סימן הוא לימי השובע, שהבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה צרה בחברתה⁹⁷³: באחו. באגם מריש"ק בלע"ז כמו יִשְׁגָה אָחוּ (איוב ח יא): (ג) ודקות בשר. טינב"ש בלע"ז לשון דק: (ד) ותאכלנה. סימן שתהא כל שמחת השבע נשכחת בימי הרעב: (ה) בקנה אחד. טואיד"ל בלע"ז: בריאות. שיינ"ש בלע"ז: (ו) ושדופת. השלייד"ש

⁹⁷⁰ עי' בראשית רבה (פרשה פח סי' ד): ויחלמו חלום שניהם וגו' רבי חייא בר אבא אמר חלמא ופתרוניה דחלם חבריה.

⁹⁷¹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קמז): ויהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה יום גינוסיא שלו.

⁹⁷² עי' בראשית רבה (פרשה פט סי' ג): אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו, זה יוסף, ולא פנה אל רהבים, ע"י שאמר לשר המשקים זכרתני והזכרתני ניתוסף לו שתי שנים.

⁹⁷³ עי' בראשית רבה (פרשה פ"ט סי' ד): והנה מן היאור, בשעה שהשנים יפות, הבריות נעשין אחין אלו לאלו. ותרעינה באחו, אהבה ואחווה בעולם. וכן הוא אומר (ישעיה ל) ירעה מקניך ביום ההוא כר נרחב, כירי עבד קירי אדון. וכן הוא אומר (תהלים עב) ישאו הרים שלום.

בלע"ז ושקיפן קדום (ת"א), חבוטות לשון משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו: קדים. רוח מזרחית שקורין ביש"א: (ז) הבריאות. שיינ"ש בלע"ז: והנה חלום. והנה נשלם חלום שלם לפניו והוצרך לפותרים: (ח) ותפעם רוחו. ומטרפא רוחיה (ת"א), מקשקשת בתוכו כפעמון. ובנבוכדנצר הוא אומר (דניאל ב א) וַתִּתְפָּעַם רוּחוֹ, לפי שהיו שם שתי פעימות שכחת החלום והעלמת פתרונו⁹⁷⁴: חרטמי. הנחרים בטימי מתים, ששואלים בעצמות⁹⁷⁵ טימי הן עצמות בלשון ארמי. ובמשנה בית שהוא מלא טמיא (אהלות פי"ז מ"ג) מלא עצמות: ואין פותר אותם לפרעה. פותרים היו אותם אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרונם, שהיו אומרים שבע בנות אתה מוליד שבע בנות אתה קובר⁹⁷⁶: (יא) איש כפתרון חלומו. חלום הראוי לפתרון שנפתר לנו ודומה לו: (יב) נער עברי עבד. ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה, מזכירו בלשון בזיון⁹⁷⁷: נער. שוטה ואין ראוי לגדולה⁹⁷⁸: עברי. אפילו לשוננו אינו מכיר: עבד. וכתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים⁹⁷⁹. איש כחלומו. לפי החלום וקרוב לענינו⁹⁸⁰: (יג) השיב על כני. פרעה הנזכר למעלה, כמו שאמר פְּרָעָה קָצַף עַל עֶבְדָּיו (לעיל פסוק י), הרי מקרא קצר לשון ולא פירש מי השיב, לפי שאין צריך לפרש מי השיב מי שבידו להשיב והוא פרעה. וכן דרך כל מקראות קצרים, על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר: (יד) מן הבור. מן בית הסוהר, שהוא עשוי כעין גומא. וכן כל בור שבמקרא לשון גומא, ואף אם אין בו מים קרוי בור, פוש"א בלע"ז: ויגלח. מפני כבוד המלכות⁹⁸¹: (טו) תשמע חלום לפתור אתו. תאזין ותבין חלום לפתור אותו: תשמע. לשון הבנה והאזנה כמו שְׁמַע יוֹסֵף (להלן מב כג), אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ (דברים כח מט), אנטינדר"א בלע"ז: (טז) בלעדי. אין החכמה משלי אלא אלהים יענה, יתן עניה בפי

⁹⁷⁴ עי' שם (סי' ה): ויהי בבקר ותפעם, ולהלן הוא אומר ותתפעם רוחו (דניאל ב), ר' יהודה ורבי נחמיה ורבנן. רבי יהודה אמר, כאן חלמא ידע ופתרוניה בעא גביה, ולהלן חלמא ופתרוניה. רבי נחמיה אמר, חלום הצלם וחלום האילן. ורבנן אמרי, ותתפעם רוחו, להלן ליתן גדולה לארבעה, כאן ותפעם ליתן גדולה לאחד. ותתפעם רוחו כדי ליתן חיים לארבעה, ותפעם ליתן חיים לאחד. כאן על ידי שהוא סמוך לבקר, ותפעם רוחו. ולהלן שהוא בא מבערב כתיב ותתפעם רוחו.

⁹⁷⁵ עי' מדרש תנחומא (מקץ סי' ב): ויאמר המלך לקרא לחרטמים חסר כתיב. אלו ששואלין בטימי מתים.

⁹⁷⁶ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קמז): ויספר פרעה להם את חלומו ואין פותר אותם לפרעה פותרין היו אותו אלא שלא היה נכנס באזניו. שבע פרות הטובות שבע בנות אתה מוליד. שבע פרות הרעות שבע בנות אתה קובר. ז' השבלים הטובים שבע אפרכיות אתה כובש, שבע שבלים הרעות שבע אפרכיות מורדות בך הה"ד בקש לץ חכמה ואין אלו חרטומי מצרים. ודעת לנבון נקל זה יוסף.

⁹⁷⁷ עי' בראשית רבה (פרשה פט סי' ז): ושם אתנו נער עברי וגו', אע"פ שהזכיר אותו הוא מבזהו, שהוא יודע לאיזה גדולה הוא נכנס. מיד וישלח פרעה ויקרא ושם אתנו וגו', א"ר שמואל בר נחמן, ארורים הם הרשעים שאין עושים טובה שלימה. נער, שוטה. עברי, שונא. עבד, שכך מוכתב בסקרידין של פרעה, שאין עבד מולך ולא לובש כלידים (פי' אצעהד כלי ידים).

⁹⁷⁸ עי' הערה הקודמת.

⁹⁷⁹ עי' הערה הקודמת.

⁹⁸⁰ עי' ברכות (נה ע"ב): אמר רבא והוא דמפשר ליה מעין חלמיה, שנאמר איש כחלומו פתר.

⁹⁸¹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קמז): ויגלח ויחלף שמלותיו, כדי לחלוק כבוד למלכות.

לשלום פרעה⁹⁸²: (יט) דלות. כחושות כמו מהוּע אַתָּה פָּכָה דַל דאמנון (שמואל ב יג ד): ורקות בשר. כל לשון רקות שבמקרא חסרי בשר, ובלע"ז בלוא"ש: (כג) צנמות. צונמא בלשון ארמי סלע, הרי הן כעץ בלי לחלוח וקשות כסלע. ותרנומו נצן לקין, נצן אין בהן אלא הנץ, לפי שנתרוקנו מן הזרע: (כו) שבע שנים. ושבע שנים. כולן אינן אלא שבע, ואשר נשנה החלום פעמיים לפי שהדבר מזומן, כמו שפירש לו בסוף ועל השנות החלום וגו' (פסוק לב). בשבע שנים הטובות נאמר הַגִּיד לְפָרְעָה (פסוק כה), לפי שהיה סמוך, ובשבע שני רעב נאמר הִרְאָה אֶת פְּרָעָה (פסוק כח), לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק נופל בו לשון מראה: (ל) ונשכה כל השבע. הוא פתרון הבליעה (פסוק כד): (לא) ולא יודע השבע. הוא פתרון ולא נודע כי באו אל קרְבָּנָה (פסוק כא): (לב) נכון. מזומן: (לד) וחמש. כתרנומו ויזרו, וכן וְחֲמִשִּׁים (שמות יג יח): (לה) את כל אכל. שם דבר הוא לפיכך טעמו באל"ף ונקוד בפתח קטן. ואוכל שהוא פועל כגון פי פל אכל חלב (ויקרא ז כה), טעמו למטה בכ' ונקוד קמץ קטן: תחת יד פרעה. ברשותו ובאוצרותיו: (לו) והיה האכל. הצבור כשאר פקדון הגנוז לקיום הארץ: (לח) הנמצא כזה. הנשכה כדין (ת"א), אם נלך ונבקשנו הנמצא כמוהו⁹⁸³. הנמצא לשון תמיהה, וכן כל ה"א המשמשת בראש תיבה ונקודה בחטף פתח: (לט) אין נבון וחכם כמוך. לבקש איש נבון וחכם שאמרת לא נמצא כמוך: (מ) ישק. יתזן (ת"א) יתפרנס, כל צרכי עמי יהיו נעשים על ידך, כמו וּבָן מִשְׁק פִּיתִי (לעיל טו ב), וכמו נִשְׁקוּ בַר (תהלים ב יב), גרנישוין בלע"ז: רק הכסא. שיהיו קורין לי מלך⁹⁸⁴: כסא. לשון שם (ס"א של) המלוכה, כמו ויגדל את כסאו מפסא אדני המלך (מלכים א' א לז): (מא) נתתי אתך. מניתי יתך (ת"א), ואף על פי כן לשון נתינה הוא, כמו וּלְתַתֶּךָ עֲלִיּוֹן (דברים כו יט). בין לגדולה בין לשפלות נופל לשון נתינה עליו, כמו נָתַתִּי אֶתְכֶם נְבוֹיִם וּשְׂפָלִים (מלאכי ב ט): (מב) ויסר פרעה את טבעתו. נתינת טבעת המלך היא אות למי שנותנה לו להיות שני לו לגדולה: בגדי שש. דבר השיבות הוא במצרים: רביד. ענק ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד, וכן מְרַבְּדִים רְבִדְתִּי עֲרִשִׁי (משלי ז טז) רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה מוקף רובדין של אבן (מדות פ"א מ"ח), על הרובד שבעורה (יומא מג ע"ב) והיא רצפה: (מג) במרכבת המשנה. השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו: אברך. כתרנומו דין אבא למלכא. רך בלשון ארמי מלך. בהשותפין לא ריכא ולא בר ריכא (ב"ב ד ע"א). ובדברי אגדה (ספרי דברים א), דרש רבי יהודה, אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים. אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית, עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים, אין אברך אלא לשון ברכים, שהכל היו נכנסין (לפניו) ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר ונתון אותו וגו' (מד) אני פרעה. שיש יכולת בידי לגזור גזרות על מלכותי, ואני גזור שלא ירים איש את ידו בלעדיך, שלא ברשותך. דבר אחר, אני פרעה, אני

⁹⁸² עי' בראשית רבה (פרשה פט סי' ט): ויען יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלהים תלה הגדולה בבעליה.

⁹⁸³ עי' בראשית רבה (פרשה צ פסקה א): ויאמר פרעה אל עבדיו הנמצא כזה, אם מהלכים אנו מסוף העולם ועד סופו, אין אנו מוצאים כזה.

⁹⁸⁴ עי' שם (סי' ב): ויאמר פרעה אל יוסף וגו' אתה תהיה על ביתי וגו', שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך, ועל פיק ישק כל עמי, שלא יהא פרוקופי חוץ ממך, רק הכסא, אמר ר"ל שתי פרשיות הכתיב לנו משה בתורה ואנו למדים מפרשת פרעה הרשע, כתוב אחד אומר והיית רק למעלה, יכול כמוני אתמהא, ת"ל רק גדולתי למעלה מגדולתכם ואנו למדים אותה מפרעה הרשע אתה תהיה יכול כמוני, ת"ל רק גדולתי למעלה מגדולתך.

אהיה מלך ובלעדיך וגו', וזהו דוגמת רק הכסא⁹⁸⁵ (לעיל פסוק מ) (אלא שהוצרך לפרש בשעת נתינת הטבעת): את ידו ואת רגלו. כתרנומו: (מה) צפנת פענח. מפרש הצפונות⁹⁸⁶. ואין לפענח דמיון במקרא: פוטי פרע. הוא פוטיפר, ונקרא פוטי פרע על שנסתרם מאליו, לפי שחמד את יוסף למשכב זכור⁹⁸⁷: (מו) ותעש הארץ. כתרנומו. ואין הלשון נעקר מלשון עשייה: לקמצים. קומץ על קומץ, יד על יד היו אוצרים: (מה) אכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה. שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה ונותנין בתבואה מעפר המקום ומעמיד את התבואה מלירקב⁹⁸⁸: (מט) עד כי חדל לספור. עד כי חדל לו הסופר לספור, והרי זה מקרא קצר: כי אין מספר. לפי שאין מספר, והרי כי משמש בלשון דהא⁹⁸⁹: (נ) בטרם תבוא שנת הרעב. מכאן שאסור לאדם לשמש ממתו בשני רעבון (תענית יא ע"א⁹⁹⁰): (נה) ותרעב כל ארץ מצרים. שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף⁹⁹¹: אשר יאמר לכם תעשו. לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו, וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם למה לא צברתם בר והלא הכריזו לכם ששני הרעב באים, אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה, אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה מה אם יגזור עלינו ונמות⁹⁹²: (נו) על כל פני הארץ. מי הם פני הארץ

⁹⁸⁵ עי' שם: אני פרעה, יכול כמוני, ת"ל אני פרעה, גדולתי למעלה מגדולתך.
⁹⁸⁶ עי' שם (סי' ד): ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח א"ר יוחנן, צפונות מופיע ונחות לו לאמרם. רבי חזקיה אמר, צפונות מופיע בדעת מניח רוחן של בריות בהן. ורבנן אמרי, צד' צופה, פ"א פודה, נר"ן נביא, ת"ו תומיך.

⁹⁸⁷ עי' סוטה (יג ע"ב): ויקנהו פוטיפר סריס פרעה, אמר רב, שקנאו לעצמו (בא גבריאל וסירסו), בא גבריאל ופירעו. מעיקרא כתיב פוטיפר ולבסוף פוטיפרע.
ועי' בראשית רבה (פרשה פו פסקה ג): וזרע רשעים נכרת מלמד שלא לקחו אלא לתשמיש וסרסו הקב"ה.

⁹⁸⁸ עי' שם (פרשה צ' סי' ה): אוכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה, נתן מה שבתחום טבריה בטבריה ומה שבתחום ציפורי בצפורי מפני שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה רבי נחמיה אמר נתן בהם עפר וקטמיות דברים שהן מעמידין פירות. ורבנן אמרי, אם מתכנסין הם כל בני טבריה לאכול מה שבתחום טבריה וכל בני ציפורי לאכול מה שבתחום ציפורי, אין בה קומץ. קומץ הדא אמרה שהברכה נתונה באוצרות.

⁹⁸⁹ עי' לעיל יח טו, מתענית ט ע"א.
⁹⁹⁰ עי' מדרש תנחומא (בראשית סי' יא): צא מן התבה, אמר דוד, הוציאה ממסגר נפשי (תהלים קמא). כשהיה נח בתיבה, היה מתפלל תמיד הוציאה ממסגר נפשי. שנא' (שם לב) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו. א"ל הקב"ה, נח, גזרה היה מלפני שלא תצא מן המסגר הזה עד שתשלימו ל"ב חדש. וכו' וכן עשה יוסף עד שלא באו שני בצורת נזקק לאשתו, שנאמר (בראשית מא) וליוסף יולד שני בנים. אימתי בטרם תבוא שנת הרעב.

⁹⁹¹ עי' שם (מקץ סי' ז): כיון שחזק עליהם הרעב בארץ מצרים נתקבצו המצרים ובאו אצל יוסף. א"ל, תן לנו לחם. א"ל אלהי אינו זן את הערלים, לכו ומולו עצמכם ואתן לכם לחם. הלכו להם אצל פרעה והיו צועקין ובוכין לפניו, שנאמר ותרעב כל ארץ מצרים. ויצעק העם אל פרעה ללחם, ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף. אמרו לו הלכנו אצלו ומדבר לנו דברים ריקים, שאומר מולו עצמכם. אמר להם, שוטים לא כך אמרתי לכם מתחלה, עבדוהו וקנו לעצמכם תבואה. וכי לא היה קורא לכם כל אותן שני השבע וצווח לכם, הוו יודעים שרעב בא לעולם, אם אתם פשעתם בנפשותיכם מה תצעקו אלי, מפני מה לא הנחתם בבתיכם תבואה של שתים של שלש של ארבעה שנים, אמרו לו כל תבואה שהיתה בבתינו כבר הרקיבה. אמר להם, לא נשתייר לכם קמח מאתמול, אמרו לו פת שהיה בכלינו עפשה. אמר להן, לכו אל יוסף ואשר יאמר לכם תעשו. ומה אם שגזר על התבואה והרקיבה, מתיראין אנו שאם יגזור עלינו שנמות כלנו מתים, אלא כל אשר יאמר לכם תעשו.

⁹⁹² עי' הערה הקודמת.

אלו העשירים⁹⁹³: את כל אשר בהם. כתרנומו די בהון עיבורא: וישבר למצרים. שבר לשון מכר ולשון קנין הוא, כאן משמש לשון מכר, שָׁבְרוּ לָנוּ מַעַט אֶכֶל (להלן מג ב) לשון קנין. ואל תאמר אינו כי אם בתבואה, שאף ביין וחלב מציינו וְלָכֹּו שָׁבְרוּ בְּלוֹא בְּסֶפֶּ וּבְלוֹא מְחִיר יֵינן וְחֶלֶב (ישעיה נה א): (גז) וכל הארץ באו מצרימה. אל יוסף לשבור. ואם תדרשהו כסדרו היה צריך לכתוב לשבור מן יוסף:

פרק מב (א) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע שנאמר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי וְגו' (פסוק ב), ומהו וירא ראה באספקלריא של קדש שעדיין יש לו שָׁבְר במצרים, ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף⁹⁹⁴: למה תתראו. למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאילו אתם שבעים, כי באותה שעה עדיין היה להם תבואה⁹⁹⁵. (ולי נראה כפשוטו, למה תתראו, למה יהו הכל מסתכלין בכם ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה שבידכם). ומפי אחרים שמעתי, שהוא לשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב. ודומה לו וּמְרִנָּה גַם הוּא יוֹרָא (משלי יא כה): (ב) רדו שמה. ולא אמר לכו, רמו למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים כמנין רד"ו⁹⁹⁶: (ג) וירדו אחי יוסף. ולא כתב בני יעקב, מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באהוה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם⁹⁹⁷: עשרה. מה תלמוד לומר והלא כתיב וְאֵת בְּנֵימִין אַחֵי יוֹסֵף לֹא שָׁלַח (פסוק ד), אלא לענין האהוה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו, אבל לענין לשבור בר כלם לב אחד להם⁹⁹⁸: (ד) פן יקראנו אסון. ובבית לא יקראנו אסון, אמר רבי אליעזר בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה⁹⁹⁹. (ה) בתוך הבאים. מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כולם בפתח אחד אלא שיכנס כל אחד בפתחו, כדי

⁹⁹³ עי' שם: והרעב היה על כל פני הארץ ראוי היה למקרא לומר על הארץ מה ת"ל על כל פני הארץ אמר רבי שמואל בר נחמן בא ללמדך שלא התחיל הרעב אלא בעשירים שאין פני הארץ אלא עשירים לכך נאמר מונע בר.

⁹⁹⁴ עי' בראשית רבה (פרשה צא סי' ו): וירא יעקב כי יש שבר במצרים, וכי במצרים היה יעקב שראה תבואה במצרים, שאמר הכתוב וירא יעקב כי יש שבר במצרים, והלא אמר לבניו ויאמר הנה שמעתי, אלא מיום שנגנב יוסף נסתלקה רוח הקודש ממנו, ורואה ואינו רואה ושומע ואינו שומע. ומפני מה לא נאמר יש אוכל במצרים שאמר הכתוב כי יש שבר במצרים, והלא כבר נאמר ותרעב כל ארץ מצרים, ומה ת"ל יש שבר, אלא אל תהי קורא יש שבר אלא יש סבר, שראה באספקלריא שסברו במצרים. ואיזה זה, זה יוסף.

⁹⁹⁵ עי' תענית (י ע"ב): ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין, הרי זה מתענה עמהן. ממקום שמתענין למקום שאין מתענין, הרי זה מתענה ומשלים. שכח ואכל ושתה, אל יתראה בפני הצבור, ואל ינהיג עידונין בעצמו, שנאמר ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. אמר להם יעקב לבניו, אל תראו עצמכם כשאתם שבעין לא בפני עשו ולא בפני ישמעאל, כדי שלא יתקנאו בכם.

⁹⁹⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צא סי' ב): רדו ושברו לנו משם, א"ר אבא בר כהנא, בישרם שהו עתידין לעשות שם ר"י שנה, מנין רד"ו.

⁹⁹⁷ שם (סי' ו): וירדו אחי יוסף בני ישראל, צריך המקרא לומר, אלא בתחלה לא נהגו בו אחוה ומכרוהו, ולסוף מתחרטין ואומרים אימתי נרד למצרים נחזיר את אחינו לאבינו. וכשאמר להם אביהם לירד למצרים, נתנו כולם דעת אחת להחזירו.

⁹⁹⁸ עי' שם (סי' ב): וירדו אחי יוסף עשרה, א"ר בנימין, ממשמע שנאמר אחי יוסף, איני יודע שהם עשרה, אתמהא, אלא תשעה חלקים לאחיה ואחד לשבר בר, ואת בנימין אחי יוסף לא שלח.

⁹⁹⁹ עי' שם (סי' ט): א"ר אליעזר בן יעקב מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.

שלא תשלוט בהם עין הרע, שכולם נאים וכולם גבורים¹⁰⁰⁰: (כי היה הרעב. מוסב על הבאים, כי היה הרעב בארץ כנען והיו באים הרבה שיירות משם): (ו) וישתחוו לו אפים. נשתחוו לו על פניהם, וכן כל השתחואה פשוט ידים ורגלים הוא¹⁰⁰¹: (ז) ויתנכר אליהם. נעשה להם כנכרי בדברים לדבר קשות¹⁰⁰²: (ח) ויכר יוסף וגו'. לפי שהניחם חתומי זקן¹⁰⁰³: והם לא הכירוהו. שיצא מאצלם בלא חתימת זקן ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן¹⁰⁰⁴. ומדרש אגדה, ויכר יוסף את אחיו, כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו וריחם עליהם, והם לא הכירוהו, כשנפל בידם לנהוג בו אחוה¹⁰⁰⁵: (ט) אשר חלם להם. עליהם, וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו: ערות הארץ. גלוי הארץ מהיכן היא נוחה ליכבש, כמו את מקרה הערה (ויקרא כ יח), וכמו ערם וערה (יחזקאל טז ז), וכן כל ערוה שבמקרא לשון גילוי. ות"א בדקא דארעא, כמו בְּדַק הַבַּיִת (מלכים ב' יב ו) רעוע הבית, אבל לא דקדק לפרשו אחר לשון המקרא: (י) לא אדני. לא תאמר כן, שהרי עבדיך באו לשבר אוכל: (יא) כלנו בני איש אחד נחנו. נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם, שאף הוא בן אביהם¹⁰⁰⁶: כנים. אמתיים, כמו בְּן הַבְּרִית (שמות י כט), בְּן בְּנוֹת צֶלְפָּחָד דְּבָרָת (במדבר כז ז), וְעִבְרָתוֹ לֹא בֶן בְּדָיו (ישעיה טז ו): (יב) כי ערות הארץ באתם לראות. שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר, למה לא נכנסתם בשער אחד¹⁰⁰⁷: (יג) ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'. ובשביל אותו אחד שאיננו נתפורנו בעיר לבקשו¹⁰⁰⁸: (יד) הוא אשר דברתי. הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים הוא האמת והנכון, זהו לפי פשוטו. ומדרשו, אמר להם, ואילו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה תפדוהו. אמרו לו, הן. אמר להם, ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו. אמרו, לכך באנו, להרוג או ליהרג. אמר להם, הוא אשר דברתי אליכם, להרוג בני העיר באתם, מנחש אני בגביע שלי ששנים מכם

¹⁰⁰⁰ ע"י שם (סי' ו): ויאמר לבניו למה תתראו, אמר יעקב לבניו אתם גבורים אתם נאים אל תכנסו בשער אחד ואל תעמדו במקום אחד שלא תשלוט בכם עין הרע.

¹⁰⁰¹ ע"י ברכות (לד ע"ב): מכרע על ברכיו, השתחואה זו פשוט ידים ורגלים. שנאמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה.

¹⁰⁰² ע"י בראשית רבה (פרשה צא סי' ו): ויתנכר אליהם וידבר אתם קשות, מלמד שנעשה להם כנכרי.

¹⁰⁰³ ע"י שם (סי' ז): ויכר יוסף את אחיו וגו', ר' לוי ורבנן. ר' לוי אמר, בשעה שנפלו בידו, ויכר יוסף את אחיו. בשעה שנפל בידו, והם לא הכירוהו. ורבנן אמרי, הוא שהניחן בחתימת זקן, ויכר יוסף את אחיו, והם לא הכירוהו שלא הניחוהו שלא הניחוהו בחתימת זקן.

¹⁰⁰⁴ ע"י הערה הקודמת.

¹⁰⁰⁵ ע"י הערה הקודמת.

¹⁰⁰⁶ ע"י שם: ויאמר אליהם וגו' כלנו בני איש אחד, נצנצה בהם רוח הקודש. אמרין ליה, אנן ואת בנוהי דגבר חד אנן.

¹⁰⁰⁷ ע"י בראשית רבתי (מקץ): ויאמר להם מרגלים אתם, א"ל אם לשבר אכל באתם למה נכנסתם ב' פתחים אחר שנכנסתם, אם על עסק תבואה באתם והלא כבר עברו ג' ימים שבאתם ועדיין לא קניתם תבואה, ועוד מה טיבכם בשוק של זונות, אלא לא לשבור אכל באתם אלא לראות את ערות הארץ באתם.

¹⁰⁰⁸ מדרש תנחומא (מקץ סי' יז): אמר להם תדעו שאתם מרגלים, למה הייתם הולכים ומחזרים בכל המדינה, אמרו לו אח היה לנו ומכרנוהו לעבד, ומשעה שמכרנוהו אבינו יושב ומתאבל עליו, וירדנו והכסף בידינו, לומר בכל מקום שאנו מוצאים אותו אנו פודים אותו, אמר להם אדם שמוכר דבר יכל לחזור בו, אמרו לו לכך ירדנו, וכפלים בידינו לפדותו, אמר להם ואם אינו מבקש למוכרו, אמרו לו אפילו אנו נשרפים עליו אין אנו זזים עד שנפדה אותו, אמר להם הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם (שם שם יד).

החריבו כרך גדול של שכם¹⁰⁰⁹: (טו) חי פרעה. אם יחיה פרעה כשהיה נשבע לשקר, היה נשבע בחיי פרעה¹⁰¹⁰: אם תצאו מזה. מן המקום הזה: (טז) האמת אתכם. אם אמת אתכם. לפיכך ה"א נקוד פתח, שהוא כמו בלשון תימה, ואם לא תביאוהו חי פרעה כי מרגלים אתם: (יז) משמר. בית האסורים: (יט) בבית משמרכם. שאתם אסורים בו עכשיו: ואתם לכו הביאו. אל בית אביכם: שבר רעבון בתיכם. מה שקניתם לרעבון אנשי בתיכם: (כ) ויאמנו דבריכם. יתאמתו ויתקיימו, כמו אָמַן אָמַן (במדבר ה כב), וכמו יִאָמַן נָא דבריך דְּבַרְךָ (מלכים א' ח כו): (כא) אבל. כתרנומו בקושטא. וראיתי בב"ר (פצ"א סי' ח), לישנא דרומאה הוא, אבל ברם: באה אלינו. טעמו כבי"ת לפי שהוא בלשון עבר, שכבר באה, ותרנומו אתת לנא: (כב) וגם דמו. אתין וגמין רבוין (ב"ר פ"א סי' יד), דמו וגם דם הזקן (ב"ר פצ"א סי' ח): (כג) והם לא ידעו כי שומע יוסף. מבין לשונם, ובפניו היו מדברים כן: כי המליץ בינותם. כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם היודע לשון עברי ולשון מצרי והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם, לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: המליץ. זה מנשה בנו (ב"ר פצ"א סי' ח): (כד) ויסב מעליהם. נתרחק מעליהם שלא יראוהו בוכה: ויבך. לפי ששמע שהיו מתחרטין: את שמעון. הוא השליכו לבור (ב"ר פפ"ד סי' טז), הוא שאמר ללוי הנה בעל החלומות הלזה בא¹⁰¹¹. דבר אחר, נתכוין יוסף להפרידו מלוי שמא יתעצו שניהם להרוג אותו¹⁰¹²: ויאסר אתו לעיניהם. לא אסרו אלא לעיניהם, וכיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו¹⁰¹³: (כו) ויפתח האחד. הוא

¹⁰⁰⁹ עי' הערה קודמת, ועי' בראשית רבה (פצ"א סי' ח): אמר להן, איזה אבידה אני רואה בגביע, ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם, אמרו לו ומי הן הקיש בגביע אמר להן שמעון ולוי שמם, מיד נזדעזעו ואמרו לו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו, אמר להן והיכן השנים, אמרו לו הקטן את אבינו היום והאחד איננו, אמר להן את אחיכם הקטן הביאו אלי ויאמנו דבריכם, לקח את שמעון ואסר אותו לעיניהם ואמר להן זה יהא חבוש עד שתביאו אחיכם ויאמנו דבריכם.

¹⁰¹⁰ עי' בראשית רבה (פרשה צא סי' ז): בזאת תבחנו חי פרעה, בשעה שהיה מבקש לישבע לשקר היה נשבע בחי פרעה. א"ר לוי משל לגדי שברח מן המרעה ונכנס אצל אשה אלמנה. מה עשתה, עמדה ושחטתו והפשיטתו ונתנתו בתוך המטה, וכסה עליו סדין. אתון, בעין ליה מן גבה. אמרה כן תהא היא אתתא מנשכא מבשריה הדין ואכלה אם ידע ביה. כך חי פרעה אם תצאו וגו'

¹⁰¹¹ עי' בראשית רבה (מהדורת אלבק, פרשה צז): מה כת' למעלה מן העיניין שמעון ולוי אחים, וכולם אינן אחים, אלא אחים הן בעצה, נטלו הם עצה על שכם והרגום שנ' ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי (בראשית לד כה), והם נטלו עצה על יוסף ובקשו להרגו שנ' ויאמרו איש אל אחיו וגו' ועתה לכו ונהרגו ומי הם, אם תאמר ראובן, הוי ראובן ביקש להצילו שנ' וישמע ראובן ויצילהו, ואם יהודה, הרי כבר נאמ' ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו, ואם תאמ' בני השפחות, והרי כבר נאמ' והוא נער את בני בלהה, אלא מי הם ויאמרו איש אל אחיו זה שמעון ולוי, דכ' בהו שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם, וכיון שבאו במצרים אמ' יוסף אם אני מניח במקום אחד נוטלין עצה עלי ומחריבין את כרך מצרים, לפיכך הפריש שמעון מלוי שנ' ויקח מאתם את שמעון, וכיון שהפרישו נעשה לוי יחידי שנ' ויפתח האחד את שקו, וכי אחד היה, והלא כבר נאמ' ויהי הם מריקים שקיהם, אלא האחד זה לוי שנעשה יחידי ותשש כחו באותה שעה, לכך נאמ' שמעון ולוי אחים.

¹⁰¹² עי' בראשית רבה (פרשה צא סי' ו): אחיכם הקטן אלי וגו' לקח את שמעון ואסר אותו לעיניהם מפני שהוא דחפו לבור ופירש אותו מלוי שלא יטלו עליו עצה. ועי' מדרש תנחומא (ויגש פרק ד): וכו' שלא יטלו עליו עצה להרגו.

¹⁰¹³ עי' בראשית רבה (פרשה צא סי' ח): ר' חגי בשם רבי יצחק אמר, לעיניהם אסרו, כיון שיצאו להם היה מאכילו ומשקו מרחיצו וסכו.

לוי, שנשאר יחיד משמעון בן זוגו¹⁰¹⁴: במלון. במקום שלנו בלילה: אמתחתו. הוא השק; (כח) וגם הגה באמתחתי. גם הכסף בו עם התבואה: מה זאת עשה אלהים לנו. להביאנו לידי עלילה זו, שלא הושב אלא להתעולל עלינו: (לד) ואת הארץ תסחרו. תסובבו. וכל לשון סוחרים וסחורה על שם שמחזרים וסובבים אחר פרקמטיא: (לה) צרור כספו. קשר כספו: (לו) אתי שכלתם. מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף¹⁰¹⁵: שכלתם. כל מי שבניו אבודים קרוי שכול: (לח) לא ירד בני עמכם. לא קבל דבריו של ראובן, אמר בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בני¹⁰¹⁶:

פרק מג (ב) כאשר כלו לאכל. יהודה אמר להם המתינו לזקן עד שתכלה פת מן הבית¹⁰¹⁷: כאשר כלו. כד שציאו (והמתרגם כד ספיקו טועה. פֶּאֶשֶׁר פְּלוּ הַגְּמָלִים לְשָׂתוֹת (לעיל כד כב) מתורגם כד ספיקו, כששתו די ספוקם הוא גמר שתייתם. אבל זה כאשר כלו לאכול כאשר תם האוכל הוא, ומתרגמינן כד שציאו): (ג) העד העיד. לשון התראה, שסתם התראה מתרה בו בפני עדים. וכן הַעֵד הַעֲדָתִי פְּאֻבוֹתֵיכֶם (ירמיה יא ז), רַד הָעֵד בְּעַם (שמות יט כא): לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. לא תראוני בלא אחיכם אתכם. ואונקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון, יישב [ביאור] הדבר על אופנו ולא דקדק לתרגם אחר לשון המקרא: (ז) לנו ולמולדתנו. למשפחותינו. ומדרשו, אפילו (עניני) עצי עריסותינו גלה לנו (ב"ר פצ"א סי' י): ונגד לו. שיש לנו אב ואח: על פי הדברים האלה. על פי שאלותיו אשר שאל הווקקנו להגיד: כי יאמר. אשר יאמר, כי משמש בלשון אם ואם משמש בלשון אשר, הרי זה שמוש אחד מארבע לשונות שמשמש כ¹⁰¹⁸ והוא אי, שהרי כי זה כמו אם, כמו עד אם הַפְּרָתִי הַבְּרִי (לעיל כד לג): (ח) ונחיה. נצנצה בו רוח"ק, על ידי הליכה זו תחי רוחך, שנאמר (להלן מה כז) וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם: ולא נמות. ברעב. בנימין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כלנו מתים ברעב אם לא נלך, מוטב שתניה את הספק ותתפוש את הודאי¹⁰¹⁹: (ט) והצגתיו לפניך. שלא אביאנו אליך מת כי אם חי: וחטאתי לך כל הימים. לעולם הבא¹⁰²⁰: (י) לולא התמהמהנו. על ירך, כבר היינו שבים עם שמעון ולא נצטערת כל הימים הללו: (יא) אפוא. כל לשון אפוא לשון יתר הוא, לתקן המלה בלשון עברי, אם כן אזדקק לעשות שאשלחנו עמכם צריך אני לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה להשיאכם, ואומר אני זאת עשו: מזמרת הארץ. מתורגם מדמשבה

¹⁰¹⁴ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קנח): וכיון שהפריש אותם נעשה לוי יחידי שנאמר ויפתח האחד את שקו. וכי אחד היה אלא זה לוי הנשאר יחידי מזוגו באותה שעה תשש כחו של לוי לכך נאמר שמעון ולוי אחים.

¹⁰¹⁵ עי' בראשית רבה (פצ"א סי' ט): מלמד שחשדן אביהם.

¹⁰¹⁶ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קמט): את שני בני תמית, א"ל, בכור שוטה, בניך לא בני

הם.

¹⁰¹⁷ עי' מדרש תנחומא (מקץ סי' ח): אמר להן יהודה, הניחו לו לזקן הזה עד שתכלה הפת, שנאמר ויהי כאשר כלו לאכול וגו'.

¹⁰¹⁸ עי' לעיל יח טו, מתענית ט ע"א.

¹⁰¹⁹ עי' בראשית רבה (פרשה צא סי' י): ויאמר יהודה אל ישראל אביו, מוטב תהא נפש אחת

בספק ולא כולם בודאי.

¹⁰²⁰ עי' שם: [אנכי אערבנו] וגו' וחטאתי לך כל הימים זה העולם הבא שכולו יום.

בארעא, שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם¹⁰²¹: נכאת. שעוה. (ב"ר פצ"א סי' יא): בטנים. לא ידעתי מה הם. ובפירוש א"ב של רבי מכיר ראיתי פושטציא"ס, ודומה לי שהם אפרסקין: (יב) וכסף משנה. פי שנים כראשון: קחו בידכם. לשבור אוכל, שמא הוקר השער (ב"ר שם): אולי משנה הוא. שמא הממונה על הבית שכחו שוגג: (יד) ואל שדי. מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה, הרני מתפלל עליכם¹⁰²²: ואל שדי. שדי בנתינת רחמיו וכדי היכולת בידו ליתן יתן לכם רחמים, זהו פשוטו. ומדרשו, מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין¹⁰²³: ושלח לכם. ויפטר לכוון כתרנומו. יפטרנו מאסוריו, לשון לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחֵנוּ (שמות כא כו), ואינו נופל בתרגום לשון וישלח, שהרי לשם הם הולכים אצלו: את אחיכם. זה שמעון: אחר. רוח הקודש נזרקה בו, לרבות יוסף¹⁰²⁴: ואני. עד שובכם אהיה שכול מספק: כאשר שכלתי. מיוסף ומשמעון¹⁰²⁵: שכלתי. מבנימין: (טו) ואת בנימין. מתרגמינן ודברו ית בנימין, לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי. בדבר הנקה ביד מתרגמינן ונסיב, ודבר הנקה בהנהגת דברים מתרגמינן ודבר: (טז) וטבח טבח והכין. כמו ולטבח טבח ולהכין, ואין טבח לשון צווי, שהיה לו לומר וטבח: בצהרים. זה מתורגם בשירותא, שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי ובלע"ז דיונ"ר. ויש הרבה בנמרא, שדא לכלבא שירותיה (עי' תענית יא ע"ב), בצע אכולא שירותא (ברכות לט ע"ב). אבל כל תרגום של צהרים מיהרא: (יח) וייראו האנשים. כתוב הוא בשני יודי"ן, ותרגומו ודחילו: כי הובאו בית יוסף. ואין דרך שאר הבאים לשבור בר ללון בבית יוסף כי אם בפונדקאות שבעיר, וייראו שאין זה אלא לאספם אל משמר: אנחנו מובאים. אל תוך הבית הזה: להתגלל. להיות מתגלגלת עלינו עלילות הכסף ולהיותה נופלת עלינו. ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא עלנא, הוא לשון להתעולל, כדמתרגמינן עלילת דְּבָרִים (דברים כב יז) תסקופי מלין. ולא תרגמו אחר לשון המקרא. ולהתגלל שתרגם לאתרברבא, הוא לשון גְּלַת הַזֶּהָב (קהלת יב ו), וְהֶצַב גְּלַתָּהּ הַעֲלָתָהּ (נחום ב ח) שהוא לשון מלכות: (כ) בי אדוני. לשון בעיא ותחנונים הוא

¹⁰²¹ עי' שם (סי' יא): קחו מזמרת הארץ בכליכם רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי דברים שהן מזמרין בעולם.

¹⁰²² עי' שם: ואת אחיכם וגו' אמר להם הרי הכסף והרי הדורון והרי אחיכם צריכין אתון מלתא אחרין. אמרי ליה צלותך אנן בעיין, אמר להון אם צלותי אתון בעיין, ואל שדי יתן לכם רחמים וגו'.

¹⁰²³ מדרש תנחומא (מקץ סי' יב): מה ראה יעקב לברכן באל שדי, ללמדך שהרבה יסורין באו עליו, עד שהוא במעי אמו עשו מריב עמו, שנאמר ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה כב), וכן הוא אומר על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו (עמוס א יא), רחמו כתיב, ברח מפני עשו ללבן, ראה כמה צרות, הייתי ביום אכלני חורב וגו' (בראשית לא מ), היאך שיצא רדף אחריו לבן להורגו [שנאמר] וירדוף אחריו דרך (שלשת) [שבעת] ימים (שם לא כג) נמלט ממנו בא עשו בקש להורגו הפסיד עליו כל אותו דורון עזים מאתים וגו' (שם לב טו), יצא מעשו באתה עליו צרת דינה, ואח"כ צרת רחל, ואח"כ הצרות הללו, בקש לנוח קימעא, עד שבאתה צרת יוסף, ואח"כ צרת יצחק אביו שמת עשר שנים אחר מכירתו של יוסף, והכתוב צווח לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז (איוב ג כו), אח"כ באה עליו צרת שמעון, ואח"כ צרת בנימן, לפיכך היה מתפלל ואל שדי ואומר מי שאמר לשמים ולארץ די יאמר ליסורי די, לפי כשברא הקדוש ברוך הוא לשמים ולארץ נמתחין והולכין עד שאמר להן הקדוש ברוך הוא די לפיכך כתיב ואל שדי.

¹⁰²⁴ עי' בראשית רבה (פרשה צב סי' ג) ושלח לכם את אחיכם, זה יוסף, אחר, זה שמעון, ואת בנימין כמשמעו.

¹⁰²⁵ עי' שם: שמעו ואני כאשר שכולתי ביוסף שכלתי בשמעון לא אשכל עוד.

בלשון ארמי בייא בייא (יומא סט ע"ב): ירד ירדנו. ירידה היא לנו, רגילים היינו לפרנס אחרים עכשיו אנו צריכים לך¹⁰²⁶: (כג) אלהיכם. בזכותכם, ואם אין זכותכם כדאי ואלהי אביכם, בזכות אביכם נתן לכם מטמון¹⁰²⁷: (כד) ויבא האיש. הבאה אחר הבאה, לפי שהיו דוחפים אותו חוץ עד שדברו אליו פתח הבית, ומשאמר להם שלום לכם נמשכו ובאו אחריו¹⁰²⁸: (כה) ויכינו. הזמינו, עטרוהו בכלים נאים: (כו) הביתה. מפרוזדור לטרקלין: (כח) ויקדו וישתחו. על שאלת שלום. קידה כפיפת קרקד, השתחואה משתטח לארץ¹⁰²⁹: (כט) אלהים יחנך בני. בשאר שבטים שמענו חנינה, אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עֲבָדָיךָ (לעיל לג ה), ובנימין עדיין לא נולד, לכך ברכו יוסף בחנינה¹⁰³⁰: (ל) כי נכמרו רחמיו. שאלו יש לך את מאם, אמר לו את היה לי ואיני יודע היכן הוא. יש לך בנים, אמר לו יש לי עשרה. אמר לו ומה שמם, אמר לו בלע ובכר וכו'. אמר לו מה טיבן של שמות הללו, אמר לו כולם על שם אחי והצרות אשר מצאוהו. בלע שנבלע בין האומות, בכר שהיה בכור לאמי, אשבל ששבאו אל, גרא שנתגייר באכסניא, ונעמן שהיה נעים ביותר, אחי וראש אחי היה וראשי היה, מפים מפי אבי למד, וחפים שלא ראה חופתי ולא ראיתי אני חופתי, וארד שירד לבין האומות, כדאיתא במס' סוטה (לו ע"ב). מיד נכמרו רחמיו: נכמרו. נתחממו, ובלשון משנה (ב"מ עד ע"א) על הכומר של זיתים. ובלשון ארמי משום מכמר בשרא (פסחים נח ע"א). ובמקרא עורנו פתגור נְכַמְרו (איכה ה י), נתחממו ונקמטו קמטים קמטים, מפני זלעפות רעב. כן דרך כל עור, כשמחממין אותו נקמט ונתכווץ: (לא) ויתאפק. נתאמץ, והוא לשון ומְזִיחַ אֶפְיָקִים רָפָה (איוב יב כא). וכן אֶפְיָקִי מְגַנֵּים (שם מא ז) חווק: (לב) כי תועבה הוא. דבר שנאווי הוא למצרים לאכול את העברים, ואונקלוס נתן טעם לדבר: (לג) הבכר כבכרתו. מכה בגביע וקורא ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולון בני אם אחת, הסבו כסדר הזה שהוא סדר תולדותיכם, וכן כולם. כיון שהגיע לבנימין, אמר זה אין לו אם ואני אין לי אם, ישב אצלי¹⁰³¹: (לד) משאת. מנות: חמש ידות.

¹⁰²⁶ עיי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קמט): ירד ירדנו, ירידה היא לנו. בארצנו היינו מפרנסים אחרים, ועכשיו אנו צריכים לפרנסתך.
¹⁰²⁷ עיי' בראשית רבה (פרשה צב ס' ד): ויאמר שלום לכם אל תיראו, בין בזכותכם בין בזכות אבותיכם, אלהיכם נתן לכם מטמון וגו'.
¹⁰²⁸ בראשית רבתי (מקץ): ויבא האיש את האנשים כו'. מכאן אתה למד מחוץ לבית דברו אלו הדברים, כשסיימו דבריהם והניח דעתם הכניסם לבית פעם שניה.
¹⁰²⁹ עיי' ברכות (לד ע"ב): תנו רבנן, קידה על אפים, שנאמר ותקד בת שבע אפים ארץ. כריעה על ברכים, שנאמר מכרע על ברכיו. השתחואה זו פשוט ידים ורגלים, שנאמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך.
¹⁰³⁰ עיי' בראשית רבה (פרשה עח ס' י): א"ר בנימין בר לוי, לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים, ולא שמענו בשבט בנימין. והיכן שמענו, להלן (בראשית מג) ויאמר אלהים יחנך בני.
¹⁰³¹ עיי' מדרש תנחומא (ויגש ס' ד): הייתי סבור שיהודה הוא הבכור שהוא מדבר תחלה אני רואה שראובן הוא הבכור ויהודה הוא פטיט הסב ראובן בראש המסובין. שוב נטל את הגביע והקיש בו, אמר שמעון עלה והסב אצלו, שאתה שני לו. וכן ללוי וכן ליהודה וכן כלם דרך לידתם. שוב נטל את הגביע והקיש בו, אמר להם אני רואה בגביע שכלכם אתם בני אב אחד, אבל אביכם נשים הרבה היה לו. התחיל קורא לזן ולנפתלי ואמר להן, עלו הסיבו. עד שהסבו כולם כסדרן דרך לידתן נשתייר בנימין. אמר רואה אני לזה שהיה לו אח ופירש ממנו, ואין לו אם. ואף אני היה לי אח ופירש ממני ואין לי אם. יבא וישב אצלי. ישב אצלו. הה"ד וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו.

חלקו עם אחיו, ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים¹⁰³²: וישכרו עמו. ומיום שמכרוהו לא שתו יין ולא הוא שתה יין ואותו היום שתו¹⁰³³:
 פרק מד (ב) גביע. כוס ארוך וקורין לו מדריני"ש: (ז) חלילה לעבדיך. חולין הוא לנו, לשון גנאי¹⁰³⁴. ותרנום הם לעבדיך, הם מאת הקדוש ברוך הוא יהי עלינו מעשות זאת, והרבה יש בנמרא הם ושלום: (ח) הן כסף וגו'. זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה. וכולן מנויין בבראשית רבה (פצ"ב סי' ז)¹⁰³⁵: (י) גם עתה כדבריתם. אף זו מן הדין אמת. כדבריתם כן הוא, שכולכם חייבים בדבר. עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם כולם נתפשים. אבל אני אעשה לכם לפני משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד¹⁰³⁶: (יב) בגדול החל. שלא ירגישו שהיה יודע היכן הוא¹⁰³⁷: (יג) ויעמם איש על חמרו. בעלי זרוע היו ולא הוצרכו לסייע זה את זה לטעון¹⁰³⁸: וישבו העירה. מטרפולין היתה והוא אומר העירה, העיר כל שהוא, אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם לענין המלחמה¹⁰³⁹: (יד) עודנו שם. שהיה ממתין להם: (טו) הלא ידעתם כי נחש ינחש וגו'. הלא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש ולדעת מדעת ומסברא ובינה כי אתם גנבתם הגביע¹⁰⁴⁰: (טז) האלהים מצא. יודעים אנו שלא סרחנו אבל מאת המקום

¹⁰³² עי' שם: וישא משאת הביא מנות בסעודה נתן לכל אחד ואחד מהן מנה שלו. נתן לבנימן מנה שלו, נטל יוסף מנה שלו, ונתנה לבנימן. נטלה אסנת מנה שלה, נתנה לבנימן. נטלו אפרים ומנשה מנותיהם ונתנום לבנימן. נמצאו ביד בנימין חמש מנות. לכך כתיב ותרב משאת בנימין. עי' שבת (קלט ע"א): ואמר רבי מלאי משום רבי יצחק מגדלאה מיום שפירש יוסף מאחיו לא טעם טעם יין דכתיב ולקדקד נזיר אחיו. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, אף הן לא טעמו טעם יין, דכתיב וישתו וישכרו עמו. מכלל דעד האידנא לא (הוה שיכרות). ואידך, שיכרות הוא דלא הוה, שתיה מיהא הוה.

¹⁰³⁴ עי' מדרש תנחומא (כי תשא סי' יז): חלילה לך חלילה לך חול הוא לך. ויש אומרים נכריה הוא לך, כענין אשה זונה וחללה. רב הונא אמר חילול השם יש בדבר זה להמית צדיק עם רשע שאומרין הבריות כן עשה לדור אנוש לדור המבול וכו'.

¹⁰³⁵ ז"ל: הן כסף וגו' תני רבי ישמעאל זה אחד מעשרה קלים וחמורין שכתובים בתורה הן כסף וגו' השיבנו אליך ק"ו ואיך נגנב (שמות ו) הן בני ישראל לא שמעו אלי וק"ו ואיך ישמעני פרעה (במדבר יב) ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק ירק בפניה ק"ו לשכינה י"ד יום (דברים לא) הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם ק"ו ואף כי אחרי מותי (ירמיה יב) כי את רגלים רצתה וילאוך ק"ו ואיך תתחרה את הסוסים (שם) ובארץ שלום אתה בוטח וק"ו ואיך תעשה בגאון הירדן (שמואל א כג) הנה אנחנו פה ביהודה יראים וק"ו ואף כי נלך קעילה (משלי יא) הן צדיק בארץ ישולם ק"ו ואף כי רשע וחוטא (אסתר ט) ויאמר המלך לאסתר המלכה בשושן הבירה וגו' וק"ו בשאר מדינות המלך מה עשו (יחזקאל טו) הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה ק"ו אף כי אש אכלתהו ויחר.

¹⁰³⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צב סי' ח): ויאמר, גם עתה כדבריתם כן הוא, עשרה בני אדם שנמצא אחד מהן בגניבה, אין כולם באסירה. אני איני עושה כן, אלא אשר ימצא אתו יהיה לי עבד.

¹⁰³⁷ עי' שם: ויחפש בגדול החל ובקטן כלה ולמה עבד כן שלא יאמרו יודע היה היכן הוא מונח.

¹⁰³⁸ עי' שם: ויעמוס איש על חמורו וגו' חד מנהון הוה נסיב טעוניה בחדא ידא ויהיב ליה על חמריה. ועי' מדרש תנחומא (מקץ סי' י): ויעמס איש על חמורו לא הוצרך אחד מהן לסייע לחברו.

¹⁰³⁹ עי' שם: א"ר אבהו, מטרפולין היתה ואת אמרת וישבו העירה, אלא מלמד שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר של עשרה בני אדם.

¹⁰⁴⁰ עי' מדרש תנחומא (מקץ פרק י): הלוא ידעתם כי נחש ינחש איש וגו'. אמר להם, אני אומר לכם מפני מה גנבו הנער הזה, לקסום בו ולידע היכן אחיו.

נהיתה להביא לנו זאת. מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו¹⁰⁴¹: ומה נצטרך. לשון צדק. וכן כל תיבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל, נותן טי"ת במקום תי"ו, ואינה נתנת לפני אות ראשונה של יסוד התיבה אלא באמצע אותיות העיקר, כגון נצטרך מגזרת צדק, יצטרף (דניאל ד יב) מגזרת צבע, ויצטרפו (יהושע ט ד) מגזרת וציר אמונים (משלי יג יז), הצטרפנו (יהושע ט יב) מגזרת צידה לדרך. ותיבה שתחלתה סמ"ך או שי"ן כשהיא מתפעלת התי"ו מפרדת את אותיות העיקר, כגון ויסתכל הקנב (קהלת יב ה) מגזרת סבל. משתכל הנית בקרניא (דניאל ז ח) מגזרת סבל, וישתמר הקות עמרי (מיכה ו טז) מגזרת שמר, וסר מרע משתולל (ישעיה נט טו) מגזרת מולך יועצים שולל (איוב יב יז), מסתולל בעמי (שמות ט יז) מגזרת דרך לא סלולה (ירמיה יח טו): חסלת פרשת מקץ

פרשת ויגש

(יח) ויגש אליו וגו', דבר באזני אדני. יכנסו דברי באזניך (ב"ר פצ"ג ס' ו): ואל יחר אפך. מכאן אתה למד שדבר אליו קשות¹⁰⁴²: כי כמוך כפרעה. חשוב אתה בעיני כמלך, זהו פשוטו. ומדרשו, סופך ללקות עליו בצרעת, כמו שלקה פרעה על ידי זקנתי שרה על לילה אחת שעכבה¹⁰⁴³. דבר אחר, מה פרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה, אף אתה כן¹⁰⁴⁴. וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו¹⁰⁴⁵. דבר אחר, כי כמוך כפרעה, אם תקניטני אהרוג אותך ואת אדונך¹⁰⁴⁶: (יט) אדני שאל את עבדיו. מתחלה בעלילה באת עליו, למה היה לך לשאול כל אלה, בתך היינו מבקשים או אחותנו אתה מבקש, ואף על

¹⁰⁴¹ עי' בראשית רבה (פרשה פה ס' ב): האלהים מצא את עון עבדיך, א"ר יצחק, מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו. א"ר לוי, כזה שהוא ממצה את החבית ומעמיד אותה על שמריה. רבנן אמרי, בואו ונפרנס עצמנו, לשעבר היה זקוק להשיאנו נשים, ועכשיו הוא עסוק בשקו ובתעניתו, אינו בדין שיהא עסוק להשיאנו נשים, אמרו לו ליהודה, ולא אתה הוא הראש של כלנו, עמוד אתה ופרנס את עצמך, מיד וירד יהודה ירידה היא לו שנשא לגויה, ירידה היא לו שקבר את אשתו ובניו.

¹⁰⁴² עי' בראשית רבתי ויגש: ואל יחר אפך וגו'. אל תזוח דעתך עליך לאמר זה הדיוט מתוכח עמי שאני מלך ותכעוס עלי, שאני גדול כמותך, כי כמוך כפרעה, מה פרעה מלך ואתה שני לו, כך אבא מלך ואני שני לו.

ועי' מדרש תנחומא (ויגש ס' ה): ויגש אליו יהודה, שנגש בתוכחות. בי אדוני, אל תעבור עלינו מדת הדין, ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני, ראוי היה לומר לפני אדוני, אלא מלמד שהיה מדבר אחת קשה ואחת רכה.

¹⁰⁴³ עי' בראשית רבה (פרשה צג ס' ו): אמר רבי סימון בנימוסות שלנו כתיב (שמות כב) ואם אין לו ונמכר בגניבתו, וזה יש לו לשלם, ידבר נא עבדך, יכנסו דברי באזנך, זקינתו של זה על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה בנגעים הוא וכל ביתו, דכתיב (בראשית יב) וינגע ה' את פרעה, הזהר שלא ילקה אותו האיש בצרעת.

¹⁰⁴⁴ עי' שם: כי כמוך כפרעה מה פרעה גוזר ואינו מקיים אף את גוזר ואינך מקיים מה פרעה להוט אחר הזכרים אף אתה כן מה פרעה מלך ואתה שני לו בארץ מצרים כך אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו.

ועי' מדרש (תנחומא ויגש פרק ה): כי כמוך כפרעה כשם שפרעה רבך אוהב נשים ומחמדן כך אתה ראית לבנימן שהוא יפה תואר ואתה מחמדו להיות לך.

¹⁰⁴⁵ עי' בראשית רבה שם (פרשה צג ס' ו): זו היא השמת עין נהפך הדבר שאמרת לסמיות עינים.

¹⁰⁴⁶ עי' שם: כי כמוך כפרעה, מה פרעה גוזר ואינו מקיים אף את גוזר ואינך מקיים, מה פרעה להוט אחר הזכרים אף אתה כן, מה פרעה מלך ואתה שני לו בארץ מצרים, כך אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו, ואם שולף אני את חרבי ממך אני מתחיל, ובפרעה רבך אני מסיים.

פי כן ונאמר אל אדוני, לא כחדנו ממך דבר¹⁰⁴⁷: (כ) ואחיו מת. מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו. אמר, אם אומר לו שהוא קיים יאמר הביאווהו אצלי¹⁰⁴⁸: לברו לאמו. מאותו האם אין לו עוד אח: (כב) ועזב את אביו ומת. אם יעזוב את אביו דואגים אנו שמא ימות בדרך, שהרי אמו בדרך מתה: (כט) וקרהו אסון. שהשטן מקטרג בשעת הסכנה¹⁰⁴⁹: והורדתם את שיבתי וגו'. עכשיו כשהוא אצלי אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו, ואם ימות זה דומה עלי ששלשתן מתו ביום אחד¹⁰⁵⁰: (לא) והיה כראותו כי אין הנער ומת. אביו מצרתו: (לב) כי עבדך ערב את הנער. ואם תאמר, למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי, הם כולם מבחוץ ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מגודה בשני עולמות¹⁰⁵¹: (לג) ישב נא עבדך וגו'. לכל דבר אני מעולה ממנו, לגבורה ולמלחמה ולשמש¹⁰⁵²:

פרק מה (א) ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים. לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם¹⁰⁵³: (ב) וישמע בית פרעה. ביתו של פרעה, כלומר עבדיו ובני ביתו. ואין זה לשון בית ממש, אלא כמו בית יִשְׂרָאֵל (שמות טז לא), בֵּית יְהוֹדָה (מלכים א' יב כא), מִישַׁנ־דָּה בלע"ז: (ג) נבהלו מפניו. מפני הבושה¹⁰⁵⁴: (ד) גשו נא אלי. ראה אותם נסוגים לאחור, אמר עכשיו אחי נכלמים, קרא להם בלשון רכה ותחנונים¹⁰⁵⁵ והראה להם שהוא מהול¹⁰⁵⁶: (ה) למחיה. להיות לכם למחיה: (ו) כי זה

¹⁰⁴⁷ עי' שם (סי' ח): אדוני שאל את עבדיו וגו', אמר לו מתחלה באת עלינו, בעלילה, כמה מדינות ירדו למצרים לשבר אוכל ולא שאלת אחד מהם. שמא בתך באנו ליקח או אתה סבור לישא את אחותנו, אף על פי כן לא כסינו ממך.

¹⁰⁴⁸ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קנא): ונאמר אל אדוני וגו' אפשר אדם כיהודה מדבר דבר שאינו ברור לו ואחיו מת. אלא כך אמר יהודה, אם אני אומר לו שהוא חי, הוא אומר לי הביאהו אלי כדרך שאמר על בנימין לפיכך אמר ואחיו מת.

¹⁰⁴⁹ עי' ירושלמי (שבת פרק ב הלכה ו): אמר ר' אחאי בר יעקב כתיב וקרהו אסון בדרך. הא בבית לא. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.

¹⁰⁵⁰ עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז קנא): ולקחתם גם את זה, א"ל, בתחילה כשהיה בנימין אצלי היתה דעתי מיושבת עלי. ועכשיו דומה לי כאילו ג' לקחתם ביום אחד ולמה יעקב דומה לנר שיש לו שלשה פיות כיון שכבתה אחרונה כבו כולן.

¹⁰⁵¹ עי' שם: א"ל יוסף יהודה למה אתה דברן, והלא יש באחיך גדולים ממך. א"ל אף על פי כן כולם חוץ לזיקא הן עומדין ואני מעי קומטים עלי כחבל. א"ל למה, א"ל שאני ערב לו. א"ל אם בכסף אם בזהב אני נותן לך. א"ל לא בכסף ולא בזהב, אלא כך אמרתי לאבא, אהיה בנידוי בעולם הזה ובעולם הבא שנקרא ימים שנאמר אם לא אביאנו אליך וגו'.

¹⁰⁵² עי' מדרש תנחומא (ויגש סי' ו): בי אדני. בנוהג שבעולם מי שלוקח עבד ומצא אותו גנב מחזירו, וזה שנמצא גנב אתה מבקש לקנותו לעבד, חשוד אתה בדברים רעים, אם לשמשך אתה מבקשו, אני יודע לשמש יותר ממנו, אם למלחמה אתה מבקשו, אני יודע להלחם יותר ממנו, ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני (בראשית מד לג).

¹⁰⁵³ עי' שם (סי' ה): ולא יכול יוסף להתאפק, אמר רבי שמואל בר נחמן, לסכנה גדולה ירד יוסף, שאם הרגוהו אחיו אין בריה בעולם מכירו. ולמה אמר הוציאו כל איש מעלי, אלא כך אמר יוסף בלבן, מוטב שאהרג ולא אבייש את אחי בפני המצרים.

¹⁰⁵⁴ עי' מדרש ילמדנו: ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו. כיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים, אמר יוסף, מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את מצרים וכו' א"ר יוחנן אוי לו לאדם מיום הדין, אוי לו מיום התוכחה, ומה יוסף כשאמר אני יוסף אחיכם, פרוה נשמתם ולא יכלו לענותו ונבהלו מפניו, כשיבא הב"ה לדין על אחת כמה וכמה. ילמדנו. אני יוסף אחיכם (שם, ד'), כיון שראה יוסף שהיתה להם בושה גדולה, אמר להם, גשו נא אלי.

¹⁰⁵⁵ מדרש תנחומא (ויגש סי' ה): כיון שראה יוסף שהיתה להם בושה גדולה, אמר להן גשו נא אלי ויגשו.

¹⁰⁵⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צג סי' י): גשו נא אלי ויגשו, הראה להם את המילה.

שנתים הרעב. עברו משני הרעב: (ח) לאב. לחבר ולפטרון¹⁰⁵⁷: (ט) ועלו אל אבי. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות (קידושין סט ע"א): (יא) פן תורש. דלמא תתמסכן (ת"א). לשון מוריש ומעשיר (שמואל א' ב ז): (יב) והנה עיניכם ראות. בכבודי, ושאני אחיכם שאני מהול ככם. ועוד, כי פי המדבר אליכם בלשון הקדש¹⁰⁵⁸. ועיני אחי בנימין. השוה את כולם יחד, לומר שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם¹⁰⁵⁹: (יד) ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. על שני מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן ליחרב¹⁰⁶⁰: ובנימין בכה על צואריו. על משכן שילה שעתידי להיות בחלקו של יוסף וסופו ליחרב¹⁰⁶¹: (טו) וינשק. הוסיף בנשיקה, מנשק והולך, דיבניש"ר בלע"ז: ואחרי כן. מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם עמהם: דברו אחיו אתו. שמתחלה היו בושים ממנו: (טז) והקול נשמע בית פרעה. כמו בבית פרעה, וזהו לשון בית ממש: (יז) טענו את בעירכם. תבואה: (יח) את טוב ארץ מצרים. ארץ גושן. ניבא ואינו יודע מה ניבא, סופם לעשותה כמצולה שאין בה דגים¹⁰⁶²: חלב הארץ. כל חלב לשון מיטב הוא: (יט) ואתה צויתה. מפי לומר להם: זאת עשו. כך אמור להם, שברשותי הוא: (כג) שלח כזאת. כחשבון הזה. ומהו החשבון עשרה חמורים וגו': מטוב מצרים. מצינו בגמרא (מגילה טז ע"ב) ששלח לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. ומדרש אנדה, גריסין של פול (ב"ר פצ"ד סי' ב): בר ולחם. כתרנומו: ומזון. ליפתן: (כד) אל תרגזו בדרך. אל תתעסקו בדבר הלכה, שלא תרגזו עליכם הדרך. דבר אחר, אל תפסיעו פסיעה גסה, והכנסו בחמה לעיר¹⁰⁶³. ולפי פשוטו של מקרא, יש לומר לפי שהיו נכלמים היה דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו, להתוכח זה עם זה ולומר על ידך נמכר, אתה ספרת לשון הרע עליו וגרמת לנו לשנאתו: (כו) וכי הוא מושל. ואשר הוא מושל: ויפג לבו.

¹⁰⁵⁷ עי' שם: וישימני לאב לפרעה לפטרון בסיליון לאדון לרבון מושל לשליט.
¹⁰⁵⁸ מדרש תנחומא (ויגש סי' ה): אמר להם יוסף, הנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין כי פי, בלשון הקודש אני מדבר, ולא היו מאמינים בו עד שפרע את עצמו והראה להם חותם ברית.
¹⁰⁵⁹ עי' מגילה (טז ע"ב): והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין. אמר רבי אלעזר, אמר להם, כשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא היה במכירתו, כך אין בלבי עליכם, כי פי המדבר אליכם, כפי כן לבי.
¹⁰⁶⁰ עי' מדרש (ב"ר פרשה צג סי' י): ויפול על צוארי בנימין אחיו ויבך, וכי שני צוארים היו לו לבנימין, אלא אמר רבי אלעזר בן פדת, יוסף ראה ברוח הקודש ששני בית המקדשות עתידין ליבנות בחלקו של בנימין ועתידין ליחרב.
¹⁰⁶¹ עי' שם: ובנימין בכה על צואריו, ראה שמשכן שילה עתיד להעשות בחלקו של יוסף ועתיד ליחרב.
¹⁰⁶² עי' ברכות ט ע"ב: וינצלו את מצרים אמר רבי אמי מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן וריש לקיש אמר עשאוה כמצולה שאין בה דגים.
¹⁰⁶³ עי' תענית (י ע"ב): אל תרגזו בדרך, אמר רבי אלעזר, אמר להם יוסף לאחיו, אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו עליכם הדרך. איני, והאמר רבי אלעאי בר ברכיה, שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף, שנאמר ויהי המה הלכים הלוך ודבר, והנה רכב אש וסוסי אש ויפרדו בין שניהם. טעמא דאיכא דיבור, הא ליכא דיבור ראויין לישרף, לא קשיא, הא למיגרס הא לעיוני. במתניתא תנא, אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר, אל תפסיעו פסיעה גסה. דאמר מר פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם והכניסו חמה לעיר כדרב יהודה אמר רב. דאמר רב יהודה אמר רב, לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב, שנאמר הבקר אור והאנשים שלחו.

נחלף לבו והלך מלהאמין, לא היה לבו פונה אל הדברים¹⁰⁶⁴. לשון מפיגין מעמן בלשון משנה (ביצה יד ע"א), וכמו מאין הפגות (איכה ג מט), וריחו לא נמר (ירמיה מח יא) מתרגמינן וריחיה לא פג: (כז) את כל דברי יוסף. סימן מסר להם במה היה עוסק כשפירש ממנו, בפרשת עגלה ערופה, זהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף, ולא נאמר אשר שלח פרעה¹⁰⁶⁵: ותחי רוח יעקב. שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו¹⁰⁶⁶: (כח) רב עוד. רב לי עוד שמחה וחדוה הואיל ועוד יוסף בני חי: פרק מו (א) בארה שבע. כמו לבאר שבע. ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחלתה (יבמות יג ע"ב): לאלהי אביו יצחק. חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו, לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם¹⁰⁶⁷: (ב) יעקב יעקב. לשון חבה¹⁰⁶⁸: (ג) אל תירא מרדה מצרימה. לפי שהיה מצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ¹⁰⁶⁹: (ד) ואנכי אעלך. הבטיחו להיות נקבר בארץ¹⁰⁷⁰: (ו) אשר רכשו בארץ כנען. אבל מה שרכש בפרך אדם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר, נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי, וזהו אשר פריתי לי (להלן נ ה), העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי ואמר לו טול את אלו¹⁰⁷¹:

¹⁰⁶⁴ ע"י אבות דרבי נתן (פרק שלשים משנה ד): ר' שמעון אומר כך עונש של בדאי שאפי' דובר אמת אין שומעין לו שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו לאביהן בתחלה האמין להם שנאמר (בראשית לז) ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים וכתוב (שם) ויכירה ויאמר כתונת בני אבל באחרונה אל"פ שדברו אמת לפניו לא האמין להם שנאמר (שם מה) (ויפג לבו כי לא האמין להם) ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי ולא האמין להם.

¹⁰⁶⁵ ע"י ילקוט שמעוני תורה (רמז קנב) א"ל יוסף, אם יאמין לכם מוטב, ואם לאו אתם אומרים לו בשעה שפרשתי ממנו בפרשה של עגלה ערופה הייתי עוסק. הדא הוא דכתיב וירא את העגלות אשר שלח יוסף.

¹⁰⁶⁶ ע"י אבות דרבי נתן (פרק שלשים): רוח הקודש שנסתלקה מיעקב אבינו שרתה עליו באותה שעה, שנא' ותחי רוח יעקב אביהם. וע"י מדרש (תנחומא וישב פרק ב): וירדו אחי יוסף עשרה לשבור בר ממצרים ומצאו יוסף חי והתירו את החרם ושמע יעקב שהוא חי וכתוב בו ותחי רוח יעקב אביהם וכי מתה היתה אלא שחיתה מן החרם ושרתה בו רוח הקודש שנסתלקה הימנו.

¹⁰⁶⁷ ע"י בראשית רבה (פרשה צד סי' ה): ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק אמר רבי יהושע בן לוי חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה ולא אמרו לי, עד שעמדתי עם יהודה בן פדייה בן אחותו של בן הקפר ואמר לי הרב והתלמיד שהיו מהלכין בדרך בתחלה שואלים בשלום התלמיד ואח"כ שואלים בשלום הרב. א"ר הונא כד אתא רבי יהושע בן לוי לטבריה, שאלה לרבי יוחנן ולריש לקיש. רבי יוחנן אמר שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקינו.

¹⁰⁶⁸ ע"י במדבר רבה (פרשה יד סי' כ): מלמד שעל כל קריאה וקריאה היה אומר הנני, משה משה, אברהם אברהם, יעקב יעקב, שמואל שמואל, לשון חבה ולשון זירוז.

¹⁰⁶⁹ ע"י פרקי דרבי אליעזר (פרק לח): שמע יעקב על יוסף שהוא חי, והיה מהרהר בלבו ואומר, איך אעזוב ארץ אבותי וארץ מולדתי ואת ארץ ששכינתו של הקדוש ברוך הוא בקרבה, ואלך אל ארץ טמאה לתוך העבדים בני חם בארץ שאין יראת שמים ביניהם, אמ' לו הב"ה יעקב אל תירא מרדה מצרימה אנכי ארד עמך.

¹⁰⁷⁰ ע"י זוהר (ויחי רכו ע"א): ויעקב אמר וקברתני בקבורתם ונשמתי נפקא ברשותא אחרא אמר ר' יהודה שאני יעקב דשכינתא הות אחידת ביה ואתדבקת ביה הדא הוא דכתיב (בראשית מ"ו) אנכי ארד עמך מצרימה לדירא עמך בגלותא ואנכי אעלך גם עלה לאזדוגא בי נשמתך ולא תקברא גופך בקברי אבהתך.

תרגום: ויעקב אמר "וקברתני בקבורתם", ונשמתי יצאה ברשות אחרת. אמר רבי יהודה, שונה יעקב, שהשכינה היתה אחוזה בו ודבוקה בו. זהו שנאמר "אנכי ארד עמך מצרימה", לדור עמך בגלות, "ואנכי אעלך גם עלה", לזווג בי את נשמתך ולקבור את גופך בקברי אבותיך.

¹⁰⁷¹ ע"י מדרש תנחומא (וישלח סי' יא): אמר ר' הונא הכהן ב"ר אבין, כשבקש יעקב לבא לארץ ישראל מה כתיב, וינהג את כל מקנהו (בראשית לא יח), וכשבקש לירד למצרים מה כתיב ויקחו את מקניהם ואת כל רכושם אשר רכשו בארץ כנען (שם מו ו), ומה שהביא מארם נהרים

(ז) ובנות בניו. סרה בת אשר ויוכבד בת לוי: (ח) הבאים מצרימה. על שם השעה קורא להם הכתוב באים. ואין לתמוה על אשר לא כתב אשר באו: (י) בן הכנענית. בן דינה שנבעלה לכנעני (ב"ר פ"פ סי' יא), כשהרגו את שכם לא היתה דינה רוצה לצאת, עד שנשבע לה שמעון שישאנה¹⁰⁷²: (טו) אלה בני לאה ואת דינה בתו. הזכרים תלה בלאה והנקבות תלה ביעקב, ללמדך אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזריע תחלה יולדת נקבה¹⁰⁷³: שלשים ושלש. ובפרטן אי אתה מוצא אלא ל"ב, אלא זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו נט) אֲשֶׁר יִלְדָה אֶתְּהָ לְלֵוִי בְּמִצְרַיִם, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים¹⁰⁷⁴: (יט) בני רחל אשת יעקב. ובכולן לא נאמר בהן אשת, אלא שהיתה עיקרו של בית¹⁰⁷⁵: (כו) כל הנפש הבאה ליעקב. שיצאו מארץ כנען לבא למצרים. ואין הבאה זו לשון עבר אלא לשון הווה, כמו פֶּעֶרְבַּי הִיא בְּאֶה (אסתר ב יד), וכמו וְהָיָה רְחֵל בְּתוֹ בְּאֶה עִם הַצֹּאֵן (לעיל כט ו), לפיכך טעמו למטה באל"ף, לפי שבשיצאו לבוא מארץ כנען לא היו אלא ששים ושש. והשני פֶּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבְּאֶה מִצְרַיִם שְׁבָעִים (פסוק כז) הוא לשון עבר, לפיכך טעמו למעלה בבית, לפי שמשבאו שם היו שבעים, שמצאו שם יוסף ושני בניו ונתוספה להם יוכבד בין החומות. ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים¹⁰⁷⁶, צריכים אנו לומר שמתו לפני ירידתן למצרים, שהרי לא נמנו כאן. מצאתי בויקרא רבה (פ"ד סי' ו), עשו שש נפשות היו לו והכתוב קורא אותן נפשות ביתו, לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה. יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש, לפי שהיו עובדים לאל אחד: (כח) להורת לפניו. כתרנומו, לפנות לו מקום ולהורות היאך יתיישב בה: לפניו. קודם שיגיע לשם. ומדרש אגדה,

היכן הם, אלא מכאן אתה למד שמכרן ונתנן לעשו, ותאמר שחסר דבר, אלא מלא הקדוש ברוך הוא חסרונו והחזיר לו מיד הכל, שנאמר ויבא יעקב שלם.

¹⁰⁷² בראשית רבה (פרשה פ סי' יא): ויקחו את דינה, ר' יודן אמר, גורדין בה ויוצאין. א"ר הונא, הנבעלת לערל קשה לפרוש. א"ר הונא, אמרה ואני אנה הוליק את חרפתי, עד שנשבע לה שמעון שהוא נוטלה. ה"ד (בראשית מו) ושאל בן הכנענית, בן דינה שנבעלה לכנעני, ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אמר, שעשה כמעשה כנענים, ר' נחמיה אמר שנבעלה מחוי שהוא בכלל כנענים, ורבנן אמרין נטלה שמעון וקברה בארץ כנען.

¹⁰⁷³ עי' נדה (לא ע"א): אמר רבי יצחק אמר רבי אמי אשה מזרעת תחילה יולדת זכר, איש מזריע תחילה יולדת נקבה. שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר. תנו רבנן בראשונה היו אומרים אשה מזרעת תחילה יולדת זכר איש מזריע תחלה יולדת נקבה ולא פירשו חכמים את הדבר, עד שבא רבי צדוק ופירשו, אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם, ואת דינה בתו, תלה הזכרים בנקבות ונקבות בזכרים.

¹⁰⁷⁴ עי' בראשית רבה (פרשה צד סי' ט): כל הנפש הבאה וגו' ובני יוסף אשר יולד לו וגו' רבי לוי בשם רבי שמואל בר נחמן ראית מימך אדם נותן לחבירו ששים וששה כוסות וחוזר ונותן לו אף שלשה והוא מונה אותם שבעים, אלא זו יוכבד שהשלימה מנין של ישראל במצרים. רבי לוי בשם רבי שמואל בר נחמן אמר יוכבד עבורה בארץ כנען, ולידתה בארץ מצרים.

¹⁰⁷⁵ עי' במדבר רבה (פרשה יד סי' ז): קערת כסף אחת, אל תקרי קערת אלא עקרת, כנגד רחל שהיתה עקרת הבית, היא היתה עיקר ביתו של יעקב, שנא' בני רחל אשת יעקב יוסף ובנימין.

¹⁰⁷⁶ עי' בראשית רבה (פרשה פד סי' לה): ויקומו כל בניו וכל בנותיו וגו' ר' יהודה א' לאחיותיהם נשאו השבטים, ה"ד ויקומו כל בניו וכל בנותיו וגו', ר' נחמיה א' כנעניות היו. עי' שם (פרשה פב פסקה ח): וכו' כך דרש רבי יהושע רבכם וכו' כל שבט ושבט נולדה תאומתו עמו כהיא דאמר אבא חלפוי בן קורייה תאומה יתירה נולדה עם בנימין.

להורות לפניו, לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה¹⁰⁷⁷: (כט) ויאסר יוסף מרכבתו. הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להודרו לכבוד אביו¹⁰⁷⁸: וירא אליו. יוסף נראה אל אביו: ויבך על צואריו עוד. לשון הרבות בכיה, וכן פי לא על איש ישים עוד (איוב לד כג) לשון רבוי הוא, אינו שם עליו עילות [עלילות] נוספות על המאיו, אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל. אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע: (ל) אמותה הפעם. פשוטו כתרנומו. ומדרשו, סבור הייתי למות שתי מיתות בעולם הזה ובעולם הבא שנסתלקה ממני שכינה, והייתי אומר שיתבעני הקדוש ברוך הוא מיתתך, עכשיו שעודך חי לא אמות אלא פעם אחת¹⁰⁷⁹: (לא) ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו והאנשים רועי צאן וגו': (לד) בעבור תשבו בארץ גשן. והיא צריכה לכם, שהיא ארץ מרעה, וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאים במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו וישיבכם שם: כי תועבת מצרים כל רעה צאן. לפי שהם להם אלהות¹⁰⁸⁰:

פרק מז (ב) ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה, שאין נראים גבורים, שאם יראה אותם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם, ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין, אותם שלא כפל משה שמותם כשברכם. אבל שמות הגבורים כפל (דברים לג), וזאת ליהודה וגו' שמע ה' קול יהודה, ולגד אמר ברוך מרחיב גו, ולנפתלי אמר נפתלי, ולדן אמר דן, וכן לזבולון, וכן לאשר. זהו לשון בר' (פצ"ה סי' ד) שהיא אגדת א"י¹⁰⁸¹. אבל בגמרא בבבלי שלנו (ב"ק צב ע"א¹⁰⁸²) מצינו שאותם שכפל משה שמותם הם החלשים,

¹⁰⁷⁷ עי' שם (פרשה צה סי' ג): ואת יהודה שלח לפניו, ר' חנינא בריה דרבי אחא ורבי חנינא, חד אמר להתקין לו בית דירה, וחד אמר להתקין לו בית ועד, שיהא מורה בו דברי תורה, ושיהיה השבטים לומדים בו.

¹⁰⁷⁸ עי' שם (פרשה נה סי' ח): האהבה מקלקלת את השורה שנאמר ויאסור יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו. וכי לא היה ליוסף כמה עבדים, אלא אהבה מקלקלת את השורה.

¹⁰⁷⁹ עי' מדרש תנחומא (ויגש סי' ט): שמא לא זכיתי בהן ואני מת בשני עולמות. לכך אמר כי ארד אל בני אבל שאולה רצונך לידע לך, כיון שראה אותו חי, אמר ליה אמותה הפעם, למה אמר אמותה הפעם, אמר, כשבאו בני ואמרו לי יוסף מת הייתי אומר שאני מת שני פעמים. עכשיו שראיתי אותך חי, מבושר אני שאני מת אלא עכשיו בלבד. לכך אמר אמותה הפעם.

¹⁰⁸⁰ עי' זהר פנחס (רנ ע"ב): ת"ח, כתיב הן נזבח את תועבת מצרים. מאי תועבת מצרים, וכי על דשנאין ליה כתיב תועבת מצרים. אלא דחלא דמצראי ואלהא דילהון אקרי תועבת מצרים, כמה דכתיב כתועבת הגוים, דחלא דשאר עמין.

תרגום: בא וראה, כתוב "הן נזבח את תועבת מצרים", מהי תועבת מצרים, וכי על ששונאים אותו כתוב "תועבת מצרים", אלא יראתם של המצרים והאלוה שלהם נקרא תועבת מצרים, כמו שכתוב "כתועבת הגוים" יראתם של שאר האומות.

¹⁰⁸¹ ז"ל: ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים. מפני מה אמר הכתוב ומקצה אחיו, ללמדך שלא היו גבורים. ומי היו הללו, חמשה אנשים, ראובן, לוי, בנימין, שמעון, יששכר. ומפני מה לקח יוסף הצדיק הללו חמשה אנשים מאחיו שהיה יודע באחיו כל גבור וגבור שהיה בהם, ועשה הדבר בחכמה. אמר אם מעמיד אני גבורים לפני פרעה, רואה אותן ועושה אותן אנשי מלחמתו. כל מי שכפל שמו בברכתו של משה היה גבור, וכל מי שלא כפל שמו לא היה גבור. יהודה שהיה גבור, כפל שמו שנאמר וזאת ליהודה שמע ה' קול יהודה (דברים לג). לפיכך לא העמיד אותו לפני פרעה. וכגון נפתלי שנאמר ולנפתלי אמר נפתלי (שם). וכגון אשר ולאשר אמר ברוך מבנים אשר (שם). וכגון דן שנאמר ולדן אמר דן (שם). וכגון זבולון, שנאמר ולזבולון אמר שמח זבולון (שם). וכגון גד ולגד אמר ברוך מרחיב גד (שם). לפיכך לא העמיד אלו לפני פרעה. והשאר שלא כפל שמותם לא היו גבורים, לפיכך העמידם לפני פרעה. לכך כתיב ומקצה אחיו לקח, ולא זכר שמותם כאן לפי שלא היו גבורים.

¹⁰⁸² ז"ל: אמר ליה רבא לרבה בר מרי, כתיב ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים. מאן נינהו חמשה, א"ל הכי א"ר יוחנן, אותן שהוכפלו בשמות. יהודה נמי איכפולי מיכפל, אמר ליה

ואותן הביא לפני פרעה, ויהודה שהוכפל שמו לא הוכפל משום חלשות אלא טעם יש בדבר כדאיתא בב"ק. ובברייתא דספרי (אות שנד) שנינו בה בזאת הברכה כמו בגמ' שלנו: (ו) אנשי חיל. בקיאין באומנותן לרעות צאן: על אשר לי. על צאן שלי: (ז) ויברך יעקב. היא שאילת שלום, כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים, שלודי"ר בלע"ז: (ט) שני מגורי. ימי גרותי, כל ימי הייתי גר בארץ: ולא השיגו. בטובה: (י) ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים מברכים אותם ונוטלים רשות. ומה ברכה ברכו, שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין ארץ מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה, ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא אל נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ¹⁰⁸³: (יא) רעמסס. מארץ גושן היא: (יב) לפי הטף. לפי הצריך לכל בני ביתם: (יג) ולחם אין בכל הארץ. חוזר לענין הראשון לתחלת שני הרעב: ותלה. כמו ותלאה, לשון עייפות כתרנומו. ודומה לו כְּמַתְּלֵהָ הַיָּרֵה וְקִים (משלי כו יח): (יד) בשבר אשר הם שברים. נותנין לו את הכסף: (טו) אפס. כתרנומו שלים: (יז) וינהלם. כמו וינהגם. ודומה לו אֵין מְנַהֵל לָהּ (ישעיה נא יח), על מי מְנַחֹת וְנִהְלֵנִי (תהלים כג ב): (יח) בשנה השנית. שנית לשני הרעב: כי אם תם הכסף וגו'. כי אשר תם הכסף והמקנה ובא הכל אל יד אדוני: בלתי אם גויתנו. כמו אם לא גויתנו: (יט) ותן זרע. לזרוע האדמה. ואף על פי שאמר יוסף וְעוֹד חֶמֶשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חֶרֶשׁ וְקָצִיר (לעיל מה ו), מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו והתחילו לזרוע וכלה הרעב וכן שנינו בתוספתא דסוטה (פ"י ה"ג¹⁰⁸⁴): לא תשם. לא תהא שממה. לא תבור, לשון שדה בור (עירובין יז ע"ב) שאינו חרוש: (כ) ותהי הארץ לפרעה. קנויה לו: (כא) ואת העם העביר. יוסף מעיר לעיר, לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ, והושיב של עיר זו בחברתה. ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת אלא להודיעך שבחו של יוסף, שנתכוין להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהיו קורין אותם גולים¹⁰⁸⁵: מקצה גבול מצרים וגו'. כן עשה לכל הערים אשר במלכות מצרים מקצה גבולה ועד קצה גבולה: (כב) הכהנים. הכומרים. כל לשון כהן משרת לאלהות הוא, חוץ מאותן שהם לשון גדולה כמו פֶּהַן מְדִיָּן (שמות ג א), פֶּהַן אֵן (לעיל מא מה): חק לכהנים. חק כך וכך לחם ליום: (כג) הא. כמו הנה, כמו וְגַם אָנִי הָאֵל דְרָבֶךָ בְּרֵאשׁ נָתַתִּי (יחזקאל מז מג): (כד) לזרע השדה. שבכל שנה: ולאשר בבתיכם. ולאכול העבדים והשפחות אשר בבתיכם: טפכם. בנים קטנים: (כה) נמצא חן. לעשות לנו זאת כמו שאמרת: והיינו עבדים לפרעה. להעלות לו המס הזה בכל שנה: (כו) לחק. שלא יעבור: (כז) וישב ישראל בארץ מצרים. והיכן בארץ גשן, שהיא מארץ מצרים: ויאחזו בה. לשון אחוזה: חסלת פרשת ויגש

למילתיה הוא דאיכפל, דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מאי דכתיב, יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר, וזאת ליהודה, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון, עד שבא משה ובקש רחמים, אמר לפניו, רבונו של עולם, מי גרם לראובן שיודה, יהודה, מיד שמע ה' קול יהודה. על איבריה לשפא. לא הוּו קא מסקי למתיבתא דרקינא, ואל עמו תביאנו. לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן ולמשקל ומיטרח בהדי רבנן, ידי רב לו. לא הוה סליק ליה שמעתתא אליבא דהלכתא, ועזר מצריו תהיה.

¹⁰⁸³ עי' במדבר רבה (פרשה יב סי' ב): א"ר ברכיה הכהן כשהלך יעקב אצל פרעה לא יצא מאצלו עד שבירכו, שנאמר ויברך יעקב את פרעה. מה בירכו, אמר לו, יעלה נילוס לרגלו.

¹⁰⁸⁴ ז"ל: עד שלא ירד יעקב למצרים היה רעב, שנא' כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ וגו'. משיירד מהו אומר, הא לכם זרע וזרעתם את האדמה. א"ר יוסי, כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב ליושנו. שנא' (שם נ) ועתה אל תיראו.

¹⁰⁸⁵ עי' חולין (ס ע"ב): ואת העם העביר אותו לערים מאי נפקא מינה דלא ליקרו לאחיו גלוותא.

פרשת ויחי

(כח) ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה, לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר, שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו¹⁰⁸⁶: (כט) ויקרבו ימי ישראל למות. כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו. (יצחק חי ק"פ ויעקב קמ"ז. בדוד נאמר קריבה, אביו חי פ' [ת] שנים והוא חי ע'¹⁰⁸⁷): ויקרא לבנו ליוסף. למי שהיה יכולת בידו לעשות¹⁰⁸⁸: שים נא ירך. והשבע¹⁰⁸⁹: חסד ואמת. חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול¹⁰⁹⁰: אל נא תקברני במצרים. סופה להיות עפרה כנים (ומרחשין תחת גופי). ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילת. ושלא יעשוני מצרים עבודה זרה¹⁰⁹¹: (ל) ושכבתי עם אבתי. וי"ו זו מחובר למעלה לתחלת המקרא, שים נא ירך תחת ירכי והשבע לי, ואני סופי לשכב עם אבותי, ואתה תשאני ממצרים. ואין לומר ושכבתי עם אבותי השכיבני עם אבותי במערה, שהרי כתיב אחריו ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם. ועוד מצינו בכל מקום לשון שכיבה עם אבותיו היא הגויעה ולא הקבורה, כמו וישכב דוד עם אבותיו ואחר כך וַיִּקְבֹּר בְּעֵיר דָּוִד (מלכים א' ב' י'): (לא)

¹⁰⁸⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צו ס' א): ויחי יעקב בארץ מצרים, למה פרשה זו סתומה מכל הפרשיות של תורה, אלא כיון שנפטר אבינו יעקב, התחילה שעבוד מצרים על ישראל. דבר אחר, למה הוא סתומה מפני שבקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתם ממנו. ד"א למה היא סתומה, מפני שסתם ממנו כל צרות שבעולם.

¹⁰⁸⁷ עי' שם (ס' ד): ויקרבו ימי ישראל למות. מהו ויקרבו, אמר הקב"ה, היום קובל עליך לומר כי הוא יקום כאדם שאומר פלוני קרב על חבירו, הוי ויקרבו. וכל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו. וכו' יעקב כתיב בו קריבה, שלא הגיע לימי אבותיו. אברהם חיה קע"ה שנה, יצחק ק"פ, ויעקב קמ"ז לפיכך כתיב בו קריבה, ויקרבו ימי ישראל.

¹⁰⁸⁸ עי' שם (ס' ה): ויקרא לבנו ליוסף. למה לא קרא לא לראובן ולא ליהודה, וראובן הוא הבכור ויהודה הוא המלך והניחן וקרא ליוסף. למה כן, בשביל שהיה סיפק בידו לעשות. לפיכך, ויקרא לבנו ליוסף.

¹⁰⁸⁹ עי' מדרש פרקי הירידות (פרשה א): באסיפתו של יעקב קרא ליוסף בנו ואמ' בני השבע לי בברית מילה שאת מעלה אותי אל קברת אבותי אל מערת המכפלה, מ"נ שים נא ירך תחת ירכי (שם שם כ"ט). שכך הראשונים נשבעין בברית מילה קודם שניתנה התורה.

¹⁰⁹⁰ עי' בראשית רבה (פרשה צו ס' ה): חסד ואמת וכי יש חסד של שקר, שהוא אמר חסד ואמת למה כן, משל הדיוט אומר מית בריה דרחמך, טעון, מת רחמך, פרוק. אמר לו, אם תעשה לי חסד לאחר מיתתי הוא חסד של אמת.

¹⁰⁹¹ עי' שם: אל נא תקברני במצרים. למה, שסופה של ארץ מצרים ללקות בכנים ויהיו מרחשות בתוך גופי, לפיכך אל נא תקברני במצרים. ד"א, מפני מה בקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים, שלא יעשו אותו עבודת כוכבים, שכשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד, דכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות יב). וכן וכו' ר' חנינא אמר מי שמת בח"ל ונקבר שם, שתי מיתות יש בידו, שכך כתיב ואתה פשחור וכל יושבי ביתך תלכו בשבי ושם תמות ושמה תקבר (ירמיה כ). הוי יש בידו שתי מיתות. לפיכך יעקב אומר ליוסף אל נא תקברני במצרים. א"ר סימון א"כ הפסידו הצדיקים שהם קבורים בחוצה לארץ, אלא מה הקב"ה עושה, עושה להן מחילות בארץ, ועושה אותן כמערות הללו, והן מתגלגלין ובאים עד שהם מגיעין לארץ ישראל, והקב"ה נותן בהם רוח של חיים והן עומדין. מנין, שכן כתיב הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל (יחזקאל לז), ואח"כ ונתתי רוחי בכם וחייתם. אמר ריש לקיש מקרא מלא הוא, שכיון שהן מגיעין לא"י, הקב"ה נותן בהם נשמה. שנאמר נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב).

וישתחו ישראל. תעלא בעידניה סגיד ליה¹⁰⁹²: על ראש המטה. הפך עצמו לצד השכינה¹⁰⁹³. מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה¹⁰⁹⁴. דבר אחר, על ראש המטה על שהיתה מטתו שלמה ולא היה בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא¹⁰⁹⁵, ועוד שנשבה לבין הגוים והרי הוא עומד בצדקו¹⁰⁹⁶:

פרק מח (א) ויאמר ליוסף. אחד מן המגידים, והרי זה מקרא קצר¹⁰⁹⁷. ויש אומרים, אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו¹⁰⁹⁸: ויקח את שני בניו עמו. כדי שיברכם יעקב לפני מותו¹⁰⁹⁹: (ב) ויגד. המגיד ליעקב, ולא פירש מי, והרבה מקראות קצרי לשון: ויתחזק ישראל. אמר, אף על פי שהוא בני מלך הוא, אחלק לו כבוד¹¹⁰⁰, מכאן שחולקין כבוד למלכות. וכן משה חלק כבוד למלכות, וַיְרֵדוּ כָּל עֶבְדֵיךָ אֵלֶיךָ אֱלֹהֵי אֲלֵי (שמות יא ח), וכן אליהו וַיִּשְׁנֶם מִתְּנֵוּ וְגו' (מלכים א' יח מו)¹¹⁰¹: (ד) ונתתיך לקהל עמים. בשרני שעתידים לצאת ממני עוד קהל ועמים. ואף

¹⁰⁹² עי' מגילה (טז ע"ב): ויפלו לפניו, אמר רבי בנימין בר יפת, אמר רבי אלעזר, היינו דאמרי אינשי תעלא בעידניה סגיד ליה. תעלא מאי בצירותיה מאחוה, אלא אי איתמר הכי איתמר, וישתחו ישראל על ראש המטה, אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר, תעלא בעידניה סגיד ליה.

¹⁰⁹³ עי' בראשית רבה (פרשה צו סי' לא): ויאמר השבעה לי וגו', ר' יודה ביר' סימון ר' חנין בשם ר' שמואל בר רב יצחק, כיון שראה אבינו יעקב מעשים שרימת לאה באחותה, נתן דעתו לגרשה. וכיון שפקדה הקדוש ברוך הוא בבנים, אמ', לאמן שלאילו אני מגרש, אתמהא, ובסוף הוא מודה על הדבר, וישתחו ישראל על ראש המטה. מי היה ראש מטתו שליעקב אבינו, לאה. ר' יצחק אמ', שכינה ראה. הדה היא יודוך י"י כל מעשיך וחסי' יברכוך (תהלים קמה י).

¹⁰⁹⁴ עי' שבת (יב ע"ב): אמר רב ענן אמר רב, מנין ששכינה סועד את החולה, שנאמר ה' יסעדנו על ערש דוי תניא נמי הכי הנכנס לבקר את החולה לא ישב לא על גבי מטה ולא על גבי כסא אלא מתעטף ויושב לפניו מפני ששכינה למעלה מראשותיו של חולה שנאמר ה' יסעדנו על ערש דוי.

¹⁰⁹⁵ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז תתלג): על ראש המטה. וכי על ראש המטה השתחוה, אלא שהודה ושבח שלא יצא ממנו פסולת. ויש אומרים וישתחו ישראל על ראש המטה, שעשה ראובן תשובה. דבר אחר שאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

¹⁰⁹⁶ עי' ספרי האזינו (כט לז): ויוסף היה במצרים. וכי אין אנו יודעים שיוסף היה במצרים, אלא להודיע צדקו של יוסף, יוסף היה רועה את צאן אביו, ואף על פי שנעשה מלך במצרים הרי הוא בצדקו.

¹⁰⁹⁷ עי' פסיקתא רבתי (פיסקא ג): ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מ"ח א) מי אמר לו שאביו חולה יש אומרים ברוח הקדש ראה ויש אומרים בלהה אמרה לו שהייתה משמשת [את] יעקב כיון שחלה באה ואמרה ליוסף ויש אומרים בנימין הודיעו ויש אומרים קריסי הושיב יוסף בפלטרין כיון שהרגישו ביעקב שחולה, באו והודיעו ליוסף. והרי כל שבחו של יוסף שהיה מפליג על כבוד אביו ולא נכנס אצלו בכל שעה. שאילולי שבאו אחרים ואמרו לו אביו חולה, לא היה יודע, אלא להודיע צדקו שלא רצה להתייחד עם אביו, שלא יאמר לו היאך עשו בך אחיך (ומקללים את) [ומקללים אמר] יוסף אני יודע צדקו של אבא כל דבריו¹⁰⁹⁸ עי' מדרש תנחומא (ויחי סי' ו): ויאמר ליוסף הנה אביך חולה, ארז"ל, אפרים אמר לו, שהיה עוסק בתורה עמו.

¹⁰⁹⁹ עי' תנחומא (ויחי פרק ה): א"ר ישמעאל אתה מוצא שהצדיקים מברכין לבניהם בשעת מיתתן שכן הוא אומר יצחק לעשו ואברך לפני ה' לפני מותי לפיכך כשחלה יעקב נטל יוסף שני בניו והכניסן אל אביו שיברכם.

¹¹⁰⁰ עי' שם (סי' ו): ולמה ויתחזק ישראל וישב, אמר, אע"פ שהוא בני, מלך, הוא ואחלק לו כבוד.

¹¹⁰¹ עי' מדרש תנחומא (בא סי' ז): ולא נצא מכאן עד שירדו כל עבדיך אלה אלי וגו'. מכאן שחלק משה כבוד למלכות, שלא אמר ליה אתה וכל עבדיך אף הקב"ה צוה למשה ולאחרן לחלוק לו כבוד שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה ויוסף חלק כבוד

על פי שאמר לי גוי וקהל גוים, גוי אמר לי על בנימין, קהל גוים הרי שנים לבד מבנימין, ושוב לא נולד לי בן, למדני שעתיד אחד משבטי ליחלק, ועתה אותה מתנה אני נותן לך¹¹⁰²: (ה) הנולדים לך וגוי עד בואי אליך. לפני בואי אליך, כלומר שנולדו משפרשת ממני עד שבאתי אצלך: לי הם. בחשבון שאר בני הם, ליטול חלק בארץ איש כנגדו: (ו) ומולדתך וגוי. אם תוליד עוד לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה¹¹⁰³. ואף על פי שנחלקה הארץ למנין גלגלותם, כדכתיב לְרֵב תִּרְבּוּ אֶת נַחֲלָתוֹ (במדבר כו נד) וכל איש ואיש נטל בשוה חוץ מן הבכורים, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו (להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים, ונשיא לכל שבט ושבט, ודגלים לזה ולזה): (ז) ואני בבאי מפדן וגוי. ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך, שהרי מתה סמוך לבית לחם: כברת ארץ. מדת ארץ, והם אלפים אמה כמדת תחום שבת, כדברי ר' משה הדרשן. ולא תאמר שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקברה בחברון, עת הגריד היה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה¹¹⁰⁴: ואקברה שם. ולא הולכתיה אפילו לבית לחם, להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלו, אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא יד) קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע וגוי, והקדוש ברוך הוא משיבה יֵשׁ שָׁכָר לַפְּעוּלָתְךָ נָאָם ה' וגוי וְשָׁבוּ בָנִים לַגְּבוּלָם (שם פסוק מז)¹¹⁰⁵. ואונקלוס תרגם כרוב ארעא, כדי שיעור חרישת יום (ס"א ארץ). ואומר אני, שהיה להם קצב שהיו קורין אותו כדי מחרישה אחת, קוריאד"א בלע"ז, כדאמרינן כרוב ותני (ב"מ קז ע"א), כמה דמסיק תעלא מבי כרבא (יומא מג ע"ב): (ח) וירא ישראל את בני יוסף. בקש לברכם ונסתלקה שכניה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא

למלכות, בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה (בראשית מא). יעקב חלק כבוד למלכות, ויתחזק ישראל וישב (שם מח). אליהו חלק כבוד למלכות ויד ה' היתה אל אליהו וגוי' (מלכים א יח). עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): לגוי ולקהל עמים, ולמה לא אמר לו אלא לקהל עמים בלבד, אלא אמר יעקב, כשאמר לי הקב"ה הדבר הזה, היה לי אחד עשר שבטים. וכיון שנולד בנימין, אמרתי הרי מה שאמר לי קהל גוים, והוא שאומר לו שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה לי הם (שם מ"ח ה'). אמר לו, אינם שלך אלא שלי, שאמר לי גוי וקהל גוים, ולא נתן לי אלא את בנימין. הרי אינן שלך אלא שלי. הרי אפרים ומנשה שבטים הם כראובן ושמעון. ומה שאתה מוליד אחריהן, שלך הם נקראים, אבל אלו לשמי הם, שנאמר ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו.

¹¹⁰³ עי' שם: אפרים ומנשה שבטים הם כראובן ושמעון, ומה שאתה מוליד אחריהן שלך הם נקראים, אבל אילו לשמי הם. שנאמר ומולדתך אשר הולדת אחריהם, לך יהיו.

¹¹⁰⁴ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קלו): ויסעו מבית אל, ויהי עוד כברת הארץ, בשעה שארץ חלולה ככברה והבר מצוי. רבנן אמרי, כבר הבר מצוי ועונת גשמים עברה, ועדיין השרב לא בא.

¹¹⁰⁵ עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): אמר לו יוסף, גזור עכשיו, ואני מעלה אותה וקוברתה. אמר לו יעקב, אין אתה יכול בני, שלא קברתיה שם אלא על פי הדיבור. שאף אני בקשתי להעלותה ולקברה ולא הניחני הקדוש ברוך הוא, שנאמר ואקברה שם (שם). מהו שם, על פי הדיבור. ולמה, שגלוי וצפוי לפניו שסוף בית המקדש עתיד ליחרב, ובניו עתידים לצאת בגולה והם הולכין אצל אבות ומבקשים מהם שיתפללו עליהם ואינם מועילין להם. וכיון שהם הולכין בדרך, הם באין ומחבקין קבורת רחל, והיא עומדת ומבקשת רחמים מן הקב"ה ואומרת לפניו, רבונו של עולם, שמע בקול בכייתי ורחם על בני או תן לי האוניא שלי. מיד הקדוש ברוך הוא שומע בקול תפילתה. מנין, שכן כתב בכי תמרורים רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו), וכתב ויש תקוה לאחריתך [נאום ה'] ושבנו בנים לגבולם (שם שם ז'). הרי פייסו.

ובניו ממנשה¹¹⁰⁶: ויאמר מי אלה. מהיכן יצאו אלו שאינן ראויין לברכה: (ט) בזה. הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה¹¹⁰⁷, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקודש¹¹⁰⁸: ויאמר קחם נא אלי ואברכם. זהו שאמר הכתוב (הושע יא ג) וְאֶנְכִי תַרְגְּמָלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחֶם עַל זְרוּעֹתָיו. תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחן על זרועותיו¹¹⁰⁹: (יא) לא פללתי. לא מלאני לבי לחשוב מחשבה שאראה פניך עוד. פללתי, לשון מחשבה, כמו הִבִּיֵאֵי עֵצָה עָשׂוּ פְּלִילָה (ישעיה טז ג): (יב) ויוצא יוסף אותם. לאחר שנשקם הוציאם יוסף מעם ברכיו, כדי לישבם זה לימין וזה לשמאל, לסמוך ידיו עליהם ולברכם: וישתחו לאפיו. כשחזר לאחוריו מלפני אביו: (יג) את אפרים בימינו משמאל ישראל. הבא לקראת חברו ימינו כנגד שמאל חברו, [וכיון שיהא] הבכור מיומן לברכה: (יד) שכל את ידיו. כתרנומו אחכמינו, בהשכל וחכמה השביל את ידיו לכך, ומדעת, כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף על פי כן לא שת ימינו עליו¹¹¹⁰: (טז) המלאך הגואל אתי. מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי, כענין שנאמר (לעיל לא יא, יג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי מִלְאָךְ הָאֱלֹהִים בְּחֶלֶם יַעֲקֹב וְגו' אֶנְכִי הָאֵל בֵּית אֱלֹהֵי¹¹¹¹: יברך את הנערים. מנשה ואפרים: וידגו. כדגים הללו שפרים ורבים¹¹¹² ואין עין הרע שולטת בהם¹¹¹³: (יז) ויתמך יד אביו. הרימה

¹¹⁰⁶ עי' מדרש תנחומא (ויחי סי' ו): וירא ישראל את בני יוסף, ויאמר מי אלה, א"ר יהודה בר שלום, וכי לא היה מכירן, והלא בכל יום ויום יושבין ועוסקין בתורה לפניו, ועכשיו הוא אומר מי אלה, לאחר ששמשו אותו שבע עשרה שנה שעמד במצרים לא הכירן, אלא שראה לירבעם בן נבט ולאחאב בן עמרי שעומדין מאפרים עובדי עכו"ם, ונסתלקה רוח הקודש ממנו.

¹¹⁰⁷ עי' מסכת כלה (פ"ג, מט"ו): וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה, אטו עד השתא לא ידע מאן נינהו, אלא דשייליה אם לא איתילידו בכתובה, וכיון דאחזייה כתובה, איתיתבא דעתיה, ונשקיהו בדיל יוסף.

¹¹⁰⁸ עי' מדרש ילמדנו (בראשית אות קפד): וירא ישראל את בני יוסף וגו', מי אלה, וכי לא היה מכירם, והרי כתיב אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (שם, ה'), אלא צפה יעקב וראה ירבעם הרשע יוצא מזרעו של אפרים, ובידו שני עגלי זהב וצועק ואומר, אלה אלהיך ישראל, לפיכך אמר, מי אלה. א"ל יוסף, בני הם אשר נתן לי אלהים בזה, בכתובה ובקדושין. א"ל יעקב אבינו, יודע אני שבניך הם בקדושה ובטהרה, אלא על אלה שראיתי אני מתבהל. באותה שעה השליך יוסף עטרה שלו והתיר זיינו ונפל לפניו, וה"ד ויוצא אותם יוסף מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה (שם, י"ב). א"ל, החטא שעתידין בני לעשות אתה רואה, והשירה שעתידין לומר על הים אין אתה רואה. כיון ששמע יעקב כן, א"ל, קחם נא אלי ואברכם. מיד, ויקח יוסף את שניהם (שם, י"ג).

¹¹⁰⁹ עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי (הושע י"א ג') תרתי ריגלתי ברוח הקודש לברך אפרים. אימתי קחם על זרועותי, כשאמר יעקב ליוסף קחם נא אלי ואברכם. בזכותו של מי בחבלי אדם אמשכם (שם שם ד') בזכותו של יוסף ולא ידעו כי רפאתים (שם).

¹¹¹⁰ עי' שם: עשה יעקב, שכל את ידיו (בראשית מ"ח י"ד). מהו שכל, אמר רבי, שכל [ודאי]. אמר רבי יהודה, שכל ידיו של יעקב בבכורתו של מנשה. ורבי נחמיה אמר, שכל, השכילו ידו של יעקב לרוח הקודש. כמה שכתב משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פ"ט א').

¹¹¹¹ עי' שמות רבה (פרשה לב סי' ט): הנה אנכי שולח מלאך, א"ל הקדוש ברוך הוא למשה, הם מי ששמר את האבו' הוא ישמור את הבני'. וכן אתה מוצא באברה', כשבירך את יצחק בנו א"ל, (בראשית כד), ה' אלהי השמים וגו' הוא ישלח מלאכו לפניך. ויעקב אבינו מה אמר לבניו (שם מח) המלאך הגואל אותי וגו' אמר להם הוא גאלני מיד עשו, הוא הצילני מיד לבן, הוא זנני ופרנסני בשני רעבון.

¹¹¹² עי' אגדת בראשית (פרק ה): וישרצו ששרצו יותר מן הדגים. וירבו, שרבו מברכת נח ובניו. ויעצמו, שעצמו מן האבות. במאד מאד, שהיתה אשה יולדת ששים רבוא כשם שהדגים יולדים ששים רבוא, כך אף הן, וכך ברכן [יעקב] אביהם וידגו לרוב וגו' (בראשית מח טז), כשם שהדגים נתברכו, כך אף הן.

מעל ראש בנו ותמכה בידו¹¹¹⁴: (יט) ידעתי בני ידעתי. שהוא הבכור¹¹¹⁵: גם הוא יהיה לעם וגו'. שעתיד גדעון לצאת ממנו, שהקדוש ברוך הוא עושה נס על ידו¹¹¹⁶: ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. שעתיד יהושע לצאת ממנו, שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל¹¹¹⁷: וזרעו יהיה מלא הגוים. כל העולם יתמלא בצאת שמעו ושמו, כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון¹¹¹⁸: (כ) כך יברך ישראל. הבא לברך את בניו יברכם בברכתם, ויאמר איש לבנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: וישם את אפרים. בברכתו לפני מנשה להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים¹¹¹⁹: (כב) ואני נתתי לך. לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי, וגם אני נתתי לך נחלה שתקבר בה, ואיזו זו שכם, שנאמר (יהושע כד לב) וְאֵת עֶצְמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלֹוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשֶׁכֶם: שכם אחד על אחיך. שכם ממש, היא תהיה לך חלק אחד יתירה על אחיך: בחרבי ובקשתי. כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם, נתכנסו כל סביבותיהם להודווג להם, וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדו¹¹²⁰. דבר אחר,

¹¹¹³ עי' ברכות (כ ע"א) וידגו לרב בקרב הארץ, מה דגים שבים מים מכסין עליהם ואין עין הרע שולטת בהם, אף זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהם.

¹¹¹⁴ עי' מדרש תנחומא (ויחי סי' ו): ויתמוך יד אביו להסיר אותה.

¹¹¹⁵ עי' בראשית רבתי (ויחי): אין ישית אלא לשון סתירה, כד"א ואשתיהו בתה (ישעיה ה' ו'). ראה שנסתרה הבכורה ממנשה, ובקש להסירה מעל ראש אפרים. א"ל יעקב, ידי אתה מבקש להעבירה שלא בטובה, המלאך שלישו של עולם יש לו ולא ידע לדחותה, ואת סבור להעבירה שלא בטובה. ידעתי בני ידעתי, אמרת כי זה הבכור, ידעתי בני מה אתה סבור, מפני שהייתי שואל אותך בכל שעה מה עשו לך אחיך ולא היית אומר לי, סבור אתה שאיני יודע, ידעתי בני ידעתי.

¹¹¹⁶ עי' שם: גם הוא יהיה לעם. ראה גדעון שיוצא ממנשה. וגם הוא יגדל, שראה יהוא עומד ממנשה. גם, זה אבימלך בן גדעון. וגם, אלו בניו ובני בניו שעמדו מיהוא והחזיקו במלוכה. ואולם אחיו הקטן, שראה יהושע עומד מאפרים ועוד משיח בן יוסף שעתיד לעמוד מאפרים. במנשה כתיב גם, שלבסוף נתגממו בניו ממעשים טובים. בגדעון הוא אומר ויעש אותו גדעון לאפוד [וגו'] והי לגדעון ולביתו למוקש (שופטים ח' כ"ז). וכן ביהוא נאמר ויהוא לא שמר ללכת בתורת ה' (מ"ב י' ל"א). אבל באפרים אמר ואולם, שיהושע ומשיח אלמין במעשיהם הטובים מתחלתן ועד סופן.

¹¹¹⁷ עי' הערה הקודמת.

¹¹¹⁸ עי' עבודה זרה (כה ע"א): והיכא רמיזא זרעו יהיה מלא הגוים, אימתי יהיה מלא הגוים, בשעה שעמדה לו חמה ליהושע.

¹¹¹⁹ עי' בראשית רבה (פרשה צז סי' ה): ויברכם ביום ההוא, כשם שקדמו כאן, כך קדמו בכל מקום. קדמו בתולדות, אלה תולדות בני אפרים ואחר כך אלה תולדות בני מנשה, ביחוסין (במדבר א) לבני אפרים תולדותם למשפחותם ואח"כ כתיב לבני מנשה, קדמו בנחלה (יהושע טז) זאת נחלת בני אפרים ואח"כ זאת נחלת בני מנשה. קדמו בדגלים (במדבר ב) דגל מחנה אפרים ואח"כ ועליו מטה מנשה. קדמו בנשיאים (שם ז) ביום השביעי נשיא לבני אפרים ואח"כ (שם) ביום השמיני נשיא לבני מנשה. קדמו בשופטים, יהושע משל אפרים וגדעון משל מנשה. קדמו במלכים, ירבעם משל אפרים ויהוא משל מנשה. קדמו בברכה, בך יברך ישראל לאמר, ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, קדמו בברכה וישם את אפרים לפני מנשה.

¹¹²⁰ עי' בראשית רבה (פרשה פ סי' י): שמואל שאל ללוי בר סיסי, א"ל, מהו דין דכתיב ויבואו על העיר בטח, א"ל בטוחים היו על כחו של זקן ולא היה אבינו יעקב רוצה שיעשו בניו אותו המעשה. וכיון שעשו בניו אותו מעשה, אמר מה אני מניח את בני ליפול ביד אוה"ע, מה עשה, נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם. ואמר, אם יבואו האוה"ע להזדווג להם לבני, אני נלחם כנגדן. הוא דהוא א"ל ליוסף (בראשית מח), ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך וגו', והיכן מצינו שנטל אבינו יעקב חרבו וקשתו בשכם, שנאמר (שם) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי.

שכם אחד הוא הבכורה, שיטלו בניו שני חלקים¹¹²¹, ושכם לשון חלק הוא, כתרנומו. והרבה יש לו דומים במקרא, פי תִּשְׁתַּמּוּ שְׁכָם (תהלים כא יג) תשית שונאי לפני לחלקים, אֶתְחַלֵּקָה שְׁכָם (שם ס ח), דָּרַךְ יִרְצָחוּ שְׁכָמָה (הושע ו ט) איש חלקו, לְעֶבְדוֹ שְׁכָם אָחָד (צפניה ג ט): אשר לקחתי מיד האמרי. מיד עשו, שעשה מעשה אמורי¹¹²². דבר אחר, שהיה צד אביו באמרי פיו: בחרבי ובקשתי. היא חכמתו ותפלתו.

פרק מט (א) ואגידה לכם. בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים¹¹²³: (ג) וראשית אוני. היא טפה ראשונה שלו, שלא ראה קרי מימיו¹¹²⁴: אוני. כוחי כמו מְצַאֲתִי אֲוֵן לִי (הושע יב ט), מֵרַב אֲוֵנִים (ישעיה מ כו), וְלֵאֲוֵן אֲוֵנִים (שם שם כט): יתר שאת. ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה, לשון נשיאות כפים¹¹²⁵: ויתר עז. במלכות, כמו וַיִּתֵּן עֹז לְמִלְכּוֹ (שמאול א' ב י)¹¹²⁶, ומי גרם לך להפסיד כל אלה¹¹²⁷: (ד) פחו כמים. הפחו והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם, לכך: אל תותר. אל תרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחו אשר פחות: כי עלית משכבי אביך אז חללת. אותו שם שעלה על יצועי, והיא השכינה, שהיה דרכה להיות עולה על יצועי¹¹²⁸: פחו. שם דבר הוא לפיכך טעמו למעלה, וכולו נקוד פת"ח. ואילו היה לשון עבר היה נקוד חציו קמ"ץ וחציו פת"ח וטעמו למטה: יצועי. לשון משכב, על שם שמציעים אותו על ידי לברין וסדינין, והרבה דומים לו אם

¹¹²¹ עי' ב"ב (קכג ע"א): והבכורה ליוסף, נאמרה בכורה ליוסף ונאמרה בכורה לדורות, מה בכורה האמורה ליוסף פי שנים כאחד, אף בכורה האמורה לדורות פי שנים כאחד. ואומר, ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. וכי בחרבו ובקשתו לקח, והלא כבר נאמר, כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני. אלא חרבי זו תפלה, קשתי זו בקשה. מאי ואומר, וכי תימא האי לכדר' יוחנן בן ברוקא הוא דאתא, ת"ש, ובני ראובן בכור ישראל. וכי תימא בכורה מבכורתו לא גמרינן, ת"ש, והבכורה ליוסף. וכי תימא, יוסף גופיה ממאי דפי שנים כאחד הוה, תא שמע: ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. א"ל רב פפא לאביי, אימא דיקלא בעלמא, א"ל, עליך אמר קרא אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

¹¹²² עי' בראשית רבה (פרשה צז סי' ו): אשר לקחתי מיד האמורי זה עשו. וכי עשו אמורי היה אלא שעשה מעשה אמורי.

¹¹²³ עי' בראשית רבה (פרשה צט סי' ה): ויקרא יעקב אל בניו. למה קרא להם, לגלות להם את הקץ. כתיב מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח (איוב יב). ומי הם נאמנים וזקנים, יצחק ויעקב אהרן ומשה. במשה כתיב, בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב), וכן אהרן תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב). ומפני שאמרו שמעו נא המורים (במדבר כ), נידונו בשפתותיהם לכן לא תביאו את הקהל הזה (שם). הוי מסיר שפה לנאמנים. וטעם זקנים יקח, זה יצחק ויעקב. יצחק היה מחבב את עשו שהיה הקב"ה שונא אותו, ואמר לו ועשה לי מטעמים (בראשית כז), ובקש לברכו ולגלות לו את הקץ. מה עשה הקב"ה, העביר טעמו הימנו ולא ידע, אלא התחיל חרד. שנאמר (שם) ויחרד יצחק וגו'. כיון שלא מצא מה לומר, אמר גם ברוך יהיה (שם). ואף יעקב בקש לגלות לבניו את הקץ. שנאמר, האספו ואגידה לכם את אשר יקרא וגו'. והעלים הקב"ה ממנו, והתחיל אומר ראובן בכורי אתה.

¹¹²⁴ עי' שם (סי' ו): ראובן בכורי אתה, אתה הוא בכורי, אתה הוא דומה לי. אני עשיתי פ' שנה אפילו טיפת קרי לא ראיתי, כחי וראשית אוני אתה, היית טיפה ראשונה שלי.

¹¹²⁵ עי' שם: יתר שאת ויתר עז, שלשה כתרנים היו בידך, הכהונה והמלכות ובכורה. הכהונה, דכתיב יתר שאת, ואין שאת אלא כהונה, דכתיב וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט). והמלכות, דכתיב ויתר עז, ואין עז אלא מלכות, דכתיב ויתן עוז למלכו (שמואל א ב). הבכורה דכתיב ראובן בכורי אתה. ואיבדת אותן, מי גרם לך, פחו כמים אל תותר.

¹¹²⁶ עי' הערה הקודמת.

¹¹²⁷ עי' הערה הקודמת.

¹¹²⁸ עי' שבת נה ע"ב: אחרים אומרים, שתי מצעות בבל, אחת של שכינה ואחת של אביו. והיינו דכתיב אז חללת יצועי עלה (אל תקרי יצועי אלא יצועי).

זְכַרְתִּיךָ עַל יְצוּעֵי (תהלים סג ז), אִם אֶעֱלֶה עַל עַרְשׁ יְצוּעֵי (שם קלב ג): (ה) שִׁמְעוּן וְלוֹי אַחִים. בַּעֲצָה אַחַת עַל שְׂכָם וְעַל יוֹסֵף, וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אַחִיו וְגו' וְעַתָּה לָּכֹו וְנַהֲרֹגְהוּ (לְעִיל לֹז יט-כ). מִי הֵם, אִם תֹּאמַר רֹאבוּן אוֹ יְהוּדָה הֲרִי לֹא הִסְכִּימוּ בַּהֲרִיגָתוֹ, אִם תֹּאמַר בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת הֲרִי לֹא הִיִּתָּה שְׁנֵאתָן שְׁלֵמָה, שְׁנֵאתָן (לְעִיל לֹז ב) וְהוּא נֶעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת בְּנֵי זֶלְפָּחָה וְגו', יִשְׁשַׁכֵּר וּזְבוּלוֹן לֹא הָיוּ מְדַבְּרִים בְּפָנָי אַחִיהֶם הַגְּדוּלִים מֵהֶם, עַל כִּרְחֹךְ שִׁמְעוּן וְלוֹי הֵם, שְׁקֵרָאִם אַבְיָהֶם אַחִים¹¹²⁹: כְּלֵי חַמְסִים. אוֹמְנוֹת זֹו שֶׁל רְצִיחָה חַמְסִים הוּא בִּידְכֶם, מִבְּרַכַּת עֵשׂוֹ הִיא זֹו, אוֹמְנוֹת שְׁלוֹ הִיא וְאַתֶּם חַמְסָתֶם אוֹתָהּ הִימְנוּ¹¹³⁰: מִכְּרַתִּיהֶם. לְשׁוֹן כְּלֵי זֵינָן, הַסִּיִּף בְּלִשׁוֹן יוֹנִי מְכִי"ר (תְּנַחֲמוּ א' ט). דָּבַר אַחֵר, מִכְּרַתִּיהֶם בְּאַרְצָן מְגוֹרָתָם נִהְגוּ עֲצֻמָּן בְּכְלֵי חַמְסִים, כְּמוֹ מְכַרְתִּיךָ וּמְלֹדוֹתֶיךָ (יְחֻזְקָאֵל טו ג), וְזֶהוּ תְּרַגְמוֹת שֶׁל אוֹנְקְלוֹס: (ו) בְּסוּדָם אֶל תְּבֵא נַפְשִׁי. זֶה מַעֲשֵׂה זְמָרִי, כְּשֵׁנְתִּקְבְּצוּ שְׁבָטוֹ שֶׁל שִׁמְעוּן לְהַבִּיא אֶת הַמְּדִינִית לְפָנָי מִשָּׁה וַאֲמָרוּ לוֹ זֹו אִסּוּרָה אוֹ מוֹתֶרָת, אִם תֹּאמַר אִסּוּרָה בַּת יִתְרוֹ מִי הִתִּירָה לְךָ (סְנַהֲדָרִין פֶּב ע"א), אֶל יִזְכֵּר שְׁמִי בְּדָבָר, שְׁנֵאתָן (בְּמִדְבָּר כה יד) וְזָמְרִי בֶן סָלוּא נְשִׂיא בֵּית אָב לְשִׁמְעוֹנִי, וְלֹא כְּתָב בֶּן יַעֲקֹב¹¹³¹: בְּקַהֲלָם. כְּשִׁיקָהִיל קָרַח שְׁהוּא מִשְׁבָּטוֹ שֶׁל לוֹי אֶת כָּל הָעֵדָה עַל מִשָּׁה וְעַל אַהֲרֹן¹¹³²: אֶל תַּחַד כְּבוֹדִי. שֵׁם אֶל יִתְיַחַד עִמָּהֶם שְׁמִי, שְׁנֵאתָן (שֵׁם טו א) קָרַח בֶּן יַעֲקֹב בֶּן קָהָת בֶּן לֵוִי, וְלֹא נֹאמַר בֶּן יַעֲקֹב. אֲבָל בְּדַבְּרֵי הַיָּמִים, כְּשֵׁנְתִּיחֲסוּ בְּנֵי קָרַח עַל הַדּוּכָן, נֹאמַר (דְּבָרֵי יָמִים א' ו כב-כג) בֶּן קָרַח בֶּן יַעֲקֹב בֶּן קָהָת בֶּן לֵוִי בֶּן יִשְׁרָאֵל¹¹³³: אֶל תַּחַד כְּבוֹדִי. כְּבוֹד לְשׁוֹן זָכַר הוּא, וְעַל כִּרְחֹךְ אֶתָּה צָרִיךְ לְפָרֵשׁ כְּמִדְבָּר אֶל הַכְּבוֹד וַאֲמָר, אֶתָּה כְּבוֹדִי אֶל תִּתְיַחַד עִמָּהֶם, כְּמוֹ לֹא תַּחַד אֶתָּם בְּקָבוּרָה (יִשְׁעִיָּה יד כ): כִּי בְּאַפִּים הִרְגוּ אִישׁ. אֵלּוֹ חַמּוֹר וְאַנְשֵׁי שְׂכָם, וְאִינָן חֲשׁוּבִין כּוֹלָם אֲלֵא כְּאִישׁ אַחֵד¹¹³⁴, וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּגִדְעוֹן (שׁוֹפְטִים ו טז) וְהִפִּיתָ אֶת מִדְּיָן כְּאִישׁ אַחֵד. וְכֵן בְּמִצְרַיִם סוֹס וְרֹכְבּוֹ רָמָה בָּיָם (שְׁמוֹת טו א), זֶהוּ מְדַרְשׁוֹ. וּפְשׁוּטוֹ, אֲנָשִׁים הִרְבֵּה קוֹרָא אִישׁ

¹¹²⁹ מְדַרְשׁ בְּרַכַּת יַעֲקֹב לְבָנָיו (אוֹצֵר הַמְּדַרְשִׁים): שִׁמְעוּן וְלוֹי אַחִים, וְכוֹלָם אִינָם אַחִים, אֲלֵא אַחִים הֵם בַּעֲצָה, הֵם נִטְלוּ עֲצָה עַל שְׂכָם וְהִרְגוּם שְׁנֵאתָן שְׁנֵאתָן וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְּנֵי יַעֲקֹב שִׁמְעוֹן וְלוֹי אַחֵי דִינָה אִישׁ חֲרָבוֹ, וְהֵם נִטְלוּ עֲצָה עַל יוֹסֵף וּבְקִשׁוֹ לְהִרְגוֹ שְׁנֵאתָן וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אַחִיו הִנֵּה בַעַל הַחֲלוּמוֹת הַלְזָה בָּא וְעַתָּה לָּכֹו וְנַהֲרֹגְהוּ, וְמִי הֵם, אִם תֹּאמַר רֹאבוּן, הֲרִי רֹאבוּן בְּקִשׁ לְהַצִּילוֹ, שְׁנֵאתָן וַיִּשְׁמַע רֹאבוּן וַיִּצִּילֵהוּ מִיָּדָם, אִם תֹּאמַר יְהוּדָה הֲרִי כְּבֵר נֹאמַר וַיֹּאמַר יְהוּדָה אֶל אַחִיו מִה בָּצַע וְגו', וְאִם תֹּאמַר בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת וְהֵלֵא כְּבֵר נֹאמַר וְהוּא נֶעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְגו', אֲלֵא מִי הֵם, וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אַחִיו, זֶה שִׁמְעוֹן וְלוֹי, דְּכָתִיב בְּהוֹ שִׁמְעוֹן וְלוֹי אַחִים, כְּלֵי חַמְסִים מִכְּרַתִּיהֶם.

¹¹³⁰ עִי' מְדַרְשׁ תְּנַחֲמוּ א' (וִיחִי פֶּרֶק ט): כְּלֵי חַמְסִים, אִמֵּר לְהֵן כְּלִים שְׁבִידְכֶם חַמוּסִין גְּזוּלִין הֵן מַעֲשׂוֹ. שְׁנֵאתָן וְעַל חֲרָבְךָ תַּחֲיָה (שֵׁם כז), כְּלִים שֶׁל חַמְסִים, וְאִינָן חַמְסִים אֲלֵא עֵשׂוֹ, שְׁנֵאתָן מַחְמַס אַחִיק יַעֲקֹב תַּכְסֵּךְ בּוֹשֵׁה מִכְּרַתִּי.

¹¹³¹ עִי' בְּרַאשִׁית רַבָּה (פְּרָשָׁה צֵט ס' ו): בְּסוּדָם אֶל תְּבֵא נַפְשִׁי, כְּשִׁיעֲמוֹד זְמָרִי וַיַּעֲשֵׂה אוֹתוֹ מַעֲשֵׂה בְּכַזְבִּי, אֶל יִזְכֵּר שְׁמִי שֵׁם. שְׁנֵאתָן וְשֵׁם אִישׁ יִשְׂרָאֵל הַמוֹכָה וְגו' (בְּמִדְבָּר כה).

¹¹³² עִי' שֵׁם: בְּקַהֲלָם אֶל תַּחַד כְּבוֹדִי, כְּשִׁיקָהִיל קָרַח אֶת עֵדָתוֹ לְחִלּוֹק, לֹא יִתְיַחַד שְׁמִי עֲלֵיהֶם, אֲלֵא וַיִּקַּח קָרַח בֶּן יַעֲקֹב בֶּן קָהָת בֶּן לֵוִי וְלֹא אָמַר בֶּן יַעֲקֹב.

¹¹³³ עִי' שֵׁם (פְּרָשָׁה צֵט ס' ה): שֶׁהֵן בְּאִיִּם לִיטוֹל עֲצָה בְּשִׁטִּים בְּקַהֲלָם אֶל תַּחַד כְּבוֹדִי בַשְּׁעָה שֶׁהֵם נִקְהָלִין עַל מִשָּׁה בַעֲדַת קָרַח בְּקַהֲלָם אֶל תַּחַד כְּבוֹדִי, אֲבָל לְדוּכָן יִזְכֵּר שְׁמִי, כְּשֵׁבָנוּ עוֹמְדִין עַל הַדּוּכָן. שְׁנֵאתָן וְאֵלּוֹ הָעוֹמְדִים וְגו' וּבְנֵיהֶם הִימָן וְגו' (דְּה"א ו') ר"ה וְרַבִּי חֲנִינָא וְרַבִּי פְּנַחֲסִי תְּלִיתִיהוֹן אַמְרִי, בֶּן יַעֲקֹב בֶּן קָהָת בֶּן לֵוִי בֶן יִשְׂרָאֵל.

¹¹³⁴ עִי' שֵׁם (פְּרָשָׁה צֵט ס' ו): כִּי בְּאַפִּים הִרְגוּ אִישׁ וְכִי אִישׁ אַחֵד הִרְגוּ וְהֲרִי כְּתִיב (בְּרַאשִׁית לד) וַיְהִרְגוּ כָל זָכָר, אֲלֵא שְׁלֹא הָיוּ כּוֹלָם לְפָנָי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֲלֵא כְּאִישׁ אַחֵד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר הֵן גּוֹיִם כְּמֵר מְדַלִּי וְגו' (יִשְׁעִיָּה מ), וְמֵהוּ הֵן, לְשׁוֹן יוֹנִי הֵן אַחֵד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר וְהִכִּיתָ אֶת מִדְּיָן כְּאִישׁ אַחֵד (שׁוֹפְטִים ו). כִּיּוֹצָא בּוֹ, סוֹס וְרוֹכְבּוֹ רַמָּה בָּיָם (שְׁמוֹת טו), כְּסוֹס אַחֵד וְרוֹכְבּוֹ.

כל אחד לעצמו, באפם הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן וילמד לטרף טרף אדם אכל (יחזקאל יט ג): וברצונם עקרו שור. רצו לעקור את יוסף שנקרא שור, שנאמר (דברים לג יז) בכור שורו הדר לו. עקרו, אשרישור בלע"ז, לשון את סוסייהם תעקרו (יהושע יא ו)¹¹³⁵: (ז) ארור אפם כי עז. אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא את אפם, וזהו שאמר בלעם (במדבר כג ח) מה אקב לא קבה אל¹¹³⁶: אחלקם ביעקב. אפרידם זה מזה, שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר, אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים, ושבתו של לוי עשאו מחזור על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד¹¹³⁷: (ח) יהודה אתה יודוך אחיך. לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה לסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר), וקראו יעקב בדברי רצוי, יהודה לא אתה כמותם¹¹³⁸: ידך בערף איביך. בימי דוד, ואיבי תתה לי ערף (שמואל ב' כב מא)¹¹³⁹: בני אביך. על שם שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך כדרך שאמר יצחק (לעיל כז כט)¹¹⁴⁰: (ט) גור אריה. על דוד נתנבא, בתחלה גור בהיות שאול מלך עלינו אתה הייתה המוציא והמביא את ישאאל (שמואל ב' ה ב), ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם. וזהו שתרנגם אונקלוס, שלמון יהא בשרויא, בתחלתו: מטרף. ממה שחשדתך בחיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף (לעיל לו לג)¹¹⁴¹, וזהו יהודה שנמשל לאריה: בני עלית. סלקת את עצמך ואמרת מה פצע וגו' (שם פסוק כו). וכן בהריגת תמר שהודה צדקה ממני (לעיל לח כו), לפיכך פצע רבץ וגו', בימי שלמה איש תחת נפנו וגו' (מלכים א' ה ה)¹¹⁴²: (י) לא יסור שבט מיהודה. מדוד ואילך, אלו ראשי גליות שבבבל

¹¹³⁵ עי' בראשית רבתי (ויחי): וברצונם עקרו שור, מרצים עצמם באכילה כד"א וישבו לאכל לחם (ל"ז כ"ה). בתוך האכילה מכרוהו, הוי וברצונם עקרו שור, עקרו יוסף מאביו שנקרא שור שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג י"ז).

¹¹³⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צט ס' ו): ארור אפם לא קלל אלא אפם וכן בלעם הרשע אומר (במדבר כג) מה אקוב לא קבה אל ומה אם בשעת הכעס לא קלל אלא אפם ואני בא לקללך.

¹¹³⁷ עי' מדרש ברכת יעקב אבינו לבניו (אוצר המדרשים): וארור כעסם כי קשתה, שאם יהיו שני השבטים אלו יחדיו אין העולם מתקיים, אלא אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל שיהיו משבט שמעון ולוי מלמדים ומשכימים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שיהיו עוסקין בתורה אולי יתכבשון.

וכן עי' בראשית רבה (פרשה צט ס' ו): וכל מי שמסבב על הפתחים משבטו של שמעון. אמר הקדוש ברוך הוא, אף לוי יהא מסבב, מה עשה הקדוש ברוך הוא, האכילו פרנסתו בנקיות, ונתקיימה גזירת יעקב. גידלו הקדוש ברוך הוא, ונתן לו א' מעשרה, והוא מסבב ואומר תנו לי חלקי. לכך נאמר אחלקם ביעקב, וכו' ואפיצם בישראל זה שבטו של שמעון הדא אמרה רובן של עניים משבט שמעון היו.

¹¹³⁸ עי' שם (ס' ז): הרי שמעון ולוי יצאו אף הם פניהם מכורכמות, והיה מתירא יהודה שלא יזכור לו מעשה תמר. התחיל קורא לו, יהודה אתה יודוך אחיך. אמר לו הקב"ה, אתה הודית במעשה תמר, יודוך אחיך להיות מלך עליהם.

¹¹³⁹ עי' שם: ידך בעורף אויביך, זה דוד שהוא עומד ממנו, דכתיב ביה ואויבי תתה לי עורף (שמואל ב' כב).

¹¹⁴⁰ עי' שם: ישתחו לך בני אביך, יצחק א"ל ליעקב בני אמך, שלא היתה לו אלא אשה אחת רבקה. אבל יעקב, שהיה לו ארבע נשים, אמר לו ליהודה בני אביך.

¹¹⁴¹ עי' שם (ס' ט): מטרף בני עלית, אמ' לו ליהודה, בני, מסולק אתה מאותו עון שאמרת י יוסף טרף יוסף (בראשית לו לג).

¹¹⁴² עי' שם (פרשה צח ס' ז): מטרף בני עלית, מטרפו של יוסף עלית ונתעלית, מטרפו של תמר עלית ונתעלית, כרע רבץ, מפרץ עד דוד, כרע שכב, מדוד עד צדקיהו, יש אומרים כרע רבץ מפרץ עד צדקיהו, כרע שכב מצדקיהו עד מלך המשיח, כרע רבץ בעוה"ז, כרע שכב לעתיד לבא, כרע רבץ בשעה שאין שונאים, כרע שכב בשעה שיש לו שונאים עמד כל קבל שונאים.

שרודים את העם בשבט, הממונים על פי המלכות¹¹⁴³: ומחקק מבין רגליו. תלמידים אלו נשיאי ארץ ישראל¹¹⁴⁴: עד כי יבא שילה. מלך המשיח שהמלוכה שלו. וכן תרגם אונקלוס. ומדרש אנדה, שילו שי לו, שנאמר (תהלים עו יב) יזבילו שי למורא¹¹⁴⁵: ולו יקחת עמים. אסיפת העמים, שהיו"ד עיקר היא ביסוד, כמו יפעתך (יחזקאל כח ז). ופעמים שנופלת ממנו, וכמה אותיות משמשות בלשון זה והם נקראים עיקר נופל, כגון נו"ן של גוגף ושל נושך, ואל"ף שבנאחתי באוניכם (איוב יג ז), ושבאבתה קרב (יחזקאל כא כ), ואסוך שקן (מלכים ב' ד ב). אף זה יקחת עמים אסיפת עמים, שנאמר (ישעיה יא י) אלו גוים ידרשו, ודומה לו עין תלעג לאב ותבוז ליקחת אם (משלי ל יז) לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה. ובגמרא דיתבי ומקוהו אקתא בשוקי דנהרדעא [דפומבדיתא] במסכת יבמות (קי ע"ב). ויכול היה לומר קהית עמים: (יא) אסרי לגפן עירה. נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין. איש יהודה יאסור לגפן עיר אחד ויטענו מגפן אחת ומשורק אחד בן אתון אחד¹¹⁴⁶: שרקה. זמורה ארוכה, קוריי"רא בלע"ז: כבס ביין. כל זה לשון רבוי יין¹¹⁴⁷: סותה. לשון מין בגד הוא, ואין לו דמיון במקרא: אסרי. כמו אוסר, דוגמתו מקימי מעפר דל (תהלים קיג ז), הישבי בשמים (שם קכג א), וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך המשיח, גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים, שורקה אלו ישראל, ואנכי נטעתך שרק (ירמיה ב כא). בני אתנו, יבנון היכליה, לשון שער האיתון בספר יחזקאל (מ טו). ועוד תרגמו בפנים אחרים, גפן אלו צדיקים, בני אתונו עבדי אורייתא באולפן, על שם רבבי אתנות צחרות (שופטים ה י), כבס ביין יהא ארגוון טב לבושהי, שציבועו דומה ליין, וצבעונין הוא לשון סותה, שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בגמרא לשון הסתת שכרות במסכת כתובות (קיא ע"ב¹¹⁴⁸), ועל היין שמא תאמר אינו מרוה, תלמוד לומר סותה: (יב) חכלילי. לשון אודם, כתרנומו. וכן למי חבללות עינים (משלי כג כט), דרך שותי יין עיניהם מאדימין: מחלב. מרוב חלב, שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן. וכן פירוש המקרא, אדום עינים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב. ולפי תרגומו, עינים לשון הרים, שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרים, לשון מעיינות וקילוח היקבים, נעוהי יקבים שלו, ולשון ארמי הוא במסכת עבודה זרה (עד ע"ב) נעוה ארתחו. יחורון בקעתיה, תרגום שנים לשון שני הסלעים (ש"א יד ד): (יג) זבולן לחוף ימים. על חוף ימים תהיה ארצו, חוף כתרנומו ספר, מרק"א בלע"ז. והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות במקום הנמל פורט בלע"ז שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא

¹¹⁴³ ע"י סנהדרין (ה ע"א): תניא, לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט.

¹¹⁴⁴ ע"י שם: ומחוקק מבין רגליו, אלו בני בניו של הלל, שמלמדין תורה ברבים.
¹¹⁴⁵ ע"י שם (פרשה צז סי' י): עד כי יבא שילה, שעתידין כל אומות העולם להביא דורון למשיח בן דוד. שני' בעת ההיא יובל שי לי"י צבאות (ישעיה יח ז), סרס את המקרא ודרשיהו יובל שי ואי אתה מוצא אלא שילה.

¹¹⁴⁶ ע"י כתובות (קיא ע"ב): כי אתא רב דימי אמר, מאי דכתיב אוסרי לגפן עירה, אין לך כל גפן וגפן שבא"י שאין צריך עיר אחת לבצור.

¹¹⁴⁷ ע"י בראשית רבה פרשה צט פסקה ז: כבס ביין לבושו שהיין הרבה בגבולו.

¹¹⁴⁸ ז"ל: ולשורקה בני אתונו, אין לך כל אילן סרק שבא"י שאינו מוציא משוי שתי אתונו. ושמה תאמר אין בו יין, ת"ל כבס ביין לבושו. ושמה תאמר אינו אדום, ת"ל ודם ענב תשתה חמר. ושמה תאמר אינו מרוה, ת"ל סותה. ושמה תאמר אין בו טעם, ת"ל חכלילי עינים מיין, כל חיד שטועמו אומר לי לי.

וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים לג יח) שְׁמַח זְבוּלָן בְּצֵאתְךָ וְיִשְׁשַׁכֶּר בְּאַהֲלֶיךָ, זבולן יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלים¹¹⁴⁹: וירכתו על צידן. סוף גבולו יהיה סמוך לצידון, וירכתו סופו, כמו וְלִירְכָתִי הַמְּשָׁפָן (שמות כו כב): (יד) יששכר חמור גרם. חמור בעל עצמות סובל עול תורה, כחמור חזק שמטעינין אותו משא כבוד¹¹⁵⁰: רבין בין המשפתיים. כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח רובין לו בין התחומין, בתחומי העיירות שהולך שם [חבילות של] פרקמטיא: (טו) וירא מנחה כי טוב. ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות: ויט שכמו לסבל. עול תורה (כ"ר פצ"ח סי' יב): ויהי. לכל אחיו ישראל: למס עבד. לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבדין, שנאמר (דה"א יב לג) וּמִבְּנֵי יִשְׁשַׁכָּר יוֹדְעֵי בִּינָה לְעֵתִים לְדַעַת מַה יַעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל רְאִשֵׁיהֶם מְאֵתִים. מאתים ראשי סנהדראות העמיד וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם (שם)¹¹⁵¹, ויט שכמו השפיל שכמו, כמו וַיֵּט שְׁמַיִם (שמואל ב' כב י), הִטּוּ אֲזַנְכֶם (תהלים עח א). ואונקלוס תרגמו בפנים אחרים, ויט שכמו לסבול מלחמות ולכבוש מחוזות, שהם יושבים על הספר ויהיה האויב כבוש תחתיו למס עובד: (טז) דן ידין עמו. ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו פי יָדִין ה' עֲמוֹ (דברים לב לו)¹¹⁵²: כאחד שבטי ישראל. כל ישראל יהיו כאחד עמו ואת כולם ידין, ועל שמשון נבא נבואה זו¹¹⁵³. ועוד יש לפרש, כאחד שבטי ישראל, כמיוחד שבשבטים, הוא דוד שבא מיהודה¹¹⁵⁴: (יז) שפיפן. הוא נחש (כ"ר פצ"ט סי' י), ואומר אני שקרוי כן על שם שהוא נושף כמו וְאֵתָה תִשׁוּפְנֵנוּ עֵקֶב (לעיל ג טו): הנשך עקבי סוס. כך דרכו של נחש, ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס: ויפל רכבו אחור. שלא נגע בו. ודוגמתו מצינו בשמשון וַיִּלְפַּת

¹¹⁴⁹ עי' בראשית רבה (פרשה עב סי' ה): וכל השבח הזה מנין היה לו ליששכר, משל זבולן שהיה עוסק בפרקמטיא שלו ומאכיל את יששכר שהיה בן תורה. ה"ד (בראשית מט) זבולן לחוף ימים ישכון וכשבא משה לברך את השבטים הקדים ברכת זבולן לברכת יששכר (דברים לג) שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך שמח זבולן בצאתך ממה שיששכר באהליך ויש אומרים יש שכר באהלי זבולן.

ועי' תנחומא (ויחי פרק יא): זבולן לחוף ימים, קדם זבולן ליששכר, ולמה, שזבולן עוסק בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה עשו שותפות ביניהם שיהא פרקמטיא של זבולן ליששכר שכן משה ברכן שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג). שמח זבולן בצאתך לפרקמטיא משום דיששכר באהליך עוסק בתורה.

¹¹⁵⁰ עי' בראשית רבה (פרשה צט סי' ט): יששכר חמור גרם, כשם שהחמור טוען את המשא, כך יששכר טוען את התורה.

ועי' מדרש תנחומא ויחי (סי' יא) יששכר חמור גרם, יששכר נותן עצמו על התורה כחמור למשו.

¹¹⁵¹ עי' מדרש תנחומא (ויחי סי' יא): ויהי למס עובד, מס זו הלכה, כשהיו טועין, היו שואלין ומבקשין מידן. שנא' (שופטים ה) ושרי ביששכר עם דבורה ויששכר כן ברק בעמק בעומקה של הלכה שלח ברגליו.

¹¹⁵² עי' במדבר רבה (פרשה י סי' ה): והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים בו תהיה חלה נבואות יעקב שאמר (בראשית מט) דן ידין עמו וגו' יהי דן וגו'.

¹¹⁵³ עי' תרגום אונקלוס. ויותר מפורש בתרגום יונתן: מדבית דן עתיד דייקום גברא דידון ית עמיה דינין דקשוט כחדא ישתמעון ליה שבטיא דישראל.

¹¹⁵⁴ עי' מדרש תנחומא (ויחי סי' יב): דן ידין עמו כאחד, כיהודה מיוחד שבשבטים. דבר אחר כאחד שבטי ישראל, כיחידו של עולם שאינו צריך לאחרים במלחמה. שנא' פורה דרכתי לבדי וגו' (ישעיה סג). כך שמשון מדן אינו צריך לאחרים, שנאמר בלחי החמור הכיתי אלף איש (שופטים טו).

שִׁמְשׁוֹן אֶת שְׁנֵי עַמּוּדֵי הַתֶּןֶךְ וְגו' (שופטים מז כט) ושעל הגג מתו¹¹⁵⁵. ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן, שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני, וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם. וכפיתנא, כמו פתן, יכמון יארוב: (יח) לישועתך קויתי ה'. נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו וסופו לומר זְכַרְנִי נָא וְחַזְקֵנִי נָא אֶךְ הַפְּעַם (שופטים מז כח): (יט) גד גדוד יגודנו. כולם לשון גדוד הם, וכך חברו מנחם. ואם תאמר, אין גדוד בלא שני דלתי"ן, יש לומר גדוד שם דבר צריך שני דלתי"ן, שכן דרך תיבה בת שתי אותיות להכפל בסופה ואין יסודה אלא שתי אותיות, וכן אמר בַּצְּפוֹר לְגוֹד (משלי כו ב) מגזרת וְשָׁבַעְתִּי נְדָדִים (איוב ז ד), שָׁם נִפְלַ שְׁרֹד (שופטים ה כז) מגזרת יִשׁוֹד צְהָרִים (תהלים צא ו), אף יגוד יגודנו וגדוד מגזרה אחת הם. וכשהוא מדבר בלשון יפעל אינו כפול, כמו יגוד יגוד ירום ירום ישוד ישוב. וכשהוא מתפעל או מפעיל אחרים הוא כפול, כמו יתגודד יתרום יתבולל יתעודד. ובלשון מפעיל יתום וְאֶלְמָנָה יְעוֹרֵד (תהלים קמו ט), לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב אֱלֹיו (ישעיה מט ה), מְשַׁבֵּב נְתִיבוֹת (שם נח יב), יגודנו האמור כאן אינו לשון שיפעילוהו אחרים אלא כמו יגוד הימנו, כמו בְּנֵי יִצְחָק (ירמיה י כ) יצאו ממני. גד גדוד יגודנו, גדודים יגודו הימנו, שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ¹¹⁵⁶: והוא יגד עקב. כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן ולא יפקד מהם איש: עקב. בדרכם ובמסילותם שהלכו ישובו, כמו וְעַקְבוֹתֶיךָ לֹא נִדְעוּ (תהלים עז כ), וכן בְּעַקְבֵי הַצֹּאן (שיר השירים א ח), בלשון לע"ז מרציא"ם: (כ) מאשר שמנה לחמו. מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שָׁמֶן, שיהיו זיתים מרובים בחלקו והוא מושך שמן כמעין. וכן ברכו משה, וְטָבַל בְּשֶׁמֶן רְגְלוֹ (דברים לג כד), כמו ששנינו במנחות (פה ע"ב) פעם אחת הוצרכו אנשי לודקיא לשמן וכו'¹¹⁵⁷: (כא) אילה שלוחה. זו בקעת גינוסר, שהיא קלה

¹¹⁵⁵ עי' בראשית רבה (פרשה צח סי' יד): מה הנחש הזה ריסו מחלחל לאחר המיתה, כך ויהיו המתים אשר המית במותו וגו' (שופטים ט"ז), הנושך עקבי סוס, קראו לשמשון וישחק לנו (שם), אמר ר' לוי כתיב ועל הגג כשלשת אלפים (שם), אלו מה שהיו על שפת הגג אבל מה שהיו לאחוריהם ולאחורי אחוריהם אין בריה יודעת. ועי' אגדת בראשית (פרק פג): כשם שהנחש אם ילקה בזנבו או במעיו אינו מת, כיון שהוא לוקה בראשו מת, שנאמר הוא ישופך ראש (בראשית ג טו), כך היה שמשון אסרו אותו בידי וברגליו ולא נודע כחו, כיון שגזזו ראשו, מיד ויסר כחו מעליו (שופטים טז יט), ואעפ"כ הנושך עקבי סוס [ויפול רוכבו אחור] (בראשית מט יז), שהוא אחז בשני העמודים והפיל את הבית, שנאמר וילפת שמשון וגומר, ויפול הבית על הסרנים וגו' (שופטים ט"ז).

¹¹⁵⁶ עי' במדבר רבה (פרשה יג פסקה יט): גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב ודבר זה אמר יעקב על מה שהיה עתיד לעבור חלוץ למלחמה את הירדן כמה דתימא (במדבר לג) ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני ה' למלחמה וגו' וכו' ובני גד סייעו להם עד שנכבשה הארץ ונחלקה לכולם.
¹¹⁵⁷ ז"ל: תנו רבנן וטובל בשמן רגלו זה חלקו של אשר שמושך שמן כמעין אמרו פעם א' נצרכו להן אנשי לודקיא בשמן מינו להן פולמוסטוס אחד אמרו לו לך והבא לנו שמן במאה ריבוא. הלך לירושלים, אמרו לו לך לצור. הלך לצור, אמרו לו לך לגוש חלב. הלך לגוש חלב, אמרו לו לך אצל פלוני לשדה הלז, ומצאו שהיה עוזק תחת זיתיו. אמר לו, יש לך שמן במאה ריבוא שאני צריך. אמר לו, המתן לי עד שאסיים מלאכתי. המתין עד שסיים מלאכתו. לאחר שסיים מלאכתו, הפשיל כליו לאחוריו, והיה מסקל ובא בדרך. אמר לו, יש לך שמן במאה ריבוא, כמדומה אני ששחוק שחקו בי היהודים. כיון שהגיע לעירו, הוציאה לו שפחתו קומקום של חמין ורחץ בו ידיו ורגליו. הוציאה לו ספל של זהב מליאה שמן, וטבל בו ידיו ורגליו, לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו. לאחר שאכלו ושתו, מדד לו שמן במאה ריבוא. אמר לו, כלום אתה צריך ליותר, אמר לו הן, אלא שאין לי דמים. אמר לו, אם אתה רוצה ליקח, קח, ואני אלך עמך ואטול דמיו. מדד לו שמן בשמונה עשר ריבוא. אמרו, לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פרד ולא גמל ולא חמור בארץ ישראל שלא שכרו, כיון שהגיע לעירו, יצאו אנשי עירו לקלסו. אמר להם,

לבשל פירותיה כאילה זו שהיא קלה לרוץ¹¹⁵⁸. אילה שלוחה, אילה משולחת לרוץ: הנתן אמרי שפר. כתרנומו. דבר אחר, על מלחמת סיסרא נתנבא, וְלִקְחָהּ עִמָּךְ עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי וְגו' (שופטים ד ו), והלכו שם בזריזות, וכן נאמר שם לשון שלוח בעמק שְׁלַח בְּרַגְלָיו (שם ה טו). הנתן אמרי שפר, על ידם שרו דבורה וברק שירה¹¹⁵⁹. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב, כשערער עשו על המערה במסכת סוטה (יג ע"א)¹¹⁶⁰. ותרנומו, יתרמי עדביה, יפול חבלו והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבח: (כב) בן פרת. בן חן, והוא לשון ארמי, אפריון נמטייה לרבי שמעון בסוף בבא מציעא (קיט ע"א): בן פרת עלי עין. חנו נטוי על העין הרואה אותו: בנות צעדה עלי שור. בנות מצרים היו צועדות (על החומה) להסתכל ביופיו. בנות הרבה צעדה כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם¹¹⁶¹. דבר אחר, עלי שור, על ראיתו, כמו אֲשׁוּרְנוּ וְלֹא קָרֹב (במדבר כד יז). ומדרש אגדה יש רבים וזה נוטה ליישב המקרא: פרת. תי"ו שבו הוא תקון הלשון, כמו על דְּבַרְתָּ בְּנֵי הָאָדָם (קהלת ג יח): שור. כמו לשור. (דבר אחר,) עלי שור, בשביל לשור. ותרנומו של אונקלוס, בנות צעדה עלי שור תרין שבטין יפקון מבנוהי וכו'. וכתב בנות, על שם בנות מנשה, בנות צלפחד, שנטלו חלק בשני עברי הירדן¹¹⁶². ברי דיסגי יוסף, פרת לשון פריה ורביה. ויש מדרשי אגדה בו המתישבים על הלשון, בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכולן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב נָגַשׁ יוֹסֵף וְרָחֵל וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ (לעיל לג ז). אמר יוסף, רשע הזה עינו רעה, שמא יתן עיניו באמי, יצא לפניו ושרבב קומתו לכסותה. והוא שברכו אביו בן פרת, הגדלת עצמך יוסף, עלי עין של עשו, לפיכך זכית לגדולה¹¹⁶³: בנות צעדה עלי שור. להסתכל כך בצאתך על מצרים¹¹⁶⁴. ועוד

לא לי קלסוני, אלא לזה שבא עמי, שמדד לי שמן במאה ריבוא והרי נושה בי בשמונה עשרה ריבוא. לקיים מה שנאמר, יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב. עי' בראשית רבה (פרשה צט סי' יא): נפתלי אילה שלוחה, זו בקעת גנוסר שהיא ממרת את פירותיה כאילה.

¹¹⁵⁹ עי' בראשית רבה (פרשה צח פסקה יז): דבי רבי נתן אמרי, שפר זו שירה, שאמרו (שם ה) ותשר דבורה. רבי יוסי בריה דרב יעקב בר אידי בשם רבי אחא, הנותן אמרי שפר.

¹¹⁶⁰ ז"ל: כיון שהגיעו למערת המכפלה, אתא עשו קא מעכב. אמר להן, ממרא קרית הארבע היא חברון, ואמר רבי יצחק קרית ארבע ארבע זוגות היו אדם וחווה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה. איהו קברה ללאה בדידיה, והאי דפייש דידי הוא. אמרו ליה, זבינתה, אמר להו נהי דזביני בכירותא, פשיטותא מי זביני. אמרו ליה אין, דכתיב בקברי אשר כריתי לי. ואמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק אין כירה אלא לשון מכירה, שכן בכרכי הים קורין למכירה כירה. אמר להו, הבו לי איגרתא, אמרו ליה איגרתא בארעא דמצרים היא. ומאן ניזיל, ניזיל נפתלי דקליל כי איילתא, דכתיב נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר.

¹¹⁶¹ עי' בראשית רבה (פרשה צח סי' יח): בשעה שיצא יוסף למלוך על מצרים היו בנות מלכים מציצות עליו דרך החרכין, והיו משליכות עליו שירין וקטלין ונזמים וטבעות, כדי שיתלה עינו ויביט בהן. אעפ"כ לא היה מביט בהן. אמר לו הקב"ה, אתה לא תלית את עינך והבטת בהן, חייך שאתה נותן לבנותיך צעידה בתורה מהו צעידה פרשה.

¹¹⁶² עי' במדבר רבה (פרשה יד סי' ו): בנות צעדה עלי שור, אלו בנות צלפחד שנטלו חלק בארץ. ועי' מדרש תנחומא (פנחס סי' ט): יעקב אבינו ראה שנוטלות מכאן ומכאן שנאמר בנות צעדה עלי שור, זה הירדן שנעשה כחומה שלא יכנס לארץ, וא"ל יעקב ליוסף בנותיך נוטלות כאן וכאן.

¹¹⁶³ עי' בראשית רבה (פרשה עח סי' י): ביוסף כתיב ואחר נגש יוסף ורחל, וישתחו. אלא אמר יוסף, הרשע הזה עינו רמה, שלא יתלה עינו ויביט את אמי. וגבהה קומתו וכסה אותה. הוא דכתיב ביה בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. בן פורת, רביית עלי עין, בן פורת, רביית יוסף. בן פורת עלי עין בן פורת רביית יוסף רבי ברכיה בשם ר' סימון אמר עלי לפרוע לך מן אותה העין.
¹¹⁶⁴ עי' לעיל הערה 1161.

דרשוהו, לענין שלא ישלוט בזרעו עין הרע. ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים, שאין עין הרע שולטת בהם¹¹⁶⁵: (כג) וימררהו ורבו. וימררוהו אחיו, וימררוהו פוטיפר ואשתו, לאסרו לשון וימדרו את תייהם (שמות א יד): ורבו. נעשו לו אחיו אנשי ריב, ואין הלשון הזה לשון פעלו, שאם כן היה לו לינקד ורבו, כמו המה מי מריבה אשר רבו וגו' (במדבר כ יג). ואף אם לשון רביית חצים הוא, כן היה לו להנקד ואינו אלא לשון פועלו, כמו שמו שמים (ירמיה ב יב) שהוא לשון הושמו, וכן רזמו מעט (איוב כד כד) שהוא לשון הורמו, אלא שלשון הורמו והושמו על ידי אחרים, ולשון שמו רמו רבו, מאליהם הוא, משוממים את עצמם, נתרוממו מעצמם, נעשו אנשי ריב. וכן רזמו ישבי אי (ישעיה כג ב) כמו נדמו. וכן תרגם אונקלוס ונקמוהו: בעלי חצים. שלשונם כחץ¹¹⁶⁶. ותרגמו מרי פלגותא, לשון ותהי הפחצה (במדבר לא לו), אותן שהיו ראויים לחלוק עמו נחלה: (כד) ותשב באיתן קשתו. נתישבה בחווק. קשתו, חזקו: ויפזו זרעי ידיו. זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון וקב מופז (מלכים א' י יח). זאת היתה לו מידי הקדוש ברוך הוא שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל, עקרון של ישראל, לשון האבן הראשה (זכריה ד ז), לשון מלכות. ואונקלוס אף הוא כך תרגמו, ותשב, ותבת בהון נביאותיה, החלומות אשר חלם להם. על דקיים אורייתא בסתרא, תוספת הוא ולא מלשון עברי שבמקרא. ושוי בתוקפא רוחצניה, תרגום של באיתן קשתו. וכך לשון התרגום על העברי, ותשב נבואתו, בשביל שאיתנו של הקדוש ברוך הוא היתה לו לקשת ולמבטא. בכך יתרמא דהב על דרעהו, לכך ויפזו זרעי ידיו, לשון פז¹¹⁶⁷: אבן ישראל. לשון נוטריקון, אב ובן, אבהו ובניו, יעקב ובניו: (כה) מאל אביך. היתה לך זאת, והוא יעזרך¹¹⁶⁸: ואת שדי. ועם הקדוש ברוך הוא היה לבך כשלא שמעת לדברי אדונתך, והוא יברכך: ברכת שדים ורחם. ברכתא דאבא ודאמא. כלומר, יתברכו המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טיפה הראויה להריון והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן: שדים. ידה ייקה (שמות יט יג) מתרגמינן אישתדאי ישתדי. אף שדים כאן על שם שהורע יורה כחץ: (כו) ברכת אביך גברו וגו'. הברכות שברכני הקדוש ברוך הוא גברו והלכו על הברכות שבירך את הורי: עד תאות גבעת עולם. לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים מגעת עד ד' קצות העולם, שנאמר (לעיל כח יד) ופרצת ימה וקדמה וגו', מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר לו

¹¹⁶⁵ עי' ברכות (כ ע"א): לא מסתפי מר מעינא בישא, אמר להו, אנא מזרעא דיוסף קא אתינא דלא שלטא ביה עינא בישא, דכתיב בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. ואמר רבי אבהו, אל תקרי עלי עין אלא עולי עין. רבי יוסי ברבי חנינא אמר מהכא, וידגו לרב בקרב הארץ. מה דגים שבים מים מכסין עליהם ואין עין הרע שולטת בהם, אף זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהם. ואי בעית אימא עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולטת בו.

¹¹⁶⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צח ס' יט): וישטמוהו בעלי חצים, אלו בעלי מחיצתו שהשליכו עליו דברים קשים כחץ, חצי גבור שנונים (תהלים קכ), ומה ראה למשלן בחץ מכל כלי זיין אלא כל כלי זיין מכין במקומן וזה מכה מרחוק, כך הוא לשון הרע דאמור ברומי וקטיל בסוריא, ולא ככל גחלים אלא כגחלי רתמים, שכל גחלים כבים מבפנים אבל גחלי רתמים אף על פי שהוא כבה מבחוץ עדיין הוא בוער מבפנים, כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע אף על פי שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס עדיין הוא בוער מבפנים, מעשה ברותם אחד שהציתו בו את האור והיה דולק י"ב חדש, חורף וקיץ וחורף.

¹¹⁶⁷ עי' זוהר (ויחי רמז ע"א): ויפזו, מאי ויפזו, אלא כדכתיב (תהלים יט יא) הנחמדים מזהב ומפז רב, וכתיב (איוב כח יז) ותמורתה כלי פז, אתייקרו דרועי במרגליתא עלאה.
¹¹⁶⁸ עי' בראשית רבה (פרשה פז ס' ז): מי עשה כן, מאל אביך, ויעזרך.

שא נא עיניך וראה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתגננה (לעיל יג יד), ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד. ליצחק אמר לו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבועה וגו' (לעיל כו ג). וזה שאמר ישעיה והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישעיה נח יד), ולא אמר נחלת אברהם¹¹⁶⁹: תאות. אשמול"ץ. כך חברו מנחם בן סרוק; הורי. לשון הריון שהורוני במעי אמי, כמו הרה גבר (איוב ג ג): עד תאות. עד קצות כמו והתאיתם לכם לגבול קדמה (במדבר לד י), תתאו לבא חמת (שם לד ח): תהיין. כולם לראש יוסף: נזיר אחיו. פרישא דאחוי (ת"א), שנבדל מאחיו, כמו וינזרו מקדשי בני ישראל (ויקרא כב ב), נזרו אחר (ישעיה א ד). ורבותינו דרשו, ותשב באיתן קשתו, על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו קשת על שם שהזרע יורה כחץ. ויפוזו זרועי ידיו, כמו ויפוצו, שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו¹¹⁷⁰. מידי אביר יעקב, שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו', כדאיתא בסוטה (לו ע"ב¹¹⁷¹). ואונקלוס תרגם, תאות עולם לשון תאוה וחמדה, ונבעות לשון מצקי ארץ (שמואל א' ב ח), (והם הברכות) שחמדתן אמו והזיקתו לקבלם: (כו) בנימין זאב יטרף. זאב הוא אשר יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין, וחטפתם לכם איש אשתו (שופטים כא כא) בפלגש בנבעה. ונבא על שאול שיהיה נוצח באויביו סביב שנאמר (שמואל א' יד מז) ושאול לכד המלוכה וגו' וילחם סביב וגו' במואב וגו' ובאדום וגו' ובכל אשר יפנה ירשיע¹¹⁷²: בבקר יאכל עד. לשון בזה ושלל המתורגם עדה. ועוד יש לו דומה בלשון עברית, אז חלק עד שלל (ישעיה לג כג), ועל שאול הוא אומר שעמד בתחלת בוקרן (ס"א פריחתן) וזריחתן של ישראל¹¹⁷³: ולערב יחלק שלל. אף משתשקע שמשן של ישראל על ידי נבוכדנצר שיגלם לבלל: יחלק שלל. מרדכי ואסתר שהם מבנימין יחלקו את שלל המן, שנאמר (אסתר ח ז) הנה בית המן נתתי לאסתר¹¹⁷⁴. ואונקלוס תרגם על שלל הכהנים בקדשי המקדש: (כח) וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם. והלא יש מהם שלא ברכם אלא קנטרן, אלא כך פירושו, וזאת אשר דבר להם אביהם מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד

¹¹⁶⁹ ע"י שבת (ק"ח ע"א): אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים שנאמר אז תענג על ה' והרכבתיך על כמתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך וגו'. לא כאברהם שכתוב בו קום התהלך בארץ לארכה וגו', ולא כיצחק שכתוב בו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אלא כיעקב שכתוב בו ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה.

¹¹⁷⁰ ע"י סוטה (לו ע"ב): ותשב באיתן קשתו, א"ר יוחנן משום ר' מאיר, ששבה קשתו לאיתנו, ויפוזו זרועי ידיו - נעץ ידיו בקרקע ויצאה שכבת זרעו מבין ציפורני ידיו.

¹¹⁷¹ ז"ל: באותה שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון, אמר לו, יוסף, עתידין אחיך שיכתבו על אבני אפוד ואתה ביניהם, רצונך שימחה שמך מביניהם ותקרא רועה זונות. ועי' ירושלמי הוריות (פרק ב הלכה ה): רב חונה בשם רב מתנה, תלה עינוי וראה איקונין של אבינו מיד היצר. מידי אביר יעקב, אמר רבי אבין, אף איקונין של רחל ראה.

¹¹⁷² ע"י מדרש תנחומא ויחי (פרק יד): בנימין שנמשל כזאב שנאמר בנימין זאב יטרף מה זאב חוטף כן שבטו של בנימין חוטף שכן הוא אומר וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחולות ויצאתם מן הכרמים וחטפתם (שופטים כא) הרי כשם שהזאב חוטף כך בנימין. ועי' בראשית רבה (פרשה צט ס' ג): מדבר במלכותו, מה הזאב הזה חוטף כך חטף שאול את המלוכה שנאמר (שמואל א' יד) ושאול לכד את המלוכה על ישראל. בבקר יאכל עד (שם) וילחם סביב בכל אויביו ולערב יחלק שלל (ד"ה א י) וימת שאול במעלו אשר מעל.

¹¹⁷³ ע"י אסתר רבה (פרשה י ס' יג): בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד זה שאול שהיה בקרן של ישראל שהיה תחלה למלכים והיה משבט בנימין.

¹¹⁷⁴ שם: ולערב יחלק שלל, זה מרדכי ואסתר שעמדו להם לישראל בגלותם, שהוא דומה לערב וחלקו שלל של המן.

לומר ויברך אותם, כולם במשמע¹¹⁷⁵: איש אשר כברכתו. ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד: ברך אתם. לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו, מה תלמוד לומר ברך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורת ארי ולבנימין חטיפתו של זאב ולנפתלי קלותו של אילה, יכול שלא כללן כולם בכל הברכות, תלמוד לומר ברך אותם¹¹⁷⁶: (כט) נאסף אל עמי. על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן. שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה, כגון ואין איש מאסף אותם הפיתה (שופטים יט טו), ונאספתו אל תוך פיתך (דברים כב ב), פאסףכם את תבואת הארץ (ויקרא כג לט), הכנסתם לבית מפני הגשמים. פאסףך את מעשיך (שמות כג טז). וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה: אל אבתי. עם אבותי: (לג) ויאסף רגליו. הכנים רגליו: ויגוע ויאסף. ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת (תענית ה ע"ב):

פרק נ (ב) לחנט את אביו. ענין מרקחת בשמים הוא: (ג) וימלאו לו. השלימו לו ימי הניטתו עד שמלאו לו ארבעים יום: ויבכו אתו מצרים שבעים יום. ארבעים לחניטה ושלשים לבכיה, לפי שבאה להם ברכה לרגלו, שכלה הרעב והיו מי נילום מתברכין¹¹⁷⁷: (ה) אשר כריתי לי. כפשוטו כמו פי יכרה איש (שמות כא לג). ומדרשו, עוד מתיישב על הלשון כמו אשר קניתי. אמר רבי עקיבא, כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה¹¹⁷⁸. ועוד מדרשו, לשון כרי דגור, שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה¹¹⁷⁹: (ו) כאשר השביעך. ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל ירא לומר עבור על השבועה, שלא יאמר אם כן אעבור על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודך על שבעים לשון ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב)¹¹⁸⁰: (י) גרן האמר.

¹¹⁷⁵ עי' פסיקתא רבתי (פיסקא ז): כולך יפה רעייתי, מדבר בשבטים. ואם תאמר הרי יעקב אביהן בירך לשבטים וקמקנתר לראובן ושמעון ולוי, והיאך אתה אומר, א"ר אליעזר, אעפ"י שבירך את השבטים האחרונים וקינתר את הראשונים, אלא חזר וברכם. כמה שכתב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מ"ט כ"ח). מהו וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, אמר רבי אלעזר, עשה אותם יונקים זה מזה.

¹¹⁷⁶ עי' בראשית רבה (פרשה צט סי' ד): כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וגו'. כבר כתיב ויברך אותם, ומה ת"ל איש אשר כברכתו ברך אותם, אלא לפי שבירכן יהודה באריה, דן בנחש, נפתלי באילה, בנימין בזאב, חזר וכללן כולן כאחד ועשאן אריות ועשאן נחשים. תדע שהוא כן, יהי דן נחש, והוא קורא אותו אריה, ה"ד (דברים לג) דן גור אריה. לקיים מה שנאמר, כולך יפה רעייתי ומום אין בך (שיר ד).

¹¹⁷⁷ עי' בראשית רבתי (ויחי): ויבכו אותם מצרים שבעים יום, מה עשה יעקב למצרים שבכו אותו, אלא בשעה שירד למצרים כלה הרעב. ולמה ע' יום, אלא מ' ימי החנוטים ול' של בכי הרי ע'.

¹¹⁷⁸ עי' ראש השנה (כו ע"א): אמר רבי כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה למאי נפקא מינה לפרושי אשר כריתי לי. ועי' סוטה (יג ע"א): והאי דפייש דידי הוא אמרו ליה זבינתה אמר להו נהי דזביני בכירותא פשיטותא מי זביני אמרו ליה אין דכתיב בקברי אשר כריתי לי ואמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק אין כירה אלא לשון מכירה שכן בכרכי הים קורין למכירה כירה אמר להו הבו לי איגרתא אמרו ליה איגרתא בארעא דמצרים היא.

¹¹⁷⁹ עי' בראשית רבה (פרשה ק סי' ה): אבי השביעני לאמר וגו' אשר כריתי לי בשעה שעמד יעקב עם עשו, אמר ליה מה את בעי, ממון או קבורה, א"ל מה להווא גברא קבורתא, הב לי ממון וסב לך קבורתא, הרבה ממון תכרה עליה. ה"ד (בראשית נ) בקברי אשר לקחתי לי, אין כתיב כאן אלא אשר כריתי לי, הכרתי עליה.

¹¹⁸⁰ ז"ל: א"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, בשעה שאמר לו פרעה ליוסף ובלעדיך לא ירים איש את ידו וגו', אמרו איצטגניני פרעה, עבד שלקחו רבו בעשרים כסף תמשילהו עלינו, אמר להן, גנוני מלכות אני רואה בו. אמרו לו, א"כ, יהא יודע בשבעים לשון. בא גבריאל ולימדו

מוקף אטדין היה. ורבותינו דרשו על שם המאורע, שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארוננו של יעקב עמדו כולן ותלו בו כתריהם והקיפוהו כתרים, כגורן המוקף סייג של קוצים¹¹⁸¹: (יב) כאשר צום. מהו אשר צום: (יג) וישאו אתו בניו. ולא בני בניו, שכך צום אל ישאו מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען אלא אתם. וקבע להם מקום, ג' למזרח וכן לארבע רוחות. וכסדרן למסע מחנה של דגלים, נקבעו כאן. לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון, ויוסף לא ישא שהוא מלך, מנשה ואפרים יהיו תחתיהם. וזהו איש על הגלו באתת וגו' (במדבר ב ב), באות שמסר להם אביהם לישא מטתו¹¹⁸²: (יד) הוא ואחיו וכל העולים אתו. בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו, ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר (לעיל פסוק ז) ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגו' ואחר כך (פסוק ח) וכל בית יוסף ואחיו, אלא לפי שראו הכבוד שעשו מלכי כנען שתלו כתריהם בארוננו של יעקב נהגו בהם כבוד¹¹⁸³: (טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מהו ויראו, הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן¹¹⁸⁴: לו

שבעים לשון, לא הוה קגמר, הוסיף לו אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא ולמד. שנאמר, עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים (שפת לא ידעתי אשמע). ולמחר, כל לישנא דאישתעי פרעה בהדיה אהדר ליה. אישתעי איהו בלשון הקדש, לא הוה קא ידע מאי הוה אמר. א"ל, אגמרי, אגמריה ולא גמר. אמר ליה, אישתבע לי דלא מגלית, אישתבע לו. אבי השביעני לאמור, א"ל זיל איתשיל אשבועתך. אמר ליה, ואיתשלי נמי אדידך. ואף על גב דלא ניחא ליה, א"ל עלה וקבור את אביך כאשר השביעך.

¹¹⁸¹ עי' שם (יג ע"א): מאי שנא מעיקרא דכתיב ויעל יוסף לקבור את אביו ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגו', והדר וכל בית יוסף ואחיו ובית אביו, ומאי שנא לבסוף דכתיב וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו והדר וכל העולים אתו לקבור את אביו. אמר רבי יוחנן, בתחילה, עד שלא ראו בכבודן של ישראל, לא נהגו בהן כבוד. ולבסוף, שראו בכבודן, נהגו בהן כבוד. דכתיב, ויבאו עד גורן האטד. וכי גורן יש לו לאטד, א"ר אבהו, מלמד שהקיפוהו כתרים לארוננו של יעקב כגורן זה שמקיפים לו אטד, שבאו בני עשו ובני ישמעאל ובני קטורה. תנא, כולם למלחמה באו, כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארוננו של יעקב, נטלו כולן כתריהן ותלאום בארוננו של יעקב. תנא, שלשים וששה כתרים נתלו בארוננו של יעקב. ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד, תנא, אפי' סוסים ואפילו חמורים.

¹¹⁸² עי' במדבר רבה (פרשה ב סי' ח): כאשר הגיעה שעתו של יעקב ליפטר מן העולם, קרא לבניו, דכתיב ויקרא יעקב אל בניו ובירכנו, וצוון על דרכי האלהים, וקבלו עליהם מלכות שמים. משגמר דבריו, אמר להם, כשתטלו אותי, ביראה ובכבוד לוו אותי, ולא יגע אדם אחר במטתי ולא אחד מן המצריים ולא אחד מבניכם, מפני שאתם נטלתם מבנות כנען. וכה"א, ויעשו לו בניו כן כאשר צום, בניו ולא בני בניו וישאו אותו בניו. היאך צום, אלא אמר להם בני יהודה יששכר וזבולן יטענו מטתי מן המזרח, ראובן ושמעון וגד יטענו מטתי מן הדרום, אפרים ומנשה ובנימין יטענו מן המערב, דן אשר ונפתלי יטענו מן הצפון. יוסף אל יטען, שהוא מלך, ואתם צריכין לחלק לו כבוד. לוי אל יטען, למה, שהוא טוען את הארון. ומי שהוא טוען ארוננו של חי העולמים אינו טוען ארוננו של מת. ואם עשיתם וטענתם את מטתי כשם שצוית אתכם האלהים עתיד להשרות אתכם דגלים, כיון שנפטר טענו אותו כשם שצוים שנאמר ויעשו לו בניו כן כאשר צום הוי (איוב לו) אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק שמיעקב היה בהם דעה היאך ישרו דגלים ולפועלי אתן צדק זה הקדוש ברוך הוא שפעל פעולות טובות עם ישראל וכדי ליתן להם פעולה טובה שכר שקיימו מצות אביהם לא צום לחנות דגלים אלא כמצות אביהם צדק עמהם שלא שינה הדבר שלא ליתן מחלוקת ביניהם לכך נאמר לבית אבותם כענין שהקיפו מטת אביהם, כן יחנו הוי לבית אבותם יחנו בני ישראל.

¹¹⁸³ עי' לעיל הערה 1181.

¹¹⁸⁴ עי' מדרש תנחומא (שמות סי' ב): ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, מה ראו כל ימים שהיה יעקב קיים היה סועד עמהם והיו אוכלין על שלחנו. וכיון שמת יעקב לא אכלו על שלחנו. אמרו יש רעה טמונה בלבו של יוסף והשב ישיב לנו וגו'.

ישטמנו. שמא ישטמנו. לו מתחלק לענינים הרבה, יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי, כגון לו יהי כדברך (לעיל ל לד), לו שמעני (לעיל כג יג), ולו הואלנו (יהושע ז ז), לו מתנו (במדבר יד ב). ויש לו משמש בלשון אם ואולי נ"א ואילו, כגון לו חקמו (דברים לב כט), לוא הקשבת למצותי (ישעיה מח יח), ולוא אנכי שקל על פפי (שמואל ב' יח יב). ויש לו משמש בלשון שמא, לו ישטמנו, ואין לו עוד דומה במקרא, והוא לשון אולי, כמו אלי לא תלך האשה אחרי (לעיל כד ה) לשון שמא הוא. ויש אולי לשון בקשה, כגון אולי יראה ה' בעיני (שמואל ב' טז יב), אולי יראה ה' אותי (יהושע יד יב), הרי הוא כמו לו יהי כדברך. ויש אולי לשון אם אולי יש חמשים צדיקים (לעיל יח כד): (טז) ויצו אל יוסף. כמו ויצום אל בני ישראל (שמות ו יג), צוה למשה ולאחרן להיות שלוחים אל בני ישראל, אף זה ויצו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף לומר לו כן. ואת מי צו, את בני בלהה שהיו רגילין אצלו, שנאמר (לעיל לו ב) והוא נער את בני בלהה¹¹⁸⁵: אביך צוה. שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן, שלא נחשד יוסף בעיניו¹¹⁸⁶: (יז) שא נא לפשע עבדי אלהי אביך. אם אביך מת אלהיו קיים והם עבדיו¹¹⁸⁷: (יח) וילכו גם אחיו. מוסף נ"א מוסב] על השליחות: (יט) כי התחת אלהים אני. שמא במקומו אני, בתמיה, אם הייתי רוצה להרע לכם כלום אני יכול, והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקדוש ברוך הוא חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע לכם: (כא) וידבר על לבם. דברים המתקבלים על הלב. עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין ואני הורג אתכם, מה הבריות אומרות, כת של בחורים ראה ונשתבחה בהם ואמר אחי הם ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו¹¹⁸⁸. דבר אחר, עשרה נרות לא יוכלו לכבות נר אחד כו¹¹⁸⁹: (כג) על ברכי יוסף. כתרנומו. גדלן בין ברכיו: חסלת פרשת ויחי וספר בראשית

¹¹⁸⁵ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קסב): ויצו אל יוסף למי צו לבלהה.
¹¹⁸⁶ עי' בראשית רבה (פרשה ק ס' ח): תני ר' שמעון בן גמליאל אומר, גדול השלום, שאף השבטים דברו דברים בדוים בשביל להטיל שלום בין יוסף לשבטים. הה"ד, ויצו אל יוסף לאמר וגו'. והיכן צוה, לא מצינו שצוה כה תאמרו אל יוסף וגו', אמר כן, אחי חושדין אותי. וילכו גם אחיו אמרו ליה, חד בעית לך לעבדא, הא כולנא לך לעבדין.

¹¹⁸⁷ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קסב): ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך, אלהי קיים.
¹¹⁸⁸ עי' בראשית רבה (פרשה ק ס' ט): ויאמר אליהם יוסף וגו' ואתם חשבתם עלי רעה וגו', ועתה אל תיראו וגו' וידבר על לבם וכי יש לך אדם שמדבר על הלב אלא דברים שהן מנחמין את הלב. אמר להם נמשלתם כעפר הארץ מה עפר הארץ, מי יכול לסייף את עפר הארץ, נמשלתם כחית השדה, ומי יכול לסייף את חית השדה, נמשלתם ככוכבים, מי יכול לסייף את הכוכבים, עשרה כוכבים בקשו לאבד כוכב אחד ולא יכלו לו, שנים עשר שבטים מה אני יכול לשנות סדרו של עולם, מפני שהם כנגד שנים עשר שעות ביום וכנגד שנים עשר מזלות ברקיע, א"ר שמלאי, אתם הגוף, ואני הראש תבואתה לראש יוסף. אין נסיב גופא, מה רישא טב, ולא עוד אלא עד שלא ירדתם לכאן, היו קוראים אותי עבד, ומאחר שירדתם לכאן, הודעתי הוגנוסים שלי. אם כן אני הורג אתכם, אתמהה, אם הורג אני אתכם הם אומרים אין לשמור אמנה עם זה, עם אחיו לא שמר אמנה, עם מי הוא משמר אמנה הן אומרים לא היו אחיו אלא כת של בחורים, ראה וקרא אותן אחיו. תדע לך, שהרי הוא בסוף הביא עליהן עילה והרגן. אמר, מה אני נעשה אנטידיקוס לאבא, אבא מוליד ואנא קובר, מה אני נעשה אנטידיקוס להקב"ה, הקב"ה מברך ואני ממעט. הדא הוא דכתיב וינחם אותם, והרי דברים קל וחומר, ומה יוסף שדיבר דברים רכים על לבן של שבטים, כך ניחמו לכשיבא הקב"ה לנחם את ירושלים על אחת כמה וכמה. הה"ד (ישעיה מ) נחמו נחמו וגו'.

¹¹⁸⁹ עי' מגילה (טז ע"ב): וינחם אותם וידבר על לבם. אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר, מלמד שאמר להם דברים שמתקבלין על הלב. ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות.